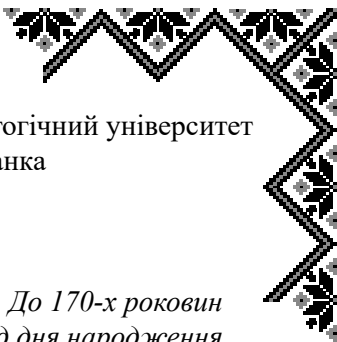

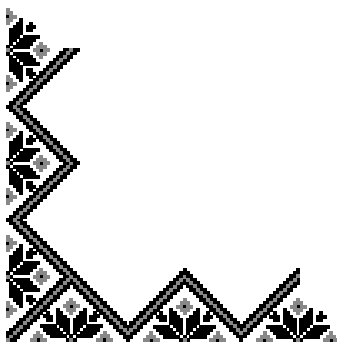
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

*До 170-х роковин
від дня народження
Івана Франка*

СТУДІЇ З ЛІНГВІСТИЧНОГО ФРАНКОЗНАВСТВА

За загальною редакцією Оксани Кушлик

*Нам пора для України жити!
Іван Франко*

Дрогобич
Пісвіт
2025

УДК 811.161.2'42:821.161.2.09Фра(082)

С 91

*Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 12 від 24 жовтня 2025 року)*

Рецензенти

- Наталія Костусяк** — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та лінгводидактики Волинського національного університету імені Лесі Українки
- Тетяна Гуцуляк** — доктор філологічних наук, професор, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Богдан Лазорак** — кандидат історичних наук, доцент, директор Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі»

С 91 Студії з лінгвістичного франкознавства / за заг. ред. О. Кушлик. Дрого-
бич : Півсвіт, 2025. 460 с. DOI: <https://doi.org/10.32782/978-617-8487-96-6>

ISBN 978-617-8487-96-6

У «Студіях з лінгвістичного франкознавства» запропоновано наукові праці (статті, розділи монографій, фрагменти словників) мовознавців Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, які на матеріалі різного штибу творчого доробку Івана Франка, зокрема поетичних, прозових творів, літературно-критичних статей, епістолярію тощо, порушують різні лінгвістичні проблеми, зацікавлення якими в контексті багатовимірності й всеохопності наукових площин не втратило своєї актуальності, відкриває обрії для переосмислення із сьогоденного ракурсу і водночас проєктує можливості подальшої еволюції дослідницьких пошуків. Окрім цього, подано фрагменти архівних документів, які відображають деякі віхи життєвого й творчого шляху Івана Франка, зокрема здобуття наукового ступеня доктора філософії у Віденському університеті.

Для студентів, учителів, науковців і всіх, хто цікавиться постаттю та духовним світом Івана Франка, хто досліджує його багатогранну творчість і прагне досягнути феномен генія світової культури.

УДК 811.161.2'42:821.161.2.09Фра(082)

ISBN 978-617-8487-96-6

© Студії з лінгвістичного
франкознавства, 2025
© Півсвіт, 2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- Петро Мацьків** – доктор філологічних наук, професор, декан факультету української та іноземної філології
- Віра Котович** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови факультету української та іноземної філології
- Оксана Кушлик** – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови
- Ярослав Яремко** – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови
- Марія Стецик** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови
- Уляна Галів** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови
- Михайло Паночко** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови
- Леся Легка** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови
- Любов Мельник** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови
- Ірина Патен** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови
- Степан Сеньків** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови
- Володимир Ханас** – магістр історії; начальник Управління культури та розвитку туризму виконавчих органів Дрогобицької міської ради; викладач Дрогобицького механіко-технологічного фахового коледжу

ПІЗНАЮЧИ ФРАНКА – ПІЗНАЄМО СЕБЕ

Попри вагомі здобутки лінгвістичного франкознавства, наприкінці першої чверті ХХІ ст. українська лінгвістична наука (і не тільки) у боргу перед І. Франком. Найгостріша проблема – не видано ще повного зібрання його творів, бо 50 томів – це далеко не вся творча спадщина Великого Каменяра, що називав себе «semper tiro», тобто «завжди учень». Відтак – не скодифіковано в усій повноті Франкової лексичної скарбниці, а тому не сформовано адекватного омовлення універсальної когнітивної картини світу енциклопедиста й поліглота. Опублікований словопоказник мови лише поетичних творів містить понад 35 тисяч слів. У кількісному вимірі це – більше ніж половина всього реєстру «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка. Та все ж чи знайдеться багато тих (навіть із числа переконаних поціновувачів), хто б прочитав «всього» нині виданого Франка?.. А ще – осмислив?.. А ще – переосмислив?.. Бо Франко світоглядно постійно еволюціонував – аж до самозаперечення, «з собою самим у борні» (І. Франко).

При всіх «скоках» (захопленнях віяннями москвофільства, соціалізму, позитивізму), він все-таки йшов до себе – ідеаліста, до отого сокровенного й донедавна табуйованого:

Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре,
Та ми крикнім: «Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмере!» (І. Франко)

Так чи так – І. Франко залишався «цілим чоловіком». Епіцентром його постійного чуття і мислі була людина. Українська людина. Невипадково мислитель, вдаючись до метафоричної самохарактеристики, змістом свого життя вважав «дві провідні зорі – *народ* і *поступ*»: «Тим двом провідним зорям, здається, я не спроневірився досі ніколи і не спроневірюся, доки мого життя» (І. Франко).

Усупереч усім випробуванням, яких доля для нього не шкодувала, І. Франко завжди твердо вірив у свої вистраждані ціннісні орієнтири.

Сучасна когнітивна лінгвістика кваліфікує їх як *концепти*, бо власне аксіологійний (ціннісний) компонент є визначальним у структурі концепту. Термін *концепт* (від лат. *conceptus*) українська мова запозичила на початку XVII ст. через посередництво польської мови, де він зафіксований у XVI ст. зі значеннями ‘задум, думка’; ‘проект, ескіз, начерк’; ‘дотеп’. В осмисленні І. Франка його прагматичний ореол розширювався завдяки національно-ментальнісному наповненню, якщо національну ментальність трактувати як характерний склад розуму і психіки певного народу, його спосіб мислення і ставлення до дійсності. Органічний зв’язок «нашої мізкової матерії» і «нижньої свідомості», де захована «глибока верства психічного життя, що звичайно лежить в тіні» (І. Франко), переконливо й актуально розкрито в знаменитому трактаті «Із секретів поетичної творчості», а саме – у другому розділі «Психологічні основи». Пізніше в такому річизці стали розвиватись ідеї когнітивної лінгвістики та її основне поняття – *концепт*.

Для сучасного мовознавця також показовим є наскрізне використання слова *концепт* у різних Франкових дискурсах: науковому, публіцистичному, художньому, епістолярному. Попри розгалужену семантичну структуру слова, його опорним значенням у тексті мислителя виступає *думка, ідея*. Із цим значенням пов’язані дослідження сучасних філософів, психологів, культурологів, політологів та ін. – з одного боку, з іншого – *концепт* став ключовим поняттям когнітивної лінгвістики, акумулюючи в собі народжену у свідомості ідею. Невипадково ядро Франкової концептосистеми як способу українського модерного смисло- та світотворення сформували світоглядні концепти-ідеї «*цілого чоловіка*», *революціонізм, народ, поступ*. В основі цієї концептосистеми – заснована мислителем національна «школа політичного думання» (І. Франко). Вона закладала ідейно-духовну платформу для становлення української людини пасіонарного типу, яка втілена в усимволізованих образах *Вічного революціонера, Каменя-*

рів і цілого чоловіка. Позначені його «духа печаттю» (І. Франко), вони й нині не втрачають сугестійної сили і непроминальної пізнавальної цінності. У цьому – історичне значення Франкової концептосистеми. Тож лінгвістичне франкознавство, на нашу думку, у ширшому, лінгвофілософському вимірі – це передусім українське людинознавство. Адже фундатор науково-публіцистичного стилю української мови не творив науку заради науки, а вірив у її очисну, визвольну силу і підпорядковував інтелектуальну могуть свого мовомислення націє- і державотворчим пріоритетам: «З світочем науки против брехні й тьми» (І. Франко).

Мета «Студій з лінгвістичного франкознавства» (далі «Студії...») – на основі методологічно різнобічних парадигм (структуралістської та лінгвокогнітологічної) насвітити авторське бачення мовно-стилістичних особливостей у Франковій картині світу, бодай контурно окреслити, «як много важить слово» у його тексті (науковому, публіцистичному, художньому, епістолярному) як складній лінгвосеміотичній структурі. Задекларована мета зумовила й структуру «Студій...» – авторські наукові розвідки об'єднано сімома взаємодоповнювальними розділами – з таких проблем: 1. Соціолінгвістика (С. Гірняк, Я. Яремко, М. Федурко). 2. Лінгвокультурологія (М. Федурко, А. Огар, Н. Лужецька, М. Зубрицька). 3. Лінгвостилістика (М. Стецик, Л. Лемець, І. Уздиган, Х. Федоришин, О. Кушлик, У. Галів, Л. Радчук). 4. Термінознавство (Я. Яремко, Н. Лужецька, М. Паночко, А. Разумна). 5. Фраземіка (П. Мацьків, У. Галів, М. Зубрицька, М. Стецик (Щербак), М. Яким, О. Пілько). 6. Епістолярій (С. Гірняк, Л. Мельник). 7. Діалектологія, дериватологія, ономастика, акцентуація (М. Зубрицька, О. Кушлик, В. Котович, Л. Легка). Завершують «Студії...» архівні документи, що засвідчують доробок І. Франка як автора славістичних студій і його заслуги як здобувача наукового ступеня доктора філософії у Віденському університеті (матеріали зібрав Я. Лопушанський).

У кожного автора наукової розвідки «свій» Франко, своя дослідницька оптика. Вона природна й закономірна, суголосна із Франковою лінгвофілософською візією: «Ту саму річ можна бачити різними очима, і вона зробить різні вражіння». І далі: «Найцін-

ніше в кожному чоловіці – це його індивідуальність, його духовне обличчя зо всіма окремими прикметами» (І. Франко). Бо якщо найліпша й найдавніша сіль у Дрогобичі (тут її видобувають ще з Княжої доби), то, кажучи метафорично, сіллю «Студій...», яка кристалізує їхню своєрідність, є франкознавчий доробок дрогобицьких мовознавців різних поколінь, різних лінгвістичних уподобань. Звісно, не однакові за часом написання, методологією, науковими підходами, дібраними методами, предметом дослідження, ступенем наукової новизни, актуалізовані статті, з одного боку, характеризують апробований дослідницький інструментарій, авторське прочитання (розуміння, декодування) Франкового тексту як складної лінгвoseміотичної структури, а з іншого – віддзеркалюють наукову тяглість франкознавчих лінгвістичних студій Дрогобицького університету. Взяті воедино, ці студії ілюструють, сказати б, дрогобицьке мовознавче бачення Франкової мовної картини світу.

З погляду когнітивної лінгвістики Франкову картину світу трактуємо як індивідуально-авторське осмислення (концептуалізацію) національного буття в процесі світоглядної еволюції, яка омовлюється крізь призму добору відповідних мовно-стилістичних засобів. Інакше кажучи, мовна картина світу як вторинна, опосередкована семантикою мовних знаків, є лише певною мірою вербальним втіленням первинної, незмірно ширшої когнітивної картини світу як результату Франкового пізнання (когніції) буття й опирається на його універсальні знання (концептосферу), що формують глибинний зміст свідомості письменника. Саме когнітивна картина світу безпосередньо впливає на мислення й поведінку (зокрема комунікативну) людини в конкретній ситуації.

Порівняльний аналіз унікальної Франкової мовної картини світу і тогочасної української, відтвореної у згаданому Словнику за ред. Б. Грінченка, засвідчує певний когнітивний парадокс. Розбудовуючи як «канонічні науки» (літературу, лінгвістику, етнографію, бібліографію), за висловом І. Франка, так і «неканонічні» (філософію, політологію, психологію, економіку тощо), учений-енциклопедист створив такий український Словосвіт. Цей лексичний огром досі не кодифікований. Він кардинально

інший (культурно, ментально, вербально), ніж у прихильників романтично-етнографічного принципу розвитку української мови. Натомість в українській лінгвістичній історіографії утвердилась думка, що «Словник Грінченка був найповнішим зібранням української лексики протягом півстоліття – аж до виходу у світ шеститомного «Українсько-російського словника» (1953–1963)» (О. Тараненко). Вважаємо, що теоретичне і прикладне підґрунтя для термінографічного феномену (вибуху) 20-х років ХХ ст., який оприявнив інтелектуальний потенціал українського наукового слова, було підготовлене ще не поцінованою потужною термінознавчою думкою й термінотворчою практикою Івана Франка – його ще за життя називали «Академією гуманітарних наук в одній особі».

Чому франкознавчі студії власне дрогобицьких мовознавців сформували зміст цих «Студій...»? Це більш ніж закономірно. Бо життя і творчість І. Франка видимими і невидимими узами поєднані з Дрогобичем. Тут він навчався в т. зв. «нормальній» (початковій) школі отців Василян (1864–1867), а згодом (1867–1875) – у Дрогобицькій реальній гімназії імені Франца-Йосифа. У гімназійну пору починається його творчість – як поета, прозаїка, драматурга, а згодом – перекладача й науковця. Це вагомий факт, який усвідомлює кожен дослідник Франкового тексту. Вражає когнітивна картина світу Франка-гімназиста, який збагачувався структурованими знаннями завдяки вивченню мов: української, латинської, польської, німецької, розмаїттю прочитаних творів: Чарльза Діккенса, Генріха фон Кляйста, Вільяма Шекспіра, Ежена Сю, Ернста Гофмана, Жака Поля, Йоганна Вольфганга Гете та ін. Ще в Дрогобицькій гімназії юний Франко, за спостереженням відомого франкознавця Зенона Гузара, перекладав Біблію, а також ... Сервантеса, Міллера, Віланда, Ленау і, ясна річ, представників слов'янської літератури. А ще в гімназійні роки знайомився зі староіндійськими поемами, старонімецьким та старофранцузьким епосом.

І – що не менш важливо – саме у Дрогобичі спостерігаємо в І. Франка ментально небезболісний пошук національної самоідентифікації, національного «Я». Невипадково Франко-гімна-

зист перші шість листів до своєї нареченої Ольги Рошкевич написав німецькою мовою і лише сьомого – українською: «Німецька бесіда – то для мене модний фрак <...>. Руська бесіда (українська – Я. Я.) – то бесіда мого серця!» (І. Франко).

У Франковій антропоцентричній, а точніше етноцентричній, характеристиці рідної мови, опертій на когнітивну метафору *бесіда мого серця*, тобто «безпосередній вияв почуттів», закладено той когнітивно-комунікативний потенціал, який стане наріжним каменем лінгвофілософської концепції мислителя.

Дослідники Франкової творчості її характерною рисою вважають автобіографізм. Це закономірно і з погляду лінгвістичної прагматики, яка стверджує: розповідаючи про когось, людина (мовець, адресант) говорить передусім про себе. Тому кожен автор наукової розвідки, опублікованої у «Студіях...», мав змогу більшою чи меншою мірою перейнятися Франковою рефлексією в листі до А. Кримського: «Майже всі мої писання пливуть з особистих імпульсів, з чуття далеко більше, як з резонів, усі напоєні, так сказати, кров'ю мого серця, моїми особистими враженнями і інтересами, усі вони <...> є частки моєї біографії» (І. Франко).

Внутрішню біографію Франкових «писань» увиразнює закоріненість у рідні для письменника місця. У цьому хтонічному локальному колориті Дрогобич – на чільному місці. Він ніби промовляє зі сторінок, і ми разом із Франком та його літературними героями мандруємо перехресними стежками, бо в романі «Перехресні стежки», на думку дослідників, зображений саме Дрогобич. Картини з життя Дрогобича часів Франка прочитуємо (відчитуємо, декодуємо) також у творах «Добрий заробок», «У столярні», «Гава», «Пирог з черницями», «Батьківщина» та ін. (З. Гузар).

І нині милує око дрогобицького студента-філолога скверик, описаний в оповіданні «На дні». У розкішній зелені скверика можна знайти порятунок від надмірної спеки, надмірно строгих викладачів чи просто послухати тишу, а ще – подумки поспілкуватися із «...зеленим абітурієнтом з провінціального міста Дрогобича», як називав себе І. Франко.

Завдяки органічному зв'язку з народом (пригадаймо поетове «Я син народа»), з малою батьківщиною людина зберігає себе як

цілісна, концептуальна особистість, або «цілий чоловік», за висловом І. Франка. Рідна земля була для нього джерелом сили і життєвої стійкості. Цю аксіологічну універсальну ілюструє звернення поета до персоніфікованого адресата – землі-матері:

Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бою сильніше стояти,
Дай і мені (І. Франко)

Франкову залюбленість у малу батьківщину засвідчують у його текстах епістолярні згадки, автентична топографія, топоніміка, ландшафти з натури – одним словом, те, що передано метафорою *мова природи, мова довкілля*. Через такий зв'язок у носіїв певної культури виникає свій, національно зумовлений *образ світу*. Пізнання цього образу потребує не лише правильного використання мовних знаків, їхньої семантики, сполучуваності тощо, а й здатності бачити пізнаваний світ внутрішнім зором. Внутрішній «вгляд» активізує імпульси внутрішнього мовлення (потік свідомості, внутрішній монолог, автодіалог, внутрішню реакцію), яке промовляє до читача неозвученою мовою. Воно генерує ту синергетику, завдяки якій слово стає більшим за самого себе. Бо для мовознавця-дрогобичанина скрупульозно зібраний, класифікований й аналітично описаний матеріал – це не лише про різнотипні мовні одиниці чи явища. Це передусім про те поняття, яке у філософії мови німецького мислителя Мартіна Гайдеггера окреслюється терміном *немовлене*. Воно мотивує заглибитись у нурти Франкового Словосвіту, бо його ж «книги – морська глибина:

Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить» (І. Франко)

Тому носію іншої культури, сказати б, неавтохтону важко декодувати приховане прагматичне (конотативне, емотивне, імплікативне) навантаження дрогобицького колориту, який пронизує Франкові тексти. Що більше, когнітивна асиметрія поглиб-

люється на трансцендентному рівні, за межами повсякденного і омовленого. Цей рівень дає відчутти, що існує щось таке втаємничене, немовлене, яке неможливо досягнути розумом, а тільки дотиком серця в сакральному значенні цього слова (як оте літургійне – «вгору піднесімо наші серця»). Виразні екзистенціалістські мотиви звучать у Франковому кордоцентричному: «Знання прадавнє відчутти треба, серцем зрозуміть. Що темне для ума, для серця ясне й явне...». Екзистенціалістська межа проведена: там, де завершується влада розуму, там запановує влада серця. Мабуть, «серцем зрозуміть» можна глибинний лінгвофілософський смисл пізнішої гайдеггерівської когнітивної метафори про мову: «Оскільки мова – це дім буття, то дістаємося до сущого у той спосіб, що постійно проходимо через цей дім. Коли ми йдемо до криниці, коли йдемо через ліс, то вже тим самим йдемо через слово «*криниця*», через слово «*ліс*», навіть коли не вимовляємо цих слів і не думаємо про щось мовне» (М. Гайдеггер).

Спостерігаємо очевидні паралелі: різні покоління філологів мають за велику честь навчатися в історичному приміщенні, аудиторії якого чули голос Івана Франка, Василя Стефаника, Леся Мартовича, а відтак їхніми устами промовляла українська історія, українська культура. Завдяки історичній пам'яті *немовлене* актуалізується навіть тоді, коли не вимовляємо цих імен, а просто відчуваємо їхню незриму присутність. І пам'ятаємо: звідси, з Дрогобича, пішов майбутній письменник і мислитель «у мандрівку століть» і вже як наш сучасник прокладає «в полі нашої науки» (І. Франко) й досі не пізнані нами стежки. Маємо на оці цілу лінгвокогнітологічну парадигму новітніх міждисциплінарних наук (когнітивну лінгвістику, теорію комунікації, лінгвополітологію, антропологічне термінознавство), основи яких закладав не тільки в українському, а й у слов'янському мовознавстві загалом «інтелектуальний подвиг Франка» (Є. Маланюк).

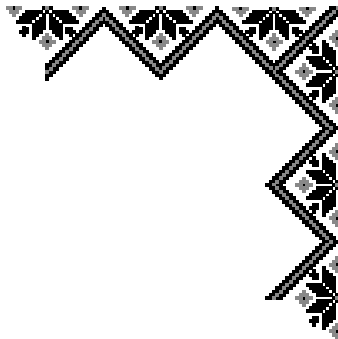
Утвердженню Франкових традицій сприяють наукові здобутки вчених університету (томи «Франкознавчих студій», «Нагуєвицьких читань», щорічна академія «Є така країна Франкіана», монографічні праці, конференції тощо). За останній час виявом тяглості франкознавчих традицій на факультеті української та

іноземної філології стало відкриття «Музею-студії Івана Франка», упровадження загальноуніверситетської дисципліни «Лінгвістичне франкознавство».

Чи варто наголошувати, що давно назріла і перезріла потреба осмислення і переосмислення текстуально не проскрибованого, когнітивно і досі значною мірою «Франка незнаного» (Є. Маланюк). Адже національно-екзистенційна проблематика в лінгвофілософській концепції мислителя, його пророчі візії набувають непроминальної значущості в часі історичних випробувань. У період російської агресії ці екзистенційні випробування вкотре стійко витримує Україна. Бо йдеться про захист нашого національного буття, нашого права на свою суверенну державу, «нашу хату», за І. Франком.

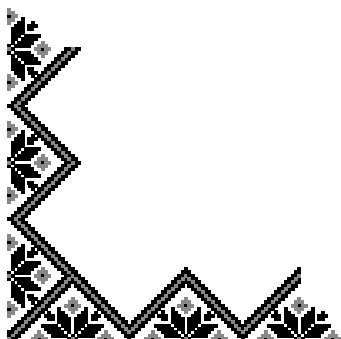
Будемо сподіватися, що «Студії...» дрогобицьких мовознавців сприятимуть розбудові лінгвістичного франкознавства як новітньої інтердисциплінарної науки, зроблять вагомий внесок у дослідження універсального Франкового Словосвіту, започаткованого в Дрогобичі. Водночас напередодні 170-річного ювілею Івана Франка (2026) послужать своєрідним запрошенням до діалогу лінгвістів-франкознавців різних поколінь. Пізнаючи І. Франка – пізнаємо й себе.

Ярослав ЯРЕМКО,
*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка*

РОЗДІЛ 1
«НА ШЛЯХУ ПОСТУПУ
МИ ЛИШ КАМЕНЯРІ»
(«ДОСЛІДИ» І «ДОСВІДИ»
СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАМЕТРІВ
ФРАНКОВИХ ДИСКУРСІВ)

*Дух, наука, думка, воля
Не уступить нітьмі поля...
І. Франко. Вічний революціонер*

МОВНІ ПОРТРЕТИ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ : УЛЯНА КРАВЧЕНКО, КОНСТАНТИНА МАЛИЦЬКА, ІВАН ФРАНКО

У статті здійснено спробу створити модель соціолекту української галицької інтелігенції, який персоніфіковано мовними портретами Уляни Кравченко, Константиної Малицької, Івана Франка. Установлено особливості мовного стратума української інтелігенції в градації: від мовного портрета особистості до соціолекту як мовного портрета окремої соціальної групи.

Ключові слова: Східна Галичина, українська галицька інтелігенція, мовна особистість, мовна свідомість, мовний портрет, ідіолект, соціолект.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Історичні умови регіонального функціонування української мови кінця XIX – початку XX ст., зокрема і на землях Східної Галичини, мали принциповий вплив на подальший її розвиток і багато в чому спроектували ті соціолінгвістичні проблеми, ідеологічні стереотипи, а також практичні прогалини в мовній політиці держави та у свідомості суспільства, які характеризують сучасне функціонування української мови.

Українська галицька інтелігенція в її соціально-професійній диференціації була одним із суб'єктів регіонального функціонування української мови в кінці XIX – на початку XX ст. на колоніально залежних землях Східної Галичини. Це зумовило специфіку формування, добору та використання в її соціолекті певної частини лексико-фразеологічних (а іноді й фонетичних, морфологічних та синтаксичних) засобів тогочасної української мови. Соціолект української галицької інтелігенції побутував, був зафіксований і збережений як чинник формування нормативної бази української літературної мови в художній літературі, публіцистиці, а також у мові науки, освіти, просвіти, церкви,

причому вибір лексичних засобів мови залежав від походження, умов формування особистості, загальноосвітнього рівня творця і носія соціолекту, його суспільного становища, роду занять, кола інтересів, середовища тощо.

Дослідження механізмів зовнішньої та внутрішньої взаємодії соціолекту галицької інтелігенції з іншими суспільними ідіомами української мови (міське койне, діалект, жаргон) та з іншими мовами в культурному середовищі Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. сприяє накопиченню нових фактів і знань, необхідних для вироблення об'єктивної концепції історії української літературної мови, формування та кодифікації її норм для об'єктивного висвітлення історії взаємин «галицьких» і «наддніпрянських» варіантів мовних норм у формуванні на початку XX ст. лексики, фразеології і граматики єдиної літературної мови та у виробленні її функціональних стилів. Результати дослідження можуть суттєво вплинути на позитивне розв'язання багатьох конфліктних ситуацій, характерних для сучасного етапу розвитку української мови в Україні, оскільки типологічно вони певною мірою подібні до тих, які були поширені в кінці XIX – на початку XX ст. на всій території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження здійснено в контексті наукових розвідок Ю. Шевельова [16], М. Лесюка [4], Г. Мацюк [7], І. Матвіяса [6], Т. Панько [8], О. Сербенської [10], Т. Космеди [3], В. Статєєвої [11], Л. Ткач [12; 13; 14; 15], проте об'єктом нашої уваги стала Східна Галичина з її «столицею» м. Львовом та його околицями – такими важливими промисловими й культурно-освітніми містами Східної Галичини, як Борислав, Броди, Дрогобич, Жовква, Коломия, Самбір, Стрий, Тернопіль та ін., а також галичани, інтелігентська верства, що впливала на розвиток мови, науки, культури, освіти у краї. Увагу зосереджено на вивченні мови цієї соціальної групи в широкому спектрі її конкретних виявів (професійні середовища, товариство, сім'я, освіта, наука, преса, художня література, листування, офіційно-ділова документація тощо) і реконструкції (моделювання в історичній перспективі) соціолекту галицької інтелігенції як самостійного мовного ідіому в

українській мові того часу, а також на вивченні впливу, ролі та місця цього соціолекту у формуванні норм загальнонаціональної української мови початку XX ст.

Соціолект української галицької інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. – це різновид її мовної діяльності, пов’язаний з роллю інтелігенції в житті суспільства, її професійною діяльністю як самостійної соціальної групи, текстовий продукт у цілому мовної практики цієї соціальної групи і водночас складник системи тогочасної мови, поданий, зокрема, в словниках, граматиках, правописі. Соціолект вбирає в себе весь комплекс диференційних ознак мовної діяльності певної соціальної групи, тим часом як мовний портрет окремих представників тієї чи тієї групи подає свою вирізняльну комбінацію цих ознак, свій варіант такого інваріанта. Саме тому в соціолекті знаходимо риси регіолекту, діалекту, а також запозичення, авторські новації в їхньому конкретному вияві та співвідношенні в ідіолектах і мовних портретах. У пропонованому дослідженні їх представлено мовними портретами Уляни Кравченко, Константиної Малицької та Івана Франка.

Уважаємо, що ідіолект є складником мовного портрета (тобто мови особистості в цілому), тоді як аналіз мовних портретів представників галицької інтелігенції досліджуваного періоду дає змогу реконструювати соціолект цієї суспільної верстви загалом. Соціолект української галицької інтелігенції – це варіант національної мови означеного історичного періоду, типовий для інтелігенції як окремої соціальної групи її носіїв, об’єднаних особливим соціоментальним типом зв’язку, мовною діяльністю, до якої нормативна (літературна) мова входить як один зі складників.

Формулювання мети й завдань. *Мета* нашого дослідження полягає у виявленні й аналізі мовних одиниць (лексичних, фразеологічних, словотвірних, граматичних), що складають мовні портрети Уляни Кравченко, К. Малицької, І. Франка як варіанти інваріанта – соціолекту української галицької інтелігенції обстежуваного періоду. Вибрані постаті презентують все-редині соціальної групи інтелігенції підгрупу тих особистостей,

які професійно працювали зі словом, – це вчителі, журналісти, письменники, що мали не лише високий рівень мовної свідомості, а й високий рівень володіння мовою, зокрема її літературним взірцем.

Виклад основного матеріалу. Польський дослідник Б. Вальчак у статті «Роль соціолекту шляхти в історії польської мови» зауважує, що соціолект – це мовний варіант, притаманний певній суспільній групі. Власне суспільно-культурні чинники, а саме система цінностей, елементи культури, ментальність, а також прояви суспільної ідентифікації, виокремлюють суспільну групу інтелігенції з-поміж інших верств населення [18, 272–273].

Інший польський учений С. Грабяс зазначає, що опис соціолекту вимагає осмислення ролі соціальної групи в суспільстві, зокрема характеру діяльності представників тієї чи тієї групи, місця групи в житті суспільства, системи цінностей і способів поведінки членів групи, а також аналізу особливостей використання мовних засобів представниками окремих суспільних груп [17, 225]. Дослідник стверджує, що між суспільними зв'язками і структурою соціолекту, серед іншого і його мовними особливостями, існує залежність. Представники певної соціальної групи безпосередньо контактують як з членами своєї групи, так і з іншими членами суспільства. У процесі цих контактів з'являються мовні відмінності між представниками окремих соціальних груп, а тому є підстави стверджувати, що представники різних суспільних груп є носіями окремих соціолектів [17, 227]. Соціолект живиться мовними засобами всіх рівнів мови, слушно стверджує С. Грабяс, і водночас сам є засобом для творення літературної мови. Соціолект проникає в загальнонародну, розмовну мову й утворює разом із цими варіантами мови симбіоз [17, 239].

Констатуючи особливості культурно-історичного, політичного статусу української галицької інтелігенції, визначаємо об'єктивні й суб'єктивні чинники формування та вияву мовної свідомості інтелектуально-духовної, різночинної за походженням української інтелігенції Східної Галичини цього часу.

Мовна свідомість, зазначає П. Селігей, – це небайдуже, ціннісне ставлення до мови, яке охоплює знання, почуття, а також мотиви й настанови мовної поведінки. Мовна свідомість буває індивідуальною (властивою окремій людині) та суспільною (належною соціальній групі, національній або мовній спільноті) [9, 116]. За такого розуміння мовна свідомість є важливим стратегічним чинником мовної стійкості, оскільки доля мови чи не передусім залежить від ставлення до неї спільноти. Мовно свідомою людиною, за П. Селігеем, досконало обізнана з мовними нормами, сприймає їх як стандарт і запоруку успішного спілкування; прагне до мовного самовдосконалення; наділена опірністю до мовного безкультур'я та нігілізму; сповідує культ рідної мови [9, 23–63].

Найкращі, прогресивні й національно свідомі представники української галицької інтелігенції мали високий рівень мовної свідомості, яка сформувалася під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників. Серед об'єктивних чинників визначаємо недержавний статус української мови та репресивні умови її розвитку, що пов'язано з колоніальною залежністю українського народу, належністю Східної Галичини до складу Австро-Угорщини (до 1918 р.) та Польщі (до 1939 р.); дискримінаційна мовна політика, яку здійснювала метрополія щодо українців як автохтонного населення краю, що, зокрема, відображає біографія Уляни Кравченко (її звільнення з учительської посади за використання фонетичного правопису української мови), утвердження української мови як засобу націє- та культуротворення. До суб'єктивних чинників, що стосуються насамперед української галицької інтелігенції як соціальної групи обстежуваного періоду та окремих її представників, зараховуємо: 1) світоглядно-ментальні ознаки інтелігенції як еліти колоніально залежної нації та суб'єкта соціолекту; 2) особистісні взаємозв'язки представників української галицької інтелігенції з наддніпрянською, що актуалізовано, зокрема, у біографії І. Франка; 3) класичний рівень освіти; 4) широкий спектр різновидів мовної діяльності; 5) адресат (аудиторія) як об'єкт мовного впливу української галицької інтелігенції і джерело інспірації її інтелектуальної та

мовної діяльності; 6) особистий внесок представників української галицької інтелігенції у підтримання наявного й закріплення нового літературного взірця мови; 7) особистісний мовний вибір представника української галицької інтелігенції в альтернативі: пристосування до суспільно-політичних обставин (в умовах полонізації, германізації, зросійщення) свого життя чи еміграція.

Мовна свідомість формує мовний портрет української галицької інтелігенції, що його виявляє мовна діяльність окремих її представників. У процесі нашого дослідження ми спершу формуємо мовні портрети представників цієї соціальної групи, зіставлення ж мовних портретів дає змогу виділити те спільне, що й становить основу соціолекту, його вирізняльні риси серед інших мовних ідіомів досліджуваного періоду.

Реконструкцію соціолекту української галицької інтелігенції першої половини ХХ ст. як інваріанта її мовної діяльності здійснюємо за методикою індивідуального мовного портретування, що дає змогу визначити авторську мовотворчість як варіант соціолекту, у якому в індивідуально-авторській комбінації реалізовано спільні ознаки соціолекту й відмінні ознаки ідіолекту та мовного портрета особистості.

Із цією метою використовуємо багаторівневий текстовий аналіз, під час якого з'ясовуємо жанрові, власне мовні (лексичні, словотвірні, функціонально-стилістичні ознаки, соціоетнічні конотації мовностилістичних засобів) ознаки ідіолекту. За цими системотворчими ознаками беремо до розгляду тексти представників галицької української інтелігенції – Уляни Кравченко, Константиної Малицької, Івана Франка, створені в жанрі мемуаристики, зокрема в таких її різновидах, як спогад, сповідь, щоденник тощо, оскільки саме вони орієнтують мовну особистість на активну рефлексію, вільне мовомислення та мововираження й становлять важливе джерело нашого дослідження. До його джерельної бази входять також словники української мови обстежуваного періоду, цитування статей яких зумовлене необхідністю аргументації щодо вибірки з аналізованих текстів галицьких елементів.

Саме словники подають здебільшого типове, усталене, спільне, що становить ознаку соціолекту, тоді як ретельне вивчення окремих мовних портретів та ідіолектів письменників, напрацювання в цій царині в українському мовознавстві і дали змогу порушити проблему моделювання соціолекту як типового, спільного в мовній діяльності інтелігенції й реалізації тих завдань, які в науковій розвідці «Внесок Галичини у формування української літературної мови» поставив Ю. Шевельов [16]. Критерієм достовірності нашої вибірки є маркування таких слів ремарками *«гал.»*, *«зах.»*, *«діал.»*, *«книжн.»* й ін., а також цитування із текстів галицьких письменників як приклад уживання таких слів. Перевірка аналізованої лексики за словниками різних типів і різного часу дає змогу нам репрезентувати її не як відмітну рису ідіолекту окремих представників галицької української інтелігенції, а як спільну рису її соціолекту.

У процесі дослідження створено польову модель соціолекту зі структурою «ядро» – «периферія». Ядро цієї моделі становить словниковий фонд, що виявляє місце та роль інтелігенції в житті суспільства аналізованого часу, характер її професійної діяльності, рівень освіти та загальної культури: 1) професійна лексика; 2) лексика книжна, висока (її вирізняємо порівняно з нейтральною лексикою на позначення тих же понять); 3) лексика питома та запозичена (в контрасті або прив'язанні до поля професійної діяльності чи середовища оточення ядра), а на периферії – діалектна, розмовна, рідковживана або індивідуально-авторська, okazіональна лексика. Для нас важливо не ізольовано змоделювати мовлення окремої особистості й соціальної групи, до якої вона належить, а відтворити мову особистості як члена соціальної групи і соціолект як органічний складник національної мови. У такий спосіб мовні портрети Уляни Кравченко, К. Малицької, І. Франка, які увійшли до тексту нашого дослідження, уможливають відтворити особистісні риси мовця та реконструювати соціолект української інтелігенції обстежуваного періоду за типовими, спільними рисами мовних портретів. Лексичні особливості текстів названих авторів окреслюють спільний когнітивний простір мовців, коло їхньої діяльності,

спільні проблеми, уявлення, лектуру, мовні смаки (прикмети) середовища та соціальної групи в їхніх часових і просторових межах. Спільні риси освітньо-культурного і професійного рівнів у мовних портретах трьох вибраних постатей визначені передусім їхньою належністю до єдиного середовища, особистими зв'язками, спілкуванням (зокрема І. Франка й Уляни Кравченко), тобто історико-культурною ситуацією формування й побутування мовних особливостей.

Модель мовного портрета галицької інтелігенції є типовою, зведеною структурою її мовної діяльності, еталоном для зіставлення ідіолектів її окремих представників. У такий спосіб ідіолект виступає варіантом, реальним втіленням цієї типової структури, «форматом» соціолекту, що дає змогу окреслити мовний портрет української інтелігенції у Східній Галичині в обстежуваний період, персоніфікувати її соціолект, виразніше простежити особливості реалізації структури спільного соціолекту в різних ідіолектах – залежно від умов життя, особливостей мовної особистості, її суспільно-політичної позиції, світогляду, мовних смаків і професійної діяльності.

Предметом нашого дослідження стали мовні особливості трьох представників галицької інтелігенції, життєві й творчі дороги яких неодноразово перепліталися. Насамперед це люди одного професійного цеху – педагоги Уляна Кравченко та Константина Малицька, які водночас були активістками українського жіночого руху, а також непересічними творчими особистостями. Так, Уляна Кравченко – це перша в Східній Галичині жінка-поетеса, а К. Малицька – відома дитяча письменниця, автор січових пісень (наприклад, пісні «Чом, чом, земле моя» під псевдонімом Віра Лебедова). Постать же І. Франка як професійного письменника, науковця, інтелігента – це наче квінтесенція ознак представників цієї соціальної групи, що становить у певному сенсі еталон для порівняння мовних портретів Уляни Кравченко та К. Малицької і, крім того, виконує роль єднальної ланки між цими непересічними представительками галицької інтелігенції. Уляну Кравченко й Івана Франка об'єднували тісні особисті взаємини: щире листування, яке почалося між ними

1883 р. й не припинялося до самої смерті Великого Каменяра. К. Малицька й І. Франко були активними громадсько-політичними діячами. Уляна Кравченко та К. Малицька здобули освіту у Львівській учительській семінарії, тоді як І. Франко навчався у Львівському, Чернівецькому та Віденському університетах, здобув ступінь доктора філософії й активно провадив не лише громадсько-політичну, а й наукову діяльність. Іван Франко – багатогранний учений: мово-, літературо-, перекладо- й мистецтвознавець, етнолог, фольклорист, економіст. Цей перелік можна продовжувати.

Ядро ідіолекту *Уляни Кравченко* становить лексика професійна, що властива спілкуванню освіченої, культурної верстви, галицькі лексеми (як питомі, так і запозичені), що побутували в шкільному, освітянському середовищі – мовленні учителів, семінаристів, студентів, школярів. Це термінологія й професіоналізми, що моделюють підмову освітян у складі соціолекту інтелігенції, засіб спілкування в межах цієї професійної підгрупи й водночас засіб її репрезентації іншим соціальним групам у процесі комунікації з ними. Це, наприклад, лексика, поширена у мовленні тогочасних учителів, учнів і чиновництва, причетного до шкільництва (інспекторів, управителів (директорів) шкіл) Східної Галичини: **візитація**: «В ясных хвилинах, коли я ще була ученицею, звертав він при візитаціях семінара на мене увагу, сідав побіч у лавці та розпитував про різні квестії виховання» (3) і пор. з тлумаченнями, відповідно, у загальномовному й регіональному словниках: **Візитація**, ї. ж. 1) заст. ‘візит’; 2) спец. ‘перевірка документів і вантажу підозрілого чужого судна’ (СУМ, I, 668); **Візитація** – ‘інспекція’: Був він також українським письменником, мабуть, одним з найслабших, і як автор стисло уживав псевдонім «Денис з-над Серета». Коли часом приходив на візитацію на годину української мови і літератури... (ЛЛ, 156–157); див. також у тексті І. Франка: ...як бувало пан шпектор на візитацію приїде, то з сусіднього села хлопців позичав (12, 105); **ферії**: – Гутовський виїхав на час ферій з комісарем¹ до Карльсбаду, а коли в половині вересня вернувся, ні тро-

¹ У цитуванні прикладів зберігаємо мовні особливості оригіналу.

хи не журився тим, що втратив тут місце учителя (3) і пор.: **Ферії**, -ій, мн., зах. – ‘канікули’: Панство починає роз’їжджати на ферії або до купелів (І. Франко, II, 1950, 310) (СУМ, X, 577); **Ферії** – ‘період відпусток’, ‘канікули || вакації’ (ЛЛ, 750).

Наявна в її мовному портреті й лексика, вживана галицькою інтелігенцією незалежно від її професійної діяльності, як-от: **опінія**: «Не знала я тоді, що учителька в малому місті мусить числитися ще з чимось більшим, що тут – товариші праці, опінія мешканців...» (3) і пор. із загальним: **Опінія**, ї, ж., заст. – ‘громадська думка’ (СУМ, V, 713); **Опінія** – 1) ‘думка, погляд, бачення’; 2) ‘репутація; думка загалу’: Знаєш добре, що, коли би ти покинула мене, се був би скандал і для мене, се пошкодило би мені в опінії моїх зверхників (І. Франко) (ЛЛ, 510); **Опінія** / Громадська думка / пол. *opinia* – 1) ‘думка, погляд’; 2) ‘оцінка’; порівн. *опінія*, лат. – ‘думка загалу’ [13, 238]; **квестія**: ...Квестії, проблеми, ідеї змінюються. Тільки квестія поступу і щастя цілої людскости вічно молода – і вічно приєднувати ме благородних молодих людей (3, 226) і пор.: **Квестія**, ї, ж., зах. – ‘проблема; питання’: Але донедавна була хоть одна партія межі поляками, котра в сій квестії [польсько-руській] висказувалася справедливо (В. Стефаник, III, 1954, 106) (СУМ, IV, 133); **Квестія** – ‘питання’ (ЛЛ, 355); **Квестія** – полонізм, пор. з пол. *kwestia* ‘справа, що потребує розгляду; завдання, проблема’ (MSJP, 377). **Квестія, квестия** – ‘проблемне питання, справа, яка потребує обговорення й розв’язання’ [13, 171]. Зокрема, запозичення *квестія* постає в текстах Уляни Кравченко й інших галицьких інтелігентів як загальноприйнята широковживана номінація, яка, утім, має свою сполучуваність у мові певної професійної групи. Наприклад, у соціолекті освітян, священнослужителів, громадсько-політичних діячів простежуємо таке її вживання: *квестія поступу* (3); *Спірна квестія лише в тому, хто має повести цю контролю перших змагань душевного життя дитини...* (7); «*О квестії соціяльній*» (Пастирське послання Митрополита Андрея Шептицького до духовенства 1902–1904 рр.); «*Суспільна акція духовенства <...> має бути відповіддю на велику болячку нашого часу – на соціяльну квестію*» (стаття І. Франка «Соціяльна

акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм митроп. А. Шептицького «О квестії соціальній» 1904 р.).

Названі лексеми входять до різних пластів модельованого соціолекту. Синонімічна парадигма уможлиблює вирізнєння лексики власне соціолекту, її диференціацію всередині соціолекту за різними групами мовців (учителі, священники, громадсько-політичні діячі та ін.), водночас вони дають можливість показати спільне для мовлення інтелігенції загалом – незалежно від професійної належності її представників.

Отож, лексеми *візитація, ферії, опінія, квестія* та ін. – це інтелігентські соціолектизми, які активно використовували у своєму мовленні Уляна Кравченко, К. Малицька, І. Франко, В. Стефаник, А. Шептицький та інші представники галицької інтелігенції окресленого періоду.

Активне використання в поетичних та прозових текстах слів іншомовного походження й діалектних одиниць є особливою прикметою не лише мовного портрета Уляни Кравченко, а й виразною ознакою інтелігентського соціолекту та галицького варіанта літературної мови загалом – як і будь-якої літературної мови, і, ширше, мови освіченої верстви, «конверзації освічених людей», за визначенням І. Франка. Використання запозичень цілком виправдано, вони роблять мову багатшою, нюансують і уточнюють певні поняття, свідчать про високий рівень освіченості мовця, виявляють його професійний досвід, світогляд, суспільну позицію.

До складу обговорюваного соціолекту входять також регіоналізми (*хосен*) і професіоналізми (*маргінес*), наприклад: **маргінеси**: «*На маргінесах дальше: шукаю її родоводу*» (4, 372); **Маргінес** – ‘поле книжки, зошита’; запозичення з польської мови; пол. *margines*, походить від лат. *margines* (ЕСУМ, III, 391); **Маргінес**, у, ч., зах. – ‘берег, поле книжки, зошита тощо’: *Коло половини XVIII в. знаходимо одну коротеньку пісеньку, записану на маргінесі Дрогобицького рукописного збірника* (І. Франко, XVI, 1955, 328) (СУМ, IV, 626); **Маргінес** – 1) ‘периферія’; 2) *шк.* ‘берег, поле зошита чи книжки’ (ЛЛ, 437); **хосен**: «*На другий*

день мала я в хаті війти кілька відрадніших годин, що дозволили забути про кривду, заподіяну мені властями, та скріпили мої бажання трудитися в хосен свого люду» (3); **Хосен**, хісна, ч., діал. – ‘користь’: Скупий волів би свого м’яса урізати, щоб бідному подать, Ніж кришку взять із скарбів своїх, Що в кліті без хісна лежать (І. Франко, XI, 1952, 509) (СУМ, XI, 132); **вигода** – ‘зиск, користь’ (р. -сти), ‘бариш, вигода, пожиток’ (р. -тку), інтерес, *гал.* хосен (р. хісна) [з цього він матиме *хосен*]; **полезно** – ‘корисно, пожиточно’, *гал.* ‘хосенно’ (ЕВ РУС, 178; 2151).

У текстах творів письменниці чимало нетранслітерованих елементів різного типу й обсягу. Такі вкраплення написані латинською, грецькою, польською, німецькою, італійською й іншими мовами. Необхідність їхнього використання пов’язана як із їх безеквівалентністю в тих чи тих лексичних сферах, так і зі стилістичними особливостями створюваних текстів. Власне цей аспект, як зауважує М. Карпенко, привертає увагу до ідіостилів окремих письменників, кожен з яких по-своєму мотивовано й послідовно розв’язує соціомовну проблему у тих вимірах, які співзвучні його творчому задуму, принципові функціональної доцільності та ідейно-естетичної спрямованості тексту. Оскільки введення нетранслітерованих конструкцій у текст зазвичай зумовлене поважними причинами, то такі елементи є семантично та стилістично вагомими, а здебільшого – текстотворчими [2]. Наприклад: *Panta rej...* / з гр. ‘все тече’/ (5, 35). Ця алюзія з Геракліта – «*Πάντα ῥεῖ καὶ οὐδὲν μένει*» / ‘Усе тече, усе змінюється’ – свідчить про знання філософії, високий рівень освіти адресанта й передбачуваного адресата тексту. Часто вживаними є вирази зі Святого Письма та латинськомовні вислови: «... “*Nolime tangere...*” Не зможе ні одно серце більше любити, як моє. але чуття не зраджую мовою. не ношу на устах...» (4, 379) – лат. *Noli me tangere* «Не торкайся Мене» – вираз із Євангелія від Івана зі сцени з’яви Христа Марії Магдалині після його Вознесення. Він сказав їй: *Не торкайся до Мене, бо Я ще не зійшов до Отця* (Євангеліє від Івана 20:11), а також інші: «*Моя книжка Scriptum sacrum: – сто печаток тайну її замикає...*» (5, 56) – лат. *Scriptum sacrum* «Святе Письмо»; лат. *Caritas...* «лю-

бов, предмет любові, приязні» (5, 40); німецькомовні вислови: «Краса?!... Чи тільки в серці розцвітають цвіти поезії? Що є краса правди? Чи тільки терпінням непосильним, трудом можна її добути? *Das Herz ist gestorben – die Welt ist leer*» (5, 25) – нім. ***Das Herz ist gestorben – die Welt ist leer*** «серце вмерло – світ порожній», рядок з вірша Ф. Шіллера «Скарга дівчини»; «В осуді когось треба великої обережності. Часто *Recht | ist Unrecht*» (5, 52) – нім. ***Recht – ist Unrecht*** «правда є неправда», а також: нім. ***Blosse Übungen der Feder – des Kerkers Langeweile zu Verkürzen*** «Лише вправи пера нудьгу в'язниці скорочують» (5, 32), цитата з трагедії Ф. Шіллера «Марія Стюарт»; італомовні вислови: «Руїни сірі завітчані зимою в зелену, свіжу, розкішну барву – се подібна пісня життю: *evviva vita!*» (5, 79); італ. ***Evviva vita!*** «Хай живе життя!», італ. ***Nessun maggior Dolore*** «немає більшого смутку» (4, 221), рядок з «Божественної комедії» Данте Аліґ'єрі; франкомовні вислови: «*Variété. життя фрагменти.*»; франц. ***Variété***. «різноманітність, розмаїття» (5, 50); франц. ***Lever du rideau*** «підняття завіси» (5, 51) та ін.

Онімну лексику, наприклад: *La Negress* «курорт у Франції» (4, 385) (нині – назва залізничної станції у Біариці – *Biaritz-La Negresse*) та ін., Уляна Кравченко також не перекладає, оскільки такі власні назви є означенням когнітивного простору, спільного для інтелігенції того часу.

Відмітною рисою ідіолекту Уляни Кравченко є спосіб нюансування думки за допомогою питомої та запозиченої лексики, як-от: *велети-гіганти* (4, 242), *хаос-роздор* (4, 439), *казка-мім* (4, 176) та ін. Юкстапозити, які вона вживає, – це здебільшого іменники з прикладкою, що виконують означальну функцію: *берізка-жалібниця* (4, 725), *плити-картини* (2, 3), *відбитка-подоба* (2, 3), *обійми-крила* (4, 261), *пісня-поклон* (4, 462), *мати-страдальниця* (4, 481), *стрільці-соколи*, *дорога-знак* (4, 491); передають близькі за змістом поняття: *практика-досвід*, *думки-погляди*, *львиця-цариця* (3), *святиня-храм* (4, 209), *тягар-утома* (4, 220), *цвіт-зілля* (4, 225), *руїна-втрата* (4, 436), *буря-хуртовина* (4, 442), *щастя-осолода* (4, 599), *довершеність-гармонія* (4, 764) й ін. Юкстапозити – дієслова та прислівники – це пере-

важно зведені воедино синоніми: *знає-пам'ятає, весело-свобідно* (3), *ридає-плаче* (4, 215), *горить-палає* (4, 224), *зоріс-сяє* (4, 442), *спонукати-примусити* (4, 748), *явно-славно* (4, 439), *тихенько-тихо* (4, 458), *сумно-жальбно* (4, 502) й ін. Отож названі лексичні одиниці – це прикмета авторської реалізації соціолекту в мовному портреті Уляни Кравченко.

У творах письменниці знаходимо низку фразеологізмів на зразок *старість не радість* (2, 7), *іти на герць* (4, 280), *іти на багнети* (4, 444), *по сійбі – жнив треба ждати* (4, 483), *бути з розумом в згоді* (4, 498), *мати сім мечів у серці* (4, 533), *минати-ся з правдою* (4, 662), *виховувати буком* (4, 629) й ін. Зауважимо, що використання фразеологізмів становить як яскраву рису стилю її творів, так і особливу ознаку щоденного мовлення представників української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст.

Мову творів Уляни Кравченко можна зі впевненістю зарахувати до найкращих зразків не лише галицького, а й загально-українського варіанта літературної мови першої половини XX ст. Доказом цього є те, що її твори залюбки читали й наддніпрянці. Ось як про це писав під час мовної дискусії І. Франко: *«У нас під руками є й інші факти: листи українців, котрі просять присилати їм віршові вироби галичан («З вершин і низин», «Лиса Микиту», вірші Ю. Шнайдер)»*² (10, 170–171). Отже, адресатом мовної комунікації Уляни Кравченко був широкий письменний та освічений загал українських національно свідомих читачів – шанувальники її поетичної творчості, учні, їхні батьки, колеги-вчителі, українська інтелігенція краю.

Активне вживання професійної лексики, слів іншомовного походження та діалектних одиниць, нетранслітерованих чужомовних елементів різного типу й обсягу, фразеологізмів – це не лише особливі індивідуальні прикмети мовного портрета Уляни Кравченко, а й виразна ознака інтелігентського соціолекту та галицького варіанта літературної мови того часу загалом.

² Справжнє ім'я та прізвище Уляни Кравченко – Юлія Шнайдер. Вона народилася 18.04.1860 р. у м. Миколаєві на Львівщині в сім'ї зукраїнізованого німця, комісара Жидачівського повіту. Мати письменниці – Юлія Лопушанська – українка, дочка греко-католицького священника. Псевдонім становить український відповідник справжніх імені та прізвища письменниці (нім. *Schneider* 'кравець').

Це доводить аналіз мовного портрета **Константини Малицької**, який доповнює мовний портрет Уляни Кравченко. К. Малицька, як і Уляна Кравченко, була активним громадським діячем, організатором і учасником жіночого руху, здійснювала письменницьку діяльність, співпрацювала з різними періодичними виданнями Східної Галичини. Усе це дає підстави для типізації та узагальнення їхніх мовних портретів. На основі аналізу текстового матеріалу спогадів К. Малицької окреслюємо лексичні особливості творів авторки, зокрема виявляємо пласт загальноновживаних лексичних одиниць, запозичень, суспільно-політичної лексики, що вказує на адресата цього тексту – людину освічену, небайдужу до перебігу подій громадського життя краю.

У мовному портреті К. Малицької вирізняється запозичена лексика на позначення понять і реалій життя освітянського середовища: **аматорський**: *...що пан староста Краль брав участь у нашій українській аматорській представленні...* (1, 51); **Аматорський**, а, е. – ‘прикм. до **аматор**’; ‘любительський’: *По містах і містечках почали організуватися аматорські трупи* (І. Франко XVI, 1955: 96) (СУМ, I, 38), (ВТССУМ, 24); **конгрес**: *З моїми буковинськими товаришами-вчителями стрінулась я востаннє на великому конгресі всеукраїнського вчительства...* (1, 56–57); **Конгрес**, у, ч. 1) ‘з’їзд, нарада з широким представництвом, переважно міжнародного характеру’ (СУМ, I, 257), (ВТССУМ, 563); уважаємо, що названа лексема свідчить про виразний вплив польської мови, у якій і нині слово *kongres* уживано на позначення з’їзду, великого зібрання, зокрема наукового; **пієтизм**: *«З пієтизмом входила я до домівки нашої великої письменниці... [Ольги Кобилянської]»* (1, 54); **Пієтизм**, у, ч. 2. книжн. ‘релігійно-містичний настрій, часто удаваний, фальшивий; відповідна поведінка’; // *перен.* ‘палке обожнювання кого-небудь або беззастережна віра в щось’: *Кождий такий документ будив у його пам’яті спомини подібних... історій, речень, анекдотів, і все те він пер в свою книжку, записував з таким пієтизмом і так старанно, мов не знати які дорогі скарби* (І. Франко III, 1950: 443); *Отець Заячківський – це вісімде-*

сятилітній старець; про нього з пієтизмом говорить батько Данило (Уляна Кравченко, Вибр., 1958: 397) (СУМ, VI, 528), (ВТССУМ, 971). У запозиченій лексемі *пієтизм* галицький відбиток вбачаємо у словотворчих засобах, зокрема в суфіксі **-изм** (пор. *пієтет* і *пієтизм*), оскільки спосіб адаптування запозичень – це теж вирізняльна ознака мови галицької інтелігенції, складник її соціолекту.

Наявні в мові текстів К. Малицької й галицькі елементи (галичанізми): **варцаби**: – *Хочеш заграємо в доміно, – намовляв Сергій, коли переглянули всі картини. – Краще в варцаби, в доміно так нудно, – просила Сильва* (9, 53); **Варцаби** – ‘шашки (гра)’ (ЛЛ, 120); **гей**: «...гей гриби по дощі...» (1, 51); **Гей, гейби** – ‘ніби, наче’ (ЛЛ, 185); **запертися**: «...а раз треба було таки рученятами запертися об землю і рачки лізти» (1, 47); **Запертися** – 2) ‘використати всі потенційні можливості, силу волі тощо для досягнення бажаного результату’: *Бо як був вітер, то треба було добре запертися, щоб втримати хоругов* (Богачавський) (ЛЛ, 285); **пан**: «...що пан староста Краль брав участь у нашій українській аматорській представленні...» (1, 51); **Пан** – 1) ‘інтелігентний, поважний чоловік’; 2) ‘багатий, заможний чоловік’; 3) ‘мужчина’ (ЛЛ, 521), (ВТССУМ, 880).

Окрему групу слів становлять професіоналізми, як-от: **відчит**: «...мав Ромко відчит про Хмельницького, відтак йшли співи...» (9, 12); **Відчит**, у, ч, зах. – ‘доповідь, лекція’: *Відчит, на який Ви [І. Франко] ласкаво згодні прийти, не може відбутися* (Василь Стефаник, III, 1954, 247) (СУМ, I, 661); **Відчит** – 1) ‘доповідь’; 2) ‘звіт’ (ЛЛ, 156); **виховниця** (поколінь) (1, 46); **Виховання** – ‘вихованість’ (ЛЛ, 148); **Виховник** -а, те саме, що **вихователь** (ВТССУМ, 159).

Своє місце у досліджуваному мовному портреті посідають номінації-словосполучки, які К. Малицька-вчитель використовувала в текстах на професійні, педагогічні теми. Виділяємо назви: 1) педагогічних понять, серед іншого: *ціль виховання, народне вихованє, національне вихованє, система виховання, моральні впливи, шкільна наука, анальфабетизм, педагогічно-дидактичний твір, методи читання, шкільна дисципліна, систематичний*

розвиток дитини; 2) навчальних предметів: фізика, геологія, астрономія, суспільні науки, література, історія рідного краю, всемирна історія, українська мова; 3) навчальних закладів, їхніх працівників: ясла, передшкільне вихованє, захоронки, школи (народні, середні, світські), рідношкільна установа, повна 5-класова школа, українська виділова дівоча школа, школа-пансіонат, дівочий інститут, університет, інституції, шкільний інспектор, члени іспитових комісій, професори, учителі, службениці (у знач. 'вихователі', прим. наша – С. Г.), учительський семінар, часописи (фахові, педагогічні, літературні, дїточі), шкільні учебники та ін.

Чимало інших лексичних одиниць, які об'єднані довкола тем текстів К. Малицької (художньо-образне відображення дійсності, жіночий рух, громадська діяльність), виявляють її професійну мовну діяльність, власне її ідіолект як варіант соціолекту. Нетранслітеровані елементи та фразеологізми в спогадах письменниці не трапляються, проте, як і у творах Уляни Кравченко, у текстах Константи́ни Малицької знаходимо юкстапозити: *хлопці-гімназисти, товариші-вчителі* (1, 46), *зайди-уняти* (1, 52), *їмості-протопопи, огнище-прибіжище* (1, 53), *відозвастайка, члени-робітниця* (1, 55), *гості-вчителі* (1, 57).

Мовна діяльність представників української галицької інтелігенції відображає картину світу як знання про нього, його цілісний образ, визначення свого місця у суспільстві і світі, цінності, стиль та спосіб життя, соціальні ролі та статуси, соціальні інститути як систему норм, традицію, потреби та схильності, процедурне знання, що передбачає певні навички, уміння, способи й методи здійснення намірів. Саме в мовній діяльності, комунікації інтелігенція виявляла себе як окрема соціальна група з власною субкультурою, сформована в окреслених часі та просторі. Зокрема, К. Малицька нерозривно пов'язана з історією жіночого руху в Україні, у якому вона брала активну участь майже із самого початку його організованого існування. Саме тут перетинаються життєві дороги К. Малицької і Н. Кобринської (ініціатора зародження феміністського руху в Галичині). Як автор педагогічних статей і художніх творів, що протягом

1904–1907 рр. вона друкує на сторінках часопису «Промінь», К. Малицька контактує з іншими авторами видання, серед інших з І. Франком, О. Маковеем, Н. Кобринською, Я. Веселовським.

Отже, адресатом мовної комунікації К. Малицької був широкий письменний та освічений загал українських національно свідомих читачів, серед яких колеги-вчителі, представниці й учасниці жіночого руху, українська інтелігенція краю.

Світоглядні й ментальні риси визначного українського письменника, політичного та громадського діяча, науковця **Івана Франка** у сконденсованій формі містить авторська передмова до видання польською мовою 1897 р. «Дещо про себе самого», яка також є предметом нашого аналізу. Зауважимо, що попри всі напрацювання щодо вивчення мови І. Франка, для нас у його мовній діяльності важливим є саме те, що вирізняє його мову як варіант соціолекту галицької української інтелігенції окресленого періоду. Стаття І. Франка є, на нашу думку, квінтесенцією проаналізованих текстів представників інтелігентського середовища Східної Галичини, оскільки виявляє високий рівень освіченості й самосвідомості мовця, про що свідчить вже сама її композиційна побудова. В аналізованому тексті подано нарис історії Русі-України, національної, етнополітичної, соціопсихічної ментальності української еліти в когерентному симбіозі «Я-особистості» мовця і спільноти, до якої він належить, самоідентифікація і самовизначення щодо свого життєвого вибору й обов'язку, сенсу власного життя і діяльності, визначено місію письменника та психологію його творчості.

Текст передмови І. Франка можемо умовно поділити на окремі частини, сюжети, мотиви, світоглядні й соціокультурні твердження, позицію письменника-інтелігента, письменника-патріота: 1 – «життя і творчість обранця долі – архітвір епохи», 2 – «культурно-цивілізаційна праця і роль письменника-робітника», 3 – «я і моя сверблячка до писання», 4 – «що можна назвати оригінального у маленької, звичайнісінької людини? – відповідаю: хіба те, що я русин», 5 – «автобіографічні дані», 6 – «недопуск до роботи в університеті», 7 – «не люблю Русі і русинів», 8 – «почуваю себе русином і працюю на Русі: патріотизм

як обов'язок». У тексті есе знаходимо мовні засоби, звернені до читачів зі свого середовища, близьких авторові за своїм місцем у суспільстві, діяльністю, освітою, переконаннями: пряме цитування мовою оригіналу (нетранслітеровані елементи), алюзії, ремінісценції щодо життя і діяльності діячів світової культури – німецького поета Йоганна В. Гете, польського письменника, критика, етнографа Юзефа-Ігнація Крашевського, польського літературознавця, бібліографа Кароля Естрайхера, апологета європейського літургичного руху о. Ламбера Бодуена, білоруської польськомовної письменниці Елізи Ожешко, польських письменників Марії Конопніцької, Болеслава Пруса, Теофіля Ленартовича, автора перекладів творів Т. Шевченка польською мовою Едмунда Леона Остої Солецького, польського композитора і письменника Мечислава Карловича. У тексті наявні книжні елементи (слова й словосполучення, фрагменти висловлень): *життєпис, характеристика, складові частинки, корифеї літератури, бібліографія, ідеальне, з періоджерельним апаратом опрацьовані біографії, скарбниця людського духу, з обов'язку чемності, фарисеї, гідне уваги, зукраїнізовані німецькі колоністи, світла людина, публічна арена, таємне товариство, оригінальні риси, літературна продукція, скласти з відзнакою докторат з славістики, патріотична праця, така делікатна матерія, як любов, висновок, географічне поняття, ворог порожніх фраз*. Численні в тексті І. Франка й означення суспільно-політичних понять, які входили до активного слововжитку національно свідомої, близької до соціалістичного руху частини української галицької інтелігенції розглядуваного періоду, ідіоми, текстові кліше: *соціалістичний процес, коаліція урядових сфер, реакційні газети, політичне життя, національна гордість, загальнолюдські ідеали справедливості, братерства й волі, справжній громадянський дух, самопожертва, вселюдські ідеали, обранці долі, нові напрямки, ніколи й нічим, ані читати, ані писати й ін*. Показовим є й уживання в цьому тексті слова інтелігенція: *«...знаю між русинами декілька винятків, декілька осіб чистих і гідних усякої пошани (говорю про інтелігенцію, не про селян), але ці винятки, на жаль, тільки стверджують загальний висновок»*

(11, 31). Уживає І. Франко й галицькі елементи: **правдоподібно**: *На це питання Гете відповідаю: хіба те, що я русин і походжу, правдоподібно, від зукраїнізованих німецьких колоністів, що мій батько був звичайний селянин і робив панщину...* (11, 29); **Правдоподібно** – 1) ‘присл. до правдоподібний’; 2) у знач. вставн. сл., діал. уживається для вираження припущення чого-небудь: *Ключ від мого покою забираю з собою, бо, правдоподібно, забавлюсь [забарюся] довше* (О. Кобилянська I, 1956: 86); *До постаті зблизивсь і мовив: «А, се ви, правдоподібно, Від пана Дороша!»* (І. Франко X, 1954: 198); (СУМ, VII, 500), (ВТССУМ, 1100); **слабовитий, слабкий**: *«мій батько... був світлою людиною і віддав мене, слабовиту і до селянської праці нездатну дитину, до школи»* (11, 29); **Слабий** – 1) ‘хворий’; 2) ‘кволий, немічний’ (ЛЛ, 679); **слабовитий**, а, е, розм. – ‘немічної будови, схильний до захворювань; хворобливий’; // *рідко*. ‘хворий’: [Орися:] *Нема роботи, татко слабовитий, До тяжкої праці не хочать приймати* (І. Франко IX, 1952: 425) (СУМ, IX, 343), (ВТССУМ, 1341); **студії**: *«...я вступив до університету у Львові, але мої студії перервав соціалістичний процес 1877-8 року...»* (11, 29); **студіювати** – ‘вивчати’ (ЛЛ, 710), (ВТССУМ, 1406); **сурдуг**: *«Подивіться тільки, в якому сурдугу він ходить!»* (11, 30); **сурдуг** – ‘верхній чоловічий одяг; сюртук’ (ЛЛ, 712); **сурдуг**, а, ч., заст. – ‘сюртук’ (СУМ, I, 853); (ВТССУМ, 1416); **будущина**: *«Чи, може, маю любити світлу будущину тієї Русі, коли тої будущини не знаю і для світлості її не бачу ніяких основ?»* (11, 31); **будущина**, и, ж., заст. – ‘будучність, майбутнє’ (СУМ, I, 249); **будучність** – ‘майбутнє’ (ЛЛ, 11).

Охоче використовує І. Франко й нетранслітеровані елементи: *“Was ist denn an dem ganzen Wicht Originell zu nennen?”* (11, 29) – нім., із Й. В. Гете «Що можна назвати оригінального у маленької, звичайнісінької людини», *“Politisches Vorleben”* (11, 30) – «політичне минуле»; просторічну, експресивно-оцінну лексику й вислови: *рідка річ, бозна-чому замішано мене* (про причетність до чогось) (11, 29), *порпатися у купях щоденно надрукованого паперу, бійтеся Бога, на ті тисячі більших і менших шпильок, які вони...вбивали мені під шкіру»* (11, 30),

любов бризкає, життя на власному смітнику, почуття собачого обов'язку, тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі... (11, 31) й інші. В аналізованому тексті І. Франко використав і прислів'я: *Не робися солодким, бо тебе злижуть; не робися кислим, бо тебе обплюють, Якщо так добре моїй жінці, нехай і мене б'ють* (11, 32).

І. Франко виявляє вміння поєднати в одному тексті елементи просторічної, народно-розмовної мови, навіть зниженої лексики з книжною лексикою «високого стилю», нетранслітерованими елементами, суспільно-політичною термінологією, а це надає тексту та його сприйняттю певного емоційного настрою, відтінку іронії, інтертекстуальності. Адресатом мовлення І. Франка є широкий загал, насамперед польськомовні читачі, до свідомості яких український галицький інтелігент доносить свою життєву позицію, цінності та ідеали особистого й національного життя, ідейне кредо своєї соціальної групи – середовища прогресивної й національно свідомої інтелігенції Східної Галичини.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що дослідження мовних портретів представників галицької української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. є актуальним з огляду на процес формування норм української літературної мови окресленого періоду в Східній Галичині і на Наддніпрянській Україні після 1905 р. Мовні одиниці, які використовувала ця соціальна група, увійшли до складу лексичного фонду української мови й впливали на формування койне освіченої верстви Східної Галичини, її соціолекту як самостійного системно-структурного явища. Вони знайшли відображення у формі та значенні лексичних, фразеологічних і граматичних одиниць сучасної української літературної мови.

Формально-семантичний і функціонально-прагматичний аналіз текстів Уляни Кравченко, Константины Малицької, Івана Франка уможливив змодельовати мовний портрет названих авторів як представників інтелігенції – учителів, письменників, громадських діячів, вказати на окремі його лексико-семантичні особливості, виділити в мовних портретах типові, спільні риси, які дають змогу моделювати соціолект галицької української ін-

телігенції як мовний портрет цієї соціальної групи окресленого періоду, а також висвітлити соціальні аспекти функціонування української мови в Східній Галичині на зламі XIX–XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грицак Я. Що нам робити зі своєю власною історією? *Львівська газета* від 1.11. 2002. URL: <http://www.dialog.lviv.ua>; <http://bibrka-city.in.ua/pro-uljanu-kravchenko/>.
2. Карпенко М. А., Меймескул Е. А. На стыке культур: нетранслитерованные иноязычные элементы в идиостиле Н. В. Гоголя. *Мова і культура : Серія «Філологія»*. Київ, 2000. Вип. 1. Т 4 : Мова і художня творчість. С. 220–228.
3. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка : міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. Львів : ПАІС, 2006. 326 с.
4. Лесюк М. П. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. 732 с.
5. Масенко Л. Вступне слово «Те, що Грушевський зробив для української історії, я зробив для української мови». *Ю. Шевельов. Вибрані праці : у 2 кн. Кн. I. Мовознавство* / упор. Л. Масенко. Вид. 2. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 5–25.
6. Матвіяс І. Взаємодія між східноукраїнським і західноукраїнським варіантами літературної мови в кінці XIX і в XX ст. *Культура слова*. 1997. Вип. 50. С. 14–21. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine50-6.pdf>.
7. Мацюк Г. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.). Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 351 с.
8. Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. Львів : Світ, 1992. 192 с.
9. Селігей П. О. Мовна свідомість : Структура, типологія, виховання. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 120 с.
10. Сербенська О. А. Мовний світ Івана Франка : статті, роздуми, матеріали. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 371 с.
11. Статеева В. І. Українські письменники : Про проблеми літературної мови та мовознавства кінця XIX – початку XX ст. (на матеріалах спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка та ін.). Ужгород : Патент, 1997. 406 с.
12. Ткач Л. Вплив польської мови на українську літературну мову Буковини кінця XIX – початку XX ст. (зовнішні чинники). *Мовознавство*. 2000. № 6. С. 22–29.
13. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1 : Матеріали до словника. Чернівці : Рута, 2000. 408 с.
14. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 2 : Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. 704 с.

15. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 3 : Буковинська фразеологія у міжмовних зв'язках та в загальноукраїнському контексті. Чернівці : Книги – XXI, 2007. 252 с.

16. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Київ : ВД «КМ Академія», 2003. 158 с.

17. Grabias S. Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty. *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2 : Język polski pod red. Jerzego Bartminkiego. Wrocław : Wiedza a kultura, 1993. S. 223–241.

18. Walczak B. Rola socjolektu szlacheckiego w dziejach polszczyzny. *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym* / pod red. H. Kurek. Kraków : Księgarnia Akademicka, 2012. S. 269–279.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
- ЕВ РУС** – Повна електронна версія академічного «Російсько-українського словника» 1924–1933 pp. / за ред. А. Кримського (А–П); підготував О. Телемко. Київ : К. І. С., 2007. URL: <http://www.r2u.org.ua>.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
- ЛЛ** – Лексикон львівський : поважно і на жарт / за ред. Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. Вид. 2, допов. і випр. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. 852 с.
- СУМ (Гр.)** – Словарь украинского языка (Собранный редакцией журнала «Киевская старина» / редактировал с добавлением собственных материалов Б.Д. Гринченко). Киев, 1907–1909. Т. 1–4.
- СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
- MSJP** – Mały słownik języka polskiego / red. E. Sobol. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. 1181 s.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Виховниця поколінь Константина Малицька : громадська діячка, педагог, письменниця. Торонто : Накладом Світової Федерації Українських жіночих Організацій, 1965. 126 с.

2. Кравченко Уляна. Замість автобіографії. Твори. Т. III. Коломия : Накладом «Загальної Книгозбірні», 1934. 152 с.

3. Кравченко Уляна. Спогади учительки. Коломия : Накладом «Загальної Книгозбірні», 22/X, 1935. 315 с.
4. Кравченко Уляна. Твори. Повне видання (у 100-річчя жіночого руху) / зредагував Юліян Бескид. Торонто : Накладом Марії Козак, 1975. 796 с.
5. Кравченко Уляна. Розгублені листочки. Львів : Каменярь, 1990. 90 с. (Бібліотечка «На добрий вечір»).
6. Малицька К. З діточих споминів. *Дзвінок*. Львів, 1903 (5 марта). Ч. 5. С. 81–84.
7. Малицька К. Про захорони і діточі садки. *Збірник «Українській дитині»*. Львів, 1921. С. 12–15.
8. Малицька К. На фільмі споминів. *Нова Хата*. 1934. Ч. 9. С. 3/4, 10.
9. Малицька К. І. Малі герої : Оповідання для дітей середнього шкільного віку / упоряд., автор перед. Г. В. Дем'ян. Львів : Каменярь, 1991. 62 с.
10. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Літературно-критичні праці (1890–1892)*. Київ : Наукова думка, 1980. Т. 28. С. 167–175.
11. Франко І. Дещо про себе самого. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т*. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 28–32.
12. Франко І. Учителю (комедія в трьох діях). *Франко І. Зібрання творів : у 50 т*. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 24. С. 65–123.

REFERENCES

1. Hrytsak, Ya. (2002). Shcho nam robyty zi svoieiu vlasnoiu istoriieiu? [What should we do with our own history?]. *Lvivska hazeta*. URL: <http://www.dialog.lviv.ua>; <http://bibrka-city.in.ua/pro-uljanu-kravchenko> [in Ukrainian].
2. Karpenko, M. A., Meimeskul, E. A. (2000). Na styike kultur: netransliterirovannyye inoyazyichnyie elementy v idiostile N. V. Gogolya [At the crossroads of cultures: non-transliterated foreign elements in N. V. Gogol's idiolect]. *Mova i kultura: Seriia "Filolohiia"*. Kyiv, 1 (4), 220–228 [in Russian].
3. Kosmeda, T. (2006). Komunikatyvna kompetentsiia Ivana Franka: mizhkulturni, interpersonalni, rytorychni vymiry [Ivan Franko's communicative competence: intercultural, interpersonal, and rhetorical dimensions]. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
4. Lesiuk, M. P. (2014). Stanovlennia i rozvytok ukrainskoi literaturnoi movy v Halychyni [The formation and development of the Ukrainian literary language in Galicia]: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
5. Masenko, L. (2009). Vstupne slovo "Te, shcho Hrushevskiy zrobyv dlia ukrainskoi istorii, ya zrobyv dlia ukrainskoi movy" [Introductory remarks: 'What Hrushevsky did for Ukrainian history, I did for the Ukrainian language']. *Yu. Shevelov. Vybrani pratsi: u 2 kn. Kn. I. Movoznavstvo / upor. L. Masenko*. Vyd. 2. Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 5–25 [in Ukrainian].
6. Matviias, I. (1997). Vzaiemodiia mizh skhidnoukrainskym i zakhidnoukrainskym variantamy literaturnoi movy v kintsi XIX i v XX st. [Interaction between the eastern Ukrainian and western Ukrainian variants of the

literary language at the end of the 19th and in the 20th centuries]. *Kultura slova*, 50, 14–21. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine50-6.pdf> [in Ukrainian].

7. Matsiuk, H. (2001). Preskryptyvne movoznavstvo v Halychyni (persha polovyna XIX st.) [Prescriptive linguistics in Galicia (first half of the 19th century)]. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

8. Panko, T. I. (1992). Mova i natsiia v estetychnii kontseptsii I. Franka [Language and nation in I. Franko's aesthetic concept]. Lviv: Svit [in Ukrainian].

9. Selihei, P. O. (2012). Movna svidomist: Struktura, typolohiia, vykhovannia [Language awareness: Structure, typology, education]. Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].

10. Serbenska, O. A. (2006). Movnyi svit Ivana Franka: statyi, rozdumy, materialy [The linguistic world of Ivan Franko: articles, reflections, materials]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

11. Statieieva, V. I. (1997). Ukrainski pysmennyky: Pro problemy literaturnoi movy ta movoznavstva kintsia XIX – pochatku XX st. (na materialakh spadshchyny M. Kotsiubynskoho, Lesi Ukrainky, B. Hrinchenka ta in.) [Ukrainian writers: On the problems of literary language and linguistics in the late 19th and early 20th centuries (based on the works of M. Kotsyubinsky, Lesya Ukrainka, B. Grinchenko, and others)]. Uzhhorod: Patent [in Ukrainian].

12. Tkach, L. (2000). Vplyv polskoi movy na ukrainsku literaturnu movu Bukovyny kintsia XIX – pochatku XX st. (zovnishni chynnyky) [The influence of the Polish language on the Ukrainian literary language of Bukovina in the late 19th and early 20th centuries (external factors)]. *Movoznavstvo*, 6, 22–29 [in Ukrainian].

13. Tkach, L. O. (2000). Ukrainska literaturna mova na Bukovyni v kintsi XIX – na pochatku XX st. Chastyna 1: Materialy do slovnyka [Ukrainian literary language in Bukovina in the late 19th – early 20th centuries. Part 1: Materials for the vocabulary]. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].

14. Tkach, L. O. (2007). Ukrainska literaturna mova na Bukovyni v kintsi XIX – na pochatku XX st. Chastyna 2: Dzherela i sotsiokulturni chynnyky rozvytku [Ukrainian literary language in Bukovina in the late 19th – early 20th centuries. Part 2: Sources and socio-cultural factors of development]. Chernivtsi: Knyhy – XXI [in Ukrainian].

15. Tkach, L. O. (2007). Ukrainska literaturna mova na Bukovyni v kintsi XIX – na pochatku XX st. Chastyna 3: Bukovynska frazeolohiia u mizhmovnykh zviyazkakh ta v zahalnoukrainskomu konteksti [Ukrainian literary language in Bukovina in the late 19th – early 20th centuries. Part 3: Bukovinian phraseology in interlingual relations and in the general Ukrainian context]. Chernivtsi: Knyhy – XXI [in Ukrainian].

16. Shevelov, Yu. (2003). Vnesok Halychyny u formuvannia ukrainskoi literaturnoi movy [Galicia's contribution to the formation of the Ukrainian literary language]. Kyiv: VD "KM Akademiia" [in Ukrainian].

17. Grabias, S. (1993). Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty [Environmental and professional language varieties – sociolects]. *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. Wrocław: Wiedza a kultura, 2, 223–241 [in Polish].

18. Walczak, B. (2012). Rola socjolektu szlacheckiego w dziejach polszczyzny [The role of the noble sociolect in the history of the Polish language]. *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym* / pod red. H. Kurek. Krakow: Księgarnia Akademicka, 269–279 [in Polish].

DICTIONARIES

- BTCCYM** – Busel, V. T. (Ed.) (2009). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukraïnskoi movy [Big explanatory dictionary of modern Ukrainian language] (z dod. i dopov.). Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
- EB PУC** – Krymskyi, A. (Ed.) (2007). Povna elektronna versiia akademichnoho “Rosiïsko-ukraïnskoho slovnyka” 1924–1933 rr. [Complete electronic version of the academic *Russian-Ukrainian Dictionary* 1924–1933] / pidhotuvav O. Telemko. Kyiv: K. I. S. URL: <http://www.r2u.org.ua>.
- ECYM** – Melnychuk, O. S. (Ed.) (1982–2012). Etymolohichnyi slovnyk ukraïnskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: u 7 t. Kyiv: Naukova dumka, 1–6 [in Ukrainian].
- ЛЛ** – Khobzei, N., Simovych, O., Yastremska, T., Dydyk-Meush, H. (Eds.) (2012). Leksykon Lvivskyi: povazhno i na zhart [Lviv Lexicon: Seriously and in Jest]. Vyd. 2, dopov. i vypr. Lviv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiakievycha NAN Ukraïny [in Ukrainian].
- СУМ (Гр.)** – Grinchenko, B. D. (Ed.) (1907–1909). Slovar ukraïnskogo yazyika [Dictionary of the Ukrainian language] (Sobrannyi redaktsiei zhurnala “Kievskaya starina”). Kiev.
- СУМ** – Slovnyk ukraïnskoi movy: v 11 t. (1970–1980). [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- MSJP** – Sobol, E. (Ed.) (1993). Mały słownik języka polskiego [A small dictionary of the Polish language]. Wyd. zmienione i poprawione. Warszawa: Wyd-wo Naukowe PWN [in Polish].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Vykhovnytsia pokolin Konstantyna Malyska: hromadska diiachka, pedahoh, pysmennytsia [Konstantina Malyska, educator of generations: public figure, teacher, writer]. Toronto: Nakladom Svitovoi Federatsii Ukraïnskykh zhinochykh Orhanizatsii, 1965 [in Ukrainian].
2. Kravchenko Uliana (1934). Zamist avtobiohrafii [Instead of an autobiography]. Tvory. T. III. Kolomyia: Nakladom “Zahalnoi Knyhozhbirni” [in Ukrainian].
3. Kravchenko Uliana (1935). Spohady uchytelky [Teacher’s memories]. Kolomyia: Nakladom “Zahalnoi Knyhozhbirni”, 22/X [in Ukrainian].
4. Kravchenko Uliana (1975). Tvory. Povne vydannia (u 100-richchia zhinochoho rukhu) [Works. Complete edition (on the 100th anniversary of the

women's movement]] / zredahuvav Yuliiian Beskyd. Toronto: Nakladom Marii Kozak [in Ukrainian].

5. Kravchenko Uliana (1990). Rozghubleni lystochky [Lost leaves]. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].

6. Malytska, K. (1903). Z ditochykh spomyniv [From childhood memories]. *Dzvinok*. Lviv, 5, 81–84 [in Ukrainian].

7. Malytska, K. (1921). Pro zakhorony i ditochi sadky [About nurseries and kindergartens]. *Zbirnyk "Ukrainskii dytyni"*. Lviv, 12–15 [in Ukrainian].

8. Malytska, K. (1934). Na filmi spomyniv [In the film of memories]. *Nova Khata*, 9, 3/4, 10 [in Ukrainian].

9. Malytska, K. I. (1991). Mali heroi: Opovidannia dlia ditei serednoho shkilnoho viku [Little Heroes: Stories for Middle School Children] / uporiad., avtor pered. H. V. Demian. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].

10. Franko, I. (1980). Hovorymo na vovka – skazhimo i za vovka [Speak of the devil – let's talk about the devil]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 28, 167–175 [in Ukrainian].

11. Franko, I. (1981). Deshcho pro sebe samoho [Something about myself]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 31, 28–32 [in Ukrainian].

12. Franko, I. (1979). Uchytel (komediia v trokh diiakh) [The Teacher (a comedy in three acts)]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 24, 65–123 [in Ukrainian].

Hirnyak S. Linguistic portraits of Ukrainian Galician intellectuals: Ulyana Kravchenko, Konstantyna Malytska, Ivan Franko.

The article presents a model of the sociolect of Ukrainian Galician intellectuals, which personifies linguistic portraits of Ulyana Kravchenko, Konstantyna Malytska, and Ivan Franko. Linguistic features of the execution of the Ukrainian intellectuals in gradation from the linguistic portrait of the individual to the sociolect of language as a portrait of a particular social group are proposed.

Key words: *Ukrainian Galician intellectuals, linguistic personality, linguistic consciousness, linguistic portrait, idiolect, sociolect, Eastern Galicia.*

*Статтю вперше опубліковано в:
Українська мова. 2016. № 4. С. 103–121.*

ЛІНГВОПОЛІТОЛОГІЙНИЙ ДИСКУРС ІВАНА ФРАНКА І СУЧАСНА ТЕОРІЯ КОМУНІКАЦІЇ

У статті загострено увагу на новаторстві Івана Франка як основоположника в українському мовознавстві ідей лінгвополітології, сучасної теорії комунікації; розглянуто феномен створеної ним «школи політичного мислення».

Ключові слова: Іван Франко, філософсько-психолінгвістична концепція, дискурс, лінгвополітологія, теорія комунікації, комунікативна мімікрія.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Ми наблизимось до «Франка незнаного» (С. Маланюк), якщо вектор нашого поступу на шляху пізнання його як «цілого чоловіка» буде скерований на вирішення триєдиного завдання: увиразнити осягнені грані неосяжного Франкового універсалізму, відкрити нові й відійти від тих стереотипів, що набули характеру аксіом. Маємо на увазі, наприклад, поширену думку, що власне мовознавчих студій у науковій спадщині існує вже й не так багато – «...понад 20 лінгвістичних праць українською, польською, німецькою мовами, а також майже 150 праць, які мають безпосередню дотичність до мовознавства» [3, 775–776]. Нам видається, що така статистична констатація може виявитись не точною. І суть, звісно, не в статистиці, точність якої не раз буває позірною, а у звуженні того методологічного підходу до оцінки мовних явищ, який був характерний для Франка. Учений ніколи не герметизував будь-яку проблему, зокрема мовну, в її іманентному стані – «як річ в собі і для себе», а послуговувався, як би тепер сказали, міждисциплінарним, крос-галузовим підходом. Отже, мова у філософсько-психолінгвістичній концепції Франка – це не так спосіб комунікації, на чому часто загострюють увагу, як спосіб світо- і себебачення, психоментальної самореалізації, зокрема через національне «Я».

Концептуально значущою у філософсько-психолінгвістичній концепції Франка є думка про «якусь таємну силу в людській природі», що «каже» [4, 233]. Звідси випливає, що комунікація – це не лише зовнішнє (вербальне) мовлення, але й внутрішнє (потік свідомості, внутрішній монолог, автодіалог, внутрішня реакція). На основі цього методологічного положення в сучасній теорії комунікації розмежовують інтраперсональну (розмова із собою), міжособистісну, групову, масову комунікацію. Франкове розуміння комунікації закладає підмурівок для інтеракціональної парадигми в дослідженні когнітивної й комунікативної діяльності. На відміну від трансляційного (лінійного, механістичного) підходу, що проявляється на осі «передача інформації – її сприйняття», інтеракціональний підхід актуалізує роль власне людського чинника – взаємодію комунікантів, за І. Франком, їхню сугестію [5, 45]. В основі інтеракціональної парадигми – психологічний напрям, витоки якого пов'язуємо з іменами В. Гумбольдта, Г. Штейнтала, О. Потебні. «Взаєморозуміння між особами, які розмовляють однією мовою, як доказано німецькими вченими, полягає не в зовнішній передачі відомого змісту, а у взаємному збудженні думки» [2, 189]. Актуалізація ідей психологізму сигналізує не лише про розширення дослідницької парадигми від лінгвоцентричної до антропоцентричної, а й про відновлення замулених та забутих джерел української мовознавчої думки, яка зусиллями О. Потебні, І. Франка випередила їхній час (до того ж не лише український) і зберігає свою актуальність.

Формулювання мети й завдань. *Мета* наукової розвідки – осмислити новаторство Івана Франка як основоположника українського лінгвополітологічного вчення, простежити нерозривний зв'язок його «школи політичного мислення» із сучасною теорією комунікації.

Виклад основного матеріалу. Ідеї психологізму у філософсько-психолінгвістичній концепції І. Франка набувають нових відтінків не лише як засобу міжособистісного взаєморозуміння, а значно більше – як засобу консолідації українства. Кордони географічні чи політичні буде подолано тоді, коли зникнуть кордони психологічні у свідомості. Тому в лінгвополітологічному дискур-

сі мислителя основним лейтмотивом звучить у різних варіаціях ідея соборності:

*Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, нероздільна [12, 22]*

Джерелом соборності є почуття самих українців «українцями без офіціальних кордонів» [7, 405]. Звичайно, кристалізація почуття національної єдності – процес тривалий і непростий, де промотором повинна виступати молодь. Власне до неї апелює вчений у своєму «Одвертому листі до гал[ицької] української молодезі»: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями (виділення І. Франка – *Я. Я.*) – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції» [7, 405].

Франко знав, що говорив. Проголошуючи націєтворче когнітивне гасло – «чути себе українцями», застерігав від «патріотичного» фразерства. Йдеться про явище, яке сучасна теорія комунікації трактує як комунікативну мімікрію. Її типологія в тогочасній політичній дійсності проявилася у двох різновидах – у внутрішній мімікрії з боку тих, «що люблять видавати себе за батьків і провідників народу» [7, 405], і зовнішній мімікрії з боку «асиміляційної роботи інших націй» [7, 404]. Перший різновид – це авторська мімікрія, коли комунікант видає себе за когось іншого; другий різновид – функціональна мімікрія, коли за декларованою метою приховується справжня мета. У політичному дискурсі комунікативні спритники першого гатунку виконують здебільшого псевдопатріотичну роль («...голосний, фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не попертий патріотизм» [7, 406]). І. Франко, за його ж самооцінкою, як «занадто великий ворог порожніх фраз» [6, 31], розкриває наслідки безкритичного сприйняття «слів тих, які сим чи іншим припадком були поставлені «на чоло народу» [7, 406], і створює не дуже привабливий ментальний портрет «патентованих патріотів» [6, 31]: це «наші,

національні», а властиво місцеві хиби – неточність, балакучість та пустомельство, брак характерності, індеферентність та моральна грубошкірність, байдужність до важких загальних справ, а завзятість у дрібницях, пуста амбітність та брак самокритики, парадкування європейськими формами при основній малоосвітності та некультурності...» [7, 407]. І тут же Франко як когнітивний терапевт дає свій рецепт внутрішнього одужання: «...сказати собі і покласти Ганнібалову присягу: віднині доложу всякого зусилля, щоб увільнитися від тих хиб, поводитися краще, працювати пильніше над собою» [7, 407]. Цей рецепт не має часових обмежень, бо схоже на те, що наша історія, як і наша планета, рухається по колу.

Щодо функціональної мімікрії, то вона пов'язана із розподілом політичної влади, точніше – її монополією в руках панівної нації. Вплив цієї делімітативної функції комунікації буде ефективним тоді, якщо «переконливим» буде зомбування міфологемами свідомості адресата. Для Франка-когнітивіста й громадянина руйнівні наслідки цього явища були очевидні:

*Молотять день і ніч – не жито,
А людські мізки й душі скрито.
Де ран не бачиш, аж в кінці
Зміркуєш: отсю душу вбито* [10, 458]

У цій діагностиці – першопричина хворобливого стану суспільства. Вона має, як бачимо, когнітивну, внутрішню і – як наслідок – соціальну природу. Власне Франко – фундатор в українському мовознавстві ідей когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології (це ті напрямки його багатогранної діяльності, які ще не отримали належного висвітлення в сучасних лінгвістичних студіях).

З усією могуттю свого таланту вченого й громадянина І. Франко розкривав приховані механізми всього, що (писалося, говорилося, робилося) йшло «поза рами нації» [9, 284] і гальмувало її поступ, деформуючи передусім національну свідомість. Когнітивно проникливий зріз структури неусвідомлюваної психіки дозволив ученому побачити метастази того явища, яке у сучасній

психолінгвістиці кваліфікується як маніпуляція людською свідомістю. У результаті комунікативна поведінка моделюється міфологемами-стереотипами, які адресат не завжди повністю чи взагалі усвідомлює. Наведена поетична рефлексія І. Франка лаконічно й водночас містко відбиває природу нового відгалуження комунікативної науки – лінгвістики неправди (брехні). Ще задовго до роману-антиутопії Джорджа Орвела «1984» І. Франко, говорячи про «життя в Енгельсовій народній державі» [8, 341], передбачив, що для забезпечення «всеможної сили» держава контролюватиме «життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. ...Народна держава сталась би величезною народною тюрмою» [8, 341]. Пор. у Дж. Орвела: «Новомова <...> була розроблена для того, щоб обслуговувати ідеологію англоцу, або англійського соціалізму. Новомова повинна була не тільки забезпечити знаковими засобами світогляд і мисленнєву діяльність прихильників англоцу, але й зробити неможливими будь-які інші напрями думки»¹ [13, 174]. Звуження горизонтів думки створює сприятливий експериментальний полігон для уодноманітнення дій адресатів в напрямку, запрограмованому маніпулятивними технологіями. Причому в реальному політичному дискурсі згадані різновиди мімікрії – авторська й функціональна – можуть перетинатися, бути взаємоперехідними. Цей синкретизм спостерігаємо в часто цитованому твердженні Франка, яке вважається квінтесенцією національно-екзистенційного мислення: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації» (виділення І. Франка – *Я. Я.*) [9, 284]. Як бачимо, на рівні комунікативної ситуації функції мімікріюють: маркери однієї функції «інтернаціональні ідеали», «вселюдські фрази» насправді виконують роль зовсім іншої, про яку, зауважує І. Франко, «так ясно сі панове сього не скажуть, бо тут занадто виразно видно б було

¹ Переклад належить авторові.

їх класовий і хатній егоїзм, їх нехіть до великої боротьби, до всякого ідеального (отже й національного) змагання...» [9, 280].

Типовим у такому комунікативному сугестуванні є використання особливого вияву інтертексту – випереджувальної інтертекстуальності: те, що вербалізується, проєктується на завчасно підготовлений у масовій свідомості когнітивний ґрунт, який довірливо вбирає накидувані міфологеми-стереотипи. Особливістю такого дискурсу є відповідно зацентований відбір інформації. Він здійснюється за принципом «говорити те, що хоче чути адресат». Унаслідок цього інформативна функція комунікації по суті нівелюється – натомість дискурс політичного лідера, партії тощо виконує своєрідну психотерапевтичну роль. Їхня «головна річ, підкреслює І. Франко, – удержання політичного і соціального спокою, при якому б без перешкоди могла функціонувати та драбина, по якій одні ідуть вгору, а другі в долину» [9, 280]. Тому позірно-заспокійливе звернення «не викликайте вовка з лісу» [9, 280] насправді є лише закамуфльованим директивом справжньої інтенції «сильних світу сього»: «...дайте нам спокійно сидіти на посадах і добиватися маєтків, а там, коли ми будемо матися добре і забезпечимо своїх дітей, то й цілій нації буде ліпше» [9, 280].

Самозрозуміло, такий інформаційний продукт, що сприяє збереженню нібито історично сформованого статус-кво, повинен мати свого споживача. Ним виступає передусім побутова свідомість наївного користувача комунікативної системи, або, за словами Франка, т. зв. «простий хлопський розум» [9, 278], який, за його ж аналітичною оцінкою, «не може бути ніяким критерієм в питанні про межі можливого і неможливого, так як і загальом у жоднім питанні, що вимагає дрібнішого досліду і ширшої критики. Та се вже звісна людська слабкість <...>, що хоча ми в справах математики, фізики, медицини та астрономії «простому хлопському розумові» не признаємо ніякої фахової компетентності, а вимагаємо фахового знання, то в справах суспільного життя, політики, соціології дуже часто покликуємо сей «простий хлопський розум» як свідка або навіть як судію» [9, 278].

Як бачимо, ідеться про різні парадигми пізнання дійсності – «простим хлопським розумом» і «освіченим розумом». Парадокс

чи, швидше, закономірність полягає в тому, що їх носії, будучи позірно представниками однієї культури, можуть розуміти одні і ті ж явища, зокрема політичної культури, по-різному. Причина з погляду лінгвокогнітології – у різних особистісних ментальних механізмах розуміння дійсності, т. зв. когнітивних стереотипах свідомості, які задіяні у кожного з комунікантів по-своєму. Попри те, що менталітет індивіда пов'язаний з національним менталітетом, свій відбиток накладають також чинники особистісного характеру: рівень освіченості, культури, життєвого досвіду тощо. Ці чинники у комунікантів, певна річ, не можуть бути еквівалентними. Вони і створюють підґрунтя для формування «освіченого розуму» і «простого хлопського розуму». На це звертав увагу О. Потєбня, аналізуючи статтю Л. Рюдігера: «Освічений розум від кожної думки домагається істини, від художнього твору – краси, від закладу – доцільності. У кожному народі багато не витримує такої перевірки і потрібна особлива любов до свого, щоби вважати казку про древні віки народної історії за істину, грубий образ темних віків – майстерним витвором мистецтва, немудрий закон – продуктом найглибшої державної мудрості. У багатьох народів натовп вірить у подібні речі, а ті, хто знає більше, не сміють йому перечити» [2, 188].

Таке узагальнення не стосується Франка, який з характерною для нього безкомпромісністю виносить вердикт: «ми не міркуємо, що сей розум ані не простий, бо його кривили і кривлять тисячні упередження і само обмеження його кругозору, ані не здоровий...» [9, 278]. Власне оцей стереотип-міфологема «простий хлопський розум», як підтверджують реалії чи то минулого, чи сучасного політичного життя, часто майстерно використовувався й використовується маніпуляторами громадською думкою у своїх прагматичних цілях (пор. сучасні гасла-заклинання на кшталт: «народу потрібна стабільність!»; «своє слово повинен сказати народ!»; «хто нагодує народ?» та ін.). Часто найголосніше про це говорять ті, хто завтра здебільшого забуває про свої ж обіцянки.

Певна річ, у часи Франка, коли в Австро-Угорщині діяла ліберальна конституція, «політкібернетика» ще не набула сучасної «витонченості», але мала теж свої класичні засоби. За спостере-

женням Франка, «наші (і не наші) прихильники здорового хлопського розуму» [9, 280], приміром, свій «класовий і хатній егоїзм» [9, 280], подавали в евфемістичній обгортці як «економічний прогрес» [9, 280].

Висновки. Відомий постулат про синергетичність слова виразно підтверджує новаторська лінгвополітологічна діяльність Івана Франка, що була підпорядкована націєтворчим пріоритетам. Тому слово у філософсько-психолінгвістичній концепції вченого набуло перформативної функції. Тому можемо сказати, що комунікативний кодекс І. Франка з характерними для нього засадами (інтелектуальна насиченість, правдивість, національно-екзистенційна спрямованість, толерантність, міжкультурна діалогічність, комунікативна відвага, відсутність комунікативної мімікрії, щирість, комунікативна дієвість, відповідальність за слово-вчинок, іронія й самоіронія, онтологічний оптимізм та ін.) є вербальним втіленням його кодексу честі. Характеристика Мойсея –

Все, що мав у житті, він віддав

Для одної ідеї,

І горів, і яснів, і страждав,

І трудився для неї [12, 216] –

є водночас і характеристикою автора цього твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка : міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри : монографія. Львів : ПАІС, 2006. 328 с.
2. Потебня А. А. О национализме. *Потебня А. А. Мысль и язык*. Киев : СИНТО, 1993. С. 186–190.
3. Регушевський Є. С. Франко Іван Якович. *Українська мова* : енциклопедія / голова ред. кол. В. М. Русанівський та ін. Вид. 2, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 775–776.
4. Франко І. Двоязычність і дволичність. *Літературно-науковий вісник*. 1905. Т. 30. С. 231–244.
5. Франко І. Із секретів поетичної творчості. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 45–119.
6. Франко І. Дещо про себе самого. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 28–32.
7. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 401–409.

8. Франко І. Що таке поступ? *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 300–348.
9. Франко І. Поза межами можливого. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 276–285.
10. Франко І. «Молотять день і ніч – не жито...». *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976. Т. 2. С. 458–460.
11. Франко І. Мойсей. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976. Т. 5. С. 201–264.
12. Франко І. Мозаїка : Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 т. / упор. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів : Каменяр, 2002. 432 с.
13. Orwell G. Nineteen eighty-four. 2001. URL: <https://ia802904.us.archive.org/6/items/NineteenEightyFour-Novel-GeorgeOrwell/orwell1984.pdf>.

REFERENCES

1. Kosmeda, T. A. (2006). Komunikatyvna kompetentsiia Ivana Franka: mizhkulturni, interpersonalni, rytorychni vymiry [Ivan Franko's communicative competence: intercultural, interpersonal, rhetorical dimensions]: monohrafiia. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
2. Potebnya, A. A. (1993). O natsionalizme [About nationalism]. *Potebnya, A. A. Mysl i yazyk*. Kyiv: SINTO, 186–190 [in Russian].
3. Rehushevskiy, Ye. S. (2004). Franko Ivan Yakovych [Ivan Franko]. *Ukrainska mova: entsyklopediia / holova red. kol. V. M. Rusanivskiy ta in. Vyd. 2, vypr. i dopov.* Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M. P. Bazhana, 775–776 [in Ukrainian].
4. Franko, I. (1905). Dvoiazychnist i dvolychnist [Bilingualism and duality]. *Literaturno-naukovi visnyk*, 30, 231–244 [in Ukrainian].
5. Franko, I. (1981). Iz sekretiv poetychnoi tvorchoosti [From the secrets of poetry]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 31, 45–119 [in Ukrainian].
6. Franko, I. Deshcho pro sebe samoho [A little about myself]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 31, 28–32 [in Ukrainian].
7. Franko, I. (1986). Odvertyi lyst do hal[ytskoi] ukrainskoi molodezhi [A frank letter to the Galician Ukrainian youth]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 45, 401–409 [in Ukrainian].
8. Franko, I. (1986). Shcho take postup? [What is progress?]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 45, 300–348 [in Ukrainian].
9. Franko, I. (1986). Poza mezhamy mozhlyvoho [Beyond the limits of the possible]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 45, 276–285 [in Ukrainian].
10. Franko, I. (1976). “Molotiat den i nich – ne zhyto...” [“They thresh day and night but they are not rye...”]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 2, 458 [in Ukrainian].

11. Franko, I. (1976). Moisei [Moses]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 5, 201–264 [in Ukrainian].
12. Franko, I. (2001). Mozaika. Iz tvoriv, shcho ne uviishly do 50-tytomnoho vydannia [Mosaic: From works not included in the Collected Works in 50 volumes] / upor. Franko, Z. T., Vasylenko, M. H. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
13. Orwell, G. (2001). Nineteen eighty-four. URL: <https://ia802904.us.archive.org/6/items/NineteenEightyFour-Novel-GeorgeOrwell/orwell1984.pdf>.

Yaremko Ya. Ivan Franko's linguistic and politological discourse and modern theory of communication. The article deals with the innovations of Ivan Franko as a founder of the ideas of linguistic and political science, modern theory of communication in Ukrainian linguistics; the phenomenon of his creation "school of political thinking," is observed.

Key words: Ivan Franko, philosophical-psycholinguistic concept, discourse, linguistic and political science, theory of communication, communicative mimicry.

Статтю вперше опубліковано в:
Проблеми гуманітарних наук. Серія : Філологія :
зб. наук. праць Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка.
2016. Вип. 38. С. 4–11.

Марія ФЕДУРКО

ПРОБЛЕМА МОВНОГО ВІДСТУПНИЦТВА В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

У статті висвітлено увагу І. Франка до питання про зв'язок мови і мислення, духовного світу індивіда і нації загалом. Охарактеризовано основні позиції статті «Двоязичність і дволичність», у якій доведено, що духовний розвиток людини і нації загалом закономірно пов'язаний із розвитком рідної мови, а відступ від рідної мови є потужним чинником психологічної деструкції і людини, і суспільства; засуджено подвійні моральні стандарти тогочасних діячів, які, вважаючи себе українськими патріотами, залишалися малоросами. Руйнівний вплив мовного відступництва («язикового роздвоєння») на свідомість тогочасного галицького суспільства проілюстровано на прикладах життя і творчості Івана Наумовича та Івана Гушалеви́ча.

Ключові слова: зв'язок мови і мислення, рідна мова, мовна свідомість, мовне відступництво.

*А знаєте ви, що за сила
В тій мові?..*

І. Франко. Асиміляторам

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Багатий на ювілеї 2016 рік став для українства знаковим двома вагомими датами: 160-річчям від дня народження та 100-річчям від дня смерті Івана Франка – однієї з найгеніальніших постатей національної культури. Знову й знову осмислюючи його творчий доробок, по-новому досяємо й різноаспектність інтелектуально-мистецького обдарування, і широту наукових пошуків: поет, прозаїк, драматург, перекладач, літературний критик; філософ, політолог; збирач і дослідник текстів апокрифічної літератури; знавець і поціновувач усної

народної творчості... Особлива царина зацікавлень нашого видатного співвітчизника – мовознавство.

Традиції сучасного українського лінгвофранкознавства сформовано в працях І. К. Білодіда, І. І. Ковалика, З. Т. Франко, Т. І. Панько, І. М. Кочан, О. А. Сербенської, Я. П. Яремка та ін. У їхніх працях стверджено, що Івана Франка цікавили питання про сутність мовознавства як науки («що се за наука, яке її значення в ряду других, яка її зв'язь з нашим життям і його інтересами» [14, 367]), про сутність людської мови, її походження та роль у житті й поступі суспільства (це «скарбівня людських досвідів, спостережень, поглядів і чуття, людської цивілізації» [4, 87], без неї «нема нації, нема цивілізації, нема справжніх ідеалів» [17, 165], «первісною мовою чоловіка були т. зв. «звуки природні» (Naturlaute), котрі прямо виражали враження чоловіка і звичайно наслідували звуки самої природи, голоси звірів і т. д.» [3, 123]); про форми буття мови та взаємини літературної мови й діалектів («кожна літературна мова доти жива і здібна до життя», доки, серед іншого, «має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору» [10, 207]); про закономірності розбудови мови («мова росте елементарно, разом з духом народу» [12, 246–247]); про її значення для розвитку мислення та пам'яті, про вияв атропоморфізму в сучасній структурі мови (учений «розглядав мову в тісному зв'язку з мисленням, духовним світом людини, вважав мову динамічною дійовою силою, здатною стимулювати процес пізнання дійсності, бути могутнім засобом її інтерпретації [2, 29]). Коло інтересів Франка-мовознавця і коло тих лінгвістичних питань, які він висвітлював у своїх працях, дало підстави дослідниці проблеми «Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка» Т. І. Панько для такого узагальнення: «Мова для І. Франка – таке універсальне явище, що не вкладається в рамки якоїсь однієї науки. Її історія – це історія людини й історія народу, її онтологія і структура – результат взаємодії всіх фізичних і антропологічних наук, її функціонування – явище суспільного, а багато в чому і політичного характе-

ру, прояв етнічного характеру і результат психодидактики» [1, 53].

Формулювання мети й завдань. *Мета* нашої розвідки – окреслити засвідчене у працях І. Франка розуміння проблеми зв'язку мови і духовного світу кожного конкретного індивіда і нації загалом – проблеми, що, започаткована в працях В. фон Гумбольдта та О. О. Потебні, визначає вектори сучасних наукових пошуків, і не тільки в ділянці мовознавства. Варто наголосити, що в працях І. Франка концепція лінгвоментальності не вивершена, однак численні, хоч і розрізнені тези про вияв національної специфіки в мовно-мисленневих процесах надзвичайно актуальна й сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Поза сумнівом, одне з найвагоміших у контексті окресленої проблеми – це міркування про зв'язок мови й мислення, мови та духовного розвитку народу й кожного з його представників. Зауважимо тут, що питання «мова та мислення» Франко розглядає в двох аспектах: а) стосовно участі мови в процесах пізнання дійсності; б) стосовно ролі мови в образно-художньому відтворенні дійсності. Мова для Івана Франка в першому аспекті – не тільки засіб передавання думки; це передусім спосіб і засіб її творення, імпульс, що пробуджує у співбесідників (чи письменника й читача) близькі думки (змисли) щодо певного предмета [4, 71]. Думки матеріалізуються в мові, а мова, зокрема «бесіда», сприяє розвитку мислення: «бесіда звільна причинилася до розвитку мислення, пам'яті і взагалі найвищих духовних способностей чоловіка...» [16, 105].

Слово, за Франком, хоч і «являється тільки виразом думки», усе-таки залишається провідним засобом перетворення вражень у предмет нашого пізнання. Саме участь слова, мови у процесах пізнання уможливили формування й розвиток свідомості людини. Спочатку слова мали тільки конкретне значення, виражали конкретні поняття, проте з часом, з розвитком людини і людського суспільства вони стають основою для створення узагальнень, абстрактних понять: «чимдалі й слова стали незалежні від предметів, котрі первісне означали, і по-

чали уживатися до означування чимраз загальніших понять» [16, 105]). Мовномисленнєва діяльність – не спрощена фіксація певних фрагментів довкілля, а результат осягнення їхніх характерологічних ознак, і цей пізнавальний процес відображає психологічну сутність мовця й водночас зумовлений нею (див. фрагмент Франкової статті «Огляд української літератури 1906 р», де йдеться про спробу Лесі Українки «дати нам у своїм оповіданню старого якута <...> зразок психології зовсім нецивілізованого чоловіка, у якого сувора північна природа поклала нестерту печать не тільки на зверхнє життя, але також на спосіб думання і на мову, яка, наприклад, не знає такого слова, як «воля» [17, 174]). Не випадково й авторські міркування у статті «Двоязичність і дволичність» розпочинаються тезою про психічну опосередкованість зв'язку мови й мислення, про недостатньо на той час обґрунтований зв'язок «людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою» [17, 265].

Духовний розвиток кожної людини і нації загалом Каме-
няр закономірно пов'язує з розвитком рідної мови: «Гаряча і непохитна любов до рідної мови і до рідного народу» є «доконче потрібний баласт», без якого неможливо вибрати правильний курс у широкому житейському морі. У праці «Михайло П[етрович] Старицький» Франко наголошує: «Найцінніше і найкраще в кожному чоловіці, а тим більше в письменнику, се його індивідуальність, його духовне обличчя зо всіма його окремими прикметами. Чим більше таких прикмет, чим вони характерніші та гармонійніші, тим багатша, сильніша й симпатичніша індивідуальність людини, зглядно і письменника. До таких прикмет, що відповідають складові душі письменника, належить і мова. Здається, мова се щось спільне нам усім, а проте нема сумніву, що як кожна дитина в перших роках виробляє собі окремий жаргон, так і кожний письменник, особливо талановитий, виробляє собі свою окрему мову, має свої характерні вислови, звороти, свою будову фраз, свої улюблені слова» [6, 276].

Розмірковуючи над темою відступництва від рідної мови, І. Франко акцентує й на відповідальності влади («Хто хоче справді давати іншим можливість культурного життя, той не буде у себе дома відгороджувати 25 мільйонів людей неперелазним муром, яким є рідна мова» [17, 278]), і на подвійних моральних стандартах своїх сучасників, які, вважаючи себе українськими патріотами, залишалися малоросами. Авторитарна доктрина, за Франком, мала незначний опір в Україні «не тому лише, що українське слово було сковане і закнебльоване, а головне тому, що велика часть світлих українців, вихованих в тих самих ідеях авторитарного доктринерства, й сама ігнорувала свій український партикуляризм, у душі стидалася його» [15, 403].

Дуже боліло Франкові, що частина тогочасної української інтелігенції підтримувала думку про меншовартість українського слова й тим сприяла утвердженню великодержавного шовінізму – чи то російського, чи польського: «На ковані слова, провінціалізми та неологізми д. Старицького нарікають звичайно ті, які або раді би звузити обсяг укр[аїнського] письменства до рамок «домашнього обихода і яким укр[аїнська] мова видається а priori непридатною для вислову інтелігентних думок і відносин, або ж се мимрять ті, які <...> без церемонії будуть доказувати бідність та некультурність української мови, брак у ній найпростіших слів і термінів для культурної потреби і т. ін.», – зазначав він у вже згадуваній статті про М. Старицького [6, 275]. Опонуючи цій позиції, він наголошував на багатстві рідної мови, на її «можності» все ословити й зробити відповідним духові й думці: «Голос могутньої пристрасті, гіркого насміху, гризкої іронії, легкої конверзації, тихих пестошів, відгуки найделікатніших рухів людської душі – все те знаходить у нашій мові влучний і повноважний вираз» [17, 155]. Пор. також концептуальний розвиток цієї позиції в похвальній рецензії на працю О. Колесси «Ukrainśka rytmika ludowa w poezjach Bogdana Zaleskiego»: «Цінна праця д-ра Колесси повинна би бути невеличким memento і для ширшої польської громади, що українська мова і пісня не така-то вже бідна, коли один із найбільших польських поетів не тільки

вважав можливим користуватися її скарбами в такій мірі, але, власне, тим позичкам, а не провідним ідеям своєї землі, головне завдячує свою чародійну силу» [5, 101].

Про вплив рідної мови на психічний стан людини, на її духовний розвій найчіткіше висловився Іван Франко у праці «Двоязичність і дволичність». Послідовність, якої у висловленні цього питання неухильно дотримувався письменник, Я. Яремко окреслив так: «Учений ніколи не герметизував будь-яку проблему, зокрема мовну, в її іманентному стані – «тільки в самій собі і для себе» [18, 125]. У своїх стильово і жанрово різноманітних творах Франко постійно наголошував на тому, «як багато важить слово», як важливо його плекати, щоб воно могло «здобувати нові поля невідомих досі понять».

На перших сторінках згаданої статті автор запитує у себе і в читача: «Що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку іншу?». Категорично заперечуючи спрощене розуміння того, що це «тільки спосіб комунікації людей з людьми», він стверджує: «ти не маєш до вибору; у якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою». І чим вища, тонша, субтельніша організація чоловіка, тим тяжче дається і страшніше карається йому така переміна» [17, 265]. Отже, відмова від рідної мови призводить до духовного спотворення – цей висновок І. Франко екстраполює на мовну особистість Миколи Гоголя: «заворот голови» на висотах артизму, «внутрішнє роздвоєння, чорні сумніви і упадок в дебрі містицизму» стали можливими насамперед через «відчуження геніального українця від рідної мови» [17, 265].

Серед Франкових сучасників було немало таких, «що могли б були зробитися позиточними діячами на рідній ниві», людей талановитих і працьовитих, але які перейнялися нещасною манією – міняти свою рідну мову на чужу – і «раптом робилися мов духово в часті спаралізовані, тратили живе чуття до живих потреб рідного народу і вимог сучасності, забивалися в мертву і навіть науково безплodну старовину <...>, або ж марнували

свій талант <...>, або кидали рідний край і йшли туди, де їхнє внутрішнє роздвоєння хоч по часті могло бути коли не усунене, то заглушене...» [17, 266]. Заглушене, гадаємо, для них самих, для їхнього власного сумління, щоб не пекло, не гризло, не мучило.

Актуальне для тогочасного галицького суспільного життя москвофільство – один із виявів такого роздвоєння, який мав «метою умертвити живого духа та живий національний рух серед нашого народу» [7, 8]. Із питання політичного воно зробилося «питанням етичним» [17, 263]. Автор ілюструє цю метаморфозу на прикладі життя одного з галицьких москвофілів Івана Наумовича: «язикове» роздвоєння Наумовича (для простого люду писав чистою народною мовою, а в писаннях про «вищі справи» й навіть у приватних листах уживав язичія) фатально позначилося і на його літературній праці, і на вчинках (неодноразово зрікався своїх слів; не був лояльним у ставленні до селян; дбав передусім про власну користь), і на життєвій долі: «відкликав свої голосні заяви про свою вірність унії – і прийняв православ'є, потім відкликав «австрійське горожанство і перенісся до Москви», та, розчарувавшись у мріях про московський рай, «відкликав усе своє життя – зажив отруту» [17, 277].

Учений не відступає від цього критерію і в оцінюванні доробку Івана Гушалеви́ча – галицького поета «москвофільського напрямку», який писав переважно «язичієм». Його лукаве («дивне») москвофільство полягало «на систематичнім обдурюванні москаля». «Нещире й неморальне в своїй основі», воно «тягло за собою дволичність і в інших відносинах»: «Той самий Гушалеви́ч, що бажає якнайшвидше увільнити себе і свій край з-під вла́сті Австрі́ї, не перестає проповідувати вірності та послу́ху для австрійського царя; той самий соловій, що вважає поляків відві́чними найстрашні́шими ворога́ми Русі, преспо́кійно пише оду на роковини Собеського і виявляє в ній жа́ль godaków за великим коро́лем» [7, 71]. На думку автора статті, тільки ті твори Гушалеви́ча заслуговують на увагу, у яких «його риторико́ю кермує рідна мова» [7, 72]. Розрив з

нею став «смертельним засудом для поета», бо спроба вийти за межі «говору пастухів» (тобто народної мови) «на широке «общерусское» поле спричинилася до того, що «з-під його пера ллється рідка, тягуча смола, в якій нема не то поезії, але часто ніякого смислу»; «рівночасно з тим він калічить свою душу» [7, 72–73]. На підставі досвіду Гушалевича Франко застерігає молодих «москаликів-соколиків»: хто «викидає зі свого човна той перший фундаментальний баяст – рідну мову, помалу позбувається й чисто формальних прикмет душі і сумління, доходить при живому тілі до повної моральної гнилизни» [7, 73]; перетворюється в людину з абстрактною, безтільною голою душею [8, 29]. Та найфатальніше, що такі діячі згубно впливали на свідомість усієї галицької суспільності, а врешті спричинилися до «здичіння та розпиячення селянства», «пропущення без уваги усіх державних змін», цілковитої невідповідності народних мас до конституції, безмірного зростання «сервілізму та чинопочитання серед інтелігенції, якими вона щосили старалася зарадувати й народні маси», і, нарешті, «повної духової безплідності інтелігенції» [9, 80].

Їхніми антиподами є ті з представників інтелігенції, які щиро дбали про розвиток рідної мови й рідної культури. Зокрема, Володимир Самійленко – письменник, що «ясно, погідно <...> йде своєю рівною дорогою»; «його літературна робота все однаково повільна, однаково солідна, зріло обдумана і обшліфована» [11, 200]. У тексті статті про поета відзначено: основний духовний стрижень, що допомагає йому бути таким принципово послідовним у житті і творчості, – це мова: «Від першого свого виступу на літературнім полі він послуговується мовою чистою, ясною, наскрізь народною і при тім наскрізь інтелігентною. Він не украшує і не насилує її, вона ллється у нього, як природне джерело. Він не афектує мужицького говору, не послуговує для декорації стилю мужицькими приказками, а говорить попросту як інтелігент до інтелігента, певний, що засіб його рідної мови без ніяких натягань вистарчить йому до висловлення всіх ідей і всіх поривів душі» [11, 204]. Праця таких сподвижників (до них І. Франко зараховує й себе, хоч у

його житті теж був період захоплення москвофільськими ідеями: «шлях Франка «до себе» був непростим, суперечливим» [18, 126]) не минає марно, вона благодатно впливає «на зміну духового стану, настрою й успосіблення цілого народу», підносить його на вищий щабель розвитку духу й думки: «І коли сьогодні те наше рідне слово блискотить багатством, красою і знаходить відгомін у серцях соток тисяч синів України-Руси..., коли воно здобуває собі, а разом з тим і цілій нації право горожанства серед цивілізованих народів, то все те гарний доказ на те, що слово, те марне летюче слово, найбільше, бачилось би, хвилевий і нетривкий витвір людського духу, проявило чудотворну силу, починає двигати з упадку ту масу, якій, бачилося, не було рятунку» [13, 527–528].

Міркування Івана Франка про роль рідної мови в розвитку духовності й моральності людини та нації, в їхньому інтелектуальному поступі засвідчує його значущість для вивчення феномену людської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. Львів : Світ, 1992. 192 с.
2. Сербенська О. А. Мовний світ Івана Франка (Статті, роздуми, матеріали). Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 372 с.
3. Франко І. Дітські слова в українській мові. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1980. Т. 26. С. 123–126.
4. Франко І. Із секретів поетичної творчості. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 45–119.
5. Франко І. Aleksander Kolessa. Ukraińska rytmika ludowa w poeziach Bogdana Zaleskiego. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 33. С. 100–101.
6. Франко І. Михайло П[етрович Старицький]. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 33. С. 230–277.
7. Франко І. Іван Гушалеви́ч. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 35. С. 7–73.
8. Франко І. М. Ф. Глушкевич. Мелодії. Стихотворення. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 28–30.
9. Франко І. Стара Русь. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 79–110.
10. Франко І. Літературна мова і діалекти. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 205–210.

11. Франко І. Володимир Самійленко. Проба характеристики. *Франко І. Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 193–204.
12. Франко І. «Україна». Науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. *Франко І. Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 242–248.
13. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку. *Франко І. Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 41. С. 471–530.
14. Франко І. Професор Омелян Огоновський. *Франко І. Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 43. С. 358–381.
15. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі. *Франко І. Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 401–409.
16. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості. *Франко І. Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 76–140.
17. Франко І. Мозаїка : Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 т. / упор. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів : Каменяр, 2002. 432 с.
18. Яремко Я. Сучасна політична термінологія : на перетині когніції та комунікації. Дрогобич : Посвіт, 2015. 436 с.

REFERENCES

1. Panko, T. I. (1992). *Mova i natsiia v estetychnii kontseptsii I. Franka* [Language and nation in I. Franko's aesthetic concept]. Lviv: Svit [in Ukrainian].
2. Serbenska, O. A. (2006). *Movnyi svit Ivana Franka* (Statti, rozdumy, materialy) [The linguistic world of Ivan Franko (articles, reflections, materials)]. Lviv: Vydav. tsentr LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].
3. Franko, I. (1980). *Ditski slova v ukrainskii movi* [Children's words in the Ukrainian language]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 26, 123–126 [in Ukrainian].
4. Franko, I. (1981). *Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti* [From the secrets of poetry]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 31, 45–119 [in Ukrainian].
5. Franko, I. (1982). *Aleksander Kolessa. Ukrain'ska rytmika ludova w poeziach Bogdana Zaleskiego* [Oleksandr Kolessa. Ukrainian folk rhythms in Bohdan Zalesky's poetry]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 33, 100–101 [in Ukrainian].
6. Franko, I. (1982). *Mykhailo P[etrovych] Starytskyi* [Mykhailo P[etrovych] Starytskyi]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 33, 230–277 [in Ukrainian].
7. Franko, I. (1982). *Ivan Hushalevych* [Ivan Gushalevich]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 35, 7–73 [in Ukrainian].
8. Franko, I. (1982). *M. F. Hlushkevych. Melodii. Stykhotvorennia* [M. F. Glushkevich. Melodies. Poetry]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 37, 28–30 [in Ukrainian].
9. Franko, I. (1982). *Stara Rus* [Old Rus]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 37, 79–110 [in Ukrainian].

10. Franko, I. (1982). Literaturna mova i dialekty [Literary language and dialects]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 37, 205–210 [in Ukrainian].

11. Franko, I. (1982). Volodymyr Samiilenko. Proba kharakterystyky [Volodymyr Samiilenko. Attempt at a characterization]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 37, 193–204 [in Ukrainian].

12. Franko, I. (1982). “Ukraina”. Naukovyi ta literaturno-publitsystychnyi shchomisiachnyi zhurnal [Scientific and literary-journalistic monthly journal]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 37, 242–248 [in Ukrainian].

13. Franko, I. (1986). Z ostannikh desiatylyt XIX viku [From the last decades of the 19th century]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 41, 471–530 [in Ukrainian].

14. Franko, I. (1986). Professor Omelian Ohonovskyi [Professor Omelian Ogonovsky]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 43, 358–381 [in Ukrainian].

15. Franko, I. (1986). Odverti lyst do hal[ytskoi] ukrainskoi molodezhi [A frank letter to the Galician Ukrainian youth]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 45, 401–409 [in Ukrainian].

16. Franko, I. (1986). Mysli o evoliutsii v istorii liudskosti [Thoughts on evolution in human history]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 45, 76–140 [in Ukrainian].

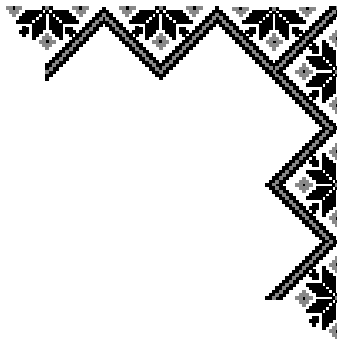
17. Franko, I. (2001). Mozaika. Iz tvoriv, shcho ne uviishly do 50-tytomnoho vydannia [Mosaic: From works not included in the Collected Works in 50 volumes] / upor. Franko, Z. T., Vasylenko, M. H. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].

18. Yaremko, Ya. (2015). Suchasna politychna terminolohiia: na peretyni kohnitsii ta komunikatsii [Contemporary political terminology: at the intersection of cognition and communication]. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].

Fedurko M. The problem of language apostasy in Ivan Franko's assessment. The article highlights I. Franko's attention to the issue of the relation between language and thinking, the spiritual world of an individual, and the nation as a whole. The main positions of the article “Bilingualism and Duality” are described, in which it is proved that the spiritual development of every person and nation in general is naturally associated with the development of the native language, and the retreat from the native language is a powerful factor in the psychological destruction of both a man and society. Convicted of double moral standards of those who, at the time, considering themselves Ukrainian patriots, remained Little Russians. The devastating effect of linguistic apostasy (“language split”) on the consciousness of the then Galician society is illustrated by examples of the life and work of Ivan Naumovich and Ivan Gushalevich.

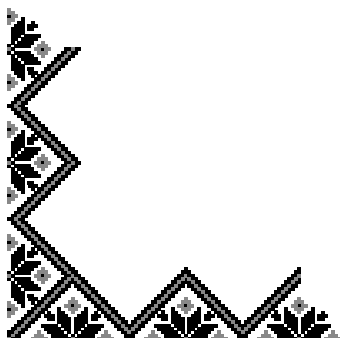
Key words: *connection between language and thinking, native language, language consciousness, language apostasy.*

*Статтю вперше опубліковано в:
Культура слова. Київ :
Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016.
Вип. 85. С. 34–43.*

РОЗДІЛ 2 **ДО ОНТОЛОГІЙНИХ ДЖЕРЕЛ** **НАРОДНОГО ДУХУ, РОЗВОЮ І СЛОВА** **(КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ** **ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЙНИХ КОНЦЕПЦІЙ)**

*Як початок тих струй усім закритий,
Так з темних джерел ті слова постали,
Щоб чистим жаром серце запалити.*
І. Франко. Народна пісня (Сонет)

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ СЛОВО В ПОЕЗІЇ ІВАНА ФРАНКА (на матеріалі збірки «З вершин і низин»)

У статті йдеться про мовне вираження концепту СЛОВО у збірці поезій Івана Франка «З вершин і низин». З'ясовано, що засоби актуалізації та структура концепту зумовлені життєвими настановами поета, його суспільно-політичною позицією, гуманістичними та демократичними прагненнями. Окрім зафіксованих лексикографічними джерелами компонентів, **слово** подано також як стимул справедливої боротьби та як символ волі, втілення духу, «вогню», поетового натхнення і його жертвовності.

Ключові слова: концепт, провідний концепт, концептуальний компонент, вербалізатор концепту.

*Якби ти знав, як много важить слово,
Одно сердечне, теплеє слівце!
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює – якби ти знав оце!*

Іван Франко

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Сьогодні мовні одиниці розглядають як кванти знання і з цієї позиції вони постають не лише мовними сутностями, а й ментальними. У зв'язку із цим ведуть мову про концепт: «мовна одиниця функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово-концепт – вмістилище узагальненого культурного смислу (сенсу), що дає підстави вважати мовну одиницю культурним концептом» [4, 10].

Становлення науки, що оперує поняттям *концепт*, – це здобуток зарубіжного мовознавства другої половини ХХ століття (Дж. Лакофф, Ч. Філлмор, Л. Талмі, Р. Лангакер та ін.). Українське мовознавство теж має в цій царині чимало здобутків – праці

І. Голубовської, В. Жайворонка, А. Загнітка, В. Кононенка, Л. Лисиченко, О. Селіванової, С. Жаботинської, М. Скаб, П. Мацьківа та ін. У нашій розвідці послуговуємося дефініцією концепту у викладі української дослідниці М. Скаб: це абстрактна одиниця ментального рівня, яка відображає зміст результатів пізнання людиною довкілля та в якій зосереджено відомості про об'єкт (властивості, місце в культурі народу, результати емоційно-оцінного сприйняття), що забезпечують здатність концепту розростатися і збагачуватися завдяки індивідуальному емоційному й культурному досвіду носіїв мови [8, 5–6].

Серед концептів на підставі критерію актуальності виділяють провідні, тобто ті, що часто вербалізовані в пареміологічному фонді мови, у фольклорі, художній літературі. Скажімо, символічна назва *слово*, яка відбиває саме ество письменника [5, 385]. *СЛОВО* акумулює не лише конкретні уявлення, а й абстрактні, постаючи як духовна категорія, потужний засіб впливу. Отож концепт *СЛОВО* потребує вивчення, особливо на матеріалі творів письменників – сподвижників українського народу. Цим обґрунтовуємо **актуальність** досліджуваної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У доробку українських науковців вже є праці про концепт *СЛОВО*. Н. Мех дослідила способи його інтерпретації в українській культурній традиції й у філософсько-релігійній та мовній картинах світу Григорія Сковороди [6; 7]. Ю. Гладир простежив його функціонування у творах М. Вінграновського, на думку якого, слово поета має служити його народові [2]. Феномен мови-слова у просторі Шевченкового світу розглянула М. Федурко, пов'язавши активність відповідних лексем з дією трьох чинників: етноохоронного, духотворчого, націє- і державотворчого [11]. І. Фаріон вивчала Шевченків концепт *СЛОВО* в рецепції Д. Донцова, структуруючи його на три основні групи: містичне слово, креативне слово, дуалістичне слово [10].

Формулювання мети й завдань. *Мета* дослідження – проаналізувати структуру концепту *СЛОВО* в поетичних творах Івана Франка в контексті способів і засобів його вербалізації.

Виклад основного матеріалу. Іван Франко – постать геніальна. Його творчий доробок он уже скільки років є об'єктом

пошуків учених, однак і досі науково привабливий. Одним із благодатних для дослідника аспектів творчості І. Франка є його концептуальний простір (М. Скаб проаналізувала концепт *ДУША* у творчості Каменяра, Н. Бабич – його концепти *ДУМКА*, *СЛОВО*, І. Єременко – концепт *КОХАННЯ*, Т. Вільчинська – концепт *БОГ*). Н. Бабич звертається до вираження в наукових текстах І. Франка концепту *СЛОВО*, указуючи всі його структурні компоненти: когнітивний, конотативний, соціолекту й епохи [1]. С. Єрмоленко пише про мовно-естетичні знаки національної культури, до яких зараховує *СЛОВО*. «Не випадково ця лексема – одна з найчастотніших у поетичних творах Івана Франка: серед 35 тисяч слів зафіксовано 1560 випадків уживання іменника *слово*. У посібнику «Лексика поетичних творів Івана Франка» (1990) знаходимо й такі частотні слова, як прийменник *для* (1485), займенник *мій* (3559), проте серед іменників перше місце належить лексемі *слово* (1560) (ЛПТ, 61, 123, 222). Це означає, що поет постійно осмислював роль слова як засобу вираження думки, знаряддя спілкування людей, засобу впливу на їхні почуття, як символу національної самоідентифікації, утвердження самобутності народу серед інших народів світу» [3, 67]. Як бачимо, провідна роль образу *слова* в поетичній системі Івана Франка не викликає застережень у дослідників, однак однойменний концепт та поетичне його вираження залишилися поза увагою дослідників.

Концепт *СЛОВО* – провідний у Франковій збірці. Однак розглядати його смисл і мовне втілення неможливо без розкриття загальної тональності поезії, основних життєвих орієнтирів її автора. Один із них – це самопожертва, життя задля кращої долі поневоленого і «топтаного судьбою» народу, адже поет – його духовний очільник, його опора: *Ночами і днями / Шепчи над вухом; «Ти слуга нещасних!» / Працюй для них словами і руками / Без бажань власних, без вдоволень власних!* (36). Найголовнішим засобом праці та боротьби має бути слово:

*Словом сильним, мов трубою
Міліони зве з собою, –
Міліони радо йдуть,
Бож се голос духа чуть.*

*Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По варстатах ремісницьких,
По місцях недолі сліз.
І де тільки він роздасть ся,
Гинуть сльози й сум нещастя,
Сила родиться й завзяте –
Не ридать, а здобувати
Хоч синам, сли не собі,
Кращу долю в боротьбі (9)*

На прикладі лише цих рядків можна репрезентувати Франкове бачення слова. По-перше, слово – це сила. Сила не фізична, а духовна, сила мудрості та поступу, яку вкладено до рук поета, щоб він вів свій народ до кращої долі.

По-друге, Франко сакралізує слово, називаючи його голосом духа, тобто голосом чогось вищого, безсумнівного, божественного. Дослідники вказують, що, за уявленнями українців, людина складається не лише з однієї мертвої речовини – матерії (тіла), але й з вищого начала, яке цю матерію оживотворює, робить живою (душі, духа) [9]. Отож дух – це животворний і вічний («вічне діло духа») компонент, який одухотворює і слово, тому натрапляємо на рядки *«По тих словах в нас дух ввійшов»* (359). Окрім того, поет сакралізує слово, наділяючи його таємничістю, певним містичним знанням: *Чутє, любов! Невжеж се так, о Боже? / Не вже в тих двох словах малих лежить / Вся розгадка того, чого не дасть / Ні дерево знаня, ні загадковий / Той звір не скаже?* (413). Особливо повно сакральні компоненти концепту знаходять вираження в таких рядках із алюзіями до релігійних текстів. Дерево пізнання добра і зла – один зі знакових і найбільш суперечливих символів Біблії, у якому, як у всіх християнських символах, відбито категорії трансцендентного світобачення [5, 116]. Саме до нього звертається І. Франко, щоб увиразнити роль слова, його потенціал. Випадки апелювання до текстів Великої Книги не поодинокі. За допомогою високих біблійних рядків поет виразно описує наболіле – своє перебування в тюрмі: *«Вузка, важкая до*

добра дорога» – / Се сказано десь у письмі святому. / Та я перечу тим словам як мога, / Пізнавши вхід до вязенного дому (160).

По-третє, слово – це надія, віра, оптимізм, те, що нищить сум і будить завзяття, активне бажання змін. Їх, на думку поета, стимулює прагнення до волі та наукового поступу (*Дух, наука, думка, воля / Не уступить пільмі поля; Наука – чисте слово божє*). М. Скаб зазначає, що поезії І. Франка властиві інтелектуалізм, енциклопедичність знань [9]. Тими знаннями він прагне просвітити свій народ, вивести його на дорогу вселюдського прогресу.

По-четверте, слово (*дух, наука, думка*) – це саме та зброя, якою треба перемагати пільму, щоб здобути омріяну волю. Такий ракурс допомагає розкрити Франкове розуміння ролі поета. Його талант – не в механічному римуванні, а в умінні стати провідцем, за чийм словом ідуть. Справжній поет – чуттєва натура, що вболіває за свій народ, готова допомогти йому і взяти на себе відповідальність за його долю. Його слово – це осередок думки і почуття:

*Не все ще той поет великий, чільний,
Хто вірші пише і слова римує <...>
Не в тім, співаче, сила слова твого,
Щоб ти раз в раз мок в сльозах, кис у горю,
Ні щоб сміявся, чи є чи не є з чого.
Ти будь керманіч наш в бурливім морю,
Щоб в тобі бачив люд провідця свого
І все чув добре слово в добру пору (82)*

Якої завдяки прагне поет за таку свою роль? «*А як мільйонів куплений слезами / День світла, щастя й волі засвітає, / То чень в новім, великім людськім храмі / Хтось добрим словом і мене згадає*» (27).

Ще одним життєвим орієнтиром І. Франка є правда. Правда не тільки як істина, а насамперед як правильність, як справедливість.

<i>Правда против сили!</i>	<i>Дай і огню [земле], щоб ним слово налити,</i>
<i>Боєм проти зла!</i>	<i>Душі трясають громовую дай власть,</i>
<i>Між народ похилий</i>	<i>Правді служити, неправду палити</i>
<i>Вольности слова! (42)</i>	<i>Вічну дай страсть! (14)</i>

Прикметно, що поет наливає слово-правду огнем (пригадаймо його «огонь в одежі слова») – душевним піднесенням, якого просить у землі. Тут І. Франко актуалізує давні уявлення про землю, яка є животворним началом і в плані матеріальному, і в духовному. Символічний смисл слова *земля* – життєдайна, всеплодюща, та, що надає сили, натхнення [5, 135]. Саме рідна земля може надихнути поета, а отже, і його слова, щоб вони стрясали душі.

Зазначені контексти вносять у концепт *СЛОВО* й інші компоненти. Слово є синонімом справедливості, а звідси – синонімом волі. Воно – противник грубої фізичної сили, противник зла. Слово – це правда і добро. Тільки тоді воно справжнє слово. Звичайно, реальність не завжди така. Часом (та й не дуже рідко) слова обрамляють брехню і кривду, тоді вони негативно впливають на людину, ранять її, тому поет доповнює концепт образними ознаками *слово – терен*.

1. <i>Ах, ангельські слова твої</i>	2. <i>Ділом і словами</i>
<i>Були лиш обриском брехні!</i>	<i>Не проминуть ранити раз у раз</i>
<i>І ти лукавила зо мною! (78)</i>	<i>Мякшеє серце ваше, мов тернами (45)</i>

У Франка натрапляємо ще на кілька образних перенесень, які не можна оминати увагою, скажімо *слово – вода*: *Отсі слова були для нас, / Мов спраглому вода погожа* (312). Вода – животворна матерія [6, 92]. Саме так визначає поет і слова, підкреслюючи бажаність і слів, і води лексемами *спраглому, погожа*.

Простежуємо і перенесення *слово – камінь*, у якому другий компонент постає символом із узагальненим значенням ‘таке, що давить, гнітить; непорушність; тяжке почуття; туга, смуток, горе’ [5, 153]. Саме його актуалізує поет: 1. *Мов камінь млиновий на ишю тисло / Мене одно се словечко «Вона!»* (105); 2. *Та диво, – сими він словами / Бажав нас пригнітить, немов / Тяжким камінєм; аж противно!* (359).

Повертаючись до заявленої на початку тональності поетичної збірки І. Франка, зауважмо, що означити її одним словом – важко. Це мінорна тональність, наскрізь поєднана з оптимістичною (*День світла, щастя й волі засвітає*). «Скорбність» поезії ж логічна: І. Франко переносить лихі години разом зі своїм народом, тому слова його співзвучні людському горю:

Не винен я тому, що сумно співаю,
 Брати мої!
 Що слово до слова нескладно складаю –
 Простіть міні!
 Не радість їх родить, не втіха їх плодить,
 Не гра пуста,
 А в хвилях недолі, задуми тяжкої
 Самі уста
 Їх шепчуть, безсонний робітник залятий
 Склада їх – сум:
 Моя бо й народна неволя, то мати
 Тих скорботних дум (26)

Поряд із загальними життєвими настановами в поезії І. Франка концепт *СЛОВО* отримує вираження в конкретніших семантичних тотожностях, як-от *слово – поезія, пісня*. Призначення останніх – розрадити, вселити надію: 1. *І вбогі жилиб ми, понурі як мари, / Якби не поезії дивнії чари* (62); 2. *Пісне, моя ти сердечна дружино, / Серця відрадо в дні горя і сліз, / З хати вітця як єдинеє віно / К тобі любов у житє я приніс* (63). Однак не лише звеселити має пісня, вона має сколихнути думку, змусити її «працювати правильно», так, щоб згодом вона «доспіла»: *Будь ти співаче, як божжа пшениця, / Пісня твоя – золотеє зерно! / Скоро в лушпині доспіє воно, / Колос у низ починає хилить ся* (65). Поезія та пісня, як і слово, не просто зброя поета, конденсат його думки; це і сам поет: *Кожна пісня моя / Віку мого день, / Протернів єі я, / Не зложив лишень. / Кожда стрічка єі – / Мізку мого часть, / Думи – нерви мої, / Звуки – серця страсть* (64).

Поряд із зазначеними компонентами концепту *СЛОВО* скромно звучать поняттєві його ознаки – зафіксовані у лексикографічних джерелах значення основного вербалізатора лексики *слово*. У Словнику української мови засвідчено сім поняттєвих компонентів концепту (СУМ, IX, 372). У поетичних текстах натрапляємо на вербалізацію таких: 1) 'мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу' (*От дивні божії діла! / Одно мале словечко – воля, /*

І за хвилину мов гора / Між хатою й двором лягла (379)); 2) 'мова, мовлення' (А щоб допомогти в потребі, / Як сусідови сусід, / Щоб хоч добре слово мовить / Ні та й ні! (275)); 3) 'висловлювання, фраза' (А пані ходить, ані слова / Не каже лиш часом зітхне / Або слізами обіллється (383)); 4) 'обіцянка виконати що-небудь' (А впрочім беру вас за слово: / Ідіть, і нехай ся явить / До мене на учту велику / За сорок день цар ваш Давид (230)); 5) 'прилюдний виступ, промова' (Позвольте слово вам сказати! (379)).

Концептуальні компоненти актуалізують також епітетні ряди, що виділяють певні аспекти. Так, у поезії на означення слова вжито такі номени: *святе* (337), *правдиве* (109), *високе* (374), *чисте*, *боже* (207), *сильне* (9), *добре* (27), *щире* (87, 95), *миле* (95), *хороше* (74), *приятне* (77), *найміцніше* (250), *прихильне* (41), *добре* (275), *дзвінке* (87), *чарівне* (105), *мале* (289, 379, 413), *цукрове* (159), *гнівне* (89), *вразливе*, *прикріс* (318), *гірке*, *не тепле* (423), *страшне* (96). Звісно, що цей перелік блідне, якщо заглянути в словник: стаття «слово» містить до 240 одиниць, у її кількісно й семантично розгалуженому епітетному ряду нараховано вісім семантичних груп (СЕУМ, 313–318). Однак саме ці епітети формують портрет Франкового концепту.

Суттєві штрихи в цей портрет вносять назви дій, пов'язані зі словом: *слова говорять* (89), *кажуть* (96), *промовляють* (349), *мовлять* (27), *прорекають* (93), *балакають* (358), *підхоплюють* (288), *співають* (152), *перечуть* (160), *викрикують* (362), *шепчуть* (423), *цідять* (312), *рокосять* (374), *звнять* (352), *прислять* [слово присло] (10), *ходять з уст до уст* (288), *додають духа* (318), *роблять вражінє* (322); *їх слухають* (195), *чують* (273), *пишуть* (120), *читають* (374), *сповіщають* (390); ними *просять* (386), *благають* (379). Цей перелік показує функціональні можливості слова, його здатність передавати емоції як семантичним планом, так і планом формальним (вираження).

Висновки. Художня інтерпретація концепту *СЛОВО* в поезії І. Франка зумовлена життєвими настановами поета, його суспільно-політичною позицією, гуманістичними та демократичними прагненнями, тому в концепті *СЛОВО* на передній план виходять ознаки «стимул справедливої боротьби», «символ волі», «втілен-

ня духу і «вогню», «правда». Слово – це і поезія, і пісня. Окрім того, поет вдається до образних перенесень, апелюючи до природних образів: *слово-терен, слово-вода, слово-камінь*.

Перспективним видається аналіз інших творів І. Франка на предмет вияву нових смислів і вербалізаторів концепту *СЛОВО*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Концепти «думка», «слово» у наукових працях Івана Франка. *Іван Франко : дух, наука, думка, воля* : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка. Львів : Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2010. Т. 2. С. 151–158.
2. Гладир Ю. Ф. Концепт *СЛОВО* у поезії Миколи Вінграновського. *Науковий вісник Миколаївського державного ун-ту ім. В. О. Сухомлинського*. 2011. Т. 4 : Філологічні науки. Вип. 8. С. 18–23.
3. Єрмоленко С. «Якби ти знав як много важить слово...». *Культура слова*. 2006. С. 66–67. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine66-67-1.pdf>.
4. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : Нариси : навч. посіб. для студ. вищих навчальних закладів. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
5. Кононенко В. І. Символи української мови. Київ; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. 440 с.
6. Мех Н. Інтерпретація концептів *СЛОВО, МОВА* в українській культурній традиції. Переяслав-Хмельницький : [б. в.], 2008. 211 с.
7. Мех Н. О. Наскрізні концепти Григорія Сковороди. Київ : Ін-т української мови НАН України, 2005. 237 с.
8. Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 36 с.
9. Скаб М. Концепт «душа» у творчості Івана Франка. *Розмаїття думки і слова. Актуальні проблеми розвитку та функціонування української мови* : зб. статей. Чернівці : ЧНУ, 2009. С. 176–189.
10. Фаріон І. Шевченків концепт *СЛОВО* у рецепції Дмитра Донцова : 150-літтю Шевченкового повернення в Україну присвячую. *Слово Просвіти*. 2011. № 20. С. 6–7. URL : <http://www.old.svoboda.org.ua/dopysy/dopysy/021841/>.
11. Федурко М. Феномен мови-слова у просторі Шевченкового світу. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, 2014. С. 68–77.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

ЛПТ – Ковалик І., Ощипко І., Полюга Л. Лексика поетичних творів Івана Франка. Методичні вказівки з розвитку лексики. Львів : ЛДУ, 1990. 264 с.

СЕУМ – Бибик С. П., Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови / за ред. Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 1998. 431 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 томах. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 9. 608 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. З вершин і низин. Збірка поезій Івана Франка : репринтне відтворення з вид. 1893 р. / упор. та авт. післямови Б. Якимович. Львів, 2004. 498 с.

REFERENCES

1. Babych, N. (2010). Kontsepty “dumka”, “slovo” u naukovykh pratsiakh Ivana Franka. Ivan Franko: dukh, nauka, dumka, volia [The Concepts of “Thought” and “Word” in Ivan Franko’s Scientific Works]: materialy Mizhnarodnoho naukovoho konhresu, prysviachenoho 150-richchiu vid dnia narodzh. Ivana Franka. Lviv: Lviv. nats. un-t imeni Ivana Franka, 2, 151–158 [in Ukrainian].
2. Hladyr, Yu. F. (2011). Kontsept *SLOVO* u poezii Mykoly Vinhranovskoho [The concept of the *WORD* in the Mykola Vingranovsky’s poetry]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho un-tu im. V. O. Sukhomlynskoho*, 4 (8), 18–23 [in Ukrainian].
3. Yermolenko, S. (2006). “Iakby ty znay yak mnoho vazhyt slovo...” [If only you knew how much a word means...]. *Kultura slova*, 66–67. URL: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Maga_zine66-67-1.pdf [in Ukrainian].
4. Zhaivoronok, V. (2007). Ukrainska etnolinhvistyka: Narysy [Ukrainian ethnolinguistics: Essays]: navch. posibnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
5. Kononenko, V. I. (2013). Symvoly ukrainskoi movy [Symbols of the Ukrainian language]. Kyiv; Ivano-Frankivsk: Publishing House of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University [in Ukrainian].
6. Mekh, N. (2008). Interpretatsiia kontseptiv *SLOVO*, *MOVA* v ukrainskii kulturnii tradytsii [Interpretation of the concepts *WORD* and *LANGUAGE* in the Ukrainian cultural tradition]. Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].
7. Mekh, N. O. (2005). Naskrizni kontsepty Hryhoriia Skovorody [Grigory Skovoroda’s cross-cutting concepts]. Kyiv: In-t ukrainskoi movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
8. Skab, M. V. (2009). Kontseptualizatsiia sakralnoi sfery v ukrainskii movi [Conceptualization of the sacred sphere in the Ukrainian language]. (Avtoreferat dysertatsii doktora filolohichnykh nauk). Kyiv [in Ukrainian].
9. Skab, M. (2009). Kontsept “dusha” u tvorchosti Ivana Franka [The concept of “soul” in Ivan Franko’s works]. *Rozmaittia dumky i slova. Aktualni problemy rozvytku ta funktsionuvannia ukrainskoi movy*: zb. statei. Chernivtsi: ChNU, 176–189 [in Ukrainian].
10. Farion, I. (2011). Shevchenkov kontsept slovo u retseptsii Dmytra Dontsova: 150-littiu Shevchenkovoho povernennia v Ukrainu prysviachuui [Shevchenko’s concept *WORD* in Dmytro Dontsov’s reception: Dedicated to the 150th anniversary of Shevchenko’s return to Ukraine]. *Slovo Prosvity*, 20, 6–7. URL: <http://www.old.svoboda.org.ua/dopysy/dopysy/021841/> [in Ukrainian].
11. Fedurko, M. (2014). Fenomen movy-slova u prostori Shevchenkovoho svitu [The phenomenon of language-word in the space of Shevchenko’s World]. *Ridne slovo*

v etnokulturnomu vymiri: zb. nauk. prats / Drohobytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka. Drohobych: Posvit, 68–77 [in Ukrainian].

DICTIONARIES

ЛІІТ – Kovalyk, I., Oshchypko, I., Poliuha, L. (1990). Leksyka poetychnykh tvoriv Ivana Franka. Metodychni vказivky z rozvytku leksyky [The vocabulary of Ivan Franko's poetry. Methodological guidelines for vocabulary development]. Lviv: LDU [in Ukrainian].

СЕМ – Bybyk, S. P., Yermolenko, S. Ya., Pustovit, L. O. (1998). Slovnyk epitetiv ukrainskoi movy [Dictionary of epithets of the Ukrainian language] / za red. L. O. Pustovit. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

СМ – Slovnyk ukrayinskoyi movy (1978) [Dictionary of the Ukrainian Language]: v 11 t. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. (2004). Z vershyn i nizyn. Zbirka poezii Ivana Franka [From the heights and the lowlands. Collection of poems by Ivan Franko]: reprints vidtvorennia z vyd. 1893 r. / upor. ta avt. pisliamovy B. Yakymovych. Lviv [in Ukrainian].

Fedurko M., Ogar A. Verbalization concept WORD in Ivan Franko's poetry (based on the book "From peaks and lowlands"). The article deals with the linguistic expression concept of word in the Ivan Franko collection "From peaks and lowlands". It was found that the means of updating the concept and structure of life were caused by the ideals of the poet, his social and political position, and humanistic and democratic aspirations. In addition to the fixed component of lexicographical sources, the word is also given as an incentive, just a struggle and a symbol of freedom, the embodiment of the spirit, "fire", the poet's inspiration, and his sacrifice.

Key words: concept, leading concept, conceptual component, verbalizer of concept.

Статтю вперше опубліковано в:
Проблеми гуманітарних наук. Серія : Філологія :
зб. наук. праць Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка.
2016. Вип. 38. С. 116–122.

ІМПЛІЦИТНІ ТЕКСТОВІ ЗАСОБИ У КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОМУ ПОЛІ І. ФРАНКА

У статті висвітлено типологію імпліцитних засобів у політичному дискурсі Івана Франка, наголошено на їхній смисловій значущості у комунікативно-прагматичному полі адресата (інтелігенції).

Ключові слова: Іван Франко, політичний дискурс, імпліцитні засоби, смисл, інтерпретація.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Як відомо, у будь-якому висловлюванні закладено більше, ніж сказано. Тож з погляду лінгвістичної прагматики адресатові (інтерпретатору) доводиться розплутувати заплутане, витягуючи із висловлювання приховане, не озвучене, розкривати (за Г. Грайсом, вичисляти) імплікатури, тобто інтерпретувати не тільки те, що було сказано прямо, а й те, що мається на увазі. До слова, термін *імплікатура* (*implicature*) пов'язаний з англійськими словами *implicit* 'який (що) мається на увазі (на думці), який (що) домислюється, недоговорений'; *implication* 'прихований смисл, натяк'. Ці слова зберігають генетичний зв'язок із латинськими: *impleo* 'наповнюю', *implico* 'вплітаю, заплутую; тісно поєдную' та *implicatio* 'сплетення, переплетення'; 'уміле введення, використання' [4, 144]. Тож проблема імпліцитного текстового смислу нерозривно пов'язана з проблемами інтерпретації, що здійснюється шляхом інференції (логічного виведення) і пов'язана з когнітивною (мисленнєвою) діяльністю людини. Саме у ментальній сфері локалізується і відбувається інференційний підхід, актуалізуючи енциклопедичні знання адресата (читача, слухача), глибини його внутрішнього світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз студій останніх десятиліть свідчить про посилену увагу до використання

імпліцитних засобів у процесі комунікації. Особливої уваги ця проблема набуває в політичному дискурсі. Вона стала об'єктом досліджень у працях І. Денисюка [2], С. Шаховського [6], Ф. Бачевича [1].

Формулювання мети й завдань. Об'єктом дослідження є дискурсні практики І. Франка, які формують політичний дискурс мислителя.

Предмет дослідження – імпліцитні засоби в націософській мовленнєво-мисленнєвій діяльності І. Франка.

Мета наукової розвідки – на основі аналізу живих комунікативно-прагматичних процесів правильно відчитати, декодувати ті глибинні смисли, які вплетені у канву націософського дискурсу І. Франка.

Виклад основного матеріалу. З-поміж комунікативно поширених типів імплікативності (текстових імплікацій, пресупозицій, імпліцитної предикативності, підтексту, еліптичних засобів мовлення) у Франкових творах, присвячених інтелігенції, спостерігаємо поєднання різних засобів текстової імпліцитності, зокрема пресупозицій та імплікацій. Пресупозиціями (або, за іншою термінологією, презумпціями) кваліфікуються такі імпліцитні компоненти тексту, які автор вважає істинними і відомими адресату, через що вони не потребують спеціальних засобів своєї номінації. На противагу цьому текстова імплікація – це імпліцитність синтагматичного характеру, в основі якої лежить формальна відсутність елементів послідовної консеквентної частини логічної схеми «якщо А, то Б», де найчастіше буває не вираженням Б. Так чи так, прагнення адресата «відчитати» у тексті прихований соціальний смисл вимагає від нього широкого світогляду, відповідно сформованої інтелектуальної ідентичності. На знання читачами тогочасної мовної культурної ситуації в Галичині зорієнтоване Франкове звернення «до галицької української молодезі» з його імперативом – *«віддячитися російській Україні за все те духове й матеріальне добро, яке вона досі давала нам»* (404). У цьому мікротексті спостерігаємо поєднання пресупозиції «розбудова української національної культури здійснювалася на соборній основі» та імплікації «до періоду колоніальної залежності від Росії

Наддніпрянська Україна історично і культурно стверджувала національний поступ».

У політичному дискурсі І. Франка імплікації, за якими відтворюється прихований соціальний смисл, є органічними й аналітично виразними. Такими смислами пронизана стаття «Що таке поступ?», де глибинне осмислення політичних процесів переплітається із майстерністю публіцистичної оцінки. Вона стосується, зокрема, фальшивої позиції комуністів, чії сентенції викликають у мислителя неприховану іронію. На їхню думку, *«приватна власність, що є терном у нозі дальшого поступу, а также джерелом нерівності і несправедливості між людьми, повинна бути скасована»* (336) (імплікація: бо інакше вона буде перешкодою на шляху утвердження соціальної справедливості). А далі читаємо: *«Спільна праця і спільна власність [виділення І. Франка – Н. Л.] – се повинні бути основи, на яких має бути побудований новий суспільний лад»* (336) (імплікація: інакше не сформується деклароване комуністами суспільство соціальної справедливості). Протиставлення двох лексичних антонімів-політонімів *приватна власність – спільна власність* (антитеза) віддзеркалює концептуальні опозиції в доктрині комуністів, на думку яких, корінь соціальної несправедливості – у приватній власності. Її негативне сприйняття прихильниками спільної власності подається метафоричними образами *«терна у нозі дальшого поступу»*, *«джерела нерівності і несправедливості між людьми»*, де кожна когнітивна метафора посилює характеристику явища. Низкою імплікатур мислитель аргументовано й іронічно розвінчує фальшиву тактику комуністів, які прагнули цинічно використати свою доктрину *«для осущення комуністичних думок»* (338): *«Спільність! Добре то казати: спільність... Що для одного красне й добре, може бути менше красне і менше добре для другого. Не досить сказати: спільна власність»* (337) (імплікація: така однолінійна риторика ігнорує складнощі суспільного буття, бо деіндивідуалізує людину, бачить у ній матеріал для соціальних експериментів).

Тому логічно вмотивовано у структурі Франкового тексту виникає дубітація, яка демонструє авторський сумнів із приводу складної оцінки соціальної проблеми: *«Коли б навіть було*

можливо завести таку спільність між людьми, про яку думали комуністи, то все-таки ця спільність мусила би мати певні труднощі. Від біди можна би допустити можливість тісної спільності між людьми одної народності, одної мови, одної віри, одного ступеня цивілізації, хоча і тут спільність високоосвічених городян з низькоосвіченими, іноді напівдикими селянами являється дуже сумнівною» (338) (пресупозиція: адресатові (читачеві) відомо, що в тогочасній Галичині селяни здебільшого були не грамотні). Проблема декларованої комуністами спільності ще більше загострюється, коли переходить у міжетнічну чи міжцивілізаційну площину. Це сигналізує низка риторичних авторських запитань: «Але як увити собі потім відносини між різними народами та ступенями цивілізації? Чи й між ними буде спільність, чи ні? А коли не буде, то чи не почнеться між комуністичними суспільностями та сама боротьба та тяганина, що йде тепер без комунізму? Або коли одна суспільність прийме комунізм, а її сусіди ні?» (338) (підтекст: комуністичне теоретизування відбігає від дійсних обставин суспільного життя).

Як бачимо, окрім текстових імпліцитних засобів, І. Франко використовує і підтекстові. За ними відтворюється смисл, задача якого (на відміну від притекстового) входить у приховані комунікативні наміри автора [5, 12]. Для Франкового підтексту характерне його поєднання з натяками, що за своєю смисловою завуальованістю виступають різновидами пресупозицій. Розпочинаючи «одвертого листа до галицької української молодезі», І. Франко так позиціонує свої комунікативні наміри: «Те, що я хочу сказати Вам, мої молоді приятелі, таке велике й радісне і разом таке важке та прикре, що я бажав би, щоб се сказали Вам якісь авторитетніші від мене уста, щоб се сказав Вам хтось, кого Ви найбільше любите і поважаєте і кому найбільше довіряєте, щоб воно могло ввійти в Ваші серця як могутній імпульс до нового життя, як вітхнення до нової праці...» (401) (підтекст: «повідомлювана інформація буде мати суспільну значущість; натяк: «усвідомлення суті грядущих історичних подій» може стати для адресата (галицької інтелігенції) рушієм для творення нового життя»).

Однак варто зауважити, що імплікатури будуть логічно вивідні (інференційні), якщо комунікативно-прагматичний простір мовця спиратиметься на провідні критерії комунікативного кодексу – критерій істинності (відповідність дійсності тому, про що йдеться у спілкуванні) і критерій щирості (вірність комуніканта собі, своїй сутності). Тож, будучи вірним своєму внутрішньому імперативу – *«допомогти Україні»* (407), *«звернути увагу всієї суспільності на ту велику історичну хвилю, якої наближення чуємо всі»* (409), політичний мислитель у своєму зверненні до «молодих приятелів» вдається, звичайно, і до виразних експліцитних засобів й оптимально увиразнює новітню візію. Вона має чітко окреслений націєтворчий вектор: *«Перед українською інтелігенцією відкриється тепер, при свободних формах життя в Росії, величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю...»* [виділення І. Франка – Н. Л.] (404).

Франко по-когнітивістськи проникливо усвідомлював усю складність цієї історично задоволеної проблеми, розв'язання якої вимагало передусім суттєвих змін у ментальній сфері українства – *«перебудови Вашого власного «я» відповідно до нового світогляду»* (401). Без духовного переродження апріорі було неможливо подолати *«величезні труднощі тої задачі»* (404), у якій *«застає Україну нова доба»* (404). Наріжним каменем подолання цілого ряду нагромаджених історико-культурних перешкод стає формування нової культурної ідентичності на широкій когнітивній (пізнавальній) основі: *«Без власних шкіль і без виробленої освітньої традиції, без перейнятого освітніми і народолюбними думками духовенства, без популярного і вищого письменства, яке могло би бодай на першій гарячій порі заспокоювати всі духові потреби величезної маси, без преси, яка могла б ясно держати і систематично боронити стяг національності та приложеної до місцевих потреб, свободної культурної праці, без надії на сильну фалангу вповні свідомих і на висоті сучасної освіти стоячих репрезентантів у законодавчих тілах, і без міцної опори в масах народу та інтелігенції... наша Україна готова знов опинитися в ролі ковадла, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мелодії, або в ролі крілика, якому різ-*

ні прихильники вівісекції будуть доконувати своїх експериментів» (404). Написаний сто років тому (1905) «Одвертий лист...» не втратив своєї національно-екзистенційної значущості і нині, коли перед сучасною національно-мовною особистістю постають новітні виклики глобалізації.

Бачимо перед собою цілісний, науково виважений і модерний проєкт розбудови українського культурного простору. Він насаджений потребою його радикальної інтелектуалізації, бо породжений власне «науково-здисциплінованим інтелектом Франка» [3], його унікальним історичним чуттям. Воно підказує: без системної і невисипущої праці не відбудеться український культурний і інтелектуальний поступ, а залишиться на стадії проєкту (підтекстовий смисл: за намірами мають іти дії; натяк: наша бездіяльність веде до політичного небуття).

Наведений мікротекст побудований за принципом періоду, у якому спостерігаємо ритмічне наростання поширених однорідних членів речення із повторюваним прийменником *без*, що наголошує потрібну інформацію та концентровано виражає емоційне ставлення до неї. Ритмічне наростання повторів-застережень переходить у логічне підсумовування у завершальній частині, що насичена когнітивними метафорами: «*Україна... в ролі ковадла, ... або в ролі крілика*». Оскільки, згідно з когнітивною теорією, метафора не лише формулює, а й формує думку, то Франкові політичні метафори стають своєрідними етичними настановами-застереженнями, ігнорування яких може призвести до фатальних для України політичних наслідків.

Особливістю Франкового підтексту є досить часте вплетення у його канву іронічних та саркастичних натяків. Їх функціонально-комунікативне навантаження додає ключовим термінам-політонімам додаткових семантико-стилістичних відтінків, активізує думку адресата. Так, розкриваючи функції «*Енгельсової народної держави*» (341), мислитель з метою проникнення в її справжню суть вдається до метафоричного образу-порівняння із «*всевладною панею*» (341). Іронічну тональність неважко відчуту в тих передбачливих узагальненнях, які проєктує І. Франко на завтрашню народну державу. «...*По думці соціал-демократів, держа-*

ва – розуміється, *будуца, народна держава – мала статися все-владною панею над життям усіх горожан. Держава опікується чоловіком від колиски до гробової дошки. Вона виховує його на такого горожанина, якого їй потрібно, запевнює йому заробіток і удержання, відповідне до його праці й заслуги. Вона, знаючи потреби всіх своїх горожан, регулює, ... кільки кождий чоловік має працювати, а кільки спочивати, а кінець кінців може дійти й до того, кільки в ній людей має родитися, аби цілість не була обтяжена, дбаючи про надмірне число дітей, і аби живі могли чим вигодуватися»* (341). Завдяки іронічним натякам, підсиленим метафоричним образом держави «як добре заведеного годинника» (341), набуває додаткових конотативних напластунків і термін-політонім *соціальна демократія*: «*Отся віра в необмежену силу держави в будуцім устрою, то головна прикмета соціальної демократії. ...Життя в Енгельсовій народній державі було би правильне, рівне, як добре заведений годинник. Але є й у тім погляді деякі гачки, що будять поважні сумніви*» (341) (підтекст: накинута ідеальна образ держави не відповідатиме дійсності; натяк: така риторика маніпулятивна, бо «приховує справжню, тоталітарну суть «народної держави»).

Висновки. Створена мислителем, за його оцінкою, «школа політичного думання» уможлиблювала розгледіти за мовними засобами специфіку політичного мислення влади, сповідувану нею ідеологію. Її мета – вербально легітимізувати «*всевладність керманичів – усе одно, чи родовитих, чи вибраних – над міліонами членів народної держави*» (342). Звісна річ, така мета завуальовувалася відповідними вербальними політичними діями. Їхній маніпулятивний зміст вимагав від реципієнта вміння читати «між рядками», тобто здогадуватися про прихований зміст написаного, сказаного, за експліцитним – розгледіти імпліцитне.

Проблема імпліцитної текстової інформації, яка тісно пов'язана з проблемами інтерпретації, особливо загострюється (проявляється) у працях, присвячених духовному життю інтелігенції. Тут спостерігаємо відхід І. Франка від фактуальності, детального опису зовнішніх проявів суспільного життя, характерних для художньої манери «раннього» Франка-прозаїка. Натомість у працях

про інтелігенцію його увага прикута до внутрішнього світу людини, її «вершин і низин», до інтелектуалізації змісту в цілому. Імпліцитна інформація все частіше актуалізує в комунікативно-прагматичному просторі адресата його енциклопедичні знання, апелює до «вертикального контексту», зачіпає розум, глибини внутрішнього духовного життя [1, 666]. Пізнання глибин людського єства уможлиблювало, за Франком, «*пізнати внутрішні пружини, якими двигается поступ*» (315). Це свідчить, що естетика Франкової творчості визначається виразним звертанням до суспільної наукової свідомості [6, 135] і що соціальні елементи в його творах діалектично пов'язані з елементами психологічними [2, 82]. Такий різнорівневий зріз людського буття, який набуває конкретного вербального втілення в конкретних комунікативних ситуаціях, умотивовує звернутись до механізму декодування імпліцитної інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Імпліцитні текстові засоби в повістях І. Франка. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.) / ред. кол.: Лариса Бондар, Михайло Гнатюк, Іван Денисюк та ін. Львів : Світ, 1998. С. 662–666.
2. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. : монографія. Київ : Вища школа, 1981. 214 с.
3. Маланюк Є. Франко як явище інтелекту. *Українська література в загальноосвітній школі*. 03/2002. № 2. С. 49–51.
4. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика. Винница : Нова книга, 2009. 272 с.
5. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). Львів : Місіонер, 2000. 300 с.
6. Шаховський С. М. Майстерність Івана Франка. Київ : Радянський письменник, 1956. 193 с.
7. Яремко Я. П. Термін і дискурс. *Українська мова*. 2008. № 3. С. 64–72.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. 574 с.

REFERENCES

1. Batsevyeh, F. (1998). Implitsytni tekstovi zasoby v povistiakh I. Franka [Implicit textual means in Ivan Franko's stories]. *Ivan Franko – pysmennyk, myslitel, hromadianyn*: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 25–27 veresnia

1996 r.) / red. kol.: Larysa Bondar, Mykhailo Hnatiuk, Ivan Denysiuk ta in. Lviv: Svit, 662–666 [in Ukrainian].

2. Denysiuk, I. O. (1981). Rozvytok ukraïnskoi maloi prozy XIX – poch. XX st. [The development of Ukrainian short prose in the 19th – early 20th century]: monohrafiia. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

3. Malaniuk, Ye. (2002). Franko yak yavyshe intelektu [Franko as a phenomenon of intellect]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*, 2, 49–51 [in Ukrainian].

4. Sysov, I. P. (2009). Lingvisticheskaya pragmatika [Linguistic pragmatics]. Vinnica: Nova kniga [in Ukrainian].

5. Fedyk, O. (2000). Mova yak dukhovnyi adekvat svitu (diisnosti) [Language as a spiritual adequate of the world (reality)]. Lviv: Misioner [in Ukrainian].

6. Shakhovskiy, S. M. (1956). Maïsternist Ivana Franka [Ivan Franko's mastery]. Kyiv: Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian].

7. Yaremko, Ya. P. (2008). Termin i dyskurs [Term and discourse]. *Ukrainska mova*, 3, 64–72 [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. (1986). Zibrannia tvoriv [Collected works]: u 50-ty t. Kyiv: Naukova dumka, 45 [in Ukrainian].

Luzhetska N. Implicit text means in Ivan Franko's communicative-pragmatic field. The problem of the implicit text meaning is inseparably associated with the problems of interpretation, which is realized by means of an inference (logic output) and is connected with the cognitive human activity. The object of the investigation is connected with the discursive practices of Ivan Franko, which form the political discourse of a thinker.

Key words: Ivan Franko, political discourse, implicit means, meaning, interpretation.

Статтю вперше опубліковано в:
Проблеми гуманітарних наук. Серія : Філологія :
зб. наук. праць Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка
2016. Вип. 38. С. 116–122.

КОНЦЕПТОСФЕРА ТВОРІВ І. ФРАНКА ДЛЯ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ КАЗОК «КОЛИ ЩЕ ЗВІРІ ГОВОРИЛИ»)

У статті йдеться про ключові концепти казок І. Франка, розміщених у збірці «Коли ще звірі говорили». Це здебільшого універсальні концептуальні опозиції (ДОБРО – ЗЛО, ПРАВДА – КРИВДА, РОЗУМНИЙ – ДУРНИЙ, ВІРНІСТЬ – ЗРАДА), хоча є й концепт, який сам ілюструє світоглядні позиції автора й усього українського народу, – це концепт ДОЛЯ, компонентами якого є не так «покірність», «примирення», як «віра у можливість впливу на перебіг свого життя», «віра у позитивне майбутнє».

Ключові слова: казка, концепт, концептосфера, концептуальна опозиція, вербальна оцінка, компонент концепту.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Упровадження в лінгвістичний арсенал принципів і поняттєвого апарату досліджень із концептології – питання, аргументоване іменитими науковцями (А. Вежицька, В. Кононенко, Л. Лисиченко, О. Селіванова). Так само обґрунтовано актуальність опрацювання концептів як ментальних утворень, що акумулюють усі знання про предмет, явище, подію. Не з'ясованими залишилися опис певних концептів і концептосфер письменників як репрезентантів народу. Одним із таких митців є І. Франко. Хоча його доробок вже був під прицілом дослідників у зазначеній сфері (М. Скаб, Н. Бабич, І. Єременко, Т. Вільчинська), однак цілісного опрацювання концептосфери Каменяра, зокрема його творів для дітей, ще не здійснено.

Термін *концептосфера* – це сукупність концептів, що належить спільному ментальному просторові носіїв певної мови. О. Селіванова розрізняла концептосферу (концептуальну сферу) й концептосистему (концептуальну систему) [7, 124]. На думку

дослідниці, поняття *концептуальна система* родово щодо поняття *концептуальна сфера*. Концептуальна система – це система концептів у свідомості людини або колективній свідомості етносу, що відтворює у вигляді структурованих і упорядкованих знань уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду. У межах концептуальної системи виокремлюють концептуальні сфери, або домени, які репрезентують певну предметну галузь.

Концептосфера І. Франка – це сукупність концептів, що ілюструють синтез загальнонаціонального та індивідуального; вплив суспільних, культурологічних, наукових, морально-етичних чинників на формування світоглядних настанов автора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове осмислення доробку казок І. Франка вперше здійснила в 60-х роках минулого століття Я. Закревська, розглянувши ці твори в мовно-стилістичному плані. Сьогодні з'явилися дослідження, метою яких є літературознавчий аналіз цих творів. Це праці Г. Сабат [6], яка простежила витоки Франкових казок, особливості їхньої адаптації до україномовного ґрунту та творчого осмислення, з'ясувала специфіку їхньої естетичної якості.

Формулювання мети й завдань. *Мета* статті – виділити й окреслити ключові концепти, актуалізовані в збірці І. Франка «Коли ще звірі говорили».

Виклад основного матеріалу. Збірка «Коли ще звірі говорили» – це добірка із сюжетного фонду різних етносів найуподобаніших і найпопулярніших казок про тварин. Однак митець не калькує пратексти, а вдягає іншомовну стихію в національні шати, адаптує їх до української ментальності [6, 399], тому казки є трансляторами ідейно-образних домінант і провідних світоглядних орієнтирів нашого народу.

Здавна кожен народ великого значення надавав моральному окріпленню молоді, тому в казках І. Франко апелює до категорій такого плану. Найуніверсальніше моральне протиставлення актуалізує концептуальна пара *ДОБРО – ЗЛО*. Найширше висвітлення ментальних одиниць передбачає саме бінарне протиставлення, опозиційність [1, 375], адже концептуальна опозиція – це основна

когнітивна операція, спрямована на пізнання й рубрикацію довкілля [3, 182]. Її застосування – це один із провідних прийомів аналізу цілісного фрагмента мовної картини світу, що відзначається простотою, універсальністю та широким узагальненням охопленням. Оцінювання навкілля й розподіл суцього на позитивне/негативне – невід’ємний атрибут людської діяльності. У кожного народу свій «набір» ознак, за якими певний факт кваліфікують як добрий чи злий. Передусім це зумовлено естетичними й утилітарними властивостями предметів, їхнім етичним і раціональним оцінюванням. Значущість концептів *ДОБРО* – *ЗЛО* визначена специфікою самих понять, за якими стоять уявлення людини про універсальні еталони й норми. Опертя на казковий арсенал Каме-няра дає змогу визначити, що позитивний член опозиції *ДОБРО* – *ЗЛО* реалізують такі компоненти, як справедливість, кмітливість, чесність, вірність, сміливість; тоді як негативний – кривда, дурість, підлість, зрада, боягузтво.

Варто зауважити, що І. Франко не відкрито пропагує моральні чесноти, а завуальовано, а часом вербальний вияв формально суперечить концептуальному. Так, в одній із казок письменник мовби підтверджує заведений у світі лад «старе добро забувається» історіями Кобиля, Пса; зрештою, й чоловік віддячив Лисичці не добром; автор жодним словом не виявив свого засудження. Однак сам дух казки суперечить несправедливому устрою. Письменник не повчає, а лише подає мінісюжети, залишаючи на розсуд читача висновки, хоча іноді не гребує й власними спостереженнями. Скажімо, у казці «Мурко й Бурко» подибуємо рядки: «...звісно, злomu завжди радісно, коли дізнається, що й інший, кого він мав за чесного, такий самий злодій, як і він...» (58).

Прикметно, що І. Франко модифікує традиційні українські символічні значення. Скажімо, слово-образ *їжак* звичайно ви-кликає уявлення про настовбурчення, колючість, бундючність, задержуватість [4, 233]. У казці ж «Заєць і Їжак» читаємо «*Їжак поклонився йому чемненько і привітав його святою неділею*» (15). Ще в казках І. Франка Їжак наділений розумом і кмітливістю: він обхитрив не лише недалекого Зайця, а й втілення обману й лицемірства [4, 231] – Лисицю (казка «Три міхи хитрощів»). Отож тра-

диційне негативне оцінювання їжача не простежується в І. Франка: тут він і ввічливий, і винахідливий, і, щонайважливіше, встановлює справедливість, а правда, боротьба з несправедливістю є провідною життєвою настановою письменника, а отже, – ключовим концептом у його творчості [8, 69]. Саме різкий дисонанс між усталеними й авторськими смислами ілюструє виняткову пріоритетність правди для І. Франка: задля її встановлення можна й варто змінювати узвичаєне оцінне маркування героя, важливо ж донести до читача ідею правди (вона в автора охоплює чи не усі чесноти: істину, чесність, толерантність): *«ніколи не здійсмай на сміх бідного чоловіка, хоч би це був простий, неосвічений Їжак»* (17). Такий прийом простежуємо й в інших казках, до прикладу, стосовно Осла (казки «Осел і Лев», «Вовк війтом»). Традиційно осел не відзначається великим розумом, про що нагадує й І. Франко (*«Осел, дарма що його дурнем обзивають, умить придумав що робити»* (19)), але він зумів обдурити пихатого Лева та ненажерливого Вовка. Концептуальним опонентом правди постає НЕПРАВДА / КРИВДА. Прототипом кожного безталанного героя І. Франка є обездолений народ загалом і всякий покривджений зокрема, тому письменник сам відстоює справедливість і прагне навчити цього дітей.

Наділяючи своїх героїв неувичаєними рисами, І. Франко не лише ламає стереотипи, а й унаймає іншу, не менш вагомую ментальну одиницю – концепт *ДОЛЯ*, що має спільне виявлення в багатьох мовах, однак в кожній відзначений виразними національними ознаками. Так, відомі праці А. Вежицької, у яких дослідниця відзначає глибoku розбіжність між російським поняттям *судьба* й польським *los*, підґрунтям якого є відмінності в життєвій філософії двох народів. Судьба – сила, незалежна від людської волі, передбачає покірне підпорядкування, погодженість із терпінням. У семантиці поняття *los* відсутні ознаки підпорядкування, а присутні компоненти, які передають віру в невичерпні можливості лотереї життя. Польське *los* ближче до римського поняття *fortuna*, ніж до поняття *fatum*; російська *судьба* – навпаки [10, 16]. Хоча А. Вежицька не одинока в наукових висновках (дослідниця апелює до праць, у яких протиставлено Захід, джерелом успіху

якого є сила й незалежність, Сходу як цитаделі підпорядкування й покірності [11, 76]), однак така її версія провокує полеміку. Так, Є. Бартмінський зауважує, що науковець не залучила до аналізу інший польський концепт *DOLIA*, який передбачає погодження з життєвою ситуацією, змінити яку людина не може [9, 250]. Важко не відзначити рацію Є. Бартмінського, однак одне застереження все ж є: якщо утотожити російську *судьбу* і польську *dolu*, то чи є такий російський концепт, з яким можна утотожнювати польський *los*? Попри все, зазначене підтверджує національно зумовлену інтерпретацію таких загальнолюдських понять, як доля. В. Кононенко зазначає, що для українства типовий образ-символ *доля*, який опосередковано відображає національні риси характеру (уміння переносити життєві випробування, терплячість, а часом і покірність); але хоча цей образ-символ має спільні ознаки з давнім поняттям фатуму (приречення), українська *доля* не несе семантики безнадії, на неї можна вплинути [4, 56]. Ідея фаталізму не заглушила в народі ідею особистої відповідальності, яка впливає з усвідомлення українцями значення в практичному житті тієї вільної волі, яку можна схарактеризувати словами «я хочу» (людина може шукати свою долю, примусити працювати на себе) [5, 7]. Така думка корелює з твердженням про наскрізь позитивне українське колективне несвідоме [2, 72]. Так вербалізує концепт *ДОЛЯ* І. Франко у творах для найменших. Здавалося б, мотиви фаталістичні: зустріч Осла й Лева, яка все ж завершується не смертю першого (казка «Осел і Лев»), пригода Зайця і Ведмеда, яка завершується гибеллю тирана (казка «Заєць і Ведмідь»). Концепт *ДОЛЯ* тут сконструйовано з позиції людини, яка, попри все, має надію на краще, яка вірить у можливість впливу на перебіг свого життя, з позиції людини активної, відважної, а тому духовно вільної. Ці навіть не дуже завуальовані погляди письменника важко переоцінити: написані ним казки не просто слугують для розваги, спільної діяльності батьків і дітей, для спрямування думки від казкових перипетій на обрії життєвого змагання, для пізнання світу тощо, вони є засобом виховання активного, сміливого, незалежного народу, засобом передачі його філософії – кордоцентризму, позитивізму, антифаталізму. Письменник вчить

не впадати у відчай, пометитувати, набратися сміливості – й удача обов'язково посприє. Так, Пес разом з Котом, Гусаком і Качуром перемогли лісову «еліту» – Вовка, Ведмеда, Кабана та Лиса (казка «Війна між Псом і вовком»). Остання казка унагляє ще концептуальні опозиції *ВІРНИСТЬ – ЗРАДА, МУДРІСТЬ – ДУРІСТЬ*.

В І. Франка Пес – однозначно носій рис вірності, відданості (хоча узвичаєними компонентами смислу цього символу є також «злість», «жорстокість», «нестриманість» [4, 240]) на протигагу підступному та жорстокому Вовкові. Їхня велика приязнь виявилася обманом, бо Вовк вимагає від Пса тишком-нишком зрадити господаря, не вбачаючи в цьому нічого поганого, навіть більше, – маніпулюючи їхньою дружбаю (*«Але ж я надіюсь, ти будеш тихо, і не схочеш видавати свого приятеля»* (48)). Справжній друг Пса пізнається в біді – це кіт Мурко, який не тільки розважає його тугу, дає добру пораду, а й іде поряд із ним на страшного ворога. Сміливість дозволяє їм вийти переможцями з тієї війни. Кіт у такій іпостасі не зовсім відповідає своїй традиційній переносно-образній інтерпретації: здебільшого він втілює хитрощі, нещирість, злодійкуватість [4, 240]. Таким цей герой постає у казці «Мурко й Бурко».

У своїх творах для найменших І. Франко схвалює кмітливість, винахідливість, дотепність, тобто надає перевагу розумовим здібностям над фізичними даними: повільний Рак «випереджає» прудку Лисичку (казка «Лисичка і Рак»), Їжак – Зайця (казка «Заєць і Їжак»). Розумним героям протиставлено дурних: Кабана, який за намовою Лиса розповів собі груди (казка «Лис і Дрозд»), Вовка, якому забажалося війтом бути (казка «Вовк війтом»). Сфера інтелектуальної діяльності людини – одна з важливих царин дійсності. Безперечно, розум завжди поціновувався в українців, що й відображено в казках, особливо увиразнено *«розум делікатний»* (37), тобто хитрість задля досягнення благої мети. Такий розум – необхідна умова щасливої долі, а результатом дурості є невдача, як у випадку з Вовком, який не міг витягнути Лисички із нори, бо коли схопив її за ногу, Лисичка закричала: *«Ото дурний! Зачепив за дубовий корінь та й тягне. Думаєш, що мене за ногу вхопив. Тягни, дурню, тягни!»* (казка «Лисичка-кума» (46)). Читке

ословлення концептів інтелектуальної сфери, позитивне маркування саме мудрості виявляє поєднання раціонального складника з емоційно-чуттєвим характером української душі, із її ліризмом і сентименталізмом [2, 77] (пор. з виключним раціоналізмом і тиранією розуму, характерними для Заходу [1, 35]). Таку українську вдачу в мовному плані унаймає експресивно-словотвірний потенціал при утворенні зменшено-пестливих форм (скажімо, у казках І. Франка це: *горбик, кумочок, кумонька, ніженька, лишенько, сватоньок, дядечко-голубчик, Вовчик-братик, Лисичка-сестричка, Зайчик, Лисик, Бурцьо* тощо). Навіть словотвірні засоби зниженої оцінної експресії не здатні виражати смислові нюанси презирства й приниження (до прикладу, *Ослисько*).

Тож вербалізація концептуальної опозиції *МУДРІСТЬ – ДУРІСТЬ* ілюструє, що раціоналізм в українському менталітеті межує з ліризмом та сентименталізмом.

Висновки. Як бачимо, збірка казок І. Франка унаймає низку ключових концептів, таких як *ДОБРО – ЗЛО, ПРАВДА – КРИВДА, ВІРНИСТЬ – ЗРАДА, РОЗУМНИЙ – ДУРНИЙ, ДОЛЯ*. Концептуальне протиставлення *ПРАВДА* (насамперед як правильність, справедливість) – *КРИВДА* є серед основних у збірці, як і у всіх творах письменника, що зрозуміло з огляду на вболівання Камениря за долю свого покривдженого народу та прагнення нарешті вивести його на шлях поступу. Зазначені концептуальні опозиції виявляють основні життєві прерогативи письменника, а отже, і його народу. Особливо показовим у репрезентації менталітету є концепт *ДОЛЯ*, що концентрує філософські підвалини українства – кордоцентризм, позитивізм, антифаталізм.

Перспективним видається аналіз інших ключових концептів Франкових творів, скажімо *ВІРА, НАДІЯ, ЛЮБОВ* тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобух Н. Ключові опозиції в українському поетичному словнику. *Незгасимий словосвіт* : зб. наук. праць [на пошану професора Володимира Семеновича Калашника]. Харків : Харківський національний у-т імені В. Н. Каразіна, 2004. С. 374–383.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. Київ : Логос, 2004. 283 с.

3. Дубчак О. Концептуальна опозиція в аспекті мовної інтерпретації. *Семантика мови і тексту* : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (м. Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). Івано-Франківськ : Прикарпатський національний у-т імені Василя Стефаника, 2012. С. 181–183.

4. Кононенко В. І. Символи української мови. Вид. 2, допов. і перероб. Київ; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного ун-ту імені Василя Стефаника, 2013. 440 с.

5. Масенко Л. Концепт *ДОЛЯ* в поезії Т. Шевченка у зіставленні з польським *LOS* і російським *СУДЬБА*. *Українська мова*. 2014. № 4. С. 3–11.

6. Сабат Г. Франко і дитяча література : проблеми функціонування та рецепції казок про тварин. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, 2013. С. 393–404.

7. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : монографічне видання. Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.

8. Федурко М., Огар А. Вербалізація концепту *СЛОВО* в поезії Івана Франка (на матеріалі збірки «3 вершин і низин»). *Проблеми гуманітарних наук : Серія «Філологія»* : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. кол. Н. Скотна (шеф-редактор), М. Федурко (гол. редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 38. С. 66–74.

9. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. Wyd. trzecie. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009. 328 s.

10. Wierzbicka A. Język i naród: polski “los” i rosyjska “sud’ba”. *Teksty Drugie*. 1991. Nr. 3. S. 5–20.

11. Wierzbicka A. Semantics, culture and cognition. New York : Oxford University Press, 1992. 496 s.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Коли ще звірі говорили : літературно-художнє видання. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 72 с.

REFERENCES

1. Bobukh, N. (2004). Kliuchovi opozytzii v ukrainskomu poetychnomu slovnyku [Key oppositions in Ukrainian poetry dictionary]. *Nezghasymyi slovosvit*: zb. nauk. prats [na poshanu profesora Volodymyra Semenovycha Kalashnyka]. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi u-t imeni V. N. Karazina, 374–383 [in Ukrainian].

2. Holubovska, I. O. (2004). Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu [Ethnic characteristics of linguistic worldviews]: monohrafiia. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].

3. Kononenko, V. I. (2013). Symvoly ukrainskoi movy [Symbols of the Ukrainian language]. Kyiv; Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarp. nats. un-tu im. Vasylia Stefanyka [in Ukrainian].

4. Dubchak, O. (2012). Kontseptualna opozytziia v aspekti movnoi interpretatsii [Conceptual opposition in the area of linguistics interpretation]. *Semantyka movy i tekstu*: materialy XI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Ivano-

Frankivsk, 26–28 veresnia 2012 r.). Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsion. u-t im. Vasylia Stefanyka, 181–183 [in Ukrainian].

5. Masenko, L. (2014). Kontsept *DOLIA* v poezii T. Shevchenka u zistavlenni z polskym *LOS* i rosiiskym *SUDBA* [The concept of *FATE* in T. Shevchenko's poetry compared to Polish *LOS* and Russian influences *SUDBA*]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 4, 3–11 [in Ukrainian].

6. Sabat, H. (2013). Franko i dytiacha literatura: problemy funktsionuvannia ta retseptsii kazok pro tvaryn [Franco and children's literature: problems of the functioning and reception of animal tales]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*. Drohobych: Posvit, 393–404 [in Ukrainian].

7. Selivanova, O. O. (2012). Svit svidomosti v movi [The world of consciousness in the language]. Cherkasy: Yu. Chabanenko [in Ukrainian].

8. Fedurko, M., Ohar, A. (2016). Verbalizatsiia kontseptu *SLOVO* v poezii Ivana Franka (na materialy zbiryky “Z vershyn i nyzyn”) [Verbalization of the concept *WORD* in Ivan Franko's poetry (based on the collection “Z vershyn i nyzyn”)]. *Problemy humanitarnykh nauk*. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil DDPU imeni Ivana Franka, 38, 66–74 [in Ukrainian].

9. Bartmiński, J. (2009). Językowe podstawy obrazu świata. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].

10. Wierzbicka, A. (1991). Język i naród: polski “los” i rosyjska “sud’ba”. *Teksty Drugie*, 3, 5–20 [in Polish].

11. Wierzbicka, A. (1992). Semantics, culture and cognition. New York: Oxford University Press.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. (2016). Koly shche zviri hovoryly [When the other beasts spoke]: literaturno-khudozhnie vydannia. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].

Ogar A. The conceptosphere of I. Franko's works for children (based on the collection “When the other beasts spoke”). The collection “When the other beasts spoke” is a compilation from the subject fund of various ethnic groups of the most popular animal tales. However, the artist does not translate pastas, but wears a foreign language element in national dresses, adapts them to the Ukrainian mentality.

The article deals with the key concepts of I. Franck's tales are contained in the collection “When the other beasts spoke”. These are mostly universal conceptual oppositions (*GOOD – EVIL, TRUE – FALSE, SMART – STUPID, FIDELITY – BETRAYAL*), which illustrate the ideological positions of the author and of all Ukrainian people on the basis of assessing the environment as positive or negative. It is revealed that the concept true is presented through the concept of the creative work of I. Franko (not only as correct but also as truth, justice). Actualization of the concept clever confirms that rationalism

functions along with the emotional-sensory component, but the latter does not completely supersede it. The writer approves of wise characters Donkey, Cancer, Hedgehog, Blackbird, Fox – and ridicules stupid – Lion, Hare, Kaban, Bear. I. Franko in tales glorifies loyalty, devotion, the bearer of which is the Dog, as opposed to betrayal and deception, the embodiment of which is the Wolf, then Kat. However, most of the daisiness is associated with the fox. On the basis of comparative analysis, it is proved that the individual concept fate (components of which are not so “submissiveness”, “reconciliation”, as “faith in the possibility of influencing the course of one’s life”, “faith in a positive future”) illustrates the peculiarities of the Ukrainian mentality – antifatalism, positivism.

Key words: *fairy tale, concept, conceptual sphere, conceptual opposition, verbal assessment, component of the concept.*

Статтю вперше опубліковано в:

*Молодь і ринок : зб. наук. праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка.
2017. № 7. С. 43–47.*

ПОЕТИКА ПОГЛЯДУ В ЗБІРЦІ ІВАНА ФРАНКА «ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ»: РЕЦЕПЦІЙНО-ЕСТЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Дискусія про наочність чи візуальність мистецтв, і, зокрема, мистецтва поетичного слова, була однією із важливих проблем естетичної думки ХХ ст. Тут важко знайти інтерпретаційну гармонію в судженнях та твердженнях найвідоміших філософів, культурологів і літературознавців. Аналіз художнього топосу бачення чи візуального поля літератури через поняття «зображення» і «погляд» у ХХ ст. здобув особливу популярність у філософів, культурологів і літературознавців. Найяскравішим свідченням поглибленого зацікавлення «мовою очей» є екзистенціалістська концепція Ж.-П. Сартра [4] та феноменологічна інтерпретація М. Мерло-Понті, подана в його дослідженні «Око і дух» [8]. Іншим прикладом уже психоаналітичного розуміння візуалізації почуттів є теорія «погляду» Ж. Лакана, яка пропонує розмежовувати два поняття: «споглядання» і «погляд» [6, 74–75]. Споглядання пасивне з пункту бачення того, до кого воно спрямоване. Погляд, на думку французького психоаналітика, за своєю природою є активний. Ми відчуваємо його на собі, він проникає в нашу сутність, завдяки йому проєктується наша зовнішня сила. Тому той / та, на кого спрямований наш погляд, реальний чи уявний, вступає з нами в особливу форму комунікування і перетворюється у своєрідний «відбиток» чи «слід» цього погляду. Погляд та його «духа печать» перебувають в обопільній залежності. Роль «відбитка» чи «сліду» погляду є чимось значно більшим, ніж пасивним об'єктом споглядання, оскільки в ній насправді поєднано дві ролі – ліричного об'єкта, який оживає для реципієнта у світлі споглядання і погляду, та ліричного суб'єкта, який скеровує «погляд» читачкої аудиторії. Поетична збірка І. Франка «Зів'яле листя» є власне зразком такої поетики та філософії погляду, які з

ефектом засліпливого саява мають здатність змінювати внутрішній і зовнішній світ як ліричних героїв, так і тих реципієнтів, що відчитують химерний візерунок почуттів любові, вступають у художню «гру очей» зі своїм баченням і пропонують власну інтерпретацію поетичної візії любові. Захопливе візуальне комунікування, яке виповнює увесь текстуальний простір «Зів'ялого листя», у контексті як української, так і світової лірики є яскравим зразком нового художньо-естетичного синтезу слова та зорових ефектів, які, переплітаючись, утворюють нову культуру вербальних і невербальних засобів вираження найглибших людських почуттів і відчуттів.

Загальновживана ідіома «очі – дзеркало душі» за своїм походженням належить до архетипних, оскільки є витвором колективного підсвідомого. Передусім архаїчні уявлення про магію очей, вдивляння і погляду знаходимо в давніх ритуально-магічних практиках, коли вважалося, що за допомогою енергії погляду можна досягти метемпсихозу – обміну душами ще за життя. Поетична збірка І. Франка – це своєрідна зорова стихія, оскільки більшість текстів постає перед читачами у зримих образах. І йдеться не стільки про «обличчя» ліричних персонажів чи «пейзажі», як про саму архітектонічну побудову поезій:

*Припадко́м лиш не раз тебе видаю,
На мене ж, певно, й не зирнула ти;
Та прецінь аж у гріб мені – се знаю –
Ли́це твоє́ прийде́ться донести (123)*

Або іще одна спроба поетичної візуалізації, яку можна було б назвати «поетичною замальовкою» чи «поетичною світлиною» зі складним переходом від зовнішнього інтер'єру кімнати до складних почуттів ліричного героя, які створюють настрій, атмосферу простору «між», коли зовнішній погляд розгортається до внутрішньої перспективи:

*Покої́к і кухня́, два ві́кна в па́ртері,
На ві́кнах з кві́тками ва́зонки,
В поко́ю два лі́жка, підхи́лені двері́,
Над ві́кнами білі́ засло́нки.*

*На стінах годинник, п'ять-шість фотографій,
Простенька комода під муром,
Насеред покою стіл круглий, накритий
І лампа на нім з абажуром.*

*На кріслі при ньому сидить моє щастя,
Само, у тужливій задумі:
Когось дожидає, чийсь хід, мабуть, ловить
У вуличнім гаморі й шумі.*

*Когось дожидає... Та вже ж не для мене
В очах її світло те блима!
Я, сумерком вкритий, на вулиці стою,
У рай той закрався очима (157)*

Саме ця збірка поета, як жодна інша, дає змогу естетично сприймати не лише артикуляцію пережитих почуттів, а й своєрідну їх візуалізацію. Тут можемо повністю погодитися з тезою Т. Адорно, що образ – це «доповнювальна видимість», привид того, чого не існує або що втрачає свої чіткі контури [1, 518]. Ця теза Т. Адорно дає змогу глибше зрозуміти поетику погляду, яка в «Зів'ялому листі» є однією із домінантних стратегій художньої організації почуттів і відчуттів ліричного героя. Збірка «Зів'яле листя» є чи не найвиразнішою в українській літературі ілюстрацією внутрішньої естетичної трансформації реального образу в уявний, художньо-естетичний, що перебуває в тісному зв'язку з душею, духовністю, культурою тощо. Реальний образ чи тілесність у поетичних текстах І. Франка перестають бути собою, перевтілюючись в абстрактну категорію чи ідею краси та її варіацій. Тілесність реальних об'єктів захоплення сягає найвищого рівня поетичної одухотвореності, і цей процес візуальної трансформації найпереконливіше ілюструє текст «Тричі мені являлася любов...». З перспективи рецепційного навантаження неповторність поетичного погляду, яка, поза всіляким сумнівом, є у фокусі образної системи «Зів'ялого листя», дає змогу для розгортання суб'єктивних фантазій та уявлень читачів:

*Півсонні вії, мов боїться втрати,
І око в око зазира мені.
І дивні іскри починають грати
В її очах – такі яркі, страшні,
Жагою повні, що аж серце стине.
І разом щось таке в них там на дні
Ворушиться солодке, мелодійне,
Що забуваю рани, біль і страх,
В марі тій бачу рай, добро єдине (162)*

Любов – це феномен, що передусім виявляється у світлі унікального бачення та неповторному візуальному сприйнятті внутрішнього і зовнішнього світу. Це, зокрема, широко розплющені очі, «очі душі», що здатні бачити те, чого не зауважують у звичайних ситуаціях і обставинах. У дослідженні «Дороги любові» Ц. Тодоров подав цитату одного з листів Ж.-Ж. Руссо: «Любов лише омана... Поки ми кохаємо, доти нічого не бачимо таким, яким воно є» [9, 160]. Те, що бачать / відчують «очі душі» поета чи ліричного героя, не завжди адекватно словесно описано. Тут так чи інакше поет чи письменник зазнає труднощів при спробі описати невидиме в полі чи просторі зримості. Описувати чи артикулювати невидимість – це організовувати за допомогою мовних засобів простір бачення, простір візуалізації почуттів. Парадоксальність модальності видимості у збірці І. Франка полягає в тому, що вона, з погляду читача, просвітлює, а з погляду ліричного героя, затьмарює увесь текстуальний простір «Зів'ялого листя»:

*Не чує? Щезла з ним у пільмі ночі,
Лиш вид її прошиб мене, як ніж.
О, щоб були мої осліпли очі,
Було б в душі ясній і спокійній (136)*

Теоретичне осмислення артикуляції візуального аспекту людський почуттів у світі художньої літератури у XX ст. однаково не давало спокою представникам різних методологічних напрямів – від феноменологів до постмодерністів. Так чи інакше всі методологічні інтерпретації поетики погляду зводилися до одного теоретичного підґрунтя – до проблеми перекладності /

неперекладності «мови очей» художніми засобами. І. Франко використовує розмаїття художніх засобів для поетичної організації візуального поля «гри очей». Тексти «Зів'ялого листя» часто побудовані на тематизації елементів візуальної мови або на прямому включенні візуальних деталей у поетичний текст. Окремі фрагменти ліричної драми містять у собі художні засоби стереоскопічності бачення. Один із улюблених композиційних засобів І. Франка – концентрація уваги навколо візуальної деталі і зосередженість на акті споглядання чи візуалізації об'єкта захоплення та почуттів, що народжуються в просторі між ліричним об'єктом і ліричним суб'єктом. Ці засоби залежно від контексту виконують різні функції емоційної драматизації почуттів ліричного героя. Такі художні засоби є виразно модерністичними, оскільки зближують поезію із живописом і навіть елементами кінонарративу, у якому читачі самі повинні знайти «перцептивний метод». У збірці І. Франка візуальні знаки присутності жінки є передусім репрезентантами уяви і фантазії поета, тому в цій поетично-символічній візії уявний образ жінки витісняє реальний. Цікаво, що, на відміну від традиційної інтерпретації погляду як вираження сили влади чи соціокультурного привілею, у «Зів'ялому листі» маємо радикальну зміну ролей. Візуально-антропологічна концепція погляду і споглядання в їхній традиційній парадигмі стверджує, що погляд – категорія статусна та ієрархічна, а тому часто є маркером влади чи соціальних привілеїв. Якщо у традиційних уявленнях погляд засвідчував про гендерну асиметрію, де жінка назагал була об'єктом візуального пригноблення чоловіком – як світова, так і українська література є чудовим прикладом цього, – то в збірці І. Франка власне *Vin*, ліричний герой, стає жертвою візуального полону *Її* очей. І якщо традиційна візуальна антропологія розрізняє, – щоправда, радше як виняток, – візуальний опір чи «погляд-віддачу» на спробу візуального поневолення, то ліричний герой «Зів'ялого листя» добровільно обирає статус вільної залежності:

*Хотів я вирватись з ярма
Твого чару – та дарма! (160)*

Варто зауважити, що в поетичних текстах Івана Франка є традиційна інтерпретація погляду як ієрархійної категорії. Так, зокрема, у притчі «Про красу» натрапляємо на яскраву ілюстрацію соціальної ієрархії погляду і споглядання:

*Усміхнулась Аглая. «Се ж почесть мені,
Що на мні зупинив свої очі ясні*

*Той мудрець, що пишаєсь ним Греція вся,
Що умом обняв землю; зглибив небеса...» (212)*

Приклад відведення погляду як особливої форми заперечення і незгоди наводив Р. Барт: «Я відведу погляд; віднині це буде єдиною формою мого заперечення»¹ [5, 3]. Для ліричного героя «Зів'ялого листя» така реакція загрожує втратою і задоволення, і насолоди. Щоправда, він відчайдушно намагається чинити опір магійній силі жіночого погляду:

*Неначе блискавка ярка,
Що зразу сліпить очі,
Що враз і тішить, і ляка,
Ніч робить з дня, день з ночі, –*

*Отак для мене був твій вид
І розкішню й ударом;
Я чув: тут смерть моя сидить,
Краси вповита чаром.*

*Я чув, і з жаху весь тремтів,
І розкішню впивався;
Від тебе геть тікають хотів... (145)*

Перед читачем очевидна ілюстрація, коли «я» закоханого задля власного порятунку розчиняється в магії погляду «ти» коханої. Любов – це система рівнянь між «ти» і «світ», сфера поступових заміщень, метафоричних розширень, яка починається з вузького «ти», що поступово витісняє увесь світ. Саме в такому

¹ Переклад належить авторові.

контексті можемо повноцінно осягнути розпачливе зізнання ліричного героя:

*Весь світ не годеи заповнить
Мені твоєї страти (151)*

У праці «Буття і ніщо», зокрема у підрозділі «Погляд», Ж.-П. Сартр з феноменологічної перспективи описав цей складний процес трансформації та метаморфози світу через перехресну гру очей «я» і «ти»: «Передусім погляд іншого як необхідна умова моєї об'єктивності – це руйнування будь-якої об'єктивності для мене. Погляд іншого мене досягає через світ, і це – не лише трансформація мене самого, а й тотальна метаморфоза світу» [4, 388]. Тут важливо наголосити на такому характерному для модерністичної літератури прийомі, як художня демонізація «фатальної жінки», яка мимоволі змінює долю письменника, що безпосередньо чи опосередковано проєктується на зламані долі героїв художніх текстів. На таку рису «Зів'ялого листя» вперше вказав С. Гординський [3], провівши паралель між ліричною драмою І. Франка та «Квітами зла» Ш. Бодлера. Поетизація візуальних знаків присутності жінки у «Зів'ялому листі» та її погляду найвиразніше вказують на діалогічність прагнення. Ця інтенційність прагнення, зокрема прагнення Іншого / Іншої, коливається в полі бінарної опозиції почуттів та відчуттів ліричного героя: від гармонії до дисгармонії, від сакралізації до профанізації об'єкта захоплення: погляд коханої може за мить опустити ліричного героя на землю, і так само легко підняти на недосяжну висоту, або ж просто пройти поруч, не подаючи жодного знаку:

*В житті мене ти й знаєш не знаєш,
Ідеши по вулиці – минаєш,
Вклонюся – навіть не зирнеш
І головою не кивнеш,
Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
Як я люблю тебе без тями... (147)*

Іноді ця інтенційність прагнення набуває форм неприхованої агресії, як єдино можливої реакції на страждання ліричного героя,

який усвідомлює, що не може оволодіти свободою свого об'єкта захоплення. Інакше кажучи, за Ж.- П. Сартром, задоволення від споглядання завжди тісно переплетене зі стражданням зустрічі і неминучістю жертвності, яка ніколи не суперечить принципові задоволення:

*Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
.....
О ні!
Являйся, зіронько, мені!
Хоч в сні! (147–148)*

Насправді, у контексті «Чого являєшся мені у сні...» можемо говорити про особливий різновид «емоційно напруженого зору», у якому в нерозривній сув'язі переплетені прагнення володіти та естетизація відчуття втрати як краси. Звідси зрозуміло, чому лірична драма «Зів'яле листя» побудована на ефекті продовженого погляду як художнього засобу втримування образу, – це основний оптичний принцип кіно та інших візуальних мистецтв. Інший художній ефект підтримування погляду – це актуалізація спогадів, які можна розглядати як своєрідне продовження життя через «життя тіні». Відбувається трансформація дійсності в уявну дійсність, яка набуває в «Зів'ялому листі» циклічної форми повторень і є цікавим симбіозом «реальне-нереальне». Співвідношення світу художньої дійсності й авторської свідомості є чудовою ілюстрацією складного і загадкових взаємостосунків між світом пізнання та трансцендентним світом, які важко підлягають теоретичному осмисленню та критичному аналізу. Можна використати термін Л. Токера «інволюція» [див.: 10], який він запровадив для опису процесу розмивання меж між «внутрішнім» і «зовнішнім», між дієгетичним художнім світом і екстрадієгетичною свідомістю імпліцитного автора. У ситуаціях специфічного

невербального освідчення в коханні в європейських літературах і, зокрема, у літературі українській активно використовують парадигму відображення почуттів у зовнішності – в очах коханої / коханого. Задивляння в очі чи вдивляння в обличчя об'єкта захоплення дає змогу побачити-відчути його / її емоційний стан і відповісти на нього. Отож, коли ліричний герой вдивляється в образ коханої, він насправді бачить її почуття. Як і в українській фольклорній, так і в літературній традиціях «бачення коханої / коханого» доволі часто є абсолютною комунікаційною моделлю. І народні пісні, й українські письменники відводять поглядам закоханих надзвичайно важливу роль у художній організації тексту та його образної системи. Цей художній принцип зосередження на магичній грі закоханих очей можна було б назвати феноменом «бачення почуттів». У «Зів'ялому листі» І. Франка «бачення почуттів» набуває особливої гостроти та виразності, оскільки перед читачами розгортається картина любовного афекту, який руйнує будь-які раціональні моделі поведінки як ліричного героя, так й імпліцитного та експліцитного автора драми:

*І сей проклін, душе моя,
Хотів на тебе кинуть я
За насміх твій, за весь твій чар,
За той болючий, клятий дар –
З тернових колючок букет.
Та в серці мійому поет
Бунтуєсь, плаче, мов дитя,
Для нього ти краса життя,
Струя чуття, пісень пора –
Проклін у горлі завмира (161)*

Констатація того, що любов – це почуття безсмертності, яке зливає воєдино двох, відчуття абсолютного призначення одне для одного, – те, над чим не має влади навіть смерть. Нерозривність і невіршувальність стають найвиразнішими атрибутами нерозділеного почуття чи нездійсненої любові, любові, що не відбулася у світі реальному, однак залишила в заручниках світ уяви ліричного героя. Як порив шаленого чуття, що, очевидно, є руйнівним, про

що засвідчує поетика: якщо живі реальні постаті не витримували деструкційної енергії почуттів, не витримували вогню пристрасних почуттів, то вони вдавалися до ескапізму.

Один з найбільших парадоксів, який часто знаходимо у світовій інтимній ліриці, ґрунтується на тому, що у силовому полі деструкційної енергетики пристрастей найлегше любити «тінь» чи «ідеал все ясний – бо далекий», оскільки реальний об'єкт захоплення ніколи не дає себе любити так, як хоче хтось інший, він хоче сам любити, бути собою, реалізувати себе у вимірі абсолютної свободи почуттів. Тому в поетичних візіях любові часто трапляється мотив т. зв. химерної любові, коли привид чи видіння однієї любові навідується до іншої, – цей феномен найкраще описав Р. Барт [2, 162–165]. У «Зів'ялому листі» І. Франка один персонаж із невиразними рисами обличчя, однак із магічною енергетикою притягання і зачарованим колом гри очей, із майже хворобливою настирливістю виринає у просторі поетичної уяви ліричного героя. Ця повторювальність як засіб організації художнього тексту притаманна передусім модерністичним текстам, і одна з її функцій полягає у можливості текстуального творення феноменологічного простору для нового переживання / проживання життєвих історій і ситуацій із високою емоційною напруженістю. Такий художній засіб повторювальності є власне природним феноменом людської психіки, яка будь-що прагне затримати чи навіть втримати всі ті моменти, які фізично є неповторювальними і незворотними:

*Так най те серце, що в турботі,
Неначе перла у болоті,
Марніє, в'яне, засиха, –
Хоч в сні на вид твій оживає,
Хоч в жалощах живіше грає,
По-людськи вільно віддиха,
І того дива золотого
Зазнає, щастя молодого,
Бажаного, страшиного того
Гріха! (148)*

Серед комунікативних аспектів почуття любові поза всілякою конкуренцією є безсловесне, чи невербальне спілкування, оскільки семантика любові закорінена у власну глибинну парадигму кодування інтимності. Як слушно зауважує Н. Люман: «Комунікативні аспекти любові дають змогу виразити те, що невимовне, а те, що підлягає словесному вираженню, зміцнювати чи послаблювати, відкликати, перекреслювати, а також допомагають усувати непорозуміння й коригувати облудливість завдяки зміні рівня комунікування. Словесне комунікування на цьому передмовному чи позамовному рівні може провадити до висловлювань, однак може й стикатися з блокуванням» [7, 32]. Погляд як комунікат відіграє домінуючу роль у художній організації поетичного світу «Зів'ялого листя», що чудово ілюструє текст «Як не бачу тебе», який можна метафорично порівняти з тією краплиною, що дає змогу через поезику погляду досягнути безмежний океан почуття любові в усній його парадоксальності і суперечності:

*Щоб побачить тебе,
Мов несуть мене ангельські руки;
Як побачу тебе,
Геть мов гонять пекельнії муки.*

*Ні без тебе нема,
Ні близ тебе спокою, мій світе!
І земля не прийма,
Ох, і небо навіки закрите (151)*

Модерністичні пошуки європейської літератури як на зламі XIX–XX ст., так і впродовж усього XX сторіччя привели до надзвичайно цікавого симбіозу вербальних і невербальних засобів творення художніх образів. Звісно, що «Зів'яле листя» І. Франка органічно вписується в експериментальні пошуки вираження панорами людських почуттів і відчуттів. Лірична драма поета з перших рядків і до останніх дарує всім категоріям читачів змогу розгорнути власне бачення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адорно Т. Теорія естетики. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 518 с.
2. Барт Р. Фрагменти мови закоханого / пер. з франц. М. Філь. Львів : Бібліотека журналу «І», 2006. 281 с.
3. Гординський С. Франкові «Квіти зла». Київ (Філадельфія). 1956. № 4. С. 151–156.
4. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо : Нарис феноменологічної онтології / пер. з франц. В. Лях, П. Тарашук. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 854 с.
5. Barthes R. The Pleasure of the Text / trans. R. Miller. New York : Hill and Wang, 1975. 69 p.
6. Lacan J. “Of the Gaze as Objet Petit a...” *The Seminar of Jacques Lacan : The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis. Book XI*, ed. by Jacques-Alain Miller. New York : W. W. Norton & Company, 1998. P. 67–119.
7. Luman N. Semantyka miłości. O kodowaniu intymności. Warszawa : Scholar, 2003. 225 s.
8. Merleau-Ponty M. L'oeil et l'esprit. Paris : Les Éditions Gallimard, 1964. 95 p.
9. Todorov T. Drogi miłości. Idem, Ogród niedoskonały. Myśl humanistyczna we Francji / przeł. H. Abramowicz, J. M. Kłoczowski. Warszawa : Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, 2003.
10. Toker L. Nabokov : The Mystery of Literary Structures. Ithaca and London : Cornell University Press, 1989. 264 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 2. 543 с.

REFERENCES

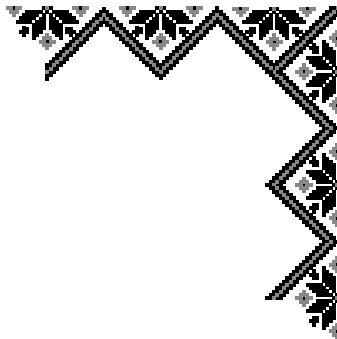
1. Adorno, T. (2002). Teoriia estetyky [Theory of aesthetics]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko “Osnovy” [in Ukrainian].
2. Bart, R. (2006). Frahmenty movy zakokhanoho [Fragments of a lover's speech] / per. z frants. M. Fil. Lviv: Biblioteka zhurnalu “I” [in Ukrainian].
3. Hordynskyi, S. (1956). Frankovi “Kvity zla” [Franko's “Flowers of Evil”]. Kyiv (Filadelfia), 4, 151–156 [in Ukrainian].
4. Sartre, Zh.-P. (2001). Buttia i nishcho: Narys fenomenolohichnoi ontolohii [Being and nothing: An outline of a phenomenological ontology] / per. z frants. V. Liakh, P. Tarashchuk. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko “Osnovy” [in Ukrainian].
5. Barthes, R. (1975). The Pleasure of the Text / trans. R. Miller. New York: Hill and Wang [in English].
6. Lacan, J. (1998). “Of the Gaze as Objet Petit a.” *The Seminar of Jacques Lacan: The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis. Book XI* / Jacques-Alain Miller (ed.). New York: W. W. Norton & Company, 67–119 [in English].

7. Luman, N. (2003). *Semantyka miłości. O kodowaniu intymności*. Warszawa: Scholar [in Polish].
8. Merleau-Ponty, M. (1964). *L'œil et l'esprit* [The eye and the mind]. Paris: Les Éditions Gallimard [in French].
9. Todorov, T. (2003). *Drogi miłości. Idem, Ogród niedoskonały. Myśl humanistyczna we Francji* [The paths of love. Idem, The imperfect garden. Humanist thought in France] / przeł. H. = Abramowicz, J. M. Kłoczowski. Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik [in Polish].
10. Toker, L. (1989). *Nabokov: The Mystery of Literary Structures*. Ithaca and London: Cornell University Press [in English].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. (1976). *Zibrannia tvoriv* [Collection of works]: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 2 [in Ukrainian].

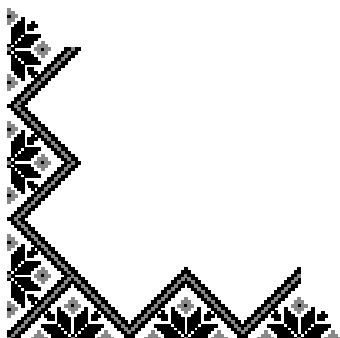
*Статтю вперше опубліковано в:
Іван Франко : дух, наука, думка, воля :
матеріали Міжнародного наукового конгресу,
присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка
(м. Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.).
Львів : Видавничий центр ЛНУ
імені Івана Франка, 2008. Т. 1. С. 615–623.*

РОЗДІЛ 3
ПРО ПОЕТИЧНУ СТРУНУ
«ТИСЯЧЕСТРУННОЇ АРФИ»
(ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ РЕФЛЕКСІЇ)

*Якби ти знав, як много важить слово,
Одне сердечне, теплеє слівце!
Глибокі рани серце як чудово
Вигоює – якби ти знав оце!*

І. Франко. Якби ти знав...

ПОЕМА ІВАНА ФРАНКА «МОЙСЕЙ» : ФРАГМЕНТИ ТЕКСТОВОЇ СТЕРЕОМЕТРІЇ

У науковій студії досліджено різні грані інтелектуально-духовних та ідейно-естетичних можливостей слова та словообразу, втілених Іваном Франком у поемі «Мойсей», а також з'ясовано, як реалізація потенційних властивостей мови дозволяє поетові виражати художніми засобами своє розуміння світу, людини, історії, культури, виявляти активну авторську й громадянську позицію. Зроблено узагальнення, що авторський філософсько-світоглядний максималізм знаходить адекватний вияв у максималізмі мовомислення. Осмислення поеми Івана Франка «Мойсей» з погляду моделювання світоуявлення зможе частково доповнити лінгвостилістичні та поетологічні розробки цієї проблеми у світлі сучасних лінгвостилістичних теорій та стратегій текстової стереометрії.

Ключові слова: інтерпретація, образ, метафора, концепт, мовомислення, синкретизм, прецедентний онім, кордоцентризм.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Творча спадщина Івана Франка, його «духовний хліб і сіль» (І. Денисюк), – неоціненний національний скарб, що на правду <...> «мільйони порива з собою, окрилює, веде на путь спасенну!» (2, 214). Але не меншим скарбом є Франкова поетична мова, що стала «живою схованкою» поетового духу й позначена його колосальним інтелектом та витвореною ним унікальною – послідовно й глибинно українською! – картиною світу, яка може претендувати (без гіперболізації чи пафосу) на роль універсальної лінгвоментальної матриці.

Чверть століття тому Іван Денисюк, виступаючи на міжнародній науковій конференції з нагоди 140-річчя поета, зазначив, що художній універсум Івана Франка – «<...> “безмежнеє поле в сніжному завої”», широчезна арена для дослідницького пошуку» [2, 15]. Природно, є потреба осмислити мовно-художній фе-

номен Івана Франка і в його «цілокупності», і в конкретних виявах, «окрушинах цілості» (Б. Тихолоз), на всіх рівнях художньої системи – від вишуканого поетичного звукопису, рідкісної лексичної інсталяції та афористичної згущеності до монументальних синтаксичних конструктів. Потребують ґрунтовної й прискіпливої лінгвопоетичної інтерпретації конкретні Франкові тексти, насвітлені не з позиції формальних підходів мовознавчої науки радянської доби (втиснутої в прокрустове ложе ідеологічних табу, кліше й стереотипів), а у вимірах сучасної культурології, когнітивістики, рецептивної естетики. Зрештою, за словами П. Іванишина, «від нас залежить: чи підемо ми у мандрівку століть зі справжньою, національною (націоцентричною) печаттю духу І. Франка, чи зі сфальшованим різними фальсифікаторами-деканонізаторами на догоду тій або іншій імперській доктрині антинаціональним ерзацом його» [5, 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри феноменальний універсалізм, І. Франко все ж для багатьох дослідників залишається насамперед блискучим поетом. У поліфонії «тисячострунної арфи» Франкового генія, – образно резюмує Б. Тихолоз, – поетична струна звучить чи не найвиразніше [14, 7]. Сучасне франкознавство збагатилося знаковими й методологічно вагомими дослідженнями І. Денисюка, В. Корнійчука, М. Шалати, Т. Гундорової, М. Гольберга, З. Гузара, Я. Мельник, Л. Сеника, П. Іванишина, О. Багана, Л. Бондар, Г. Сабат, Б. Тихолоза. Проблеми феноменології поетичного мовомислення Івана Франка розв’язувалися не так різноаспектно й панорамно, як літературознавчі й текстологічні питання. Тут взірцем можуть слугувати різноформатні студії Л. Полюги, О. Сербенської, Т. Панько, В. Грещука, Л. Лемець, С. Сірик, Н. Тихолоз Т. Вільчинської, М. Челецької, А. Швець, М. Якіма, Я. Яремка та ін. Проте дослідницькі можливості, головню в царині лінгвопоетики, реалізовано лише частково, оскільки далеко не всі ланки складної й своєрідної вербальної експлікації художньої спадщини Каменяра дістали свою вичерпну характеристику й належне ідейно-естетичне поцінування.

2020 рік ознаменований 115-літнім ювілеєм славетної Франкової поеми «Мойсей». Цей твір і досі «напуває націю духовною

енергетикою», бо став, за визначенням Ю. Шевельова, «другим “Заповітом” після Шевченкового. Очевидець приїзду І. Франка до Чернівців у 1913 році, де митець сам читав «Мойсея», В. Сімович пізніше згадував, що «поет виносив свого Мойсея під серцем», «цілого себе вклав у нього» [15, 131]. Д. Павличко образно узагальнює: «<...> якщо уявити творчість Франка як наповнений міріадами більших і менших світил космос, то серед них “Мойсей” – найяскравіше видиво» [11, 5]. «Твором цілого життя, сумою змагань, мрій, ідеалів» назвав поему в студії-рецензії «Пісня про Мойсея» М. Євшан, принагідно зауваживши, що «такі твори пишуть генії на вершинах своєї творчості перед своєю фізичною або моральною смертю...» [4, 437]. М. Шалата вважає поему «Мойсей» «вершинним твором» Каменяра й одним з найвидатніших в українській літературі [16, 84].

«Найяскравіше видиво» Франкової творчості, «найбільший український твір ХХ століття» (В. Сімович) справді вражає інтелектуальною дивиною, поетичною віртуозністю та до чому сповідним інтимним настроєм. Ментальні форми поеми вербалізовані в унікальній символіці, вивіреніх етноконцептах, потужному енциклопедичному ономастиконі, глибоких прецедентних формулах та напrawdę вишуканій і витонченій образності. Ясно усвідомлюючи, що в його часи «<...> українському слову приходилось здобувати нові поля невідомих досі понять», І. Франко, блискучий знавець рідної та багатьох європейських мов, виробив стратегію розбудови й збагачення лексики української літературної мови, задекларовану в численних, часто полемічних, публікаціях і зреалізовану власною поетичною практикою, вершинно – у «Мойсеї». Як слушно узагальнив відомий мовознавець В. Русанівський, у «Мойсеї» зреалізований той вокабулярій, що найповніше визначає сенс буття етносу, його очікування й надії [12, 227–228].

Формулювання мети й завдань. У пропонованій розвідці маємо на *мети* висвітлити ще не осягнені грані інтелектуально-духовних та ідейно-естетичних можливостей Франкової поеми, відтак з’ясувати, як реалізація потенційних властивостей мови дозволяє митцеві виражати художніми засобами свою ре-

цептивну модель світу, людини, етносу, історії, культури, слугувати своєрідною профетичною візією, рівно ж – і посланням у будущину. Твір розуміємо як складну й динамічну цілісність, створену відповідно до ідейно-тематичної інтенції митця. Не обмежуємося спрощено-схематичним вилученням й описом певних лінгвостилістичних явищ, віднайдених у тексті знаменитої поеми, намагаємося осмислити передовсім те, як авторський філософсько-світоглядний, головню націєсофський, максималізм знаходить адекватний вияв у максималізмі мовомислення й образотворення.

Виклад основного матеріалу. Біблійний пророк Мойсей відомий чи не кожному, і все ж у художньому сенсі цей прецедентний номен виступає як потужна метафора, синонім пророка, поводири нації, як загальнокультурний і водночас ментальний концепт (згадана комплементарність у Франка представлена блискуче), сконденсований претекст, що постає на архетипній основі. У словнику-довіднику В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» читаємо: «Мойсей – за Біблією, пророк, який у давні часи (ймовірно, у XIII ст. до н. е.) очолив ізраїльські племена і визволив їх із єгипетського полону; здійснивши ряд чудес, Мойсей вивів єврейський народ з Єгипту і після 40 років блукань по Синайській пустелі й тяжких випробувань привів його до “землі обітованої” – Палестини; Мойсей реформував віру, одержав від Бога скрижалі (кам’яні дошки) з 10 заповідями, є автором П’ятикнижжя – перших п’яти книг Старого (Ветхого) Заповіту; образ Мойсея використано в літературі (однойменна поема І. Франка) та мистецтві (однойменна картина Мікеланджело» (Жайв., 373). На жаль, у цьому поважному лексикографічному джерелі допущено прикру помилку: знаменитий шедевр італійського мистця епохи Відродження є скульптурною композицією, а не живописним полотном. У словниковій статті актуалізована лише традиційна семантика знакового біблієоніма – сема ‘пророк’, хоча в колективній українській етносвідомості Мойсей усимволізований передовсім як вождь, поводити нації, пристрасний виховник власного народу. У семантико-символічній орбіті прецедентного номена обертаються й архетипні, й етноментальні компоненти,

і саме останні часто домінують. В І. Франка, зауважує В. Сімович, «раз у раз стоїть перед очима провідник, що, як той жидівський Мойсей, вивів би народ із неволі <...> але ж такий провідник, як отой Мойсей біблійний <...> мусив би мати непохитну віру в те, що *мета*, куди він веде народ, *правдива*. За найменший сумнів у своєму ділі, у своїй праці – його чекає найбільша кара: *сам він до мети не дійде, хоч сам народ дійти і може, і таки дійде...* Такі головні думки того найбільшого українського твору XX ст., Франкової поеми “Мойсей”. А той Мойсей Франкової поеми – це *він сам*, це поет – народний провідник» [15, 187–188].

У Франковому тексті власне стереотипні (й очікувані!) семіми й відповідні асоціати промовистого імені-метафори, імені-тексту репрезентовані мінімально: ми бачимо Мойсея не в ореолі величі й слави, не як співучасника високого діалогу з Творцем та ревного виконавця Божої волі й Божого промислу, що єдиний серед свого народу розуміє сенс виходу з рабства. Це – слабосилий і зневажений старець, дідусь, осміяний тими, кому він «...весь вік свій, весь труд <...> дав у незламнім завзяттю...» (2, 237), у кого вкладав усе найвище й найкраще; з нього клять і його зневажають, тобто спостерігаємо своєрідне «осучаснення» контексту. Д. Павличко застерігає, що не варто (примітивно й наївно!) екстраполювати образ Мойсея, зневаженого і своїм народом, і самим Єговою, на І. Франка як на його «трагічну подобу» головню через те, що він все життя зазнавав принижень з боку патентованих галицьких патріотів (хоча гіркі паралелі тут очевидні) [11, 13].

Мовнопоетичний образ Мойсея – це не лише поетове слово, алюзивне, гостре, аргументоване, це й та містка та пластична мовленнєва характеристика, що творить знаменитий «експресивний ореол» персонажа. Різні грані життя й подвижництва старозавітного пророка вербалізовані в концептуально згорнутих та афористично відшліфованих образних і фразеологізованих словосполучах, передовсім на позначення зовнішнього вигляду або стану поводиря (до складу більшості з них входять соматизми): *волосся наче сніг, поникнути головою, зв'ялене все тіло, чоло покривається потом* та ін.

І поник головою Мойсей
«Горе моїй недолі! <...>» (2, 258)

Скільки зморшків на твоїм чолі!
І зв'ялене все тіло!
І волосся, що гладила я,
Наче сніг побіліло! (2, 250)

Яскраві метафоризовані мінідискурси, передаючи складні й суперечливі стани Мойсея (*літа на крилах думок і журби, розмовляє з Богом, серце розмовляє*), дають змогу представити образ пророка-поводиря на рівні його драматично розтерзаной сумнівами й ваганнями свідомості. З одного боку, акцентується на його величчі, богообраності й богопокликаності (*кормилець духу, пан душі і тіла*), з іншого – це невизнаність, самотність, злиденність, цинічна зневага, осміяність, презирство (*без роду, без стад, без жінок; шалом Божеським хорий; майстер милянну пускати баньку*).

Чи не був же ти їх ватажком,
Паном душі їх і тіла?
І чи власть та бажання святі
В твоїм серці не з'їла? (2, 246–247)

«...Майстер він говорити казки,
Милянну пускати баньку,
Тож приставмо його до дітей
За громадську няньку» (2, 229)

Сучасні франкознавці (скажімо, В. Корнійчук, Б. Тихолоз) обстоюють думку, що І. Франко таки поет настрою й чуття, поет серця, при цьому посилаються на словопоказчик «Лексика поетичних творів Івана Франка», який уклали І. Ковалик, І. Ощипко, Л. Полюга (лексема *серце* справді належить до найчастотніших – майже 1500 слововживань лише в поетичних текстах) [7, 217]. Художній мовосвіт поета зосереджується довкола образу серця, кордоцентричні розмисли крізнять у його поетичних збірках – від по-молодечому оптимістичних «З вершин і низин» до ностальгійно-рефлексійних «Із днів журби». У Франковій поемі бачимо чи

не весь семантичний і символічний спектр: **серце** усимволізовує онтологічний Центр, Всевишнього, життя, розум, ласку, любов, співчуття, святість, повноту внутрішнього світу людини. Частотна й ціннісно вагома символема стає тією віссю, навколо якої обертається духовний всесвіт ліричного героя: *знайшов ти той корінь у **серці** на дні, в **серці** духа не гасили, **серцем** зрозуміти, **серце** чує, глибоко **серця**, **серце** людяне та добре* тощо. Етномовна рецепція **серця** (як вмістилища почуттів, настроїв, переживань, болю, а відтак – і самої душі) відповідає ментальності українства. **Серце** «як двигун прогресу» (Д. Чижевський) живить українську філософію і формує рецептивну націософську модель світу – «крізь призму серця» [8].

У «Зів'ялому листі» «драма серця» і «чуття дар великий», вкладаючись у «зболені вірші», творять ліричну експресему. У поемі «Мойсей» лексема *серце*, що здебільшого майстерно вплетена у ФО, трансформується в онтологічну філософему. Поєднуючись переважно з дієсловами, лексема оптимально реалізує свій семантико-стилістичний та ідейно-концептуальний потенціал (*серце болить, серце бунтує, серце горить, серце завмирає, серце розмовляє, зацеміло у серці*). І. Франко блискуче демонструє можливості художнього використання вторинної семантики слова. Інакше кажучи, процес нерівномірної деактуалізації і породжує множинні семантичні приращення:

*Ні, не правда, що з гордоців я
Розпочав своє діло!
Тільки бачачи люд у ярмі,
Моє серце боліло* (2, 244)

*І ревно над горами грім,
З жаху їжиться волос,
Завмирає серце в груді... та ні,
Не Єгови се голос* (2, 259)

Фразема *серце болить* у такому словесному оточенні передає стан граничної тривоги на буттєвому рівні, ФО *серце завмирає* (стине, холодне) або *завмирати серцем* контамінує спектр різнопланових відчуттів – хвилювання, тривоги, переляку, страху, жаху,

пристрасті. Контекст підсилює, увиразнює зазначені семи (*ревнує понад горами грім, з жаху їжиться волос*), алітерація *р, ж* доповнює зловісну картину, робить словесний кадр стереоскопічним, рельєфним, монументальним. Найрізноманітніші відтінки ідеального, душевного спілкування І. Франко передає за допомогою усталеної одиниці *серце розмовляє*. Фразема *серце горить (ясніє)* позначає сильні почуття, пристрасть, душевні поривання.

*Хоч заціплені міцно уста
І не чуть його мови,
Але **серце його розмовля**
І кричить до Єгови (2, 249)*

*Невже задармо стільки **серць горіло**
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло? (2, 212)*

У поемі зреалізовано майже всі основні компоненти символічного значення лексеми *серце* – душевність, хвилювання, відкритість, широту натури, у більшості контекстів вона набуває світоглядно-філософського й сакрального сенсу (до слова, у євреїв *серце* символізує Храм Божий): тільки *серце* стає посередником у розмові Мойсея з Єговою:

*Тихо скрізь, і замовкли уста,
Запечатано слово.
Тільки ти **на дні серця** мого
Промовляєш, Єгово (2, 242)*

Л. Лемець, дослідниця символіки у Франковому поетичному дискурсі, зазначає: «І. Франко, апологет рацію, висуває на перший план саме емоцію, актуалізуючи архетипну основу символоми *серце*, ототожнюючи його із вмістилищем «нижньої свідомості» [10, 12]. «Розум серця» (чи «кордоцентризм ума») – феноменальна знахідка авторського поетичного мовомислення, що корелювала з найновішими відкриттями К.- Г. Юнга.

На філософському рівні основна колізія поеми – це зіткнення двох концептуальних первнів: рабства і свободи, бунту і покірливості. Концепт *РАБСТВА Й ПОКІРЛИВОСТІ* вербалізується в численних усталених та метафоричних зворотах: *гнути*сь у

ярмі, дух упав, гнути спину, гнути шиї, затуляти слух, облудлива покірність, упасти під ноги, за ярмо проміняти корону, як сірі воли, бути гноєм, дитя невидюче, глушити живу душу, слізьми злитий, не зробити і кроку, знесилений журбою, слізьми злитий, терпіти голод).

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїзних?
Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоєм
Тебе скував і запряг на вірність?
Невже тобі лиш не судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність? (2, 212)

Прикметно, що для Франка не так неприйнятною є «облудлива покірність» (вона таки вивітриться з людських душ), як «укрита злість», ця «найприкметніша риса рабів» (Д. Павличко), що триматиметься за людське єство, «в'їдатиметься» у свідомість і позасвідоме, і лише надзусиллями волі, «силою духа» й характеру громадянин самостійної держави зможе позбутися пекельного тавра тисячолітнього ярма.

Концепт **СВОБОДИ, БУНТУ** експлікується в таких образних мінідискурсах, як *серце бунтує, здобувати світ, вложити творчі сили, наче повинь весною, вирватися з неволі, вложити творчі сили, вирвати на волю, по вольній волі, вставати всупір, заговорить каміння, йде клетіт, дух піднімається*. Франкова геніальність виявляється якраз у тому, що він змальовує тернисту путь давніх євреїв до Ханаану не лише як до абстрактної батьківщини («вітчини осяйної»), а **як до своєї, Богом обіцяної національної держави і свободи**. Аналогії з українською нацією та викликами на шляху «до своєї хати і до свого поля» (до справжньої – не вдєкорованої – Незалежності й до власної національної ідентичності) очевидні.

Із неволі в Міцраїм свій люд
Вирвав він, наче буря,
І на волю спровадив рабів
Із тіснин передмур'я (2, 216)

*«Те бажанє, – кричало там щось, –
Виплід сорому й болю.*

Се був кущ огняний, що велів

Вирвать люд мій на волю?..» (2, 246)

У Франковій поемі «Мойсей», екстрапольованій на тогочасний український ґрунт (і з пророчим видінням – уже на сьогоднішнє національне буття чи вже вкотре драматичне не-буття), постає ще одна візія – візія майбутнього, що зливається з персоніфікованими образами-архетипами *ВІРИ Й НАДІЇ*. На думку Я. Яремка, «Франкова Надія набирала виразних національно-екзистенційних акцентів. Вона була відповіддю на виклик “тяжкої історичної доби”...» [18, 221]. Поет віднаходить ті найвластивіші слова, що розкривають його сокровенні мрії і думки, розгортають «видива» прийдешнього: *будуці дороги, вести на путь спасенну, засяяти видом, заговорить каміння, здобувати поле, здобувати світ, досягнути мету, офірувати душу й тілу, перейти в кров і душу, піднімається дух, вложити творчі сили, піти у мандрівку століть.*

Здобуватиму поле для вас,

Хоч самому не треба,

І стелитися буду внизу,

Ви ж буяйте до неба (2, 225)

Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав

У незламнім завзяту, –

Підеш ти у мандрівку століть

З мого духа печатю (2, 237)

Ув есе «“Мойсей” І. Франка» Д. Донцов виходить з того, що цей твір «<...> носить національно-український характер і автобіографічний» [3, 102]. На думку О. Багана, теоретик українського націоналізму підносить такі ідейні ознаки поеми, як культ аристократичного, героїчного світогляду, зневага до меркантильної та плебейської маси, антиматеріалізм, вимога віри й плекання національної вольовитості, свободи [1, 70]. «Нація, що прагне волі, мусить не зневірюватись, бути певною в тім, що її провадить Бог до її мети. Мусить шукати найвищого блажен-

ства не в матеріальному добробуті, не в тихомир'ї, не сміє бути рабиною скарбів землі. Нація, що прагне волі, мусить у вічному зусиллі спішити до незримої цілі, любити недосяжне, вірити в невідоме, бажати досягнути фантастичне...» [3, 103]. Ці слова якнайкраще відображали настрій прикінцевих строф Франкової поеми, її заповіт.

Центральною драматичною колізією поеми є боротьба двох фундаментальних філософських поглядів на природу, людину і світ – матеріалістичного та ідеалістичного.

*Хто здобуде всі скарби землі
І над все їх полюбить,
Той і сам стане їхнім рабом,
Скарби духу загубить (2, 261)*

Зрештою, сам народ у поемі – це «многодумна істота» і кожна душа вносить у поступ народу частину свого власного розвитку. У поемі перемагає Єгова, бо понад усе ставить людський дух. Тільки обдарований духом народ здатний у найтяжчих умовах вистояти, перемогти, як філософськи узагальнив Д. Павличко, «...не тільки ворога, а й самого себе в години зневіри й упадку» [11, 19–20]. Людина смертна, але вона здатна долати смерть, приєднуючи свою душу до вічної душі своєї нації, а через неї – і до безсмертної душі людства.

*Хто вас хлібом накормить, той враз
З хлібом піде до гною;
Та хто духа накормить у вас,
Той зіллється зо мною* (2, 261)

У поемі домінує червона і золота барва. Позірно несподіване колористичне зіставлення має глибоке ідейно-концептуальне підґрунтя: напруженість, драматизм поєднується з урочистими, піднесеними мотивами, які засвідчують Франкову надію на звільнення й воскресіння. Така надія завжди золота (святкова, мажорна). З іншого боку, кольоролексема допомагає Франкові зреалізувати вагому текстову опозицію «духовне – матеріальне». Золото – це символ могутності й багатства. Людей захоплює «золотий океан», для них головним є «хліб золотий».

*В золотім океані вас все
Буде спрага томити,
І не зможе вас **хліб золотий**
Ані раз накормити (2, 261)*

В устах Єгови ці вислови передають ідею ненаситності й матеріальних прагнень. Людина ж своїм життям і діяльністю має постійно наближатися до Бога, бо він для себе вибирає лише «духа кормильців». За допомогою цього концептуально-онтологічного епітета Франко передає постійне прагнення кожного до духовних здобутків [див.: 6, 716–717]. Заради цієї високосяйної мети виправдовуються всі злигодні, які довелося витерпіти Мойсееві. Єгова знав наперед, чого хоче, а Мойсей був лише «поводир незрячий». Мойсей вірив у Єгову, усеціло довіряв Йому, але не мав розуміння кінцевої цілі свого сорокалітнього поступу. Пророк і сам мимоволі спокусився обітованою (золотою) землею, прагнучи щиро добра й щастя своєму народові, адже «*сорок літ сапфіровий Йордан і долина пречудна їх манили й гонили...*» (2, 215). Бог Єгова відкрив йому вище призначення – бути першими в духовному житті народів світу. Золото як матеріальна субстанція тут трансформується в духовну площину ідеального, позавимірного, позачасового, позначає безцінність духовного плану, народжується оказіональний колористичний вектор *золоте – духовне*:

*Ось де вам **вітчина осяйна**,
З всіх найкраща частина!
Лиш дрібненький задаток її
Вам отся Палестина (2, 262)*

У поемі Франків концепт *ДУШ І ДУХА* гармонійно вербалізується у фразеологічних та метафоричних сполуках: *заглядати в душу, глумити живу душу, офірувати душу й тіло, перейти в кров і душу, покласти в душу, сумнів душу тисне, тривожити душу, печать наложити на душу*.

*Ухвалили **печать наложить**
На язык **мій**, на **душу**, –
Тож тепер вам усім **вперекір**
Говорити я мушу (2, 220–221)*

Подвійна актуалізація щойно процитованої фраземи, з одного боку, слугує засобом творення внутрішньотекстової антитези – *наложити печать на язык, на душу – говорити мушу*, з іншого – сприймається як авторське максима, у якій втілюється ідейна колізія твору: Мойсей, гнаний, невизнаний, осміяний пророк, мусить сказати своє найвластивіше слово – слово душі. Слово душі Мойсея і слово душі поета зливаються в потужний афоризм у Пролозі, зверненому до нащадків, де найвищим призначенням людини-громадянина є офіра душі.

Іван Франко усвідомлював духовність як визначальний чинник в поступальному русі людства, трактував її як потенціал творчої активності, життєву силу, вищий інтелектуальний регістр душі, як, за влучним висловленням О. Сербенської, універсальну силу життя в істині, коли саме слово *жити* має вже не фізіологічний сенс, а позначає діяльність, що створює структури духовного рівня [13, 12]. Дух веде, він одухотворює, дає силу реалізуватися прагненням. Не випадково в поемі апофеозом духовного пошуку постає ментальний образ-символ величного *Духа* (усього у віршованій практиці Івана Франка зафіксовано 718 випадків функціонування лексеми *дух*, у жодного з українських митців немає такої вражаючої кількості цього аж ніяк не пересічного слова-образу). Загалом Франкова міфотворчість, символіка позбавлені містичної аури. Його *Дух* постає «...не з тілесних мук потойбічного світу, він “від тисяч літ” живе в народній пам’яті як невмирущий символ вічної людської жаги оновлення й поступу, як осяйна мрія про “розвидняючийся день” щастя й волі» [9, 167]. Попри драматичні вагання й сумніви, пріоритет Божественного первня очевидний: «...*ще той не вродився жар, щоб в нім згоріло вічне діло духа*» (1, 55). В. Корнійчук переконаний, що образ *духу* у Франка олюднений, інтимізований, близький і зрозумілий йому; це – «...категорія іманентна, змістова, що перебуває в тісному, хоч і тимчасовому зв’язку зі своєю формою – тілом» [9, 171–172]. Дух домінує над тілом, ця пріоритетність очевидна, навіть якщо вони (дух і тіло) сходяться в одному часопросторі. Поетові байдужі, далекі страждання тіла. Навіть якщо він благає, аби його не покидав

пекучий біль, то це радше молитовне звернення до свого духу, а не тіла. Духовна (і **ДУХОВА!**) еволюція поета очевидна. Чого лише важить поетичне одкровення про зречення «давніх ідеалів», але одне залишалось незмінним: тверда віра в силу духу, у його невичерпні потенційні можливості.

Саме дух вів Мойсея пустелею, щоб той хоча б побачив землю обітовану, якщо вже не пощастить на неї вступити. Потужна пластична філософема **дух** виступає і наскрізною метафорою поеми сама собою, і концептуальним осердям більшості образних побудов [17, 243–244]: *печать духа, кормилець духу, дух підносить, сила духа, гордощі духа*.

Вірю в силу духа

І в день воскресний твого повстання (2, 212)

ДУХ у поемі – сфера позаземна, позачасова, позавимірна, космічна, трансцендентна, зрештою, квінтесенція символу – заповіт Мойсея-Франка своєму народові. Франків Дух, явлений у слові, уособлює найзаповітніші сподівання поета-лірика, поета-громадянина, поета-філософа, головню – поета-українця.

Сутність Франкового мовостилю (зрештою, як і Шевченкового) навряд чи можна точно визначити, але його легко відчує і впізнає кожен, хто знає українську мову. Це те своєрідно Франкове, що його ніколи не сплутаєш із будь-яким іншим українським мовостилем. Особлива роль у розбудові мовного простору поеми належить лексичним одиницям, які прийнято кваліфікувати як стилістично марковані (чи стилістично конотовані). Вражає своєю довершеністю майстерно дібраний словник поетизмів, які творять урочисто-піднесену текстову ауру (*роздорожжя, будуще, уділ, безмірність, блаженний, живущий, вітхненний, будущина, вітчина, пророчити, найблаженніший, вовік, серцевідець, судьбовий*). Франко з його «еволюційно-трепетним» ставленням до діалекту не надуживає у «Мойсеї» діалектизмами, навпаки, на перший погляд видається, що його мовлення підкреслено літературне. Поодинокі вкраплення діалектизмів (*тама, красий, чир, жмінка, напудити, слободити, настрїть*) – це експресивні ізмарагди стилю, або ж влучні ідентифікатори мовлення персонажів.

У поемі «Мойсей» оптимальний вияв знайшла і Франкова теоретична доктрина щодо шляхів формування поетичного словника. Це добре видно і на прикладах фразеологізмів, що експлікують чи не всю стилістичну вертикаль фразеології – від експресивно загострених народнорозмовних форм до свідомо акцентованих поетичних, піднесених: *без полики, микати за поли, милян у пускати баньку, як бидля в плуг, підносити п'яту над карками, в штири сторони світу – сіль землі, печать духу, перст Божий, многі рази, розмовляти з Богом, сини Ізраїля, спійняти іскру Божого слова, книга Божої волі* тощо.

Щоб виокремити слово в рядку, строфі чи більшому контексті, поет вдається до майстерного оновлення окремих формантів слів: відхилення від нормативних форм слугує засобом стилістичного, а й почасти й концептуально-світоглядного акцентування. Чого лише вартий послідовний ненормативний (отже – не нейтральний) варіант – *Духа*.

«Ковані слова» у «Мойсеї» трапляються рідко. Це пов'язано з естетичним ставленням автора до поетичного слова, з його бажанням відмежуватися від тогочасних модних декадентських течій у літературі, які часто базувалися на вишукуванні, творенні незвичних, незрозумілих слів. Але поодинокі оказіоналізми – *бистроїздний, вітроногий, штирочертне* – виконують вельми важливу стилістичну функцію, увиразнюють концептуальні семантичні компоненти.

Висновки. Кожне нове покоління, яке читатиме знамениту Франкову поему, дивуватиме глибина, сила, інтелектуалізм і пісенний чар Франкового слова, бо саме в «Мойсеї» свою мовно-художню практику він довів до вершин досконалості та поетичної віртуозності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган О. Іван Франко : інтерпретації : збірник статей. Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. 184 с.
2. Денисюк І. Франкознавство : здобутки, втрати, перспективи. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової

конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.) / ред. кол.: Лариса Бондар, Михайло Гнатюк, Іван Денисюк та ін. Львів : Світ, 1998. С. 12–18.

3. Донцов Д. Туга за героїчним : Ідеї і постаті літературної України. Лондон : Видання Спілки Української Молоді, 1953. 160 с.

4. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / упор. Н. Шумило. Київ : Основи, 1998. 658 с.

5. Іванишин П. Печать духу : національно-екзистенціальна Франкіана. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2006. 96 с.

6. Клим'юк Ю. Філософська основа конфлікту поеми Івана Франка «Мойсей». *Іван Франко : дух, наука, думка, воля* : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (м. Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. Т. 1. С. 709–720.

7. Ковалик І., Ощипко І., Полюга Л. Лексика поетичних творів Івана Франка. Методичні вказівки з розвитку лексики. Львів : ЛДУ, 1990. 264 с.

8. Кононенко В. Рідне слово : підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів. Київ : Богдана, 2001. 303 с.

9. Корнійчук В. «Мов органи в величному храмі...» : контексти й інтертексти Івана Франка (Порівняльні студії). Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. 304 с.

10. Лемець Л. В. Символи в поезії Івана Франка : лінгвостилістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Дрогобич, 2018. 19 с.

11. Павличко Д. Сучасні акценти у поемі Івана Франка «Мойсей». *Іван Франко «Мойсей»*. Дрогобич : Коло, 2005. С. 5–30.

12. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Київ : АртЕк, 2002. 392 с.

13. Сербенська О. Духовність в картині світу Мислителя. *Іван Франко : дух, наука, думка, воля* : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. Т. 2. С. 12–20.

14. Тихолоз Б. Поезія Франка як об'єкт дослідження : макро- і мікропідходи. *Стереометрія тексту : Студії над поетичними творами Івана Франка* : колективна монографія / упорядник та наук. ред. Б. С. Тихолоз; НАН України; Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Львів, 2010. С. 7–16.

15. Франкіана Василя Сімовича / упоряд., передмова та приміт. М. Білоус і З. Терлака. Львів, 2004. 234 с.

16. Шалата М. Світова великість поета (Іван Франко) : Літературно-критична студія. Дрогобич : Коло, 2012. 120 с.

17. Щербак М., Яким М. Фразеопростір поеми Івана Франка «Мойсей» : концептуальний та експресивний аспекти. *Іван Франко : дух, наука, думка, воля* :

матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (м. Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. Т. 2. С. 236–244.

18. Яремко Я. Сучасна політична термінологія : на перетині когніції та комунікації. Дрогобич : Посвіт, 2015. 436 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

Жайв. – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Франко І. Думи пролетарія. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 52–59.

2. Франко І. Мойсей. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976. Т. 5. С. 201–264.

REFERENCES

1. Bahan, O. (2015). Ivan Franko: interpretatsii [Ivan Franko: interpretations]: zbirnyk statei. Drohobych: Vydavnychiy viddil Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

2. Denysiuk, I. (1998). Frankoznavstvo: zdobutky, vtraty, perspektyvy [Franko studies: gains, losses, and prospects]. *Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadianyn: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.) / red. kol.: Larysa Bondar, Mykhailo Hnatiuk, Ivan Denysiuk ta in. Lviv: Svit, 12–18 [in Ukrainian].

3. Dontsov, D. (1953). Tuha za heroichnym: Idei i postati literaturnoi Ukrainy [Longing for the heroic: ideas and figures of literature Ukraine]. London: Vydannia Spilky Ukrainskoi Molodi [in Ukrainian].

4. Yevshan, M. (1998). Krytyka. Literaturoznavstvo. Estetyka [Criticism. Literary studies. Aesthetics] / upor. Shumylo, N. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

5. Ivanyshyn, P. (2006). Pechat dukhu: natsionalno-ekzystentsialna Frankiana [The seal of the spirit: national and existential Franquiana]. Drohobych: Vydavnycha firma “Vidrodzhennia” [in Ukrainian].

6. Klymiuk, Yu. (2008). Filosofska osnova konfliktu poemy Ivana Franka “Moisei”. *Ivan Franko: dukh, nauka, dumka, volia: materialy Mizhnarodnoho naukovoho konhresu, prysviachenoho 150-richchiu vid dnia narodzh. I. Franka* (Lviv, 27 veresnia – 1 zhovtnia 2006 r.) / redkol.: B. Bunchuk, I. Hunchyk, R. Zorivchak ta in. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 1, 709–720 [in Ukrainian].

7. Kovalyk, I., Oshchypko, I., Poliuha, L. (1990). Leksyka poetychnykh tvoriv Ivana Franka. Metodychni vkazivky z rozvytku leksyky [The vocabulary of Ivan Franko’s poetry. Methodological guidelines for vocabulary development]. Lviv: LDU [in Ukrainian].

8. Kononenko, V. (2001). *Ridne slovo* [Native word]: pidruchnyk dlia shkil iz pohlyblenym vyvchenniam ukrainskoi movy, litseiv, himnazii, kolehiumiv. Kyiv: Bohdana [in Ukrainian].

9. Korniichuk, V. (2007). “Mov orhany v velychnomu khrami...”: konteksty ta interteksty Ivana Franka (Porivnialni studii) [“Like organs in a majestic temple...”: Ivan Franko’s contexts and intertexts (Comparative studies)]. Lviv: Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

10. Lemets, L. V. (2018). *Symvoly v poezii Ivana Franka: linhvostylistychnyi aspekt* [Symbols in Ivan Franko’s poetry: linguistic and stylistic aspect]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Drohobych [in Ukrainian].

11. Pavlychko, D. (2005). *Suchasni aktsenty u poemi Ivana Franka “Moisei”* [Modern accents in Ivan Franko’s poem “Moisei”]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

12. Rusanivskiy, V. M. (2002). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of the Ukrainian literary language]. Kyiv: ArtEk [in Ukrainian].

13. Serbenska, O. (2008). *Dukhovnist v kartyni svitu Myslytelia* [Spirituality in the world picture of the Thinker]. *Ivan Franko: dukh, nauka, dumka, volia: materialy Mizhnarodnoho naukovoho konhresu, prysviachenoho 150-richchiu vid dnia narodzhennia Ivana Franka* (Lviv, 27 veresnia – 1 zhovtnia 2006 r.). Lviv: Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2, 12–20 [in Ukrainian].

14. Tykholoz, B. (2010). *Poeziia Franka yak ob’iekt doslidzhennia: makro- i mikropidkhody* [Franko’s poetry as an object of study: macro and micro approaches]. *Stereometriia tekstu: Studii nad poetychnymy tvoramy Ivana Franka: kolektyvna monohrafiia / uporiadnyk ta nauk. red. B. S. Tykholoz; NAN Ukrainy; Lvivske viddilennia Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka*. Lviv, 7–16 [in Ukrainian].

15. Frankiana Vasyliia Simovycha (2004) / uporiad., peredmov a ta prymit. M. Bilous i Z. Terlaka. Lviv [in Ukrainian].

16. Shalata, M. (2012). *Svitova velykist poeta (Ivan Franko): Literaturno-krytychna studiia* [The world greatness of the poet (Ivan Franko): Literary and critical study]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

17. Shcherbak, M., Yakym, M. (2010). *Frazeoprostir poemy Ivana Franka “Moisei”*: kontseptualnyi ta ekspresyvnyi aspekty [Phraseological space of Ivan Franko’s poem “Moisei”: conceptual and expressive aspects]. *Ivan Franko: dukh, nauka, dumka, volia: materialy Mizhnarodnoho naukovoho konhresu, prysviachenoho 150-richchiu vid dnia narodzhennia Ivana Franka* (Lviv, 27 veresnia – 1 zhovtnia 2006 r.). Lviv: Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2, 236–244 [in Ukrainian].

18. Yaremko, Ya. (2015). *Suchasna politychna terminolohiia: na peretyni kohnitsii ta komunikatsii* [Modern political terminology: at the intersection of cognition and communication]. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].

DICTIONARIES

Жайв. – Zhaivoronok, V. V. (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Franko, I. (1976). Dumy proletariia [The Proletarian's Thoughts]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 1, 52–59 [in Ukrainian].
2. Franko, I. (1976). Moisei [Moisei]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 5, 201–264 [in Ukrainian].

Stetsyk M. Ivan Franko's poem "Moisei": fragments of textual stereometry. *In the article different facets of intellectually spiritual and ideologically possibilities of a world and a world image embodied by I. Franko in the poem "Moisei" were analyzed/ Also the way of realisation of potential properties of the language, which allows the poet express with artistic means his own understanding of the world, human, history and show an active author's position was pointed out/ The dominant word-images and all the basic metaphysical concepts as freedom, slavery, future, hope, faith, spirit, soul, which lead to the invisible world of spiritual values and are fundamental to understanding the national mentality, are analyzed. On the concrete examples, the author of the paper illustrates that Franko's philosophic maximalism finds its adequate reveal in his speech and thinking. The linguopoetic comprehension of I. Franko's vertex poem can partially complement the problem-solving in the coordinates of textual stereometry strategies/*

Keywords: interpretation, image, metaphor, linguomental, concept, language thinking, syncretism, precedental onym, cordocentrism.

Статтю вперше опубліковано в:
«Поезії дивнії чари» : Франкознавчі та інші студії /
відп. ред. В. Швець; наук. ред.: К. Дронь, І. Котик,
М. Ланій; передм. А. Швець; ред. кол.: Є. Нахлік (гол.) та ін.
Львів : Ін-т Івана Франка НАН України, 2020. С. 129–142.

*Марія СТЕЦИК,
Лілія ЛЕМЕЦЬ*

**«ПІСНЕ, МОЯ ТИ СЕРДЕЧНА ДРУЖИНО!»
(СИМВОЛЕМА ПІСНЯ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ
І. ФРАНКА)**

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Відомий франкознавець Іван Денисюк зазначив, що художній універсум Івана Франка – «безмежнеє поле в сніжному завої» [2, 15]. Завжди на часі осмислення феномену Івана Франка в його «цілокупності» і в конкретних виявах, на всіх рівнях художньої системи – від вишуканого поетичного звукопису, рідкісної лексичної інсталяції, вишліфуваних афористичних експлікантів до монументальних синтаксичних конструктів. З іншого боку, потребують ґрунтовної і прискіпливої лінгвопоетичної інтерпретації конкретні Франкові художні тексти, наświetлені не з позиції формальних підходів підрадянського мовознавства, втиснутого в прокрустове ложе ментально чужих і ворожих ідеологем та імперських доктрин, а у вимірах сучасної когнітивістики та націософської методології задля збереження справжньої, національної, як зазначає П. Іванишин, «печаті духу» українського Мойсея [3, 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальне та лінгвістичне (радіше – лінгвокультурологічне з акцентованими етноментальними та універсальними аксіологемами) франкознавство останніми десятиліттями насправду переживає науковий ренесанс. Маємо на увазі поважні студії І. Денисюка [2], В. Корнійчука [6], М. Шалати [22], П. Іванишина [3], О. Багана [1], І. Фаріон [19], проникливу франкіану Д. Павличка [13; 14; 15], різногранний та концептуально збалансований доробок Я. Мельник, Б. Тихолоза, Л. Полюги, О. Сербенської. Питання художньої мовотворчості з увагою до мислеобразних феноменів актуалізовані в дисертації Л. Лемець [7], у розрізі досліджуваної проблеми – у статтях Н. Мех [10], Т. Мінченко [11], Я. Яремка [25], М. Стецик [17],

М. Федурко та А. Огар [20]. Вагомою віхою мовознавчої франкіани стала Міжнародна наукова конференція «Лінгвістичне франкознавство в контексті сучасних філологічних студій», що відбулася в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка (листопад 2016 р.). У теоретико-прикладному аспекті спираємося на статті О. Мариніної [9] та О. Таран [18], рівно ж на методичні вказівки «Лексика поетичних творів Івана Франка» [8].

Прикметно, що у фокусі філологічних зацікавлень та досліджень є і залишається поетичний дискурс І. Франка. «Така потужна джерельна база, яку залишив І. Франко, така неповторність таланту, яку засвідчують його різножанрові художні твори, така високість ідей, які він сповідував, така далекоглядність філософії життя, яка і до сьогодні залишається актуальною, – не може не хвилювати шанувальників словесності», – слушно зазначає Ірина Кочан [5, 57]. Порівняно віднедавна фокус зацікавлень мовознавців зосереджено на різноаспектному осмисленні словника художньої мови митця, зокрема символіки, студії над якою в українській лінгвопоетиці дещо пожвавилися. «Символом може бути в поезії все, – писав І. Франко у статті «Доповіді Міріама». – Не йдеться про алегорію, про підтягання дійсності до якихось задалегідь прийнятих ідей. Ідеться лише про те, щоб поет, зображаючи певне явище, умів при цьому порушити в нашій душі цілі акорди почуттів і уявлень, які б поривали нашу фантазію в якийсь далекий, безмежний простір, відкривали перед нами широкі горизонти думки і мрії, щоб, як колись сказав Гейне, кожний вірш був неначе тісним віконцем у безкінечність» [21, 119]. Наче на підтвердження Франкової цитати, постають, «мов органи у величному храмі» (В. Корнійчук), блискучі поетові символи, що вже стали, послуговуючись новітньою символознавчою термінологією, *образами* – впізнаваними оказіональними образами-символами, виштовхнутими з мовної тканини та зумовленими комплексом засадничих культурно-естетичних і світоглядно-аксіологічних чинників [7, 6]. Це – *вічний революціонер, розвидняючийся день, мова серця, дух, що тіло рве до бою, огонь в одязі слова, Троя-Україна*. На чільному місці в системі Франкового символіс-

лення – слово, мова, думка, органічно ж вивершує знаковий символний ряд *пісня*, а також її граматичні та художньо-асоціативні модифікати (*спів, співати, співець* тощо). Цій, образно кажучи, поетовій «сердечній дружині, відраді серця в дні горя і сліз» і присвячена наша скромна наукова розвідка.

Виклад основного матеріалу. Пісня глибоко увійшла в літературну творчість Івана Франка, вплинула на його поетичну манеру. За визначенням Володимира Погребенника, «він став українським Гердером, що відкрив для України голоси народу (і не лише Європи) в їхніх піснях, легендах і переказах» [16, 85]. Пісня стала невід’ємною часткою духовного й творчого єства Франка, без неї він не уявляв свого життя. Напевно, ніхто з українських письменників не приділив народній пісні стільки наукової і власне художньої (головно поетичної) уваги, як Іван Франко. Його вивчення фольклору відбувалося не лише в плані формальної естетичної залежності (народна творчість живила його власну поетичну творчість), а підпорядковувалося підходу до народної творчості як до своєрідної енциклопедії національної, соціальної, моральної психології етносу. Як вдало узагальнила дослідниця з Івано-Франківська Марія Новосад, українську пісню митець тонко й талановито вплітав у тканину оригінальних поетичних текстів, вона інспірувала численні мотиви й образи його літературних творів [12, 91].

Семантичне поле лексеми *пісня* в «Словнику української мови» репрезентоване тільки двома основними значеннями, відображення яких знаходимо і в поезії І. Франка: 1) ‘словесно-музичний твір, призначений для співу’ (СУМ, VI, 544) (*Під скрип могутніх конарів дубових / Склались першії мої **пісні**, / Слабії відгуки твоїх **пісень** чудових* (346)); ‘мелодійні звуки пташиного співу’ (СУМ, VI, 544) (*Ще щебече у садочку соловій / **Пісню** любую весноньці молодій, / Ще щебече, як віддавна щебетав, / Своїм **співом** весну красную вітав* (103)); 2) ‘невеликий ліричний вірш, поетичний твір, написаний в музично-поетичному стилі’ (СУМ, VI, 544) (***Пісень** давайте нам, поети, / Без тенденційної прикмети* (372)).

Відомий етнолінгвіст Віталій Жайворонок у словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» передовсім означає піс-

ню як словесно-музичний твір, призначений для співу. Дослідник звертає увагу на жанрове розмаїття пісень, а збірний ментальний образ українського народу, його веселу ліричну вдачу пов'язує зі співучістю. Пісня супроводжує людину з дитинства («Найдорощча пісня, з якою мати колихала»), у праці («Де праця, там і пісня»), в думках про життя («Хто співає в смутку, тому полегша хутко», «Хто співає, той журбу проганяє»), пісня є душею народу («Заспівай мені пісню народу, а я скажу тобі, чи має він свободу»), символом щирості й правди («Пісня до правди доводить»), розповідає про зміни в житті людини й народу («Стара пісня на новий лад», «Хоч старі птахи, та нові пісні»), про природу й сутність людини («Яка пташка, така й пісня», «Хоч соловей маленький, та його пісні удаленькі»), про можливі кардинальні зміни в житті («Співаю, бувало, а тепер скиглю», «Не співай, бо будеш плакати»), про скороминущість усього сущого («Пісенька солодка коротка») (Жайв., 456).

Укладачі «Енциклопедичного словника символів культури України» В. Коцур, О. Потапенко, В. Куйбіда позиціонують *пісню* як символ самотності народу, його душі, духу, світобачення й світосприйняття, віри в краще життя, волелюбності, нескореності українського духу; символ України, національної свідомості, краси, чуттєвості, поетичності народу. Пісня – це найбільш поширена форма вокальної музики, у якій поєднуються поетичний та музичний образи. «Якщо для світу українська пісня є дивною мистецтва, то для нас вона не тільки естетична категорія, а й хліб і пам'ять, джерело життя, основа національної свідомості» (Д. Павличко). Є тісний зв'язок між народними піснями та піснями, написаними композиторами, оскільки людство черпає натхнення й традиції в народній скарбниці. Воно співає в радості й зажурі. Бо пісня – «його величний храм любові до людини, до батька й матері» (докл. див.: ЕССКУ, 620–622).

Символізм Франкової *пісні* оприявнюється вже в назвах поезій. Лексема *пісня* вжита в найрізноманітніших граматичних та семантичних формах, що дозволяють експлікувати і символічний її потенціал. Так, скажімо, авторське поєднання в назві поезії нестягненої форми прикметника акцентує на значущості, вагомості та

цінності *пісні* й тим самим розкриває її семантику («Веснянії *пісні*»). Епітетна сполучуваність зі словом *пісня* у заголовку дає сигнал читачеві про особливості подальшого текстового розгортання, авторську оцінку, визначає загальну настроєву тональність («Задунайська *пісня*», «Народна *пісня*», «*Пісня* арештантська», «*Пісня* руських хлопів-радикалів», «*Пісня* будущини»). Вокативна форма інтимізує вислів («*Пісне*, моя ти підстрелена пташко», «Я не скінчу тебе, моя убога *пісне*»); увиразнюється символом також риторично акцентованою питальною інтонацією («Чим *пісня* жива?»). Вдається митець й до контекстуального зближення, що витворює знаменитий концепт Поступу й Чину («*Пісня* і праця»).

У семантичній структурі досліджуваної символеми простежуємо компоненти архетипного, загальнонаціонального, біблійного та власне авторського, ідіостильового. Архетипи, за Юнгом, – змісти колективного несвідомого, первісні, споконвіків наявні загальні образи, безпосередня душевна єдність поколінь (докл. див.: [23, 11–63]). Гадаємо, що саме *пісня* в контексті Франкової поетичної мовотворчості якнайповніше імплікує актуалізовану німецьким філософом глибинну внутрішню тяглість і спадкоємність архетипного знака, є тим виявом ментальної (родової) пам'яті, що забезпечує цілісність та єдність світорцепції. У поезії «Де не лилися ви в нашій бувальщині...» знакова лексема *пісня* оприявнює концептуальні сенси ‘безсмертя’, ‘вічність’, ‘досвід’, ‘життя’ як своєрідні ідеальні супутники етносу в його нелегкій «мандрівці століть».

*А як же мало таких, що міцніли, складаючи
Слово до слова, в безсмертних **піснях** виливаючи
Тисячолітні ридання!
Слухаю, сестри, тих ваших **пісень** сумовитих,
Слухаю й скорбно міркую:
Скільки сердець тих розбитих, могил тих розритих,
Жалощів скільки неситих, сліз вийшло пролитих
На одну **пісню** таку (391)*

Традиційні для української мовосвідомості значеннєві складники знакової символеми ‘спасіння’, ‘очищення’ представлені в поезії «SEMPER TIRO»:

*О, не дури себе ти, молодая ліро!
Коли в душі **пісень** тісниться рій,
Служи богині непохитно, щиро,
Та панувать над нею і не мрій.
Хай **спів** твій буде запахуєце миро (368)*

У багатьох Франкових поезіях *пісня* постає як символ життя, голос душі, думок і почуттів, болів і радощів:

*І що за чар такий у **пісні** тій?
І звідки та її пливе живучість
І свіжа сила вічно молода?
Тут діло просте: в **пісні** тій заклата
Жива душа поетова святая!
В ній зложене усе його життя,
Найкращі думи і чуття найвищі (469)*

Пісня – духовний спадок народу, людства, етносу, окремої людини, який живе у віках, фізична смерть перед нею безсила, бо *пісня* – це ‘всемогутність’, ‘вічність’, ‘безсмертя’, ‘святість’. Ці світоглядні семантичні компоненти в афористично вишліфованій формі оприявлені в уже згадуваній знаменитій поезії «*Пісня і праця*»:

***Пісня і праця** – великі дві сили!
Їм я до скопу бажая служить;
Череп розбитий – як ляжу в могилі,
Ними лиш зможу й для правнуків жить (142)*

У статті «Наш Каменярь» Д. Павличко зазначає, що в цих рядках сконцентроване поетове життєве кредо, позаяк «*пісня і праця* – душевна і суспільна гармонія, любов і пошана до людини» [14, 5].

Особливої символічної згущеності, настроєвого апогею сягає символема *пісня* в заключних рядках. Її символіка зіткана із сем ‘супутник життя’, ‘основа’ і ‘найбільша життєва цінність’, ‘душевна й сердечна відрода-розрада’. Поетичні рефлексії, що розгортаються довкола концептуального вербального знака, зворушують своєю щирістю та сповідальністю.

***Пісне**, моя ти сердечна дружино,
Серця відродо в дні горя і сліз,
З хати вітця, як єдинеє віно,
К тобі любов у жите я приніс.*

Тямлю, як нині: малим ще хлопчиною

В мамині **пісні** заслухувавсь я;

Пісні ті стали красою єдиною

Бідного мого, тяжкого життя (141)

Увиразнення архетипної праоснови бачимо і в поезії «Посвята». Актуалізація значеннєвих компонентів ‘святість’, ‘правда’, ‘чистота’ відбувається через зближення в одній строфі з лексемами іншого – полярного – аксіологічного плану (*котурн, фальш, пустая фраза*), просторічною лайливою реплікою (*гони їх на псю маму*) та прецедентним біблійним мінісюжетом про те, як Христос торговців з храму виганяв (поетичне протиставлення на осі сакральне/профанне). Водночас *пісня* тут постає й символом невідкупної, справжньої поетичної творчості, інспірованої особистими й суспільними ідеалами, покликанням поета:

Бий своїм словом, бий доразу

Котурн і фальш, пустую фразу!

Гони їх з **пісні** на псю маму,

Як гнав Ісус міняйлів з храму! (373)

У «Сонеті» стрижневою семою символом *пісня* також виступає ‘святість’. До *пісні* поет звертається молитовно, як до Богородиці. Експресивними та проникливими, витриманими в річці народної та Шевченкової традиції, є перифрази (образні паралелі), традиційні й упізнавані в системі Франкового мовомислення: *одрада душі, сонце благовісне, мій рай, моя мука*. Вершиною авторського пістету є графічний знак – велика літера: апелятив трансформується в аксіологічний прономінальний знак.

Благословенна ти поміж жонами,

Одрадо душ і сонце благовісне,

Почата в захваті, окроплена сльозами,

О раю мій, моя ти муко, **Пісне!** (369)

Пісня – потужний національний вербальний знак, виразник душі народу. У ній відбито, за визначенням В. Кононенка, «типові риси українського народного життя, етнічної культури, народних традицій, звичаїв, а через них – відмінностей психічного стану, поведінки людини як носія національного характеру, національної ментальності» [4, 8]. Як символ національної ідентичності, іс-

торичної пам'яті лексема *пісня* постає в знаменитій поезії «Пролог», що не увійшла до п'ятдесятичного видання.

*Сам силою своєї волі й **пісні***

Минувшину України зв'язав

З будучиною стягом золотим (470)

У поезії «Котляревський» символом *пісня* зближується з лінгвокультурею *слово*, де актуалізовано передовсім сему 'суспільний феномен, характерна ознака нації', оскільки саме *слово* й *пісня* є засадничими експлікаторами етнічної самосвідомості, часто – єдиними формами ментального самозбереження та відродження:

Так Котляревський у щасливий час

*Вкраїнським словом розпочав **співати**,*

*І **спів** той виглядав на жарт раз в раз (172)*

Пісня – і в цьому однакості чи не всі українські символісти – основне знаряддя боротьби українського народу за свою незалежність. З нею йшли до бою, нею долали ворогів, висловлювали радість перемоги чи оплакували втрати. Вона – могутня зброя, натхнення, народний гнів, свобода й перемога, а її відсутність – це занепад і спустошення. Франкові поетичні тексти є блискучими ілюстраціями цих тверджень:

І там, де голосно колись дзвеніли

*Бояна **пісні** і грізні, могуті*

Хмельницького слова, звідкіль йшла

Освіта і наука ген на північ, –

Там нині тихо, темно і похило (471)

Перший крик наш – окрик бою

*І побіднії **пісні** (371)*

У вірші «Народна пісня», що входить до циклу «Вольні сонети», Франко актуалізує символічний потенціал *пісні* через зіставлення її з джерелом, криницею. Це відповідає не лише багатовіковому ментальному стереотипу українців, а й науковій рецепції. Згадаймо хоча б блискучу цитату О. Довженка: «Українська пісня – це бездонна душа українського народу».

Криниця та з чудовими струями –

То люду мого дух, що, хоч у сум повитий,

Співа до серця серцем і словами.

*Як початок тих струй усім закритий,
Так з темних джерел ті слова повстали,
Щоб чистим жаром серце запалити* (173)

У поезії «Співакові» І. Франко ототожнює *пісню* з Євангельським символом – золотим зерном. Ця асоціація увиразнює основні компоненти символічного значення – ‘сутність’, ‘основа’. *Пісня*, *спів* тут поетично оприявлені як константи духовного життя народу, його порятунком на складних історичних роздоріжжях, у моменти доленосних, часто трагічних викликів. Водночас *пісня* в аналізованій поезії – не тільки вербалізатор сем ‘суть’, ‘життєвий первень’ і ‘провідник’, а й репрезентант компонентів значення ‘ніжність’, ‘дорогоцінність’, ‘близькість’. Вона – життєве покликання й кредо людини. Через концептуальне й контекстне зближення *пісня* – зерно актуалізуються семи ‘відродження’, ‘переродження’, ‘незнищенність’, ‘вічність’.

*Будь ти, **співаче**, як Божя пшениця,
Пісня твоя – золотєє зерно!
Скоро в лушпині доспіє воно,
Колос униз починає хилиться
Так весь свій мозок, і нерви, і серце
Й ти в свою **пісню, співаче**, вкладай,
Біль свій, і щастя, й життя їй віддай,
Будь єї колос, лушпина й стебельце!* (142–143)

У вірші «Наймит» концептуальна символема увиразнюється через вишукане й позірно okazіональне (насправді ж – глибинне, інспіроване знаменитою пам’яттю культури) зіставлення з образами-символами *брат*, *роса*, *грим*. *Роса* усимволізовує зцілення, чудодійність. *Брат* – символ єдності, любові, підтримки. *Грим* – знак космогонічної стихії, посланець неба й вогню, попередження, у Франковій візії – провісник благодатних змін, тобто актуалізовано семи ‘сила’, ‘міць’, ‘Божий суд’. *Спів* постає в тексті інтегральним мегасимволом, уособлюючи життєдайність, душевну насагу, чисті високі почуття, істину, душевну свободу, єднання, політ духу.

*Сумує він, з тужливим **співом** оре
Те поле, оре не собі,*

*А **спів** той – наче брат, що гонить з серця горе,
Змагались не дає журбі.*

*А **спів** той – то роса, що в спеці підкріпляє
Напівзів'ялий цвіт;*

*А **спів** той – грім страшний, що ще лиш глухо грає,
Ще здалека гримить (129–130)*

Дистантні анафоричні сполуки *а спів той* прошивають текст, настроєво ж витворюють градацію. Привертає увагу авторська майстерна контамінація риторичності й наративності. Завершальна строфа, що сприймається як ментальний імператив, як духовна настанова, – оптимістична візія *пісні*, силою якої закутий велетень пориває пута тьми й недоли.

*Ори, ори й співай, ти, велетню, закутий
В недоли й тьми ярмо!*

*Пропаде пільма й гнет, обпадуть з тебе пута,
І ярма всі ми порвемо (131)*

Характерною рисою поетико-символічного лексикону митця є паралелізм, зближення лексем *пісня і мати*. Образ матері, неньки з давніх часів глибоко пошановувався в українців. У народній уяві *мати* – уособлення злагоди, миру в суспільстві, зрештою – показник його високого розвитку й благополуччя [4, 11]. Через асоціативне зближення *пісня – мати* автор досягає динаміки словообразу – як відради, тепла, підтримки, духовного зв'язку, що за посередництва *пісні* «в невмираючій силі» триває понад часом і простором.

*Мамо, голубко! Зарана в могилі
Праця й недуга зложили тебе,
Пісня ж твоя в невмираючій силі
В мойому серці ясніє, живе.*

*Ох і не раз тая **пісня** сумненька
В хвилях великих невгодин життя
Тихий привіт мені слала, мов ненька,
Сил додала до важкого путя (141)*

Образи *матері* й *пісні* органічно переплітаються, стають єдиним цілим: *пісня – це мати, мати – це пісня*.

Традиційним для І. Франка, як, зрештою, і для більшості письменників, є увиразнення сем 'поетична творчість', 'покли-

кання', 'досвід', що на рівні символічної маніфестації зближує пісню й думку (думу):

*Не винен я тому, що сумно **співаю**.
Брати мої!
Що слово до слова нескладно складаю –
Простіть мені!
Не радість їх родить, не втіха їх плодить,
Не гра пуста,
А в хвилях недолі, задуми тяжкої
Самі уста
Їх шепчуть, безсонний робітник залятий
Склада їх – сум;
Моя-бо й народна неволя – то мати
Тих скорбних дум (111)*

*Я не скінчу тебе, моя убога **пісне**,
В котру бажав я серце перелить
І виспівать чутє важке та млісне (350)*

Персоніфіковані образи-символи *пісні*, *думи*, головню в риторичній фігурі звертання, продовжують традиції Шевченкової мовотворчості, формуючи стильову норму поетичної мови, привносячи в неї характерні для поезики Франка асоціативну конкретику й зворушливий сумовитий флер: *пісня*, *дума* найчастотніші в мінідискурсах мінорної тональності (*убога пісня*, *тужливий спів*, *пісня сумненька*, *сумно співаю*, *пісні сумовиті*, *у пісні біль*, *осіннії думи*, *нічні думи*, *скорбні думи* та ін.).

Пісня для І. Франка – універсальна художньо-образна категорія, що експлікує якнайширший спектр загальних суспільних, ментальних та сокровених (з глибини надірваного серця) почуттів, серед яких – 'розкутість', 'воля духу і тіла', 'надія', 'сум', 'розчарування', 'несправджені сподівання', зрештою 'саме життя':

*Веснянії **пісні**,
Веснянії сні,
Чом так безутішні,
Безвідрадни ви? (106)*

Коли струна порветься,
То від неї музики не жди;
Чом же **пісня** та летиться
Під вагою турбот і біди?
Чи те горе, як праса,
Щоб із серця **пісень** надушить?
Чи **пісні** ті, як дзвони,
Щоби горя завід заглушить (234)

Самота вкруг, а все ж не пустинно, –
Оживуца свята самота:
Доліта аж до серця невпинно
Безконечная **пісня** життя (203)

У «Зів'ялому листі» кожен твір, за образним визначенням Д. Павличка, постає «як інструмент в оркестрі, має свій характер, своє законне місце, визначене його тональністю і тембром. Тут панує енергія форми, і це сприяє тому, що книжка читається так, ніби слухаєш симфонію» [14, 16–17]. Не випадково, зауважує М. Шалата, із цієї Франкової збірки щедро черпають матеріал до своїх творів композитори. Це звідси слова популярних нині солов'яків «Безмежнеє поле в сніжному завою...» та «Отсе тая стежечка...» М. Лисенка, «Як почуєш вночі...» Д. Січинського, «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...» А. Кос-Анатольського, «Твої очі, як те море...» Б. Фільц, вокального дуету «Червона калино, чого в лузі гнешся?...» Б. Янівського та інших композицій [22, 81].

У збірці, що стала переломною, внутрішньо зворотною у творчості поета, визначився не лише його подальший творчий шлях, а й народився новий, не зв'язуваний «ніякими догмами, ніякими реалістичними чи натуралістичними доктринами» (Б. Кравців) тип особистої лірики – вільної пісні, якій він уже не зраджує до кінця життя. Символема *пісня* – одна з найбільш концептуальних у «Зів'ялому листі» – доповнюється ще одним штрихом, який можна лаконізувати дескриптивом «сповідь зболеного серця». Поет майстерно розшифровує образно-смысловий пласт традиційними й несподіваними аналогіями («*пісня* – *підстрелена пташка*», «*мій хліб, моя душа*»), зрештою, *пісня* постає

як прецедентна «Пісня пісень», переспівана у зворушливих (але не солодково-сентиментальних) «зболених віршах».

*Я понесу тебе в душі на дні
Облиту чаром свіжості й любови,
Твою красу я перелю в **пісні**,
Огонь очей – в дзвінкій хвилі мови,
Коралі уст – у ритми голосні...
Моя золота мушка, в буриштиновий
Хрусталь залита, в нім віки триває,
Цвістимеш ти, – покіль мій **спів** лунає (233)*

***Пісне**, моя ти підстрелена пташко,
Мушиш замовкнута і ти,
Годі ридати і плакати тяжко,
Час нам зо сцени зійти (247)*

*З кожною строфою, з кожною нutoю
Слабшає відгомін твій...*

***Пісне**, напоєна горем-отрутою,
Час тобі вже на спокій (247)*

У підтексті поезії «Пісне, моя ти підстрелена пташко» імплікована фразема *лебедина пісня*, що, однак, не справдить читачьких очікувань: Франкова лебедина пісня ще попереду.

В аналізованій збірці *пісня* постає то як безпосередній символ любові, кохання ліричного героя, його найбільша життєва цінність, то ототожнюється з розчаруванням, «тяжким отупінням», фатумом, прокляттям:

*Вона мій **спів**, вона мій хліб!
Душа моя – аж дивно –
До неї, наче той поліп,
Приссалась невідривно (225)*

*В один набій страшний, як грім,
Зібрать свою всю силу в нім
І вилить голосно, мов дзвін,
Останній спів, страшний проклін (240)*

*По довгім важкім отупінню
Знов тріскає хвиля **пісень**,
Неначе з-під попелу разом
Язиками блисне огонь (205)*

У поезії «По довгім, важкім отупінню» у знаковій символемі реінкарнуються концептуальні в системі авторського мовомислення семантичні компоненти ‘відродження’, ‘духовне пробудження’, посилюючись відповідним контекстним оточенням (*тріскає хвиля пісень, язиками блисне огонь, серце рветься, ллється бурливая хвиля пісень*):

*Ні, годі! Не буду гасити!
Най бухає грішний огонь!
І серце най рветься, – та вільно най ллється
Бурливая хвиля **пісень**! (205)*

*Що в моїй **пісні** біль, і жаль, і туга –
Се лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття (258)*

Індивідуально-авторське вияскравлення *пісні* як символу незнищенності, нескореності, єдиної опори та розради в дні горя й біди простежуємо в поезії «Коли студінь потисне...». Для Франкового поетичного мовосвіту характерна й художньо-семантична паралель *пісня* – ‘життєвий досвід’. При цьому автор філософськи резонує: у кожного своя *пісня*.

*Кожна **пісня** моя –
Віку мого день,
Перетерпів єї я,
Не зложив лишень (142)*

*І дарма, що пливе
В них добро і зло, –
В **пісні** те лиш живе,
Що житє дало (142)*

Вершинно у своїй художній практиці потенціал символем *пісня* зреалізував поет у поемі «Мойсей», у якій в афористично-вишліфуваній формі втілив особистий та суспільний ідеал:

О, як би **пісню** вдать палку, вітхненну,
Що міліони порива з собою,
Не нам тебе провадити до бою! (617)

З максималістським поривом, безоглядним подвижництвом, високою саможертвоністю митець у зазначених рядках задекларує своєрідний Символ віри, духовне покликання, глибинне усвідомлення своєї громадянської місії – силою слова, палкої, вітхненої пісні служити своєму «замученому, розбитому народів».

Висновки. Навіть такий побіжний розгляд символічного потенціалу концептуального словообразу *пісня* у Франкових поетичних текстах засвідчує, що поет суттєво збагатив і розширив символічний простір аналізованої лексеми, вийшовши із традицій свого геніального попередника – Т. Шевченка. І. Франко додав своє індивідуальне, сокровенне переживання *пісні* як невід’ємної частки особистого й суспільного духовного єства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган О. Іван Франко : інтерпретації : збірник статей. Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. 184 с.
2. Денисюк І. Франкознавство : здобутки, втрати, перспективи. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.) / ред. кол.: Лариса Бондар, Михайло Гнатюк, Іван Денисюк та ін. Львів : Світ, 1998. С. 12–18.
3. Іванишин П. Печать духу : національно-екзистенціальна Франкіана. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2006. 96 с.
4. Кононенко В. Рідне слово : підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів. Київ : Богдана, 2001. 303 с.
5. Кочан І. Заголовки малої прози І. Франка як актуалізатори художнього тексту. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»* : зб. наук. праць. Дрогобич, 2016. Вип. 38. С. 57–65.
6. Корнійчук В. «Мов органи в величному храмі...» : контексти й інтертексти Івана Франка (Порівняльні студії). Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. 304 с.
7. Лемець Л. В. Символи в поезії Івана Франка : лінгвостилістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Дрогобич, 2018. 19 с.
8. Лексика поетичних творів Івана Франка. Методичні вказівки з розвитку лексики / упоряд. І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко, М. М. Полюга. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1990. 264 с.

9. Мариніна О. А. Експресема «пісня» в поетичних і драматичних творах Лесі Українки. *Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту*. Тернопіль : Лілея, 1997. С. 139–154.
10. Мех Н. «...Думками поле орю» (слово думка у поетичних текстах Івана Франка). *Культура слова*. Київ, 1999. Вип. 52. С. 15–19.
11. Мінченко Т. Іван Франко – народна пісня. *Нагуєвицькі читання – 2009 : Іван Франко і парадигми соціально-гуманітарних наук XXI століття* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції / ред. кол. П. Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. Дрогобич : Посвіт, 2010. С. 301–321.
12. Новосад М. Г. Українська народна пісня в літературній творчості І. Франка. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*. Івано-Франківськ, 2000. Вип. 2. С. 90–98.
13. Павличко Д. Наш Каменяр. *Магістралями слова : Літературно-критичні статті*. Київ : Радянський письменник, 1977. С. 3–6.
14. Павличко Д. З глибини душі. *Франко І. Зів'яле листя*. Київ : Дніпро, 1985. С. 5–28.
15. Павличко Д. Сучасні акценти у поемі Івана Франка «Мойсей». Дрогобич : Коло, 2005. 128 с.
16. Погребенник В. Ф. Українська поезія кінця XIX – початку XX ст. і фольклор. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 8. С. 85–91.
17. Стецик М. Поема Івана Франка «Мойсей» як лінгвоментальний феномен. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»* : зб. наук. праць. 2016. Вип. 38. С. 123–134.
18. Таран О. С. Проблема семно-компонентного аналізу символічного значення. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць. Харків : ХДПУ ім. Г. Сковороди, 2001. Вип. 6. С. 204–210.
19. Фаріон І. Лінгвономени мова – язик у Франковому дискурсі (діяхронний аспект). *Нагуєвицькі читання – 2009 : Іван Франко і парадигми соціально-гуманітарних наук XXI століття* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції / ред. кол. П. Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. Дрогобич : Посвіт, 2010. С. 239–250.
20. Федурко М., Огар А. Вербалізація концепту слово в поезії Івана Франка (на матеріалі збірки «З вершин і низин»). *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»* : зб. наук. праць. Дрогобич, 2016. Вип. 38. С. 66–74.
21. Франко І. Доповіді Міріама. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 29. С. 116–121.
22. Шалата М. Світова великість поета (Іван Франко) : Літературно-критична студія. Дрогобич : Коло, 2012. 120 с.
23. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / перекл. з нім. Катерини Котюк; наук. ред. укр. вид. Олег Фешовець. Львів : Астролябія, 2013. 588 с.
24. Яремко Я. «Як много важить слово...» у концептосфері Івана Франка. *Нагуєвицькі читання – 2009 : Іван Франко і парадигми соціально-гуманітарних наук XXI століття* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції / ред. кол. П. Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. Дрогобич : Посвіт, 2010. С. 251–260.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

ЕССКУ – Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. Вид. 5. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.

НСЕ – Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І., Бирик С. П. Новий словник епітетів української мови. Київ : Грамота, 2012. 488 с.

Жайв. – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід (гол.) та ін. Київ : Наукова думка, 1975. Т. VI. 832 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Я. Вибрані твори : у 3-х т. / ред. колегія : В. Г. Скотний та ін.; упор. М. Й. Шалата. Дрогобич : Коло, 2004. Т. 1 : Поезії, поеми. 824 с.

REFERENCES

1. Bahan, O. (2015). Ivan Franko: interpretatsii [Ivan Franko: interpretations]: zbirnyk statei. Drohobych: Vydavnychi viddil Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
2. Denysiuk, I. (1998). Frankoznavstvo: zdobutky, vtraty, perspektyvy [Franko studies: gains, losses, and prospects]. *Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadianyn: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferencii (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.)* / red. kol.: Larysa Bondar, Mykhailo Hnatiuk, Ivan Denysiuk ta in. Lviv: Svit, 12–18 [in Ukrainian].
3. Ivanyshyn, P. (2006). Pechat dukhu: natsionalno-ekzystentsialna Frankiana [The seal of the Spirit: National and Existential Franquiana]. Drohobych: Vydavnycha firma “Vidrodzhennia” [in Ukrainian].
4. Kononenko, V. (2001). Ridne slovo [Native word]: pidruchnyk dlia shkil iz pohlyblenym vyvchenniam ukrainskoi movy, litseiv, himnazii, kolehiumiv. Kyiv: Bohdana [in Ukrainian].
5. Kochan, I. (2016). Zaholovky maloi prozy I. Franka yak aktualizatory khudozhnoho tekstu. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriiia “Filolohiia”*: zb. nauk. prats, 38, 57–65 [in Ukrainian].
6. Korniichuk, V. (2007). “Mov orhany v velychnomu khrami...”: konteksty y interteksty Ivana Franka (Porivnialni studii) [“Like organs in a majestic temple...”: Ivan Franko’s contexts and intertexts (Comparative studies)]. Lviv: Vydavnychi tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
7. Lemets, L. V. (2018). Symvoly v poezii Ivana Franka: linhvostylistychnyi aspekt [Symbols in Ivan Franko’s poetry: linguistic and stylistic aspect]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Drohobych [in Ukrainian].
8. Leksyka poetychnykh tvoriv Ivana Franka Metodychni vkazivky z rozvytku leksyky (1990) [The vocabulary of Ivan Franko’s poetry. Methodological guidelines for vocabulary development] / uporiad. I. I. Kovalyk, I. Y. Oshchypko, M. M. Poliuha. Lviv: Vyd-vo Lviv. un-tu [in Ukrainian].

9. Marynina, O. A. (1997). Ekspresema “pisnia” v poetychnykh i dramatychnykh tvorakh Lesi Ukrainky [The expression “song” in Lesya Ukrainka’s poetic and dramatic works]. *Teoriia i praktyka linhvistychnoho analizu khudozhnoho tekstu*. Ternopil: Lileia, 139–154 [in Ukrainian].
10. Mekh, N. (1999). “...Dumkamy pole oriu” (slovo *dumka* u poetychnykh tekstakh Ivana Franka) [“...I plow the field with my thoughts”: (The word *thought* in Ivan Franko’s poetry)]. *Kultura slova*. Kyiv, 52, 15–19 [in Ukrainian].
11. Minchenko, T. (2010). Ivan Franko – narodna pisnia [Ivan Franko – a folk song]. *Nahuievytski chytannia – 2009: Ivan Franko i paradyhmy sotsialno-humanitarnykh nauk XXI stolittia: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii / red. kol. P. Ivanyshyn, Ya. Radevych-Vynnytskyi ta in. Drohobych: Posvit, 301–321 [in Ukrainian].*
12. Novosad, M. H. (2000). Ukrainska narodna pisnia v literaturnii tvorchosti I. Franka [Ukrainian folk song in Ivan Franko’s literary works]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Mystetstvoznavstvo*. Ivano-Frankivsk, 2, 90–98 [in Ukrainian].
13. Pavlychko, D. (1977). Nash Kameniar [Our Kameniar]. *Mahistraliamy slova: Literaturno-krytychni statii*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, 3–6 [in Ukrainian].
14. Pavlychko, D. (1985). Z hlybyny dushi [From the depths of the soul]. *Franko, I. Ziviale lystia*. Kyiv: Dnipro, 5–28 [in Ukrainian].
15. Pavlychko, D. (2005). Suchasni aktsenty u poemi Ivana Franka “Moisei” [Modern Accents in Ivan Franko’s Poem “Moisei”]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
16. Pohrebennyk, V. F. (1991). Ukrainska poeziia kintsia XIX – pochatku XX st. ta folklore [Ukrainian poetry of the late nineteenth and early twentieth centuries and folklore]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 8, 85–91 [in Ukrainian].
17. Stetsyk, M. (2016). Poema Ivana Franka “Moisei” yak linhvomentalnyi fenomen [Ivan Franko’s poem “Moisei” as a linguistic phenomenon]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriiia “Filolohiia”*: zb. nauk. prats, 38, 123–134 [in Ukrainian].
18. Taran, O. S. (2001). Problema semno-komponentnoho analizu symbolichnoho znachennia [The problem of seme-component analysis of symbolic meaning]. *Linhvistychni doslidzhennia*: zb. nauk. prats. Kharkiv: KhDPU im. H. Skovorody, 6, 204–210 [in Ukrainian].
19. Farion, I. (2010). Linhvonomeny mova – yazyk u Frankovomu dyskursi (diiakhronnyi aspekt) [Linguonomens mova – yazyk in Franko’s discourse (diachronic aspect)]. *Nahuievytski chytannia – 2009: Ivan Franko i paradyhmy sotsialno-humanitarnykh nauk XXI stolittia: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii / red. kol. P. Ivanyshyn, Ya. Radevych-Vynnytskyi ta in. Drohobych: Posvit, 239–250 [in Ukrainian].*
20. Fedurko, M., Ohar, A. (2016). Verbalizatsiia kontseptu *SLOVO* v poezii Ivana Franka (na materialy zbirky “Z vershyn i nyzyn”) [Verbalization of the concept *WORD* in Ivan Franko’s Poetry (based on the collection “Z vershyn i nyzyn”)]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriiia “Filolohiia”*: zb. nauk. prats. Drohobych, 38, 66–74 [in Ukrainian].
21. Franko, I. (1981). Dopovidi Miriama [Miriam’s reports]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t*. Kyiv: Naukova dumka, 29, 116–121 [in Ukrainian].

22. Shalata, M. (2012). Svitova velykist poeta (Ivan Franko): Literaturno-krytychna studiia [The world greatness of the poet (Ivan Franko): A literary and critical study]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

23. Yung, K. G. (2013). Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective unconscious] / perekl. z nim. Kateryny Kotiuk; nauk. red. ukr. vyd. Oleh Feshovets. Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].

24. Yaremko, Ya. (2010). "Iak mnoho vazhyt slovo..." u kontseptosferi Ivana Franka ["How much a word means..." in the Ivan Franko's conceptual sphere]. *Nahuievytski chytannia – 2009: Ivan Franko i paradyhmy sotsialno-humanitarnykh nauk XXI stolittia: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii* / red. kol. P. Ivanyshyn, Ya. Radevych-Vynnytskyi ta in. Drohobych: Posvit, 251–260 [in Ukrainian].

DICTIONARIES

ЕССКВ – Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy (2015) [Encyclopedic dictionary of Ukrainian culture symbols] / za zah. red. V. P. Kotsura, O. I. Potapenka, V. V. Kuibidy. Vyd. 5. Korsun-Shevchenkivskyi: FOP Havryshenko V. M. [in Ukrainian].

НСЕ – Yermolenko, S. Ya., Yermolenko, V. I., Bybyk, S. P. (2012). Novyi slovnyk epitativ ukrainskoi movy [New dictionary of epithets in the Ukrainian language]. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].

Жайв. – Zhaivoronok, V. V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnoculture]: slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

СУМ – Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. (1975) [Dictionary of the Ukrainian language] / red. kol. I. K. Bilodid (hol.) ta in. Kyiv: Naukova dumka, VI [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. Ya. (2004). Vybrani tvory [Selected works]: u 3 t. / red. kolehiia: V. H. Skotnyi ta in.; upor. M. Y. Shalata. Drohobych: Kolo, T. 1: Poezii, poemy [in Ukrainian].

Статтю вперше опубліковано в:

Нагуєвицькі читання :

зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Дрогобич : Посвіт, 2019. Вип. 5. С. 82–95.

ПОРІВНЯННЯ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АТРИБУТ ПОВІСТІ ІВАНА ФРАНКА «ЗАХАР БЕРКУТ»

Стаття присвячена розглядові основних лінгвостилістичних функцій порівнянь, їхній ролі у висвітленні ідейно-художнього змісту історичної повісті «Захар Беркут». З'ясовано, що цим тропом, утвореним асоціативно, письменник послуговується в змалюванні пейзажів, портретів, зовнішнього вигляду, внутрішнього стану й поведінки людей за певних, серед іншого й бойових, умов.

Ключові слова: асоціація, троп, порівняння, експресія, загально-вживані порівняння, індивідуально-авторські порівняння, лірично-пісенні порівняння.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У прозовій спадщині Івана Франка, – а це десять повістей і сто оповідань, – виокремлюють написану в романтичному стилі історико-героїчну повість «Захар Беркут». Сюжетна канва твору базується на даних історичних документів (навала татаро-монгольської орди 1241 року на землі Карпатської Русі) та фольклорних матеріалах (легенда про богиню смерті Морану та царя велетнів, народний переказ про потоплення монголів, скитський монастир тощо). Цю тезу про сюжетну основу повісті стверджує сам автор у передмові до «Захара Беркута» [19, 7].

Мовно-художнє осмислення «художнього сплаву історії і легенди» [10, 7], «внаслідок чого народився мистецький твір високого гатунку» [15, 76], – це широка палітра художніх засобів усіх мовних рівнів. Серед емоційно-експресивних елементів повісті про жорстоку боротьбу між життям і смертю (основна сюжетна лінія) та романтичну історію кохання Мирослави і Максима чимале місце відведено порівнянню – одній з найдавніших форм образного слововжитку [17, 241], що є засобом мовного зобра-

ження на основі асоціацій. Саме про цей шлях пізнання й віддзеркалення дійсності, що на лексичному рівні відбито передусім у порівнянні, згадує у праці «Із секретів поетичної творчості» письменник-класик Іван Франко: «Всяка ідея, що повстає в нашій душі, може викликати за собою іншу ідею і то або подібну чим-небудь до неї, або таку, яку ми привикли зв'язувати з нею чи то задля місцевої суміжності, чи задля часової близькості або періодичності» [20, 66].

Отже, через порівняння, зіставлення істот, явищ, предметів, ознак, дій можливе перенесення найсуттєвішої ознаки відомого, пізнаного (об'єкта) на пізнаване (суб'єкт), унаслідок чого ця ознака вимальовується виразніше, створюючи певний емоційно-експресивний ефект. І він тим виразніший, чим несподіваніший асоціативний зв'язок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За структурно-граматичною природою порівняння можуть бути або частиною простого речення – це непоширені чи поширені порівняльні звороти (перша група), або ж становити підрядну частину складного речення (друга група). Ці дві категорії порівнянь різняться між собою способом уведення до мовної тканини речення: для порівняльних зворотів він сполучниково-бесполучниковий, для порівняльних підрядних частин – тільки сполучниковий.

Щодо структурно-граматичної характеристики порівнянь, то їй в україністиці присвячено праці І. Кучеренка [7], Г. Довженко [5], Д. Баранника [1], Л. Мацько [8]. Про порівняльні конструкції йдеться і в академічних граматиках, посібниках та статтях з української мови, в яких аналізується матеріал з розділів «Члени речення і способи їх вираження» та «Складнопідрядне речення». І все ж на сьогодні питання синтаксичного статусу порівнянь залишається дискусійним [1, 7; 5, 44–45]: нема чітких критеріїв розмежування порівняльних зворотів – членів речення – і підрядних порівняльних частин, структурно співвідносних з простим неповним реченням.

Серед розмаїття граматичних форм порівнянь у тексті повісті «Захар Беркут» переважають порівняльні звороти зі сполучниками **мов, немов, наче, як**, напр.: *...мов шерині, засвистіли стрі-*

ли в повітрі... (142); Гнівний, невдоволений, **мов чорна хмара**, ходив Бурунда по табору (110); ...сила, бачиться, у вас у руках, і розум у головах, **як у мужів**, а бесіда ваша дитиняча! (63). Дещо меншу кількісну групу становлять порівняння, що є підрядними частинами складного речення, напр.: ...замовкли голоси і крики, **немов відвічна пустиня пожерла все життя сеї долини** (104); Тільки глуха тривога ходила по народі, **мов гаряча вітрова хвиля ходить по дозріваючим житі...** (45). Серед цієї групи трапляються структури, у яких порівняння розгортається у велику синтаксичну одиницю, викликаючи цілий комплекс додаткових асоціацій, і слугує різнобічному сприйняттю складного образу в цілому, напр.: **Немов огонь, пущений по скошеній сіножаті, повзе покis за покосом і злизує копицю сухого сіна за копицею**, – так тухольці спихали монголів у воду, в холодні обійми смерті (148).

Ще рідше трапляються компаративи у формі орудного відмінка, що набрав обставинних значень, напр.: – **Куди ви, безумні? – ричав ярим туром Бурунда** (106); **Її чорні очі ластівками літали довкола** (65). Такі порівняльні конструкції, що одним словом відбивають динаміку подій, швидку зміну їх, емоційні кульмінації [4, 116], мають дуже давнє походження [9, 360], і багато з них уже фразеологізувалися, напр.: *О, як радо була б вона пташкою злетіла до нього...* (82).

У повісті віднайдено 7 прикладів безсполучникових компаративів з формами ступенів порівняння прислівників і прикметників, напр.: ...**вмирати** *зрадником...* – *се страшно, се мука, се гірше самої смерті* (134); – *Боярине, віддай за мене доньку свою, котру я люблю* **дужче свого життя, дужче душі своєї** (35). Змальовуючи зовнішній вигляд осіб, предметів, письменник послуговується семантично недостатніми дієсловами *подобати*, *виглядати* у поєднанні з назвою об'єкта порівняння, напр.: ...*вони* [монголи – І. У.] **подобали на вовків**, що шукають, кого б пожерти (74); [Вартові – І. У.] **виглядали, мов медведі або якісь інші дикі звірі** (74) – таких конструкцій у тексті засвідчено три.

До безсполучникових ще зараховують поодинокі компаративи, у яких об'єктом порівняння є вся предикатна частина [8, 470]: *Ті слова – то була провідна, золота нитка в житті Захара Бер-*

кута (40); у яких значення порівняння граматично передається прислівником, а семантично – іменником зі службовим компонентом [1, 9]: ...*Мирослава була <...> надто свободною і по-рицарськи* (тобто «як рицар» – І. У.) вихована (74); – *Се за те, що я й вона говоримо з тобою по-людськи* (тобто «як люди» – І. У.) (36).

Згорнутими порівняннями, вираженими іменниками в кличному відмінку, називають оцінні слова, з якими звертаються до співрозмовників, напр.: – *Прощай, батьку мій, соколе сизий!* (83); – *Прощай і ти, моя зоре, що блиснула мені так чудово на одну днину* (37).

Про порівняння як узагальнений засіб мовного зображення йде мова в названих уже наукових джерелах [7; 9, 359–362; 8; 17, 241–246], а також у п'ятій книзі колективної праці «Сучасна українська літературна мова. Стилїстика» [16, 143–145], у «Стилїстиці сучасної української мови» О. Пономарева [12, 41–48] та в «Нарисах з загальної стилїстики сучасної української мови» І. Черденченка [22, 364–375].

Лінгвостилїстичні особливості порівнянь у конкретних художніх текстах схарактеризовано в статтях С. Бирик [2], Ф. Ващук [4], Н. Дужик [6], І. Уздиган [18].

Формулювання мети і завдань. *Мета* пропонованого дослідження – з'ясувати на конкретному мовному матеріалі, тобто на основі тексту історичної повісті Івана Франка «Захар Беркут», художньо-естетичну роль порівнянь у висвітленні теми та ідейно-тематичного змісту твору.

Виклад основного матеріалу. Асоціативна основа порівнянь повісті – це реалії навколишнього світу (за винятком тропу «як пекло»), і охоплює вона різноманітні лексико-семантичні групи. Основні з них такі:

1) назви тваринного світу: *мов медведі або якісь інші звірі* (74), *мов малі песики* (23), *мов ті голодні вовки* (78), *як худобину* (112), *мов тур* (131), *як вивірка* (23), *як степові тигри* (151), *мов ясочка* (115), *мов коти* (148);

2) назви рослин або їхніх частин: *мов здоровий дубчак* (39), *мов струнка тополя* (11), *мов спілу вишню* (68), *мов рожка* (15), *мов росли явори* (101);

3) назви осіб або частин їхнього тіла: *мов мала дитина* (152), *мов молодець* (130), *як розбійник* (59), *як у мужів* (63), *мов горла безодні* (14);

4) назви істот (птахів, риб, плазунів, комах тощо): *мов ворони* (149), *мов гадюки* (89), *мов невмирущий черв* (9), *мов мурашки* (69), *мов шершні* (142), *мов рої золотих мотилів* (109);

5) назви явищ природи: *мов чорна хмара* (110), *мов хвилі повені* (96), *мов вітрова хвиля* (45), *мов незлічимі вулкани* (64), *мов крига* (113), *мов розгукана бур* (95);

6) назви нечітко окреслених просторових понять: *мов море* (65), *немов ...чорна скала* (148), *мов огненне озеро* (109), *мов острівець серед моря* (144), *мов шпиль скали* (97);

7) назви предметів побуту: *мов колода* (22), *як бритва* (41), *мов острі ножі* (135), *мов солома* (144), *мов свічки* (109), *мов полова* (144);

8) назви матеріалів, речовин: *як щире золото* (22), *як сталь* (41), *мов тяжка лавина* (108), *мов розжарене залізо* (73), *мов купи розжареного вугля* (109);

9) назви огорож, споруд: *мов величезний паркан* (26), *мов на баїтні* (97), *мов мури* (31), *мов дерев'яні стовпи* (145), *немов у широку стіну* (107);

10) назви військових понять: *мов стріла* (28), *...немов ...таран* (79), *мов камінь з праці* (107).

Абсолютна більшість порівнянь повісті функціонує в оповіді автора. І лише близько трьох десятків їх – у мовленні персонажів. А загалом у повісті порівнянь не так уже й багато (близько 250), проте усі вони продумані, з великим смисловим навантаженням, що слугує фундаментом, на якому зводиться каркас яскравих чуттєвих, наочних образів, засвідчуючи високу художньо-естетичну майстерність Франка-прозаїка, напр.: *Він [Пета – І. У.] <...> держав Бурунду в запасі на найтяжчу рішучу хвилю, немов непоборний залізний таран* (22); *А вона, мов ясочка, припадала край нього...* (115). Передусім такі експресивно-насичені порівняння (їх називають логічними, поняттєвими [9, 360]) домінують у мовній тканині твору, хоч незрідка трапляються й інші – ті, що вживаються з пізнавальним значенням, виконуючи в основному

зображувальну функцію, напр.: [Максим – І. У.] *помолівся заходовому сонцю так, як молилися його діди і прадіди, як молився тайком і його батько* (37); *Вікна, як у всіх хатах, обернені були на полудне* (83).

У порівняннях з пізнавальним значенням, які мають назву «художні», або «образні» [9, 360], емоційне забарвлення майже не відчувається [7, 77]. Їхня роль – збагачувати предмет, факт новою інформацією.

Для увиразнення викладу, посилення його експресивності письменник використовує т. зв. загальноновживані (загальнонародні, традиційні) порівняння, серед яких виділяється група лірично-пісенних. Подеколи автор сам творить художньо-експресивні компаративні одиниці, стилістичні функції яких визначаються ідейною спрямованістю повісті. Такі порівняння, що є безсумнівними знахідками майстра слова, називають індивідуально-авторськими, або «несподіваними». Вони підкреслюють специфіку авторського світосприймання та його індивідуальної художньої уяви, напр.: *Максим сидів непорушно на дорозі, мов кам'яний милевий знак* (111); ...*череп* [звіра – І. У.] *розбився надвоє, мов розбита тиква* (17); ...*гамір птахів клетків, мов кип'яток у величезнім кітлі* (105).

Наведені та інші подібні в тексті повісті порівняння є результатом творення на асоціативній основі нової, емоційно-естетичної якості. Такий словотвірний акт, за словами В. Чабаненка, особливо характерний для індивідуально-авторських стилістичних одиниць [21, 135].

Глибока обізнаність етнографа й фольклориста Івана Франка з усною народною творчістю не могла не позначитися і на природі порівнянь. Зокрема, двома дуже влучними різномірними порівняннями-індивідуалізмами піднесено-лірично оцінено натхненні, сповнені оптимізму слова Мирослави, звернені до Максима, який, опинившись у неволі, «*вже готов був на смерть*» (116), та зустріч з Мирославою, її ласкаво-ніжне ставлення до нього, вмовляння не тратити надії на визволення знову розбудило в ньому любов до життя: *Її слова були, мов великодній дзвін для нього, мов оживляюча роса для зів'ялої квітки* (115). Непоодинокі індивідуально-

авторські порівняння мають у своїй структурі лірично-пісенні елементи фольклорного походження, що увиразнює експресію, часом і мінорну, напр.: *«Коли б були свою власть повернули на скріплювання <...> тих живих зв'язків між громадами, то наша Русь, певно, <...> була б остоялася проти них [монголів – І. У.], як глибоко вкорінений дуб-велепень остояється проти осінньої бурі!»* (46); *[Найкращий народний цвіт – І. У.] <...> завтра, може, так само поляже, як полягли їхні ясні соколи* (101).

Уплив фольклорної традиції помітний також і в афористичних порівняннях з узагальненим позитивним чи негативним значенням: *Від віків ми <...> берегли їх [землю і ліс – І. У.], як ока в голові* (54); *Мов на світ народився, таким легким почув себе Максим* (136); *Мов удар обуха в тім'я, так оглушили ті слова Захара Беркута* (54). В окремих з них – відбиток жанру казки, напр.: *А тут тухольці вперлися, мов цапи рогами* (132).

Лаконічно, небагатослівно й водночас надзвичайно влучно малює Іван Франко портрети персонажів твору, послуговуючись лірично-пісенними порівняннями, побудованими на асоціаціях з реаліями рослинного світу. Оригінальність образного опису портретів позитивних героїв – мужнього, волелюбного Максима й ніжної Мирослави – відзначається ускладненими асоціативними відношеннями, зумовленими лексико-семантичним принципом виділення основного об'єкта порівняння з-посеред однорідних інших, що створює неабиякий експресивний ефект: *[Мирослава – І. У.], рум'яніючись, як рожса* (15); *звинна, як вивірка* (23); *...їхала на лови посеред гостей гордо, сміло, мов струнка тополя серед коренастих дубів* (11); *Максим, мов здоровий дубчак між явориною, визначався між усім тухольським парубоцтвом* (39). Подібне семантико-видільне значення, виражене контрастно (у віковому сенсі) усією змістовою канвою речення, властиве і портретно-зовнішній характеристиці Захара Беркута – *сивого, як голуба, звиш 90-літнього старця* (39): *Мов стародавній дуб-велепень, стояв Захар Беркут серед молодого покоління* (41).

У портретному штрихові образу Тугара Вовка – самовпевненого, зарозумілого боярина, який, не гребуючи нічим, двічі зраджує свій народ, використано той самий об'єкт порівняння, що

і в описові портретів обох Беркутів, – **як дуб** (11). Однак стилістично-експресивна тональність опису зовнішності Тугара Вовка діаметрально протилежна: портретні деталі образів Беркутів змальовані із симпатією, привабливо піднесено, а Тугара Вовка – емоційно знижено. І це підтверджують такі рядки твору: *Тугар Вовк був мужчина, як дуб. Плечистий, підсадкуватий, з грубими обрисами лиця і грубим чорним волоссям, і сам він подобав на одного з тих злющих тухольських медведів, яких їхав воювати* (11). Характер зниженої експресії тут особливо підкреслений ампліфікаційним ескізом, завершеним іншим порівнянням, в основі якого тепер уже назва тварини-хижака, царя карпатських лісів – ведмедя. Асоціація така не випадкова, соціально забарвлена, бо Тугар Вовк, вочевидь, не проти уподобитися володареві карпатських лісів, прибравши до рук місцевість Тухольщини та всіх і все, що на цій землі.

З прихильністю і вдячністю подає митець узагальнений образ п'ятисот добірливих молодців верховинських та загірних громад, які в тяжку годину боротьби з татаро-монгольською навалюю прийшли на допомогу тухольцям: *Хлоп в хлопа, мов росли явори, стояли всі три відділи <...> перед зібраною громадою* (101).

Емоційно-експресивний заряд несуть порівняння, які увиразнюють загальний суспільний стан громади. Пізнавально-виражальним змістом наповнює прозаїк п'ять разів ужите порівняння *як рівний серед рівних*, що великою мірою є втіленням ідеї твору. У цьому порівнянні – пропозиція бояринові визнати найосновніший принцип громади – рівність – як умову вступу до неї: *– Не тикай, боярине, наших земель і наших людей, а тоді, може, ми приймемо тебе до своєї громади, як рівного між рівним* (58). І зовсім інше функціонально-виражальне звучання тричі вжитого цього ж компаративу як засобу характеристики образу Максима: *Максим Беркут усюди однаковий, <...> мов рівний серед рівних* (13). Прозаїк доповнює характеристику в цьому ж семантичному полі іншим, художньо привабливим порівнянням, підкреслюючи, що Максим – людина великої сили й високих моральних якостей: *Він такий рицар, як і інші рицарі* (66). Глибший ступінь позитивної експресії передає компаратив, у якому йдеться вже про

конкретні морально-етичні риси героя, що вивичує його, простолюдина, над представниками іншої соціальної верстви: *...він ліпший, сміливіший і чесніший від усіх тих боярчуків, яких я бачила* (66). Сема 'рівність' лежить в основі цього тропу і в реченні-проханні Мирослави до батька стати разом з тухольцями проти татар: *Стань між ними до бою з наїзниками, як брат обік братів* (127), а також у змалюванні суспільного стану громади: *Мов одна душа, стояла тухольська громада дружно в праці і вживанні, в radoщах і в горі* (41).

Високий рівень експресії містять порівняння, що функціонують в описах зовнішньо- та внутрішньо-психологічного стану осіб. Саме такі засоби, оперті на зорово-відчуттєві асоціації, виражені прикметником або дієприкметником, подав прозаїк образ того, хто зазнав *гіршого, ніж смерть* (115), чиє тіло нестерпно стискали ланцюги, *мов залізні холодні гадюки* (111): *Мов мертвий, глядів Максим на пожежу* (111); *Він тремтів увесь, немов у лихорадці, і сік зубами, мов на морозі* (134). До таких же компаративів вдається письменник, характеризуючи інші позитивні образи, серед іншого й усієї тухольської громади: *Мов придавлена, мов підкошена тою гадкою, похилила Мирослава свою голову додолу* (73); *Німо, непорушно, мов дерев'яні стовпи, стояли на березі тухольці* (145).

Не бракує в авторському тексті подібних за морфологією природою порівнянь, коли йдеться про образи знавіснелих завоївників, своїх і чужих: *Той [Бурунда – І. У.] скакав на майдані мов скажений* (108); *Мов стрілою поразений, стрепенувся боярин на той голос...* (59); *Приходилось їм [монголам – І. У.] стояти спокійно, мов зв'язаним, і ждати смерті* (149).

Більшу, ніж у попередніх прикладах, експресивно-емоційну зарядженість несуть компаративи, побудовані на конкретних акустично-зорових асоціаціях зі стрижневими словами-іменниками: *Той крик був мов наглий удар грому* (87); *...вражіння <...> тільки миготіли <...> поперед його очима, мов спокошені чорні птахи* (111); *Старий Захар <...> тепер тремтів, мов мала дитина...* (152); *Гнівний, невдоволений, мов чорна хмара, ходив Бурунда по табору* (110).

Повість «Захар Беркут» – це твір про страшний двобій чесного волелюбного народу з напасливими завойовниками: татаро-монгольськими ординцями і тугарами-вовками. Тому в художньому арсеналі прозаїка чимало порівнянь – засобів змалювання картин боротьби тухольців з ворогами рідного краю. Передусім художник образно характеризує спосіб нападу чужинців на «тухольське становище», послуговуючись компаративами, в основі яких зорові асоціації – назви стихійних явищ природи, просторово-рельєфних малюнків її тощо: *І разом, мов важка скала, скочили монголи згори на не побіджену ще купку героїв* (97); *...мов тяжка лавина, валиться ворог далі драбиною додолу* (108); *...монголи пруться і пруться на них [тухольців – І. У.], мов хвилі повені* (96).

Колосальний заряд експресії містять порівняння зі стрижневим словом *повінь*. Цю лексему І. Франко вживає у мовній тканині твору і в безобразному сенсі, називаючи ним реалію, правда, штучно створену тухольцями з метою захисту себе від ординців. Вона ввела ворогів у стан розгубленості, розпорошеності, і це автор передає порівняннями зі словом *острів* (йому всюди сусидить епітет *чорний*), що асоціюється з окремішністю, відрізаністю (від суші), а звідси – і приреченістю: *Тут і там, мов чорні острови, виднілися з води купи монголів* (144); *Тільки десять куп, мов десять чорних островів, стояло ще живих [монголів – І. У.] на своїх кам'яних баштах* (146).

Широку панораму зорових і таку ж гаму слухових образів містить динамічно загострена картина потоплення монголів. Це був момент небаченого і нечуваного жахиття: невимовних переживань, страшного розпачу й нелюдської поведінки, що виявлялось у прагненні вбивати, нищити іншого, навіть товариша, навіть брата, щоб лише самому врятуватись. Для опису цього видовища використано низку яскравих порівнянь: один *...ричить, мов віл, і гримає ззаду потоплючих у плечі, мов рогами* (145), інший *...скигить, пищить, мов дитина* (145), деякі, *мов риби на терлі, <...> тиснуться, плюскочуть* (145).

Змальовуючи внутрішній стан завойовників у передчутті своєї загибелі, прозаїк послуговується здебільшого народнороз-

мовними емоційно зниженими порівняннями, напр.: *...тухольці своїм камінням повистрілюють їх, **мов качок** (141); ...погинемо без бою, без слави, **мов коти, кинені в ставок** (147);* одначе поінколи і для опису негативних персонажів прозаїк підбирає по-людськи співчутливі, пісенно-ліричні малюнки: *Він [ординець – І. У.] гойдався за кожним приливом води, **мов листок, сполосканий водою** (146).*

Зовсім інша тональність порівнянь, якими описано образи людей героїчного типу, здатних (попри усякі перепони) на відчайдушну відсіч тим, хто посягає на їхню незалежність: ***Мов один величезний камінь випущений із великої метавки напроти мурів твердині, так ударили наші молодці на монгольські ряди** (93).* Образ Максима, наприклад, змальовано через порівняння з левом, що асоціюється з безстрашністю, хоробрістю: *Максим <...> бився, **як лев** (96).* Сила, мужність і віра в неподоланність за найскладніших обставин залишає його живим, тоді як усі товариші з найближчого бойового оточення полягли головами. І це художньо передано журливо-ліричним порівнянням у реченні: *Тільки Максим сам один стояв, **мов дуб серед поля** (97).*

Майже всі описи обставин, природно-географічних умов та місць розташування бойових сил і протікання бойових дій теж не позбавлені експресії, переданої в основному індивідуально-авторськими порівняннями, які через призму авторського світобачення відображають дійсність: ***Мов нова, всемогучою волею здвигнена хвиля, так піднімалася кам'яна гать все вище й вище** (131); ...довкола долини запалали огнища, **немов заблискотіли серед пільми очі величезних вовків** (119).* Не бракує тут і народнорозмовних компаративів на зразок: *...село лежало **мов після чуми** (105); ...тухольська долина виглядала тепер, **мов пекло, залите вогнем** (109).*

Яскравими порівняннями насичені пейзажні малюнки, що мають різне функціональне призначення: то підкреслюють трагічність зображуваного: *...стіжки збіжжя й сіна виглядали, **мов купи розжареного вугля, дерева горіли, мов свічки, високо в повітря викидуючи <...> горюче листя, мов рої золотих мотилів** (109);* то контрастують із соціальним станом тухольців, у якому

панує боярська неситість і княжа сваволя (63), напр.: ...весняне небо ясніло пречистим блакитом, **немов не бачачи земної журбита тривоги** (63); то підсилюють хвилювання природи в передчутті нападу ворога, напр.: ...темні смерекові ліси <...> шептали тихо, таємничо, **немов передавали собі якусь зловіщу новину** (105); то передвіщають напад ворогів: **Зловіще птаство б'ється в повітрі, розривається плахтами** і кидається в різні боки, **мов хмари, биті бурею** (105).

Про високий рівень мистецького бачення дійсності й глибоку спостережливість художника переконливо промовляють різнодетальні, сповнені принад образки карпатської природи з індивідуально-авторськими компаративами, напр.: **дебрі, мов горла безодн** (14), **водопад, мов живий срібний стовп** (28), ...**скалісті береги кітловини** <...>, **мов рівні високі мармурові мури** (31). А загалом, оскільки дія повісті відбувається на лоні природи, Іван Франко, як слушно зауважує М. Рудницький [13, 90], використовує її як тло зображення.

Мовна тканина повісті з описами віроломних набігів татарської орди, що несла смерть, спустошення й рабство, органічно збагачена візуальними та акустичними порівняннями зі словами *кров, стріла, таран, камінь* та назвами інших бойових та військових реалій, надаючи особливої експресії найчастіше картинкам природи та рідше іншим образкам: ...*рештка монголів*, <...> **мов камінь з праці, вилетіла з вивозу...** (107); ...виднілися *річки і ставки червоні, як кров...* (137); ...*вітер кидав* [головнями – І. У.], **мов ognяними стрілами** (10).

Глибина словесно-художнього мислення письменника-класика зумовила те, що в мовному полотні твору багато частовживаних лексем (*кров, повінь, стовп, скеля, стріла* та ін.) функціонує і з прямим (номінативним, безобразним) значенням, і з конотативним (як назва об'єкта порівнянь), пор.: **Стріли** (пряме зн.) *засвистіли, мов змії...* (85) і ...*прудкі, мов стріла* (конотат. зн.), *пструги* (28). Ці два приклади (а таких у тексті повісті багато) – це беззаперечна ілюстрація художньої виразності й естетичної значущості, створеної входженням звичних назв до системи художніх засобів, що є фактом стилістичної мовотворчості на осно-

ві уже відомих мовних ресурсів. І це свідчить про великий виразно-зображальний потенціал української мови.

Висновки. Здійснене спостереження підводить до висновку, що порівняння – це важливий складник арсеналу емоційно-експресивних засобів повісті «Захар Беркут», який відзначається безсумнівною довершеністю художньої форми і «є нев’януchoю, чарівною квіткою у гроні шедеврів нашої літературної класики» [10, 12].

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Д. Порівняльні конструкції в українській мові. *Дослідження з граматики і граматичної стилістики української мови* : зб. наук. праць. Дніпропетровськ : ДДУ, 1980. С. 6–16.
2. Бибик С. В мене молодіця як калина (Про стилістичні функції порівнянь у мові прози Марка Вовчка). *Культура слова*. Київ : Наукова думка, 2004. Вип. 64. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine64-5.pdf>.
3. Бондаренко Ю. Міфологічна природа повісті І. Франка «Захар Беркут». *Дивослово*. 2000. № 1. С. 2–4.
4. Вашук Ф. Ідейно-естетична роль порівнянь у поезії Шевченка. *Збірник праць двадцять четвертої наукової Шевченківської конференції*. Київ : Наукова думка, 1982. С. 113–129.
5. Довженко Г. Порівняння у простому реченні сучасної української мови. *Синтаксична будова української мови*. Київ : Наукова думка, 1968. С. 44–50.
6. Дужик Н. Порівняльно-концептуальний елемент стилю Олега Ольжича. *Культура слова*. Київ : Наукова думка, 1977. Вип. 51. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine51-4.pdf>.
7. Кучеренко І. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1959. 106 с.
8. Мацько Л. Порівняння. *Українська мова: Енциклопедія* / голова ред. кол. В. М. Русанівський та ін. Вид. 2, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 469–470.
9. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилiстика української мови : підручник / за ред. Л. І. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 463 с.
10. Мороз О., Скоць А. З думою про народ і літературу. *Франко І. Вибрані твори*. Львів : Каменяр, 1977. С. 5–12.
11. Пилинський М. Порівняння як засіб творення народнопісенного стилю. *Культура слова*. Київ : Наукова думка, 1987. Вип. 32. С. 56–58.
12. Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови : підручник. Київ : Либідь, 1993. 248 с.
13. Рудницький М. Пейзаж у художній прозі Івана Франка. *Українське літературознавство*. Львів, 1968. Вип. 5. С. 85–91.

14. Русанівський В. Сила і краса (Особливості мови творів В. К. Винниченка). *Українська мова і література в школі*. 1992. № 2. С. 41–46.
15. Сокіл В. Фольклорні джерела повісті І. Я. Франка «Захар Беркут». *Українська мова і література в школі*. 1989. № 9. С. 74–76.
16. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / за заг. ред. І. Білодіда. Київ : Наукова думка. 1973. 588 с.
17. Ткаченко А. Мистецтво слова. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
18. Уздиган І. Стилїстичний потенціал порівнянь у прозі І. С. Нечуя-Левицького. *Творча індивідуальність І. С. Нечуя-Левицького і літературний процес* : зб. тез, доповідей і повідомлень конференції, присвячений 150-річчю з дня народження письменника. Черкаси, 1988. С. 151–153.
19. Франко І. Передмова до «Захар Беркут». Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1978. Т. 16. С. 7–8.
20. Франко І. Із секретів поетичної творчості. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 45–119.
21. Чабаненко В. Асоціація як універсальний чинник мовного розвитку. *Мовознавство*. 2005. № 3–4. С. 132–137.
22. Чередниченко І. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ : Радянська школа, 1962. 495 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Захар Беркут. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1978. Т. 16. С. 9–154.

REFERENCES

1. Baranyk, D. (1980). Porivnialni konstruktсии v ukrainskii movi [Comparative constructions in the Ukrainian language]. *Doslidzhennia z hramatyky i hramatychnoi stylistyky ukrainskoi movy*: zb. nauk. prats. Dnipropetrovsk: DDU, 6–16 [in Ukrainian].
2. Bybyk, S. (2004). V mene molodytsia yak kalyna (Pro stylistychni funktсии porivnian u movi prozy Marka Vovchka) [I have a young woman like a viburnum (On the stylistic functions of similes in the prose language of Marko Vovchok)]. *Kultura slova*. Kyiv: Naukova dumka, 64. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine64-5.pdf> [in Ukrainian].
3. Bondarenko, Yu. (2000). Mifolohichna pryroda povisti I. Franka “Zakhar Berkut” [The mythological nature of Ivan Franko’s story “Zakhar Berkut”]. *Dyvoslovo*, 1, 2–4 [in Ukrainian].
4. Vashchuk, F. (1982). Ideino-estetychna rol porivnian u poezii Shevchenka [Ideological and the aesthetic role of comparisons in Shevchenko’s poetry]. *Zbirnyk prats dvadtsiat chetvertoi naukovoї Shevchenkivskoi konferentsii*. Kyiv: Naukova dumka, 113–129 [in Ukrainian].

5. Dovzhenko, H. (1968). Porivniannia u prostomu rechenni suchasnoi ukrainskoi movy [Comparison in a simple sentence in modern Ukrainian]. *Syntak-sychna budova ukrainskoi movy*. Kyiv: Naukova dumka, 44–50 [in Ukrainian].
6. Duzhyk, N. (1977). Porivnialno-kontseptualnyi element styliu Oleha Olzhycha [Comparative and conceptual element of Oleg Olzhych's style]. *Kultura slova*. Kyiv: Naukova dumka, 51. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine51-4.pdf> [in Ukrainian].
7. Kucherenko, I. (1959). Porivnialni konstruktii movy v svitli hramatyky [Comparative constructions of language in the field of grammar]. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho universytetu [in Ukrainian].
8. Matsko, L. (2000). Porivniannia [Comparison]. *Ukrainska mova: Entsyklo-pediia* / holova red. kol. V. M. Rusanivskyi ta in. Vyd. 2, vypr. i dopov. Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M. P. Bazhana, 469–470 [in Ukrainian].
9. Matsko, L. I., Sydorenko, O. M., Matsko, O. M. (2003). Stylistyka ukrainskoi movy [Stylistics of the Ukrainian language]: pidruchnyk / za red. L. I. Matsko. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
10. Moroz, O., Skots, A. (1977). Z dumoiu pro narod i literaturu [Thinking about the people and literature]. *Franko, I. Vybrani tvory*. Lviv: Kameniar, 5–12 [in Ukrainian].
11. Pylynskyi, M. (1987). Porivniannia yak zasib tvorennia narodnopisennoho styliu [Comparison as a means of creating a folk song style]. *Kultura slova*. Kyiv: Naukova dumka, 32, 56–58 [in Ukrainian].
12. Ponomariv, O. D. (1993). Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy [Stylistics of the modern Ukrainian language]: pidruchnyk. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
13. Rudnytskyi, M. (1968). Peizazh u khudozhnii prozi Ivana Franka [Landscape in Ivan Franko's literary prose]. *Ukrainske literaturoznavstvo*. Lviv, 5, 85–91 [in Ukrainian].
14. Rusanivskyi, V. (1992). Syl'a i krasa (Osoblyvosti movy tvoriv V. K. Vynnychenka) [Power and beauty (peculiarities of the language of V. K. Vynnychenko's works)]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 2, 41–46 [in Ukrainian].
15. Sokil, V. (1989). Folklorni dzherela povisti I. Ya. Franka "Zakhar Berkut" [Folklore sources of Ivan Franko's story "Zakhar Berkut"]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 9, 74–76 [in Ukrainian].
16. Suchasna ukrainska literaturna mova. Stylistyka [Modern Ukrainian literary language. Stylistics] / za zah. red. I. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, 1973 [in Ukrainian].
17. Tkachenko, A. (2003). Mystetstvo slova [The art of the word]. Kyiv: VPTs "Kyivskyi universytet" [in Ukrainian].
18. Uzdyhan, I. (1988). Stylistychnyi potentsial porivnian u prozi I. S. Nechuia-Levytskoho [Stylistic potential of comparisons in I. S. Nechuy-Levytsky's prose]. *Tvorcha indyvidualnist I. S. Nechuia-Levytskoho i literaturnyi protses*: zb. tez, dopovidei i povidomlen konferentsii, prysviachenyi 150-richchiu z dnia narodzhennia pysmennyka. Cherkasy, 151–153 [in Ukrainian].

19. Franko, I. (1978). Peredmova do “Zakhar Berkut”. Obraz hromadskoho zhyttia Karpatskoi Rusi v VIII vitsi [Preface to “Zakhar Berkut”. The image of public life in Carpathian Rus in the VIII century]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 16, 7–8 [in Ukrainian].

20. Franko, I. (1981). Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti [From the secrets of poetry]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 31, 45–119 [in Ukrainian].

21. Chabanenko, V. (2005). Asotsiatsiia yak universalnyi chynnyk movnoho rozvytku [Association as a universal factor of language development]. *Movoznavstvo*, 3–4, 132–137 [in Ukrainian].

22. Cherednychenko, I. (1962). Narysy z zahalnoi stylistyky suchasnoi ukrainskoi movy [Essays on the general stylistics of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. (1978). Zakhar Berkut [Zakhar Berkut]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 16, 9–154 [in Ukrainian].

Uzdygan I. Comparison is an inalienable linguistic attribute of Ivan Franko's story “Zakhar Berkut”. The article examines the principal lingvostylistic functions of similes and their role in conveying the idea and content of I. Franko's historical narrative “Zakhar Berkut”. It has been shown that the author resorts to this associatively created trope in drawing landscapes, portraits, the appearance of the inner world, and the conduct of people under certain conditions, as well as combat among them.

Key words: association, trope expression, commonly used similes, original author's similes, lyrical song similes.

*Статтю вперше опубліковано в:
Франкознавчі студії : зб. наук. праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка.
Дрогобич : Коло, 2007. Вип. 4. С. 774–784.*

**Христина ФЕДОРИШИН,
Оксана КУШЛИК**

**АМПЛІФІКАЦІЯ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ
ГРАДАЦІЙНИХ ВІДНОШЕНЬ У СТИЛІСТИЧНОМУ
СИНТАКСИСІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА
(на матеріалі оповідання «Хома з серцем
і Хома без серця»)**

Статтю присвячено дослідженню ампліфікації як засобу увиразнення градаційних відношень у стилістичному синтаксисі прозових творів Івана Франка (на матеріалі оповідання «Хома з серцем і Хома без серця»). Установлено, що використання цієї стилістичної фігури підсилює семантику слів чи фраз, надаючи їм значущості та емоційного забарвлення, експресивно актуалізує певний фрагмент тексту. З'ясовано семантику ампліфікаційних структур, простежено їхні граматичні особливості.

Ключові слова: градація, градаційні відношення, ампліфікація, ампліфікаційний ряд, лексичні синоніми, контекстуальні синоніми, категорія експресивності.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Дослідження проблем стилістичного синтаксису посідають вагоме місце в сучасній лінгвостилістиці, оскільки синтаксис, на відміну від інших розділів мовознавчої науки, має особливі потенційні можливості для вираження різних відношень, механізмів моделювання художньої дійсності, для реалізації основного / неосновного шляху осмислення пізнаного, установлення закономірностей «насичення речення інформацією та прагнення передати складний / надскладний світ авторського бачення» [7, 493]. Ця особливість полягає в сполучуваності слів у межах різних синтаксичних структур, комбінаціях цієї сполучуваності та варіативності, які забезпечують неповторність манери викладу того чи того письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвоукраїністика вже має певні напрацювання в цій царині. Зокрема, над проблемами експресивного синтаксису як лінгвістичного напрямку працюють С. Єрмоленко, А. Загнітко, О. Матвійчук, Т. Вавринюк, Н. Івкова та ін.; досягнуті в цій царині результати проаналізувала Н. Гуйванюк; вивченню синтаксичного аспекту вираження ідіостилу письменника присвятили свої студії Л. Козловська, Н. Ладиняк, М. Лук'янченко, І. Завальнюк, Л. Прокопчук, Ю. Калашник; специфіку синтаксису прози певного літературного напрямку розробляють І. Дегтярьова, Н. Кондратенко, І. Руміга; особливості використання стилістичних фігур у художньому тексті з'ясовує Ю. Старовойт та ін.

На сьогодні помітно зросла кількість наукових розвідок, автори яких досліджують використання в текстах поетичних чи прозових творів стилістичних фігур, пов'язаних з відхиленням від певних логіко-смыслових норм оформлення фрази. Серед інших сюди належать градація й ампліфікація. Лінгвісти не одностайні щодо статусу і взаємопов'язаності цих лінгвістичних одиниць. Більшість з них розглядають ампліфікацію як засіб вираження градаційних відношень [11, 220; 15, 137]. Проте наукових праць, у яких докладно вивчено цю проблему, недостатньо, до того ж значний вплив на те чи те рішення має задум автора й манера викладу матеріалу як виразники «авторської моделі світу, як функціонування мовних знаків національної культури» [6, 304].

До неперевершених митців слова, без сумніву, належить Іван Франко – поет, прозаїк, драматург, публіцист, критик й історик літератури, перекладач, видавець, науковець. Постать його багатогранна й до кінця незбагненна. Усебічно обдарований, енциклопедично освічений, надзвичайно працьовитий, Франко виявив себе на багатьох ділянках української культури. Сучасне прочитання його творів дає підстави для нового штриху до його портрета, а його мовотворчість і надалі залишається щедрим і багатим джерелом для дослідників мови. Письменник неодноразово посплугувався у своїх творах градацією й ампліфікацією. Проте в кожному з них ці стилістичні фігури, окрім вираження загального

експресивного значення, виявляли певні особливості, характерні лише для конкретного твору.

Формулювання мети і завдань. *Мета* статті – дослідити ампліфікацію як стилістичний засіб увиразнення градаційних відношень в оповіданні Івана Франка «Хома з серцем і Хома без серця».

Поставлена мета передбачає виконання низки *завдань*, зокрема: виокремити ампліфіковані структури в аналізованому творі та з'ясувати їхні граматичні особливості; установити семантичні різновиди ампліфікацій та окреслити специфіку функціонування кожного з різновидів у відповідному контексті; простежити пов'язаність ампліфікації з градацією; визначити вектори розвитку градаційних відношень.

Виклад основного матеріалу. Основним композиційним засобом оповідання Івана Франка «Хома з серцем і Хома без серця» є контраст, завдяки якому автор уміло протиставляє героїв – представників різних ідеологічних концепцій, популярних тоді серед української інтелігентної молоді, а також робить їх живими символами «різних боків амбівалентного людського «Я» письменника» [3, 221]. Вічна суперечка між «розумом» і «серцем» супроводжувала Івана Франка впродовж усього життя і, звичайно, позначилася на його творчості, що по-різному проявилось в тому чи тому літературному творі. Синтез боротьби між «рацією» та «емоцією» знайшов втілення, зокрема, в образах реаліста *Хоми без серця*, який був «стриманий, мовчазний, скептичний, навіть цинічний» [14, 168], та романтика *Хоми із серцем*, який був «надміру емоційний, сентиментальний, запальний, володів “невичерпним засобом декламацій про свободу, братерство і гуманність”» [14, 168], а також їхніх поглядах, переконаннях, вчинках, життєвих уподобаннях, способах життя.

Будь-який контраст передбачає констатацію протилежностей, які є засадничими в розрізненні певних реалій. І якщо ці протилежності симетрично розвиваються в полярних напрямках відносно певного орієнтира, то ефект контрасту увиразнюється – стає більш відчутним, динамічним, прогнозованим [4, 87]. Зі свого боку, нанизування, нагромадження ознак, рис, властивостей,

дій, процесів, за якими протиставляються порівнювані одиниці, передбачає усталений при цьому порядок – висхідний або низхідний. Особливим стилістичним засобом для цього слугує градація.

У довідковій літературі градацію (лат. *gradatio* ‘поступове підвищення, посилення’) тлумачать як стилістичну фігуру, яка полягає в нагнітанні засобів художньої виразності задля підвищення (клімакс) чи пониження (антиклімакс) їхньої емоційно-сміслової значущості (ЛСД, 165) або задля поступового переходу від одного рівня до іншого – від нижчого до вищого чи навпаки (СЛТ, 94). Будь-яка поступова зміна якостей передбачає наявність одиниць виміру результату цих змін, тобто т. зв. «вимірювальної шкали, яка слугує умовним еталоном для здійснення тих чи тих вимірювальних процедур»¹ [16, 159]. Такою одиницею виміру в межах категорії градації є шкала градації, що повинна мати свою точку відліку, з якою зазвичай пов’язують поняття нуля, норми, еталона, середнього ступеня якості; поділки (градаційні квантори) і відповідне заповнення цих поділок в одному або іншому напрямку (збільшення або зменшення ознаки) [2, 58].

На шкалі градації як стилістичної фігури об’єднуються емоційне, оцінне, інтенсивне й соціальне поля мовця й відображаються кількісні та якісні ознаки об’єкта градації, які на основі соціальних уявлень, орієнтації щодо норми у свідомості мовця узагальнені в психологічне градаційне значення елемента шкали градації. Спробуємо простежити ступінь висхідної і низхідної градації характерів та рівнів реалізації себе як особистостей на прикладі персонажів з оповідання Івана Франка – Хоми із серцем і Хоми без серця.

Точкою відліку на шкалі градації умовно слугуватиме те спільне, що об’єднувало обох героїв. Вони народилися *«одного й того самого року, одного й того самого дня»*, їхній *«святий патрон, апостол Тома, був ласкав на них обох і показав на них великі чуда»*, бо *«...не повмирали ані від простуди <...>, ані від сонячного удару <...>, ані на різачку <...>, ані на задавлячку, ані на голодний тиф, ані на жоду з <...> 77 язв...»*, потрапили *«до шкіл, училися пильно, перегризлися сак-не-так крізь тисячні*

¹ Переклад належить авторам.

протинності та перешкоти, які руському хлопському синові за-
валюють навіть найпростішу і найрівнішу дорогу до сонячної
сторони життя, і дісталися на університет», у якому «зроби-
лися острі на язик, правдомовні, зарозумілі й невірні» (7). Далі
І. Франкові вдається зобразити обох героїв таким чином, що опис
їхніх характерів, світогляду, уподобань умовно заповнює града-
ційні квантори векторів «Хома з серцем» і «Хома без серця», які
є протилежними один до одного, оскільки виражають полярний
ступінь вияву ознаки, тобто перший Хома містить певний надли-
шок цієї ознаки – більше норми, а другий Хома має недостатню
кількість ознаки – менше норми.

Основою градаційних відношень, як уже зазначалося, ува-
жають ампліфікацію, яка полягає в нанизуванні, нагромадженні
однотипних і однорідних компонентів речення. Кожен компонент
має своє самостійне значення, але, взаємодіючи, вони, з одного
боку, експресивно підсилюють висловлювання, що конкретизує,
деталізує той чи той ступінь градаційної шкали, а з іншого – уви-
разнюють симетрично розташовані полярні вектори, що створює
очікуваний ефект контрасту.

Учення про ампліфікацію здавна відоме у стилістичній тео-
рії. Про неї йшлося в середньовічних, ренесансних та барокових
поетиках. Зокрема, Й. Кононович-Горбацький, автор київської
риторики 1637 р. «Orator Mihileanus», слідом за Цицероном, який
називав ампліфікацією стилістичний засіб, що «хвилює душі і
викликає довіру у промові» [Цит. за: 8, 76], уважав, що суть цієї
фігури полягає у відповідному нагромадженні додаткових даних
про предмети, місцевості, спогади, необхідних для ілюструван-
ня достовірності деяких положень [Там само]. Подібної думки
про ампліфікацію дотримувався Ф. Прокопович, висновуючи,
що ампліфікація полягає в тому, щоб говорити багато про те, про
що можна сказати коротко, оскільки будь-що збільшується не
від того, що існує багато слів про нього, а саме багато слів ви-
користовується, щоб його збільшити, надати сили якому-небудь
аргументу, зробити його важливішим і переконливим [10, 191].
Звідти «завданням ампліфікації є додати речі величину, а метою –
зробити промову сильнішою і успішнішою» [10, 191].

Сучасні визначення ампліфікації більшою мірою збігаються, актуалізуючи ту чи ту стилістичну функцію, і загалом опираються на усталений упродовж віків принцип – нагромаджувати однорідні мовні засоби (синоніми, епітети, порівняння, антоніми тощо) для увиразнення характеристики, доповнення і збагачення думки, «наростання емоційного напруження, сили та експресивності висловлення» [5, 31].

Ампліфікація реалізується здебільшого трьома основними способами: нагромадженням (скупченням, перерахування), збільшенням, порівнянням [10, 192]. В аналізованому оповіданні поширено ампліфікаційні структури, які постали першим і другим способом, до того ж ці способи зумовлені певною мірою синтаксичним статусом одиниці, яка зазнає ампліфікації. Зокрема, нагромадження як один зі способів утворене здебільшого за рахунок нанизування однорідних:

– підметів, напр.: – *Наша духова лінь і безкритичність, наша **трусливість** та **анатія** – ось хто потребує віри, догми, неомильної рецепти на те, що буде і чого ніхто не знає і не може знати (20);*

– присудків (простих дієслівних, складених іменних), напр.: – *Люди не мають тепер за що боротися, **нудяться, розкрадають гроші в касах, сваряться за особи і свищуть на принципи** (25); Але треба завсіди розуміти і вияснювати, що се не жадні справжні **ідеали**, не жадні **святощі**... (20);*

– додатків, напр.: – *Мусимо в ту ліниву масу ввітхнути **зворушення, пристрасть і огонь** (26);*

– обставин, напр.: ...*хоча за його [Хоми Балайди – Х. Ф., О. К.] **правдомовність, непідступність та популярність** його не любили..., все-таки своїм характером і знанням він і тут виборів собі певний **респект** (23);*

– означень, напр.: *Найгірше те, що ти вмовив сам собі і тим людям ілюзію, буцімто ви, демонструючи отак палицями та камінням, робите щось **велике, сміле, енергійне** (19).*

Ампліфіковані внаслідок нагромадження, нанизування одиниці здебільшого є контекстуальними синонімами, тобто словами, які виявляють референтну ідентичність, семантичну подібність,

єдність функціонально-стилістичних показників та однакову прагматичну спрямованість лише в певному контексті [1, 6] і водночас роль яких «завжди зумовлюється функцією диференціації, обумовленої прагненням авторів виразити різні відтінки поняття» [12, 234]. Найбільш визначальним чинником контекстуальної синонімії є семантична подібність таких одиниць, яка виникає на основі взаємозв'язку з тим чи тим поняттям – його усім обсягом чи деякими з лексико-семантичних варіантів. Наприклад, у реченні *Всяке становище в суспільності накладає пута на **душу**, на волю, на язык, а я хочу бути свободним, – заявив горячо Хома з серцем* (12) контекстуальна синонімія розвинулася з потреб актуалізувати ті основні обмеження для людини, спричинені її тодішнім становищем у суспільстві. Ампліфікаційним нанизуванням іменників *душа*, *воля*, *язык* як втілення унаслідок синекдохічного перенесення відповідних прав, вольностей авторові вдається досягти піку експресивності і відповідно продемонструвати «комунікативний потенціал слова, його здатність увібрати та виразити незчисленну кількість okazіональних смислів» [13, 137]. До того ж послідовність розміщення цих іменників не випадкова: спершу становище в суспільстві «накладає пута» на саму людину (*душу*), тоді на її світогляд (*волю*), потім на можливість вільно висловлювати свої думки (*язык*).

Нанизуватися можуть також і лексичні синоніми, напр.: *...по тім пам'ятнім зібранні, коли сотки **зворушених, розгарячених, обурених** робітників купами звільна і серед живих розмов та погроз розходилися з Єзуїтського саду на всі боки міста, Хома з серцем <...> здибався на однім закруті хідника зі своїм приятелем і противником, Хомою без серця, який, очевидно, також ішов із тих зборів, хоч іншою дорогою* (12).

Зрідка ампліфікаційний ряд утворюють лексичні й контекстуальні синоніми разом, напр.: *Наша духовна лінь і безкритичність, наша трусливість та апатія – ось хто потребує **віри, догми, неомильної рецепти** на те, що буде і чого ніхто не знає і не може знати* (21).

Ампліфікація внаслідок нагромадження іноді охоплює також предикативні структури складного речення (як сполучникового,

так і безсполучникового). Засобом увиразнення тоді часто слугує повтор лексичних елементів, напр.: – *Не боротьба зайва, не змагання зайві, але зайві всі рецепти* *будущого устрою, всі конструкції, всі так звані ідеали* (20); – *А все ж таки, повторяю тобі, доки не доконаємо сього внутрішнього увільнення, доти всі теорії соціального перевороту, доти всі соціальні реформи безплідні* (15); *Кожний мусить сю семінарію пройти сам у собі і сам із собою, мусить виповісти війну апатії й шаблону в усіх формах, мусить сам у собі і в своїм оточенні збудити і піддержувати тугу <...> за новими <...> людьми* (15).

Другий спосіб ампліфікації – збільшення – більшою мірою охоплює означення. Суть цього способу полягає в зміні обсягу нанизуваних елементів – їхньому поширенні залежними компонентами. Простежено кілька варіантів цього виду ампліфікації, зокрема:

1) збільшення обсягу основних елементів за рахунок залежних слів чи конструкцій починається з **першого** слова, напр.: ... *се був невеличкий живий чоловічок із повним виразу, але звичайно меланхолійним лицем, з очима, майже все немов примгленими слізьми, з лагідним, м'яким, хоч не мелодійним, голосом* (10);

2) збільшення обсягу основних елементів починається з **другого** слова, напр.: *Хома Галабурда, високий, трохи неповертливий, з лицем немов дерев'яним, із різким, сухим голосом і з іронічним усміхом на устах, відразу не був примітний серед молодіжі* (10);

3) збільшення обсягу починається з **третього** слова, напр.: –...і коли настане вибух – *сліпий, легкомисний, не обчислений у своїх наслідках і неясний у своїх цілях, – ви ховаєтеся за невідоме...* (18);

4) збільшення обсягу характерне для одного (часто другого слова) у низці ампліфікованих однорідних членів речення, напр.: *Кожний мусить... піддержувати тугу не за новими порядками, але за новими, вищими духовно й етично, культурнішими людьми* (15).

Диференціація способів ампліфікації зумовлює не лише синтаксичний статус компонентів, які зазнають ампліфікації, а і

їхню частиномовну належність. В аналізованому творі засвідчено здатність повнозначних слів усіх лексико-граматичних класів виконувати цю стилістичну функцію. Проте кожна з частин мови має свої особливості емоційно-експресивного вираження.

Найчастіше ампліфікуються прикметники, що пов'язано з їхніми лексико-семантичними й граматичними особливостями. На лексико-семантичному рівні прикметники є, по-перше, виразниками статичної ознаки (якостей, властивостей, відношень), що робить їх сприятливими для вираження різних логіко-граматичних відношень, а по-друге, їм притаманне суб'єктивно-оцінне значення і відповідна конотація, що особливо важливо для формування словесного художнього образу, реалізованого епітетами. На граматичному рівні статичність ознаки експліковано атрибутивною синтаксичною функцією, напр.: – *Ми ставимо собі плани скромні, близькі, можливі до досягнення...* (21); ...і коли настане вибух – *сліпий легкокомисний..., неясний у своїх цілях, – ви ховаєтеся за невідоме...* (18).

Водночас прикметники як клас ознакових слів здатні виражати предикативні відношення, тобто виконувати функцію складеного іменного присудка, що теж збільшує частотність уживання їх в ролі ампліфікованих компонентів, напр.: *Швидко звичайна розмова стала занадто і вбогою, і холодною для їх ентузіастичного настрою* (16).

Серед ампліфікаційних структур значну кількість становлять ряди однорідних слів, виражених іменниками. До того ж виконують вони різні синтаксичні функції, зокрема:

а) підмета, напр.: – *Значить, усе те, вся боротьба за поліпшення долі робучих мас, усе змагання до соціалістичного ідеалу, вся агітація – то зайве, на твою думку?* (20);

б) присудка, напр.: *Се наша апатія, наша дурнота і наша трусливість* (14);

в) додатка, напр.: *Тисячні впливи й імпульси переплітаються і поборюють себе, змінюють через се свій напрям, свою інтенсивність, навіть свій зміст...* (19);

г) обставини, напр.: ...*хоча за його [Хоми Галабурди – Х. Ф., О. К.] правдомовність, непідкупність та популярність його не*

любили..., все-таки своїм характером і знанням він і тут виборов собі певний респект (23);

г) прикладки, напр.: ...викури́в з села давнього писаря, збан-крованого **канцеліста**, **п'яницю**, безсовісного **деруна** та **ошу-канця** (21).

Показовим прикладом реалізації контрасту внаслідок нагромадження полярних ампліфікованих рядів є речення *Але треба завсіди розуміти і вияснювати, що се не жадні справжні **ідеали**, не жадні **святощі**, а тільки **виплоди** нашого власного духу, **форми** нашого думання* (20), у якому засобом вираження протиставних відношень, крім нанизування полярних компонентів, слугує протиставний сполучник **а** між однорідними членами речення і наявність заперечної частки **не** на початку протиставлюваних одиниць.

Можливість утворювати ампліфіковані ряди реалізують і дієслова, які надають вислову послідовності, динамічності, «шліфованості» розвитку подій, напр.: *Шумними словами, вибухами свого власного, на те вже вишколеного, темпераменту <...> ви те й робите, що **бентежите** прості, наївні серця людей, **підготовляєте**, **підігріваєте** їх, немов **насіпаєте** порохом, а потім **кидаєте** в той порох запалку* (18); ***Прийшло** до бійки, кількох жандармів **потурбовано**, а потім **рушено походом** на поліцію, **повибивано** вікна камінням і так далі* (17); ***Говорено** багато про бідних пролетаріїв і твердосердих визискувачів, **обмірковувано** соціальні проблеми, **дискутовано** з більш або менше розкішною дрозжжю про великий соціальний переворот* (11).

Висновки. Стилiстичний синтаксис прозових творiв Iвана Франка багатий на рiзноманiтнi виражальнi засоби. Одним з них є ампліфікація, використання якої, попри своє основне призначення – експресивно підсилювати висловлювання, у різних творах має свою специфіку. В оповіданні «Хома з серцем і Хома без серця» ампліфікаційні конструкції як експлікатори градаційних відношень слугували увиразненням контрасту – принципу організації цього художнього твору. Різна зовнішність, протилежність характерів, світогляду двох головних героїв – Хоми із серцем і Хоми без серця як представників різних ідеологічних концепцій –

деталізовані різними видами ампліфікацій, за допомогою яких, з одного боку, розкриваються думки, погляди, уподобання, вчинки обох персонажів, а з іншого – створюється відповідний ефект контрасту, що за задумом автора має відповідний художній вплив на читача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басок В. А. Контекстуальна синонімія : семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2006. 20 с.
2. Батрин Н. Семантична градація : її ознаки та характеристика. *Мандрівець*. 2007. № 5. С. 58–60.
3. Голод Р. Б. «Напрям реальний з закраскою романтичною...» : до питання про особливості творчого методу Івана Франка. *Вісник Житомирського державного педагогічного ун-ту імені Івана Франка*. 2004. Вип. 15. С. 219–222.
4. Гриня Н. Контраст як семантико-функціональна категорія тексту (на матеріалі лексикографічних джерел та лінгвістичних учень). *Вісник Львівського університету. Серія : Іноземні мови*. 2012. Вип. 19. С. 86–93.
5. Дегтярьова І. Стилістичний синтаксис української постмодерністської прози. *Українська мова*. 2009. № 3. С. 27–38.
6. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ : Довіра, 1999. 431 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
8. Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. Київ : Наукова думка, 1983. 236 с.
9. Матвійчук О. М. Експресивний синтаксис. Сучасні напрямки досліджень міжкультурної комунікації та методики викладання іноземних мов. Житомир : ЖДУ, 2011. 223 с.
10. Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво. *Феофан Прокопович. Філософські твори*. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 1. С. 103–507.
11. Савченко Л. Ампліфікація як основний стилістичний прийом художньої мови Уласа Самчука (на матеріалі роману «Темнота»). *Наукові записки Тернопільського національного педуніверситету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мовознавство / редкол.: Д. Г. Бучко, В. В. Грешук, В. В. Німчук та ін.* Тернопіль : ТНПУ, 2005. Вип. 1 (13). С. 218–227.
12. Семак Л. А. Функційно-стилістичний потенціал контекстуальних синонімів у сучасній жіночій прозі. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2014. Вип. 15. С. 230–237.
13. Суддя А. Н. Функціонування мовних і контекстуальних синонімів-прикметників у німецькомовному художньому дискурсі у прагматистич-

ному та когнітивному аспектах. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія*. 2009. Вип. 60. С. 132–138.

14. Шкраб'юк П. В. Від соціального до національного, або три есеї про державницькі візії Івана Франка. *Ювілейний збірник на пошану Степана Геля* / відп. ред. Іван Копич, заступник відп. ред. Андрій Сова. Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2011. Вип. 10. С. 162–169.

15. Щербатюк В. С. Способи використання синонімів у мовотворчості Ліни Костенко. *Science and education a new dimension* / ed. dr. X. Vámos, dr. J. Barkáts, dr. N. Tarasenkova, L. Kótis. Budapest, 2013. Vol. 2. P. 135–138.

16. Stevens S. S. On the Psychophysical Law. *Psychological Review*. 1957. Vol. 64. No. 3. P. 153–181.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

ЛСД – Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.

СЛТ – Словник літературознавчих термінів / за ред. В. М. Лесина, О. С. Пулинця. Київ : Радянська школа, 1965. 430 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Хома з серцем і Хома без серця. *Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1979. Т. 22. С. 7–29.

REFERENCES

1. Basok, V. A. (2006). Kontekstualna synonimiiia: semantyko-stylistychnyi ta prahmatychnyi aspekty (na materialy imennykiv suchasnoi nimetskoi movy) [Contextual synonymy: semantic, stylistic and pragmatic aspects (based on the material of modern German nouns)]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Kyiv [in Ukrainian].

2. Batryn, N. (2007). Semantychna hradatsiia: ii oznaky ta kharakterystyka [Semantic gradation: its features and characteristics]. *Mandrivets*, 5, 58–60 [in Ukrainian].

3. Holod, R. B. (2004). “Napriam realnyi z zakraskoiu romantychnoi...”: do pytannia pro osoblyvosti tvorchoho metodu Ivana Franka [“The Realism with Romantic Colouring...”: Relating the Peculiarities of Ivan Franko's Creative Method]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho pedahohichnoho un-tu imeni Ivana Franka*, 15, 219–222 [in Ukrainian].

4. Hrynia, N. (2012). Kontrast yak semantyko-funktsionalna katehoriia tekstu (na materialy leksykohrafichnykh dzherel ta linhvistychnykh uchen) [Contrast as a semantically functioning category of a text (based on lexicographic sources and linguistic studies)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia: Inozemni movy*, 19, 86–93 [in Ukrainian].

5. Dehtiarova, I. (2009). Stylistychnyi syntaksys ukrainskoi postmodernistskoi prozy [Stylistic syntax of Ukrainian postmodern prose]. *Ukrainska mova*, 3, 27–38 [in Ukrainian].
6. Yermolenko, S. Ya. (1999). Narysy z ukrainskoi slovesnosti (stylistyka ta kultura movy) [Essays on Ukrainian literature (stylistics and culture of language)]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
7. Zahnitko, A. P. (2001). Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax]. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
8. Masliuk, V. P. (1983). Latynomovni poetyky i rytoryky XVII – pershoi polovyny XVIII st. ta yikh rol u rozvytku teorii literatury na Ukraini [Latin-language poetics and rhetoricians of the XVII and first half of the XVIII century and their role in the development of literary theory in Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
9. Matviichuk, O. M. (2011). Ekspresyivnyi syntaksys. Suchasni napriamky doslidzhen mizhkulturnoi komunikatsii ta metodyky vykladannia inozemnykh mov [Expressive syntax. Modern trends in intercultural communication research and foreign language teaching methods]. Zhytomyr: ZhDU [in Ukrainian].
10. Prokopovych, F. (1979). Pro rytorychne mystetstvo [About the art of rhetoric]. *Feofan Prokopovych. Filosofski tvory*. Kyiv: Naukova dumka, 1, 103–507 [in Ukrainian].
11. Savchenko, L. (2005). Amplifikatsiia yak osnovnyi stylistychnyi pryiom khudozhnoi movy Ulasa Samchuka (na materialy romanu “Temnota”) [Amplification as the primary stylistic device in Ulas Samchuk’s imaginative language (based on the novel Darkness)]. *Naukovi zapysky TNPU im. V. Hnatiuka. Ser.: Movoznavstvo / redkol.: D. H. Buchko, V. V. Hreshchuk, V. V. Nimchuk ta in.* Ternopil: TNPU, 1 (13), 218–227 [in Ukrainian].
12. Semak, L. A. (2014). Funktsiino-stylistychnyi potentsial kontekstualnykh synonimiv u suchasni zhinochii prozi [Functional and stylistic potential of contextual synonyms in contemporary women’s prose]. *Doslidzhennia z leksykologii i hramatyky ukrainskoi movy*, 15, 230–237 [in Ukrainian].
13. Suddia, A. N. (2009). Funktsionuvannia movnykh i kontekstualnykh synonimiv-prykmetnykiv u nimetskomovnomu khudozhnomu dyskursi u prahmastylistychnomu ta kohnityvnomu aspektakh [The functioning of linguistic and contextual adjectival synonyms in German-language literary discourse in pragmatic and cognitive contexts aspects]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Romano-hermanska filologhiia*, 60, 132–138 [in Ukrainian].
14. Shkrabiuk, P. V. (2011). Vid sotsialnoho do natsionalnoho, abo try esei pro derzhavnyi vizii Ivana Franka [From the social to the national, or three essays on Ivan Franko’s state vision]. *Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Stepana Heleia / vidp. red. Ivan Kopych, zastupnyk vidp. redaktora Andrii Sova*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi komertsiiinoi akademii, 10, 162–169 [in Ukrainian].
15. Shcherbatiuk, V. S. (2013). Sposoby vykorystannia synonimiv u movotvorchosti Liny Kostenko [Ways of using synonyms in Lina Kostenko’s language

creativity]. *Science and education a new dimension* / dr. X. Vámos, dr. J. Barkáts, dr. N. Tarasenkova, L. Kótiš. Budapest, 2, 135–138 [in Ukrainian].

16. Stevens S. S. (1957). On the Psychophysical Law. *Psychological Review*, 64 / 3, 153–181 [in English].

DICTIONARIES

ЛСД – Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk (2007) [Literary dictionary-reference book] / za red. R. T. Hromiaka, Yu. I. Kovaliva, V. I. Teremka. Kyiv: VTs “Akademiiia” [in Ukrainian].

СЛТ – Slovnyk literaturoznavchykh terminiv (1965) [Dictionary of Literary terms] / za red. V. M. Lesyna, O. S. Pulyntsia. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. (1979). Khoma z sertsem i Khoma bez sertsia [Homa with a heart and Homa without a heart]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 22, 7–29 [in Ukrainian].

Fedoryshyn Khr., Kushlyk O. Amplification as a way of expressing gradation interactions in the stylistic syntax of Ivan Franko's prose (based on the story “Khoma with a heart and Khoma without a heart”).

The paper is devoted to the investigation of amplification as a means of expressing gradation in the stylistic syntax of Ivan Franko's prose (based on the story “Khoma with a heart and Khoma without a heart”). It was found that using this stylistic means in the works helps to intensify separate words or phrases, enhancing their significance and emotional coloring, and emphasizing the expressiveness of a specific paragraph of the text. The semantics of amplified structures have been classified; their grammatical peculiarities have been elucidated.

Key words: gradation interactions, lexical synonyms, contextual synonyms, gradation, amplification.

Статтю вперше опубліковано в:
Проблеми гуманітарних наук. Серія : Філологія :
зб. наук. праць Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка.
2016. Вип. 38. С. 179–188.

РОЛЬ ЕКСПРЕСЕМ У ТВОРІ «КОВАЛЬ БАССІМ» І. ФРАНКА

У статті проаналізовано особливості мовостилю І. Франка з погляду категорії експресивності. Здійснено класифікацію лексичних та фразеологічних одиниць, які є основою створення експресивного простору тексту.

Ключові слова: *категорія експресивності, експресема, мовостиль, лексичні та фразеологічні одиниці.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Неодмінним естетичним атрибутом художнього стилю загалом й індивідуального стилю письменника зокрема є категорія експресивності. Особливої уваги з погляду експресивно маркованих одиниць заслуговує мистецька спадщина І. Франка, яка є взірцем образності, вишуканої метафоричності, інтелектуальної думки. Багатогранність творчого доробку І. Франка дає змогу простежити одну з малодосліджених сфер – роль експресем у художніх текстах письменника. Вдалим матеріалом для цього є арабська казка-поема «Коваль Бассім», яка досі не була об'єктом лінгвістичних розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню лінгвостилістичного потенціалу експресивних елементів у художньому тексті загалом присвячені роботи українських лінгвістів: С. Єрмоленко, Н. Бойко, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Л. Ставицької, О. Сербенської та ін. Специфіку мовно-художнього світу Івана Франка окреслювали: І. Ковалик [3], І. Ощипко [7], Л. Полюга [8; 9], Я. Закревська [2], О. Сербенська [11], Т. Космеда [4], Н. Мех [5; 6], І. Ціхоцький [12] та ін.

Формулювання мети й завдань. *Мета* пропонованої студії – з'ясувати роль експресем як виразників мовостилю в художніх текстах І. Франка. *Матеріалом* дослідження послугувала, як уже зазначалося, арабська казка-поема «Коваль Бассім».

Виклад основного матеріалу. Актуалізація експресивних елементів у досліджуваному творі позначена змістом комунікації й вражає народнорозмовним українським колоритом. Більшість експресем пов'язана з номінацією осіб і має предикативно-оцінний характер. З урахуванням таких міркувань та опрацювавши джерельну базу дослідження, висновуємо, що на цьому ґрунті варто виокремити лексико-семантичні групи назв осіб за: 1) зовнішнім виглядом (фізичними параметрами); 2) рисами вдачі та поведінкою; 3) родом занять; 4) соціальним статусом (професія, рід діяльності).

Парадигму експресивно маркованих лексем на позначення людини в кожній із зазначених груп репрезентує пейоративна лексика. При цьому найчисленнішими номінаціями є деривати з аугментативними суфіксами.

Так, серед назв, що позначають **зовнішній вигляд людини**, натрапляємо на лексеми: *черевань, почвара, потвора, чудовище патлате, бородище, головище* та ін., напр.: «...Ну, ти **грубий череваню**, – / Я готов у калабаню / До чортів піти як стій...» (389). Виступаючи як оцінні предикати, згадані номінації репрезентують почуття й емоції головного персонажа, допомагають змалювати його образ у річищі живої усномовної стихії. Яскравим виразником емоційного стану мовця є суфікси-аугментативи, найчастотніший із яких – формант **-ищ-**, напр.: «*Ся стріхата бородище*, / Ся безмізка *головище* / Вджигонула маніфест...» (430); «...*От чудовище патлате*, / Самолюб і самодур!» (431). Неодноразово в тексті натрапляємо на експресеми, які як субстантивовані прикметники підвищують ступінь стилізації розмовності, напр.: «...*Або ти там, чорномазий*, / Теслозубий негре вражий...» (389); «...*Аж вас перших тут, патлаті*, / Якесь лихо принесло...» (395).

Лексичними показниками експресивності часто є метафоричні сполуки, які, однак, побудовані шляхом поєднання цілком нейтральних одиниць. Це свідчить про те, що автор наповнює узуальні семеми новим відтінком: «...*Слухай, чорна ти вороно!* / Щоб тебе на Божє лоно / Не пустив святий Петро!...» (396).

Активізують народнорозмовну стихію одиниці, що позначають назви осіб за **рисами вдачі**. Зокрема, стилістично марковані

лексеми на зразок *луп'ярі*, *батярі*, *злюки*, *шалапути*, *скупиндряги*, *брехуни*, *фарисеї*, *святоші*, *заволоки*, *драбуга*, *дурилюд* містять глибокий оцінний смисл, підкреслюють оригінальну індивідуально-авторську манеру, напр.: «...*Ой, ви скорше розбишаки, / Луп'ярі та батярі!..*» (385); «...*Вас там три є шалапути, – / Лиш вам двері відімкнути, / Ввалитесь, мов сарана...*» (386); «...*Не люблю тих легкоробних, / Пісно-масно-преподобних / Фарисеїв і святош...*» (393); «*Ах, драбуго ти одна, – / Мовив голос із вікна, – / Ти про гріх мені торочиш? / Сам пройдисвіт, дурилюд, / Поночі припхався тут!..*» (386) (похідна експресема *дурилюд* утворена шляхом згортання підрядних словосполучень).

Окрему, проте менш численну групу становлять номінації на позначення **роду занять**, серед яких виокремлюємо такі: *злодії*, *розбишаки*, *пияк*, *приблуди*. Остання лексема, поєднуючись із прикметником *любі*, пом'якшує дещо інвективний тон оповіді. Таким чином реалізується явище енантіосемії, що полягає у вживанні експресивних одиниць із семою позитивної оцінки у протилежному значенні, напр.: *Знаєте, приблуди любі, / Я вже просто своїй згубі / В темну пащу зазираю* (431); *Гарун Ер-Рашид сю повість / Слухав, як найкращу новість, – / В смак йому був сей пияк...* (395).

Урізноманітнення експресивних номінацій осіб забезпечує ампліфіковане вживання контекстуальних синонімів: «*Ну, погані волоцюги, / Смаровози і дрантюги, / Завидющі сліпаки!..*» (410).

Назви осіб за **соціальним статусом**, що належать до останньої групи, займають осібну нішу в системі емотивної лексики, оскільки є найбільш близькими світові головного персонажа. При цьому слід зауважити, що з урахуванням контексту стилістично навантаженими є звичайні, на перший погляд, загальномовні одиниці, які творять своєрідну ієрархію – від вищої верстви населення до нижчої: *О, на кривдників проступних, / На начальників підкупних / Сей халіф був злий батіг!* (377); *В смак йому був сей пияк, / Сей коваль-завадіяка...* (395); «*Ви купці? По правді всякій? / Ой, ви скорше розбишаки...*» (385); *А шевчиха рада дуже, / Що пан возний її мужа / Без пощади тягне в суд...* (425); «*Хочу жити і вмирати / Правовірним банником!*» (412); «*Добре, сину, –*

мовив **каді** [суддя – У. М.], – / *Твоїй службі всі ми раді...*» (437). Засобом вираження негативних емоцій часто виступають суфікси згрубілості, які поширюються не лише на загальні, а й на власні назви (у нашому випадку – ім'я головного персонажа): **Ковались-ко** слухав, слухав / *І потилицю почухав...* (401); **Здивувався Бассімище**, / *Банника оглянув ближче...* (404).

Соціальний статус людини передають експресемами, побудовані шляхом навмисного зближення в одному контексті паронімів. Явище паронімічної атракції спостерігаємо хоч би на такому прикладі: *«Пане, – відповів міністер, – / Хочете, щоб він мені стер / Грішні кості на камуз?...»* (389). Активним засобом індивідуалізації мовлення Франкових персонажів є одиниці, що містять сему 'інтенсивність ознаки'. Зокрема, в емоційно-оцінне річище спрямовують думку дієслова вигукowego походження на кшталт *лап-лап-лап*, *шляп-шляп-шляп*, напр.: *Гості в п'їтьмі лап-лап-лап / І по сходах шляп-шляп-шляп* (387). На інтенсивність ознаки (дії) вказують прикметники з префіксами **пре-**, **роз-**, напр.: *Чути голос прездоровий: / Баритон собі чудовий / Так співа, аж дїм дрижить* (383); *Тут халїф не міг здержаться, / Щоби не розреготать-ся...* (433). Комплексну характеристику персонажа забезпечують марковані дієслова на позначення: а) руху (*махати, плентатися, чимчикувати, потюпати, почухрати, подралювати*), напр.: *...Знов всі три там чимчикують, / Світло бачуть знов і чують / Знов Бассімів голосок* (428); *«Плентавсь я, мов штири п'яні, / Аж заплентався до бані...»* (412); *...Він [Бассім – У. М.] по хліб, вино й печеню / На базар подралював...* (406); *Із будинку судового / Він [Бассім – У. М.] у дїм потюпав свій* (439); *«...Я в халїфову палату – / Будь-що-буде, – почухрав...»* (462); б) мовлення (*воркотати, муркотати, булькотати*): *«...Щоб ні про що не питали, / Ні мур-мур не воркотали, / А як ні – махай сейчас!»* (391); *...В голові було безладдя, / З рук упало все знаряддя, / Лиш уста щось булькотять* (403); *«Що муркочеш по-старечій? / Хоче хто мені перечить?...»* (393).

Художній простір тексту неодноразово увиразнюється індивідуально-авторськими лексичними одиницями (*легкоробні, пісно-масно-преподобні, удобрухавсь, хармаркать*) та відфра-

земними експресивами (*драпцювати* – від *дати драпака*), напр.: *...Бассім почухавсь / І ще більше **удобрухавсь**, / Спершиись на столовий ріг* (393); «*...Будеш ще про се **хармаркать**? / Конче хочеш зло накаркать / На мій дім? А щоб ти пук!...*» (397); Він [Бассім – У. М.] *пустив їх незаметно / **Драпцювати** в божу путь* (443).

Система експресивних засобів досліджуваного твору знаходить продовження у фразеології, де емотивні характеристики вдало поєднуються з естетичним смаком.

Серед фразеологічних одиниць, зафіксованих у вибраному тексті, домінують фраземи, що мають неоднакове граматичне оформлення та різну синтаксичну будову. Це зумовлює естетичну багатовекторність твору, у якому східний колорит вдало поєднано з українською стилістикою. Синтаксична будова фразем часто має форму незалежного речення (*мухи в носі грають; кишки тнуть марша*), підрядного речення (*мов курка під дощем; хоч свищи в хащи*), підрядного словосполучення (*драти шкуру, бурчати крізь зуби, між два огні*), поєднання службових слів, вигуків (*ані ду-ду, галь-паль*). Так, силу експресивності підвищують структури: «*Мисль одна у нього старша: / В животі **кишки тнуть марша**...*» (452); «*...Свято – **хоч свищи в хащи!***» (403); *А хазяїн тої бані, / Вчувши царське приказання, / Став **мов курка під дощем**...* (415); *Та Бассім його не слухав, / Мов сліпий довкола нюхав, / **Все крізь зуби бурчачи*** (403); *Заходив у бідні хати, / На базари і на суд <...>, / Де судді **галь-паль** карають / І на кривду право гнуть* (377); *...Та Бассім **ані ду-ду**...* (433).

При цьому варто зауважити, що у фраземах, які мають будову словосполучення, часто спостерігаємо змінні лексичні компоненти, що не тільки вирізняє їх від кодифікованих одиниць, а й вносить у текст вузько локальний національний колорит. Порівняймо фраземні варіанти: *байди бити* (377) і *байдики бити* (СФУМ, 27); *з мухи роблять верхоблюда* (381) і *робити з мухи слона* (СФУМ, 601); *випулив баньки* (447) і *витріщити очі* (СФУМ, 90); *крізь зуби бурчачи* (403) і *цідити крізь зуби* (СФУМ, 757); *як рак чихав* (455) і *як рак на горі свисне* (СФУМ, 592); *буханцями пахне* (408) і *пахне смаленим* (СФУМ, 487): *Якби, що зівнеш – пиріг / Сам у рот ускочить міг, – / Чи не любо б **байди бити**?* (377); *Цар –*

на очах всього люда, / **З мухи зроблять верхоблюда...** (381); Як почув Отман те слово, / З місця схопився раптово, / Страшно **випулив баньки...** (447).

Двочленні структури неодноразово поступаються багаточленним (зимним потом весь облився; змісити на лемішку), напр.: *Джіафар поблід, схилився, / Зимним потом весь облився...* (390); «...То – їй-богу, не жартую – / **На лемішку змішу вас**» (392).

Серед фразем, синтаксична будова яких нагадує речення, можна виокремити підрядні порівняльні речення (*мов курка під дощем*), односкладні речення (*хоч свищи в хащи*), неповні двоскладні (*хай їм жаба під язик*), напр.: «...Але в мене, брате, злидні! / Жінка, діти, а тут три дні / Свято – **хоч свищи в хащи!**» (403); «...Всім магнатам, бузувірам, / І халіфам, і візірам – / **Хай їм жаба під язик!**» (414). До речі, останній із наведених прикладів суттєво націоналізує сюжетнообразний матеріал, містячи в собі відтінок прокльону. Окремі фраземи (як-от: *попав між два огні*) різняться і своїм граматичним оформленням: ...*Зимним потом весь облився* [Джіафар – У. М.], – / Бач, **попав між два огні** (391).

Стильову домінанту тексту становлять синонімічні фразеологічні одиниці, які своїм єдинопочатком створюють ефект градації: **Як собака у криниці, / Як та муха у мазниці, / Як той короп у вівсі, / Так Бассім по тій пригоді / Почував себе, що й годі / Описать ті муки всі** (439).

Примітно, що поєднання кількох фразем в одній поетичній строфі твору – явище непоодиноке. Зокрема, простежуємо контексти, де поруч два фразеологізми з'єднані сполучниковим сурядним зв'язком, напр.: *А халіф усе **спідлоба** / На Бассіма **погляда** / Та аж **душиться** зо **сміху**...* (467), або ж безсполучниковим, напр.: «...Сам, мов гилька, з пня відтята, / **Ані свата тут, ні брата, / Ні кола, ані двора...**» (439).

Висновки. Як бачимо, мовостиль І. Франка є яскравим репрезентантом категорії експресивності, про що свідчать актуалізовані у згаданому творі лексичні та фразеологічні одиниці. Основою для створення експресивного простору тексту є здебільшого

негативно марковані лексеми (фраземи). Це підтверджує думку О. Потебні, що «мистецтво може зображати найрозкішнішу й спокусливу красу або найбурливіші й потворні явища й залишатися незайманим і прекрасним» [2, 42]. Дослідження системи засобів реалізації категорії експресивності у творах письменника має перспективу в напрямку авторської лексикографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика : семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. 552 с.
2. Закревська Я. В. Казки Івана Франка (мовно-художній аналіз). Київ : Наукова думка, 1966. 108 с.
3. Ковалик І. І. Питання лінгвостилістики в працях Івана Франка. *Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали*. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1985. Вип. 44. С. 85–96.
4. Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка : міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. Львів : ПАІС, 2006. 328 с.
5. Мех Н. «...Думками поле орю» : (Слово *думка* у поетичних текстах Івана Франка). *Культура слова*. Київ, 1999. Вип. 52. С. 15–19.
6. Мех Н. Наскрізний образ слова у поетичних текстах Івана Франка. *V Конгрес Міжнародної асоціації україністів. Серія : Мовознавство*. Чернівці, 2003. С. 435–439.
7. Ощипко І. Лінгвістичне зіставлення двох авторських видань повісті «Захар Беркут». *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.) / ред. кол.: Лариса Бондар, Михайло Гнатюк, Іван Денисюк та ін. Львів : Світ, 1998. С. 667–672.
8. Полюга Л. Слово в поетичному тексті І. Франка. Київ : Наукова думка, 1977. 167 с.
9. Полюга Л. Антропоніми в лексичній системі поетичних творів І. Франка. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.) / ред. кол.: Лариса Бондар, Михайло Гнатюк, Іван Денисюк та ін. Львів : Світ, 1998. С. 657–661.
10. Потебня О. Думка й мова. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубрицької. Вид. 2, допов. Львів : Літопис, 2001. С. 34–52.
11. Сербенська О. Політична метафора в наукових текстах Івана Франка. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.) / ред. кол.: Лариса Бондар, Михайло Гнатюк, Іван Денисюк та ін. Львів : Світ, 1998. С. 646–651.
12. Ціхоцький І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 290 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

СФУМ – Білоноженко В. М. та ін. Словник фразеологізмів української мови / відп. ред. В. О. Винник. Київ : Наукова думка, 2003. 788 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Я. Коваль Басієм : арабська казка. *Твори : у 20 т.* / ред.: О. Є. Корнійчук, О. І. Білецький та ін. Київ : Держлітвидав, 1953. Т. 12. С. 373–478.

REFERENCES

1. Boiko, N. I. (2005). *Ukrainska ekspresyivna leksyka: semantychnyi, leksykohrafichnyi i funktsionalnyi aspekty* [Ukrainian expressive vocabulary: semantic, lexicographic and functional aspects]. Nizhyn: Aspekt-Poligraf [in Ukrainian].
2. Zakrevska, Ya. V. (1966). *Kazky Ivana Franka (movno-khudozhnii analiz)* [Ivan Franko's fairy tales (linguistic and imaginative analysis)]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Kovalyk, I. I. (1985). *Pytannia linhvostylistyky v pratsiakh Ivana Franka* [Issues of linguistic stylistics in Ivan Franko's works]. *Ukrainske literaturoznavstvo. Ivan Franko. Statti i materialy*. Lviv: Vyd-vo Lviv. un-tu, 44, 85–96 [in Ukrainian].
4. Kosmeda, T. A. (2006). *Komunikatyvna kompetentsiia Ivana Franka: mizhkulturni, interpersonalni, rytorychni vymiry* [Communicative competence of Ivan Franko: intercultural, interpersonal, rhetorical dimensions]. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
5. Mekh, N. (1999). "...Dumkamy pole oriu": (Slovo dumka u poetychnykh tekstakh Ivana Franka) ["...I plow the field with my thoughts": (The word thought in Ivan Franko's poetry)]. *Kultura slova*. Kyiv, 52, 15–19 [in Ukrainian].
6. Mekh, N. (2003). *Naskriznyi obraz slova u poetychnykh tekstakh Ivana Franka* [The cross-cutting image of the word in Ivan Franko's poetry]. *V Konhres Mizhnarodnoi asotsiatsii ukrainistiv. Seriya: Movoznavstvo*. Chernivtsi, 435–439 [in Ukrainian].
7. Oshchypko, I. (1998). *Linhvistychnе zistavlennia dvokh avtorskykh vydan povisti "Zakhar Berkut"* [A linguistic comparison of two authors' editions of the novel "Zakhar Berkut"]. *Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadianyn : materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferencii (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.)* / red. kol.: Larysa Bondar, Mykhailo Hnatiuk, Ivan Denysiuk ta in. Lviv: Svit, 667–672 [in Ukrainian].
8. Poliuha, L. (1977). *Slovo v poetychnomu teksti I. Franka* [The word in Ivan Franko's poetic text]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
9. Poliuha, L. (1998). *Antroponimy v leksychnii systemi poetychnykh tvoriv I. Franka* [Anthroponyms in the lexical system of Ivan Franko's poetic works]. *Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadianyn: materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferencii (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.)* / red. kol.: Larysa Bondar, Mykhailo Hnatiuk, Ivan Denysiuk ta in. Lviv: Svit, 657–661 [in Ukrainian].

10. Potebnia, O. (2001). Dumka ta mova [Thought and Language]. *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.* / za red. M. Zubrytskoi. Vyd. 2, dopov. Lviv: Litopys, 34–52 [in Ukrainian].

11. Serbenska, O. (2003). Politychna metafora v naukovykh tekstakh Ivana Franka [Political metaphor in Ivan Franko's scientific texts]. *Ivan Franko – pysmennyk, myslitel, hromadianyn*: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferencii (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.) / red. kol.: Larysa Bondar, Mykhailo Hnatiuk, Ivan Denysiuk ta in. Lviv: Svit, 646–651 [in Ukrainian].

12. Tsikhotskyi, I. L. (2006). Mova prozy Ivana Franka (stylistychni novatsii) [The language of Ivan Franko's prose (stylistic innovations)] Lviv: Vydavnychi tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

DICTIONARIES

СФУМ – Bilonozhenko, V. M. ta in. (2003). Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Dictionary of phraseologisms of the Ukrainian language] / vidp. red. V. O. Vynnyk. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. (1953). Koval Bassim: Arabska kazka [Blacksmith Bassim. An Arabian fairy tale]. *Franko, I. Tvory: u 20 t.* / red.: O. Ye. Korniiichuk, O. I. Biletskyi ta in. Kyiv: Derzhlitvydav, 12, 373–478 [in Ukrainian].

Mishchuk U. The role of expresses in I. Franko's "Bassim the Blacksmith". In the article, from the point of view of the category of expressivity, the features of Ivan Franko's style of language are analyzed. The classification of lexical and phraseological units that are the basis of the creation of the expressive space of text is carried out.

Key words: category of expressivity, expressiveness, style of language, lexical and phraseological units.

Статтю вперше опубліковано в:
Актуальні питання гуманітарних наук :
зб. наук. праць молодих вчених
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка.
2012. Вип. 1. С. 245–250.

Оксана КУШЛИК,
Лілія РАДЧУК

КОЛЬОРОНАЗВИ В МОВОТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА ЯК ВИЯВ УКРАЇНСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ ІВАНА ФРАНКА)

Статтю присвячено аналізу семантики й функціонування кольоративів у творчості Івана Франка, зокрема в мові малих прозових творів. Виділено основну колірну гаму, використововану автором для вираження емоційної оцінки подій, емоційного стану персонажів. Доведено, що кожна кольороназва має складний діапазон значень і зумовлена традиційними світоглядними уявленнями про дійсність.

Ключові слова: колір, кольороназва, колірна гама, лексико-семантична група, семантика, сполучуваність.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Дослідження останніх десятиліть переконливо свідчать, що художній твір – це складна лінгвосеміотична структура, для сприйняття якої необхідні певні логічні, психологічні, соціальні, лінгвістичні чинники. Той чи той чинник, зі свого боку, підпорядковує собі низку інших підсистем, розуміння й знання яких допомагає різнобічно пізнати витвір автора. Так, у лінгвістичному аспекті художній твір постає як поєднання матеріально виражених (експліцитних) та невиражених, прихованих (імпліцитних) способів передачі художньо-образної, естетичної, емоційної й інших типів інформації.

Одним із мовних засобів як виражених, так і «прихованих» способів передачі інформації є слова на позначення кольору. Назви кольорів належать до загальноновживаної стилістично нейтральної лексики сучасної української мови. Саме це дає змогу мовцям уживати їх у різних контекстах. Розглядаючи колірні образи в художньому тексті, розмежовують дві колірні семантики: денотативну (конкретна колірна ознака зображуваних реалій) і конотативну, пов'язану з емоційно-експресивним зарядом, що супроводжує основне значен-

ня кольору [1, 246]. «Якщо маляр дає враження кольорів, то поет викликає тільки спомини кольорів; маляр апелює безпосередньо до смислу, поет до уяви» [11, 108].

Колір – це абстрагована й усвідомлена загальна сторона предмета, яка в ньому виражається, але необов'язково йому належить і, «як загальне, може належати будь-якому явищу чи предмету. Не існуючи сам по собі, колір обов'язково позначається в предметі і може переноситися з предмета на предмет, у чому реалізується його загальне значення» [8, 22]. Однак у художньому творі колір усе частіше є засобом вираження емоційної оцінки, емоційного стану особистості. Зв'язок між певним кольором й емоційним станом відносний і «опосередковано поєднаний з багатьма факторами, зокрема умовами існування етносу, тому своїм глибинним корінням проймає колективне несвідоме, національну ментальність [12, 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістиці проблему кольороназв розглядають у різних аспектах: порівняльному (О. Коваль-Костинська, Н. Пелєвіна), етнолінгвістичному (А. Вежбицька, Г. Яворська), психолінгвістичному (Л. Лисиченко, Т. Ковальова, С. Григорук), семасіологійному (О. Дзівак, А. Кириченко, А. Критенко), історичному та з погляду описової лексикології (М. Чікало, О. Панченко, В. Мур'янов).

Одним із важливих аспектів вивчення кольоративів є всебічний аналіз їх функціональних властивостей у мові художніх творів. Колірна гама як важливе мовноестетичне явище є одним із показників індивідуального стилю автора, а її аналіз має принципове значення для визначення особливостей розвитку ідейно-художніх систем, характеристики традиційного й новаторського тощо. Проблема семантики кольоративів та їхньої естетичної значущості в художньому тексті постійно перебуває в центрі уваги науковців (І. Бабій, В. Дятчук, С. Єрмоленко, Л. Пустовіт та ін.).

В українському мовознавстві назви кольорів актуальні передусім з огляду на вивчення окремих ідіостилів (наприклад, розвідки А. Критенка «Колір і барви у поезії Т. Шевченка», Т. Панько «Слово *золотий* у поезії І. Франка», І. Бабій «Емоційно-експресивна роль колірних епітетів у прозовій мові (на матеріалі творчості В. Стефа-

ника, М. Коцюбинського, М. Хвильового)», В. Дятчук, Л. Пустовіт «Колір у поезії І. Драча та Б. Олійника» тощо).

Формулювання мети і завдань. Об'єктом нашого зацікавлення є кольороназви у прозовій творчості Івана Франка. Матеріалом для дослідження послуговували оповідання «Ріпник», «На дні», «Лешишина челядь», «Вільгельм Телль», «Рубач», «Цигани».

Поняття кольору не існує поза межами людської свідомості й зоровими органами відчуття особи. Усі люди живуть у кольоровому світі: вони радіють блакитному небу, але переймаються тугою від сірого й безбарвного. На настрої читача для створення необхідного авторського задуму впливають відповідні кольороназви, які можуть бути такими, що звеселяють (здебільшого це кольори світлої гами: *білий, бузковий, жовтий* тощо), або сумними (*чорний, сірий, коричневий* та ін.). Уживаючи певні кольори, автор створює необхідне тло для сприйняття зображуваного.

Мета наукової розвідки – на основі семантико-стилістичного аналізу відповідних лексем мовотворчості Івана Франка з'ясувати особливості барвокористування як невід'ємного атрибута ідіостилу і водночас вияву української традиції.

Виклад основного матеріалу. І. Франко – видатний письменник, літературознавець, історик, філософ, фольклорист, перекладач – «розкрив і реалізував ті глибокі можливості національної мови, які переконливо засвідчили, що вона здатна виразити найвищі духовні утвори людини, надбання світової культури і мистецтва» [9, 709]. Неабияку роль серед мовних засобів словесно-художнього вираження відіграють слова на позначення кольору.

В українській національній культурі, як і в інших світових, колір має складний діапазон символічних значень, які, характеризуючи систему цінностей на рівні складника естетичного ідеалу, найтісніше «пов'язані зі світоглядними уявленнями етносу» [12, 10]. Сучасні українські назви кольорів формувалися протягом багатьох років, що зумовлює неоднорідність походження їх. На думку О. Крижанської, усі українські назви кольорів можна поділити на дві лексико-семантичні групи: первинні і вторинні. До перших відносять назви таких кольорів, які в сучасній українській мові не співвідносяться з жодними іменниками-референтами, а отже, вони позначають лише

абстрактні колірні якості, наприклад: білий, чорний, червоний, зелений, жовтий, синій, сивий, сірий, сизий, рум'яний, рудий, рижий, русий, голубий. Зв'язок таких кольорів з певною конкретною назвою розкривається за допомогою етимологічного аналізу [8, 22]. До вторинних, або похідних, належать кольороназви, утворені за певною колірною подібністю до предметів чи явищ навколишнього світу, які, передаючи ступінь вияву колірної якості, вказують на суб'єктивну оцінку якості [4, 113–114] і постали вже на матеріалі української мови. Основним джерелом збагачення лексики вторинними кольороназвами є словотворення, напр.: *золотистий* (1, 254), *калиновий* (3, 193), *рожевий* (3, 198), *темно-голубий* (3, 195), *темно-синій* (1, 290). В аналізованих нами творах широко представлені перші кольороназви, хоча трапляються випадки вживання й вторинних.

Назви кольорів, як і назви смаку та інших властивостей предметів, виражаються в українській мові здебільшого прикметниками як лексико-граматичним розрядом слів, напр.: *сіре* небо (1, 280), *синій* дим (1, 279), *білі* запони (3, 196), *зелені* квіти (2, 112), *бурий* саф'ян (2, 118), *червоне* світло (1, 261). З'ясувати те чи те значення кольоратива можна «тільки у сполученні з певними семантичними групами іменників» [3, 97].

Виразити ті чи ті кольори, окрім прикметників, можуть також відприкметникові похідні:

- дієслова, напр.: *червоніти* (1, 261), *синіти* (2, 146), *темніти* (3, 216), *блиснути* (3, 218), *сіріти* (3, 91), *сивіти* (1, 255);
- іменники, напр.: *блідість* (3, 196), *зелень* (2, 156);
- прислівники, напр.: *блідо* (1, 263).

Звернемось до значень конкретного кольору. Традиційно одним з основних кольорів спектра є *червоний*. Щодо походження, то *червоний* походить «від назви комахи червця (самки), у тілі якої є барвна речовина, з якої виготовляли червону фарбу» (СУМ, XI, 295). У текстах аналізованих оповідань здебільшого вживається в прямому значенні, напр.: *червоні* обої (3, 196), *червоне* волосся (1, 255), *червоні* губи (1, 281), *червона* хустка (1, 290), *червоний* шовк (1, 290), *червона* скиндячка [стрічка – О. К., Л. Р.] (1, 290). Таке пряме значення слів на позначення червоного кольору простежується при сполучуваності з іменниками, які називають конкретні предмети.

У переносному значенні червоний колір несе в собі сильний емоційний заряд, почасти виступаючи синонімом до слова *гарний*. Так, почуття радості, захоплення викликає яркий вогонь, напр.: *У Лесихи затоплено в печі, і огонь палає ярким червоним світлом* (1, 261). До характеристики червоного кольору автор додає і таку його здатність, як виражати здоров'я, напр.: *Хоть волосся в неї [Лесихи – О. К., Л. Р.] і сивіло, то лице її було червоне і здорове...* (1, 255); *Була се товста, червонолиця, пультата дівка зі здоровими руками...* (1, 281).

Підсилює показ червоного кольору в окремих випадках порівняння, напр.: *Обличчя ... червоне, як цвickльовий буряк* (1, 255).

Називання кольорів, утворених за колірною подібністю, здійснюється за семантичним принципом, тобто є результатом встановлення зв'язків між відомими явищами чи предметами об'єктивної дійсності. До таких назв кольорів, що передають різні відтінки червоного, належать:

1) *калиновий* – «кольору ягід калини», «яскраво-червоний» – походить від назви червоних ягід калини-куща з родини жимолостевих, напр.: *І молодий чоловік притиснув до себе тремтячу, зворушену дівчину, поцілував її гарячі, калинові уста...* (3, 193);

2) *рожевий* – «блідо-червоний», «світло-червоний»; у «Словнику української мови» зазначено, що він походить від слова *рожа* – «назви рослини, квіти якої мають найрізноманітніше забарвлення» (СУМ, VIII, 599). Проте в Україні ця рослина поширена і з рожевими квітами, звідси закріпилося за кольором *рожевий* його значення, напр.: *Її сумне, задумане личко випогодилося, зазяріло рожевим рум'янцем* (3, 198); *І от мені видалося, що <...> на тлі рожевого крайнеба замаячили обриси якогось величезного птаха* (3, 219);

3) *пурпуровий*, що утворений від назви фарби пурпур, яка є темно-багрового кольору, напр.: *...Проблиск сходячого сонця <...> завис на пурпурових, по краях золотом облямованих хмарках* (1, 218).

Окрім виражених кольороназв, в аналізованих оповіданнях Івана Франка трапляються випадки вживання так званих «прихованих» текстових засобів вияву того чи того кольору. Асоціацію червоного кольору викликають словосполучення на зразок: *закровавлений хліб* (2, 146), *кровава річка* (2, 159), *дівоче паленіюче лице польового маку* (1, 254), *паленіюче лице* (3, 186). Подекуди виражати червоний колір

чи його відтінок може контекст, напр.: *Вечоріло. Сонце тишино зако-тилося за сині гори* – при безхмарному заході сонця спостерігається його червонуватий відтінок.

Червоний колір (чи його відтінки) часто контрастує з іншими кольорами, зокрема **білим** (чи його відтінком – блідим) та **чорним**, напр.: *Се був молодець літ, може, 24 – <...> з лицем <...> блідим, мов стіна, так що невеличкі повні і рум'яні губи виглядали на тім блідім тлі мов підкрашені карміном* (2, 166); *...пільма мішалася з різкими огняними язиками...* (3, 184) – у наведеному реченні вираження кольорів є «приховане»: **пільма** асоціюється з чорним кольором, тоді як **огняні язика** – з червоним чи його відтінком. Подібне спостерігаємо у реченні *...ми молилися духом, і чуттям, і слюзами, цілуючи землю, скроплону кров'ю мученика* (3, 220); земля асоціюється з чорним кольором, а кров – з червоним.

Стосовно **чорного** кольору, то у творах І. Франка він не є однозначним. Відтінки семантики слів чи словосполучень з лексемами на позначення чорного кольору уживаються для вираження діаметрально протилежних почуттів, характеристик, асоціацій: з одного боку, чорний колір – це колір певної урочистості, напр.: *чорні глясовані рукавички* (3, 193), а з іншого – має сумне, трагічне звучання, як вважає сам І. Франко, *«полишаючи в серці якусь невисловлену тугу, якесь почуття порожнечі, не сповнених бажань, неосяжного змагання»* (3, 218), напр.: *чорні плями крові* (3, 219), *високий чорний стовп* – у значенні шибениці (3, 219). Сполучуваність іменників з прикметниками, що позначають чорний колір, виявляє як пряме, напр.: *чорні коси* (1, 82), *чорні очі* (1, 114), *чорний заріст на вусах* (2, 123), так і переносне значення, напр.: *чорні гілляки* (3, 215), *чорна маса* (3, 217), *чорна безодня* (3, 218), *чорні тумани* (1, 289). У наведених прикладах (здебільшого у прямому значенні) вираження окремих реалій за допомогою словосполучення зі словом **чорний** (*чорні коси* (1, 82), *чорні очі* (1, 114)) є одним з елементів української традиції, напр.: *Її чорні коси були обвиті довкола голови, а чорні блискучі очі сміялися здоров'ям і силою* (1, 82). Із цією кольороназвою утворені й словосполучення за моделлю «складний прикметник + іменник», напр.: *чорноголовий хлопак* (2, 123), *чорноволосий хлопчик* (2, 114), *чорнобровий парубок* (1, 261).

Часте вживання чорного кольору створює певний емоційний ефект, напр.: *чорна безодня* (3, 218), *чорний мармур* (3, 220), *чорна стіна* (3, 278), *чорний п'єдестал* (3, 221) тощо. У наведених прикладах передано драматизм, безвихідь із ситуації, відчутне навіювання страху, болю, страждання, розпуки, що засвідчують і речення з використаними словосполученнями, напр.: *Ще кілька кроків, і перед ногами мого провідника позіхнула чорна безодня, прірва стрімкого, скалистого яру...* (3, 218); – *...Глянь, як ті, що йшли благодати милосердя у чорного мармуру, випручаються і кидають на нього камінням* (3, 221).

Загалом в українській традиції, як і в окремих інших світових культурах, **чорне** виступає символом, вісником смерті, «входженням тіла в землю» [12, 12]. Власне з таким значення вжито в аналізованих оповіданнях слова чи словосполучення, напр.: *чорна, безобразна маса* [про тіла мертвих циганів – О. К., Л. Р.] (3, 165), *чорний увесь* [про Іванчика – О. К., Л. Р.], *як головня* (1, 251). У реченні *Тьохнуло щось у серці жандарма, коли побачив увесь вершок скали, покритий воронами, кавками і іншим стервоїдним птаством...* (3, 164) кольороназв як таких немає, але чорний колір як символ небезпеки, перестороги, смерті присутній, і сприймається він з підтексту: ворони, кавки – чорного кольору. Свідченням прояву чорного кольору (чи його відтінку) слугують приклади: *павутиння жалоби* (3, 197), *густа пітьма* (2, 158), *холоднава пітьма* (2, 138), *цілковита пітьма* (3, 220), *згущена, тягуча, холоднава темнота* (2, 139), *понурий сумерк* (2, 130), *темна ніч горя, сумніву, розпуки* (2, 137), *ніч темна* (1, 288), *темна печера* (2, 112), *темна западня* (2, 113), *глуха північ* (2, 158), *руки спалені на вуголь* (3, 219), які «приховано» виражають чорний колір.

Рідше звертається І. Франко до **жовтого** кольору. У народній традиції цьому кольору приписують одночасно і позитивні, і негативні якості. Розрізняють *золотий* колір – колір сонця, щастя, багатства, символ життєвої мети – і *жовтий* як колір смутку, туги [12, 12]. В аналізованих оповіданнях приклади на позначення власне жовтого кольору поодинокі, напр.: *жовті стебла* (1, 254), *жовте поморщене бабине лице* (1, 104), *жовті та невинні двері* (2, 113), *жовтий пласт* [про світло – О. К., Л. Р.] (2, 162).

Значно більше кольороназв трапляється зі словом **золотий**. Одним із зафіксованих у лексикографічних джерелах значень прикметника **золотий** є 'який своїм кольором нагадує золото; блискучо-жовтий, оранжевий' (СУМ, III, 680). Приклади уживання слова **золотий** з таким значенням маємо і в аналізованих оповіданнях Івана Франка, напр.: *На п'єдесталі з чорного мармуру сиділа <...> фігура <...> з в'язкою **золотистих** стріл...* (3, 220); *Його голова була окружена вінком **золотистого** проміння...* (3, 220). Прикметник **золотий** досить часто вступає в синоніміїні відношення з прикметником **сонячний**. На думку Д. Тресиддера, «золото скрізь пов'язується із сонцем, тому означає просвітлення, світло, владу» [Цит. за: 12, 12]. Саме тому поєднуваність іменника **сонце** й ознаки **золотий** є поширеною, напр.: *Сонце силе **золотистим** промінням додолу...* (3, 195).

У переносному значенні прикметник **золотий**, ужитий на позначення 'дуже цінний, вартий поваги (про людину, її характер тощо)' (СУМ, III, 681), є елементом фразеологізованих сполук на зразок **золоте серце**, напр.: – *Щира то душа, – говорив дальше дід, – **золоте серце*** (2, 118). Зрозуміло, що стосунку до кольороназв вираз **золоте серце** не має.

Передавати золотий колір може і підтекст як один з невиражених (імпліцитних) текстових засобів [2, 662], напр.: словосполучення *палюче сонячне проміння* (1, 260), *золоте море* [про поле – *О. К., Л. Р.*] (1, 254), *колосисте море* (1, 254), *колосисте жито* (1, 257).

Багатим за гамою сприймання є **сірий** (сивий) колір. Очевидним є те, що ця барва в українській традиції пов'язується передусім «з мудрістю, сивиною і добротою, а відтак – зі старшими в роді дідусям чи бабусею» [12, 11]. Семантика сірого кольору – це вираженість у всьому, доброта, родинність, напр.: *Його [діда – О. К., Л. Р.] **невеличкі сиві очі** спокійно <...> дивилися на нового арештанта-панача* (2, 114); *Хоть волосся в неї [Лесихи – О. К., Л. Р.] і **сивіло**, то лице її було червоне і здорове...* (1, 255). Як бачимо з наведених прикладів, використання прикметника **сірий** (**сивий**) підтримується функціонуванням таких слів, як *сивіти*, *сивина*, які об'єднані спільною лексичною семантикою. Вони виступають не тільки у своїй первинній функції, тобто називають колір, а й пов'язуються з поняттями печалі, туги, давнини. Отже, семантична структура прикметника **сірий**

(сивий) характеризується переплетенням двох основних компонентів – ‘ознаки кольору предметів’ і ‘характеристики стану людини, вираженого через зовнішню ознаку – колір волосся’ [5, 103].

Зі значенням ‘хмарний, похмурий (про погоду, ранок, день і т. ін.)’ (СУМ, IX, 229) уживається прикметник *сірий* у словосполученні *сіре небо* (1, 280), напр.: ***Сіре небо над тими сірими могилами...***, *стирчачі корби та звільна бродячі по западні вози з дривами – ось усе, що зустріне твоє око...* (1, 280). У наведеному реченні маємо ще словосполучення *сірі могили*, у якому прикметник *сірий* ужитий в переносному значенні ‘нічим не примітний; невиразний’ (СУМ, IX, 229).

Не ординарним є поєднання сірого кольору із зеленим: *сіро-зелені плями* [верхів гір – О. К., Л. Р.] (3, 155). Іноді І. Франко поєднує прикметник *сірий* з іменником, який має певний відтінок сірості, темноти, напр.: *В казні вже стояв той сірий сумерк* (2, 140).

Стосовно **синього** кольору, то він відомий як постійний епітет при таких словах, як *небо*, *море*, рідше сполучається зі словами *ліс*, *вогонь*, *гори*. Із синім кольором у творах І. Франка пов’язано щось віддалене у просторі, напр.: *сині гори* (1, 261), *синій дим* (1, 279). У такому значенні синій колір набуває загадковості, зумовленої різними явищами природи. Цю кольороназву письменник поєднує і з відтінками інших кольорів, напр.: *клубочки блідо-синявого диму* (3, 165), *темно-голубе небо* (3, 195), *темно-сині ліси* (1, 290).

В окремих випадках синій колір може контрастувати з червоним, напр.: *Андрій <...> обернувся до Бовдура <...> **закровавлено-го і синього**, як боз...* (2, 148). Один колір – *синій* – є вираженням у реченні, а інший – *червоний* – «прихованим». Для підсилення кольорової характеристики письменник вживає порівняння «як боз», що викликає в уяві бузковий колір, тобто до синього додається відтінок фіолетового.

Щодо семантики слів, які пов’язані з передачею **зеленого** кольору, то вона досить прозора. Тут переважає зв’язок з рослинним світом, зі всім, що пов’язане з природою, напр.: *вершок* [скали – О. К., Л. Р.], *зелений від моху і папороті* (3, 155), *зелені верби* (1, 264), *зелене озеро* (2, 111), *зелене листя* (1, 254), *свіжа зелень* (1, 290). Для того, щоб показати нездоровий зовнішній вигляд людини, автор теж

використовує прикметник *зелений*, напр.: *...Іван устав блідий, майже зелений* (1, 92).

Висновки. Таким чином, на основі виконаного дослідження ми дійшли висновку, що оповідання Івана Франка досить насичені кольороназвами. Переважає гама найбільш традиційних для українців кольорів: *червоного, чорного, жовтого (золотого), зеленого, синього* тощо. При цьому їхніми виразниками є слова різних лексико-граматичних розрядів, хоча, без сумніву, переважають прикметники. Крім того, проаналізований матеріал засвідчує, що слова-кольори у контексті мають здатність набувати особливого емоційно-експресивного звучання і тісно пов'язуватися із загальним настроєм творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій І. Емоційно-експресивна роль кольірних епітетів у прозовій мові (на матеріалі творчості В. Стефаника, М. Коцюбинського, М. Хвильового). *Українська мова і література : історія, сучасний стан, перспективи розвитку*. Тернопіль, 1999. С. 246–249.
2. Бацевич Ф. Імпліцитні текстові засоби в повістях І. Франка. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів : Світ, 1998. С. 662–666.
3. Дзівак О. Дистрибутивний аналіз назв кольорів у сучасній українській літературній мові. *Дослідження з фонетики, граматики і фразеології української мови*. Київ, 1974. С. 96–104.
4. Дзівак О. Похідні назви кольорів в українській мові. *Дослідження з фонетики, граматики і фразеології української мови*. Київ, 1974. С. 112–126.
5. Дятчук В., Пустовіт Л. Колір у поезії І. Драча та Б. Олійника. *Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 107–115.
6. Дятчук В., Пустовіт Л. Прикметникові метафори в поезії (семантика кольору). *Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 90–107.
7. Кітова С. Симфонія кольорів у лексичі колядок і щедрівок (Колір у системі художніх засобів українських пісень різдвяного циклу). *Народна творчість та етнографія*. 2004. № 1–2. С. 22–26.
8. Крижанська О. Яким буває червоне? (Синонімічні кольороназви в українській мові). *Урок української*. 2001. № 2. С. 22–25.
9. Сірик С. Лінгвостилістика назв доріг у поетичній мові Івана Франка. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів : Світ, 1998. С. 709–713.
10. Ставицька Л. «...В болю білий колір» (Кольори у поезії класиків). *Культура слова*. 1992. Вип. 43. С. 35–40.

11. Франко І. Із секретів поетичної творчості. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 45–119.

12. Ходанич Л. Колір у системі етнічних цінностей українців. *Українська література в загальноосвітній школі.* 2005. № 4. С. 10–13.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

СУМ – Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1972. Т. III. 744 с.; 1977. Т. VIII. 927 с.; 1978. Т. IX. 916 с.; 1980. Т. XI. 699 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 14. 477 с.
2. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 15. 511 с.
3. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 16. 511 с.

REFERENCES

1. Babii, I. (1999). Emotsiino-ekspresyivna rol kolirnykh epitativ u prozovii movi (na materialii tvorchosti V. Stefanyka, M. Kotsiubynskoho, M. Khvylovoho) [The emotional and expressive role of color epithets in prose language (based on the works of V. Stefanyk, M. Kotsiubynskyi and M. Khvylyovyi)]. *Ukrainska mova i literatura: istoriia, suchasnyi stan, perspektyvy rozvytku*. Ternopil, 246–249 [in Ukrainian].

2. Batsevych, F. (1998). Implitsytni tekstovi zasoby v povistiakh I. Franka [Implicit textual means in Ivan Franko's stories]. *Ivan Franko – pysmennyk, myslitel, hromadianyn: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferencii* (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.). Lviv: Svit, 662–666 [in Ukrainian].

3. Dzivak, O. (1974). Dystrybutyvnyi analiz nazv koloriv u suchasniï ukrainskiiï literaturniiï movi [Distributional analysis of color names in the Modern Ukrainian Literary Language]. *Doslidzhennia z fonetyky, hramatyky i frazeolohii ukrainskoi movy*. Kyiv, 96–104 [in Ukrainian].

4. Dzivak, O. (1974). Pokhidni nazvy koloriv v ukrainskiiï movi [Secondary color names in Ukrainian]. *Doslidzhennia z fonetyky, hramatyky i frazeolohii ukrainskoi movy*. Kyiv, 112–126 [in Ukrainian].

5. Diatchuk, V., Pustovit, L. (1983). Kolir u poezii I. Dracha ta B. Oliinyka [Color in I. Drach's and B. Oliynyk's poetry]. *Semantychna struktura i funktsionuvannia leksyky ukrainskoi literaturnoi movy*. Kyiv: Naukova dumka, 107–115 [in Ukrainian].

6. Diatchuk, V., Pustovit, L. (1983). Prykmetnykovyi metafory v poezii (semantyka koloru) [Adjectival metaphors in poetry (semantics of color)]. *Semantychna struktura i funktsionuvannia leksyky ukrainskoi literaturnoi movy*. Kyiv: Naukova dumka, 90–107 [in Ukrainian].

7. Kytova, S. (2004). Symfoniia koloriv u leksytsi koliadok i shchedrivok (Kolir u systemi khudozhnikh zasobiv ukrainskykh pisen rizdvianoho tsyklu) [Symphony of colors in the vocabulary of Carols and Christmas Carols (color in the system of imaginative means of Ukrainian Songs of the Christmas Cycle)]. *Narodna tvorchist ta etnografia*, 1–2, 22–26 [in Ukrainian].

8. Kryzhanska, O. (2001). Yakym buvaie chervone? (Synonimichni koloronazyv v ukrainskii movi) [What does red look like? (Synonymous color nomens in Ukrainian)]. *Urok ukrainskoi*, 2, 22–25 [in Ukrainian].
9. Siryk, S. (1998). Linhvostylistyka nazv dorih u poetychnii movi Ivana Franka [Linguistic stylistics of road names in Ivan Franko's poetry]. *Ivan Franko – pysmennyk, myshlytel, hromadianyn: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferencii* (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.). Lviv: Svit, 709–713 [in Ukrainian].
10. Stavyska, L. (1992). "...V boliiu biliy kolir" (Kolory u poezii klasykiv) ["...In pain, white is the color" (Colors in the classics' poetry)]. *Kultura slova*, 43, 35–40 [in Ukrainian].
11. Franko, I. (1981). Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti [From the secrets of poetry]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 31, 45–119 [in Ukrainian].
12. Khodanych, L. (2005). Kolir u systemi etnichnykh tsinnosti ukrainsiv [Color in the system of Ukrainians' ethnic values]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*, 4, 10–13 [in Ukrainian].

DICTIONARIES

CYM – Slovník ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 t. Kyiv: Naukova dumka, 1972. T. III. 744 s.; 1977. T. VIII. 927 s.; 1978. T. IX. 916 s.; 1980. T. XI. 699 s. [in Ukrainian].

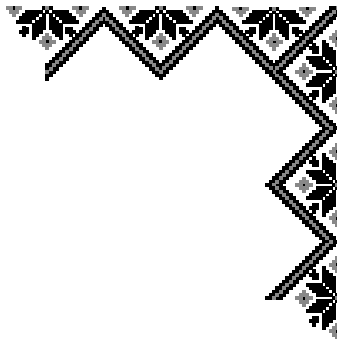
SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Franko, I. (1978). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 14 [in Ukrainian].
2. Franko, I. (1978). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 15 [in Ukrainian].
3. Franko, I. (1978). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 16 [in Ukrainian].

Kushlyk O., Radchuk L. Color names in Ivan Franko's language creativity as a manifestation of Ukrainian tradition (based on Ivan Franko's short prose). The authors of this article analyze the semantics and functioning of color terms in Ivan Franko's works, particularly in his short prose. It highlights the main color palette used by the author to express his emotional assessment of events and the emotional state of his characters. It is proven that each color name has a complex range of meanings and is determined by traditional worldview ideas about reality.

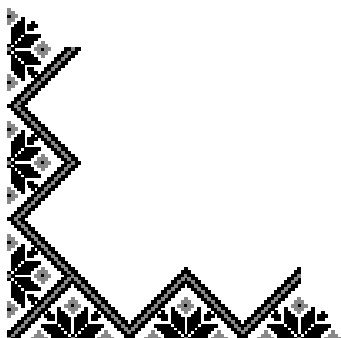
Key words: color, color name, color scheme, lexical-semantic group, semantics, combinability.

Статтю вперше опубліковано в:
Етнос. Культура. Нація :
матеріали V Всеукраїнської науково-практичної
конференції (м. Дрогобич, 9–10 листопада 2006 р.).
Дрогобич : Вимір, 2006. Вип. 5. С. 291–301.

РОЗДІЛ 4
У КООРДИНАТАХ САМОВІДНАЙДЕННЯ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО СЛОВА (ПОНЯТТЯ) :
ФРАНКО ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ
ТЕРМІНОТВОРЕЦЬ

*Здобуватиму поле для вас,
Хоч самому не треба,
І стелитися буду внизу,
Ви ж буйайте до неба*
І. Франко. Мойсей.

Ярослав ЯРЕМКО
Наталія ЛУЖЕЦЬКА

ФРАНКОВА КОНЦЕПЦІЯ ТЕРМІНА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

У статті окреслено Франкове розуміння мови як живого національного організму. Крізь призму політичної термінологіки висвітлено погляди мислителя на природу (характер, ознаки, значення, функції) терміна. Наголошено, що лінгвокогнітологічні за своєю суттю ідеї вченого-новатора сформували методологічну основу українського антропологічного термінознавства.

Ключові слова: Іван Франко, школа політичного мислення, термін-політонім, когнітивно-дискурсний підхід, прагматичне значення, антропологічне термінознавство.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У сучасних термінознавчих студіях помітною є тенденція динамічного розгляду терміна як функціонального текстового явища, матеріалізованого в мовленні, точніше – в дискурсі (ЛЕ, 736). Показовим є розширення дослідницької парадигми від структуралістської (логікоцентричної) до когнітивної (антропоцентричної), що розглядає мовні факти невідривно від людини, її системи пізнання світу й себе у світі. Комплексний підхід уможливило з'ясування не лише класифікаційно-логічного характеру термінології, а й лінгвокультурного, через який виявляються суб'єктивні, прагматично забарвлені властивості терміна.

Із цього погляду антропоцентричні візії І. Франка-термінознавця і термінотворця якраз на часі. Розвиваючи ідеї В. фон Гумбольдта, О. Потебні та їхніх послідовників про нерозривний зв'язок мови з «народним життям» і «народною психологією» [27], І. Франко теж загострював увагу на «глибокій психологічній проблемі, коріння якої сягає малодосліджених досі тайників людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно органічними системами звуків, що називаємо рідною

мовою» [26, 265]. В умовах тогочасної бездержавності України мовні проблеми в осмисленні Франка виходять далеко за лінгвістичні межі й набувають радикальнішого звучання через «внутрішнє роздвоєння», «також мовне роздвоєння» [26, 269], врешті-решт, їх не можна роз'єднати – «через внутрішнє мовне роздвоєння» [26, 269]. Саме концептуальні, за своєю суттю лінгвокогнітологічні ідеї мислителя, що з оперттям на корпус міждисциплінарних термінів-неологізмів сформулювали методологічну основу українського антропологічного термінознавства, становлять **об'єкт** нашого дослідження.

І. Франко, що своєю універсальною і титанічною інтелектуальною діяльністю створив цілу епоху в історії української культури, не творив, однак, науку заради науки – як «річ у собі». Син свого народу й свого часу, він послідовно й цілеспрямовано насаджував «поле нашої науки» новітніми знаннями, тісно пов'язував культурно-мовні й загальнофілософські проблеми з конкретною політичною дійсністю української людини. Тож лінгвофілософська концепція автора має виразний національно-екзистенційний характер, що рельєфно проступає в мовній картині світу засновника (за Франковою ж характеристикою) української «школи політичного думання» [13, 12] і відповідної політичної культури «Неполітична культура – *se contradictio in adjecto*» [22, 281], тобто внутрішня суперечність, – наголошував І. Франко.

Предмет наукової розвідки – політична термінологіка письменника мислителя кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що термінологічна проблематика в мовному космосі Івана Франка часто привертала увагу науковців (В. Грещук, І. Ковалик, Т. Космеда, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Полюга, Є. Регушевський, О. Сербенська, І. Свенціцький, Я. Яремко). У царині лінгвістичного франкознавства досліджувався його вплив на розвиток окремих терміносистем: економічної (Т. Панько), юридичної (О. Сербенська, М. Паночко), суспільно-політичної (Т. Панько, М. Леонova, Н. Лужецька), філософської (О. Новоставська). Різні за обсягом, змістом, хронологічною і методологічною вартістю, франкознавчі студії апіорі не вичерпують характеристики Франкової

картини світу, бо: по-перше, будь-яка когнітивна картина світу як явище ментальне, первинне незмірно ширша за відбиту в слові мовну картину світу – явище вторинне, похідне; по-друге, назріла потреба нового, міждисциплінарного підходу до характеристики концепції Франка-термінознавця і термінотворця, зокрема його внеску в становлення і розвиток української лінгвокогнітологічної парадигми (когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, лінгвополітології, психолінгвістики); по-третє, неупереджене націософське прочитання авторських текстів (наукових, публіцистичних, художніх) засвідчує, що Франкове історико-філософське осмислення тогочасного українського буття не тільки не втратило своєї національно-екзистенційної значущості, а й потребує актуалізації смислів на сучасному етапі непростого українського державотворення. Зрештою, кожне покоління намагається пізнати в мисле- й мовотворчості генія *свого* Франка й *по-своєму* його інтерпретує.

Феномен Франкового слова, універсалізм його багатогранної постаті спричинили той потік мовознавчих студій, які оформилися в лінгвістичне франкознавство¹ – самостійну інтердисциплінарну науку, що постає на межі франкознавства та лінгвістики й досліджує спільні (стикові) для них проблеми. Становленню й розвитку цієї наукової царини сприяли різні покоління дослідників, у чиїх розвідках висвітлено низку аспектів діяльності письменника-мислителя: його мовний стиль (О. Білецький, М. Возняк, З. Гузар, І. Денисюк, С. Єфремов, Ф. Жилко, М. Зеров, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, І. Ціхоцький); мовознавчі погляди (Т. Панько, В. Русанівський, О. Сербенська, Л. Струганець, Ю. Шевельов, І. Фаріон, Я. Яремко); націософський вимір (О. Баган, А. Войтюк, П. Іванишин, Є. Маланюк, І. Набитович, О. Пахльовська, Я. Радевич-Винницький, Т. Салига, Б. Тихолоз); лінгвокогнітивний аспект (Н. Бабич, Т. Вільчинська, М. Скаб, М. Федурко); психолінгвістичний (Ф. Бацевич, С. Єрмоленко, Т. Космеда, Г. Сюта); лексикографічний (І. Ковалик, І. Ощипко, Л. Полюга, С. Пінчук, Є. Регушевський); лінгвопоетика та лекси-

¹ Термін *франкознавство* ввів у науковий обіг академік Михайло Возняк, який започаткував новий розділ – вивчення світогляду Івана Франка.

ка художнього тексту (О. Горбач, В. Грещук, Я. Закревська, І. Ковалик, М. Лесюк, З. Франко, М. Шалата) та ін.

Попри відомі здобутки лінгвістичної франкіани, комплексна характеристика термінів-політонімів (від гр. *politike* ‘мистецтво управління державою’ і *опута* ‘ім’я’) у націософському дискурсі І. Франка потребує спостережень не лише за їхнім лексикографічним значенням, а й за прагматичним наповненням. Цей аспект відповідно вимагає методологічно іншого вектора аналізу, який заглибить дослідника у сферу націософської думки мислителя, розкриє аксіологічний потенціал терміна-політоніма, тобто допоможе збагнути за сказаним недовомлене, імпліцитне, щоб вловити таким чином авторські інтенції. У контексті нашого дослідження важливими є не так кількісні зміни в політичному лексиконі І. Франка, а якісні, прагматичні, що висвітлюють модернізаційні, націєвірні зрушення в українській політичній думці на зламі ХІХ–ХХ ст. Безперечно, генератором формування модерної української картини світу та її репрезентанта – політичної термінології – був І. Франко. Донедавна ці аспекти діяльності вченого не були належно вивчені.

Формулювання мети й завдань. Закцентована актуальність дослідження зумовила його *мету* – на основі міждисциплінарного, комплексного (лексикографічного, когнітивного та прагматичного) аналізу політичного словника в дискурсі І. Франка контурно окреслити його лінгвістичне новаторство як фундатора українського антропологічного термінознавства.

Виклад основного матеріалу. Пізнання особливостей Франка-мовознавця буде адекватним, якщо характеризувати створену й реалізовану ним теорію терміна в координатах антропоцентричної парадигми, а точніше, – на основі когнітивно-дискурсного підходу. Він виявляється в конкретному комунікативно-прагматичному полі, тобто у взаємодії адресанта й адресата. А тому дослідницька оптика вимагає зосередження не лише на очевидному, омовленому, а й на прихованому, імпліцитному, що проступає лише з контексту, з його глибини, відтак допомагає збагнути смислову самореалізацію слова. Це приховане спонукає до пошуків, мотивує не просто читати текст, а прочитувати,

відчитувати в сказаному ті смисли, які імпліковані в підтексті та затексті. Як складна лінгвосеміотична структура, Франків текст потребує особливої уваги та актуалізації культурних, соціальних, історичних, психологічних, власне лінгвальних та інших чинників, активізації набутих (енциклопедичних) знань читача. Декодування текстового смислу увиразнить Франкову візію наукової мови загалом і терміна зокрема, наблизить до адекватної оцінки історичного внеску вченого-новатора в національну терміносферу. Комплексне, динамічне та антропоцентричне дослідження характеру терміна уможливорює дискурс як найважливіша категорія комунікації.

Із погляду лінгвістичної прагматики прагматичне значення слова формують, поряд із конотативним, імплікативний та емотивний компоненти. Особливо виразно прагматичне тло радіюють терміни-політоніми.

«Суспільно політичний словник, – зауважує В. Жайворонок, – як одна з мікросистем загальномовного словника, народжується самою історією, суспільним життям. У ньому, як ніде, спостерігаються найнесподіваніші семантичні зрушення, саме він найактивніше реагує на різноманітні емотивно-оцінні характеристики предметів, явищ, ознак... Висунення у семантичній структурі слів на перший план соціально важливих (маркованих) значень демонструє об'єктивний розвиток політичного терміна» [3, 25]. Тож у проєкції на значеннєву структуру терміна-політоніма дискусійним видається твердження, що «...значення терміна вичерпується його денотативною і сигніфікативною спрямованістю» [7, 154]. Абсолютизація денотативно-сигніфікативної співвіднесеності терміна почасти дисонує з думкою В. фон Гумбольдта, що «людина може наблизитись до цієї суто об'єктивної сфери [позамовної дійсності] не інакше, як характерним для неї способом пізнання і сприйняття, отже, тільки суб'єктивним шляхом»² [27]. Суб'єктивістський характер пізнання політичної дійсності знаходить відображення у прагматичному компоненті значення терміна-політоніма, який може варіюватися під впливом різних культурних, політичних, психологічних чинників. Тож навряд чи

² Переклад належить авторам.

можливо увібгати в якусь сталу дефініцію зміст політонімів на взірць *народ, нація, поступ*. Ці стрижневі, світоглядно засадничі у Франковому націософському дискурсі слова виходять далеко за межі позначуваних ними понять і внаслідок етнокультурної значущості набувають характеру концептів.

Когнітивно-дискурсний вимір Франкової візії терміна дає змогу уникнути абсолютизації чи то *deskриптивного* (постульовано можливість будь-якого слова виконувати роль терміна, а отже, акцентовано на особливості функції, яку виконує те чи те слово), чи *логічного (нормативного)* (терміни як особливі слова чи слова з особливим (термінним) значенням мають відповідати в межах терміносистеми певним нормативним вимогам (однозначність, лаконічність, семантична точність терміна тощо)) принципів у характеристиці цієї мовної одиниці.

Варто зауважити, що, попри унікальну філологічно-філософську ерудицію вченого, його багатогранну термінотворчу практику в напрямку розбудови другого поверху української літературної мови – національної наукової термінології, у Франка немає декларативно цілісної, структурно-монолітної теорії терміна. Його термінознавчі погляди-роздуми перлами (чи «причинками») розсипані й матеріалізовані в різних дискурсах: науковому, публіцистичному, філософському, а також поетичному. Адже І. Франко, як наголошує більшість дослідників його творчості, – це передусім поет думки [1, 469]. Поетом «інтелектуального, гетеанського роду» називав його Є. Маланюк [5, 88]. Із цієї сентенцією перегукується характеристика сучасного письменника, перекладача А. Содомори, котрий бачить у Франкові поетановатора й водночас поета-мислителя, якому були близькі стоїчні засади – «прагнення простору й світла. Із висоти свого творчого зросту він озирає хтозна чи кому іншому доступні своєю розлогістю обрії. Саме на тих, духовних, теренах він реалізував свою мрію про «вольний простір» [11, 64]. І. Франко вірив в очисну, визвольну силу науки, стверджуючи: «З світочем науки / Протів брехні й тьми...» [14, 55]. Відтак наука, розум стає для Каменяря зброєю, інтелектуальна можуть якої була підпорядкована нація- і державотвірним пріоритетам.

Якщо звести в єдине ціле міркування вченого про природу терміна, то в них виразно простежується антропоцентричний (етноцентричний) підхід до оцінки мовних явищ. Він акумульований у думці Франка, що «мова росте елементарно – разом з душею народу» [19, 246–247]. Такий соціосеміотичний вектор методологічно збігається з новітнім трактуванням терміна як динамічного, прагматично забарвленого мовного знака, зумовленого відповідною етнокультурною матрицею світобачення. Не випадково в новітніх мовознавчих науках, сформованих на міждисциплінарних принципах (когнітивна лінгвістика, лінгвістична прагматика), розмежовують значення: психолінгвістичне (психологічно реальне), прагматичне (тут і вже) і лексикографічне (системне). Взаємодія цих значень базується на тріаді: культура – свідомість – мова. Це означає, що ті цілі системи вимог, яким згідно з логічним (або нормативним) підходом нібито повинні відповідати справжні терміни (системність, точна денотативно-сигніфікативна співвіднесеність, відсутність конотації, відсутність синонімії тощо), у реальному мовному житті радше бажані, ніж дійсні. Найустановленіше, несуперечливе визначення терміна, зафіксоване, зокрема, в енциклопедії «Українська мова», вважається таке: «Термін (лат. *terminus* – ‘рубіж’, ‘межа’) – слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, культури, техніки тощо» [10, 682]. У річищі логічного (нормативного) трактування провідними функціями терміна вважають номінативну та дефінітивну, тобто здатність якнайточніше передавати суть позначуваного поняття. Цілком логічно постає питання: чи тільки з поняттям співвідноситься термін? Чи справді згадані функції є вузловими?

Так, в основі терміна – сигніфікат як інваріант значення. Однак І. Франко не був «кабінетним» ученим, тому інтелектуалізму мислителя було не властиве будь-яке доктринерство, будь-яке прагнення впакувати буття наукової мови і її репрезентанта – терміна – у якісь обмежувальні схеми. Він критично зауважував: «Доктрина – се формула, супроти якої уступають на задній план живі люди й живі інтереси. Доктрина – се уніформ., се зроду централіст, що задля абстракційних понять не щадить конкретних людей» [23, 403].

Розкриваючи логіко-психологійний механізм творення наукової мови, І. Франко аналітично з'ясовує особливості наукового мислення. Оскільки в його основі – *ratio* як першооснова пізнання, то це мислення зорієнтоване передусім на об'єктивно реальне знання про дійсність: «Він [учений – Я. Я., Н. Л.] відкликається до розуму. Його мета – розширити обсяг знання, поглибити розуміння механізму, яким сплітаються і доконуються явища» [16, 46]. Однак сугестія [вплив – Я. Я., Н. Л.] вченого не обмежується суто розумовою рефлексією, осмисленням «чисто розумових, логічних зв'язків» [16, 46]. Картину світорозуміння, тобто узагальнені поняттєві форми, оживляють світопереживання, за Франковою термінологією, – «чуття» [16, 46]. У проєкції на структуру значення терміна дві парадигми світоосягання – світорозуміння й світопереживання – співвіднесені з концептуальним (логіко-поняттєвим) і триєдиним прагматичним (конотативним, імплікативним, емотивним) компонентами. Органічну взаємодію логіки й прагматики спостерігаємо в конкретному дискурсі: «Правда, і тут його [вченого – Я. Я., Н. Л.] сугестія, звичайно, не є чисто розумова, хіба де-небудь у математиці. Адже ж наші розумові засоби підлягають тим самим психічним законам зціплення, асоціації образів і ідей, як усякі інші; значить, усяке нове зціплення, яке до нашої розумової скарбниці вносить вклад ученого, мусить розвивати масу старих зціплень, які там вже були давніше, значить, мусить зворушити не тільки чисто розумові, логічні зв'язки, але весь духовий організм, значить і чуття, що є постійним і неминучим резонансом всякого, хоч би й як абстрактно розумового духового процесу» [16, 46]. Звідси випливає, що в наукову аргументацію поряд із раціонально-логічним трактуванням змісту терміна вплітаються й прагматично оцінні акценти. Вони апелюють до емоційно-оцінної сфери адресата, його уявлень та почуттів, тобто об'єктивізм ученого йде поряд із «чуттям» публіциста.

Такий синтез мовної концептуалізації дійсності рельєфно відбитий у лінгвополітологічному дискурсі І. Франка, де інформація потребує ідеологічно переконливого спрямування. Зрештою, оцінно-суб'єктивний вектор наукової та публіцистичної думки засвідчує сам автор: «І в своїй науковій і публіцистичній праці я вно-

шу свій темперамент і сим способом розбуджую зацікавлення до порушуваних мною питань...» [25, 115]. Наукова аргументація вченого, його сугестія, за Франком, має інтегрально-синкретичний характер. Вона надає відповідного синкретичного характеру ядру наукової мови – термінам. Взаємодіючи та взаємопроникаючи, логіко-поняттєвий і прагматичний (конотативний, емотивний, імплікативний) компоненти значення терміна ніби сигналізують про доречність і закономірність розширення дослідницької парадигми – від структуралістської (логікоцентричної) до когнітивної (антропоцентричної). Їхні комплементарні (взаємодоповнювальні) відношення дають підстави трактувати політичний термін як слово або словосполучення, що співвідноситься з предметом чи явищем політичної сфери, має синкретичну значеннєву структуру й семантично самореалізується в комунікативно-прагматичному полі.

Витоки лінгвокогнітологічної парадигми простежуємо в наведених вище аналітичних міркуваннях І. Франка. Оперті на Франкову теорію сугестії, вони започаткували новий, інтердисциплінарний етап у розвитку української термінознавчої думки й створили методологічне підґрунтя для становлення українського антропологічного термінознавства.

Як явище справді новаторське, воно засвідчує, що шлях до пізнання природи терміна лежить через аналіз основних функцій: когнітивної (тобто пізнавальної, внутрішньої) і комунікативної, якщо трактувати комунікацію не лише як обмін словами, а в широкому значенні – як обмін думками, знаннями, почуттями, схемами поведінки й т. ін., тобто за внутрішньою формою латинського слова *communico* ‘роблю спільним, поєдную, спілкуюсь’. Ці ж функції – когнітивна та комунікативна – є провідними у Франковій концепції терміна. Їхня взаємодія розкриває простір для реалізації значення, яке лінгвістична прагматика кваліфікує як прагматичне (суб’єктивне) [12, 256]. Воно програмується комунікативною поведінкою мовця через сугестію. До слова, термін *сугестія* в український науковий узус (не буде перебільшенням стверджувати) увів І. Франко. Не випадково зафіксоване в «Словнику української мови» значення ‘вплив на волю і почуття людини; навіювання’ (СУМ, XI, 821) ілюструє цитата зі знаменитого

трактату «Із секретів поетичної творчості» [16, 45]. Цей міждисциплінарний (психологічний, лінгвістичний, філософський) термін є наскрізним у лінгвофілософському вченні І. Франка поряд з іншими дериватами *сугестувати*, *сугестування*, яких, до речі, «Словник української мови» не фіксує.

Власне через сугестію, через вплив на адресата кожен із мовців організовує своє комунікативно-прагматичне поле з позицій егоцентризму, виражаючи таким чином комунікативну інтенцію. Іншими словами, прагматика бере на озброєння не тільки принцип антропоцентризму, а й принцип егоцентризму [12, 253]. На цьому варто наголосити, бо саме в комунікативно-прагматичному, а не в термінологічному полі, не в межах терміносистеми відбувається семантична реалізація терміна. Його семантичного обсягу не вичерпує тим більше лексикографічне (або системне) значення, яке відбите в словниках згідно з принципом редукціонізму, тобто мінімуму ознак, включених у значення.

Виразним тлом комунікативного сугестування слугує прагматичний ореол термінів-політонімів. Джерелом сугестивної дії стає ідеологія. Традиційне, класичне визначення *ідеології* наведено в «Короткому Оксфордському політичному словнику»: «Ідеологією можна назвати будь яку сукупність докладних і несуперечливих ідей, завдяки яким певна соціальна група сприймає та розуміє навколишній світ. Ідеологія має забезпечувати певне пояснення, як речі та явища стали такими, якими вони є, давати настанови для дій, забезпечувати критерії, які дають змогу відрізнити істину від неправди, слухні аргументи від неслухних, а також якусь визначальну віру, – чи то в Бога, чи то в провидіння, чи то в історію» (КОПС, 261). Згідно з політологічною дефініцією, «ідеологія – упорядкована, струнка система поглядів, що виражають ставлення до дійсності, цілі й програми, спрямовані на закріплення, розвиток чи зміну певних суспільних відносин» [4, 290]. Хай як відрізняються варіанти трактувань ідеології, універсальною ознакою всіх термінологічних тлумачень є їхній акцент на конотативній маркованості ідеології. Завдяки цій властивості вона розкриває свій сугестивний потенціал, оскільки надає політиці систему ідеалів та цінностей, до якої остання має прагнути.

Ідеологія апріорі впливає на продукти політичного дискурсу – терміни-політоніми. Органічний компонент їхньої значеннєвої структури – ідеологійний ген. Він дає підстави кваліфікувати номінації, семантично пов'язані з політичною сферою, як ідеологійні терміни. Ідеологічна сема посилює свою сугестивну спрямованість у комунікативно-прагматичному полі, співтворці якого – адресант (центр поля) й адресат (периферія). У процесі мовленнєвої інтеракції вони ідеологічно або зближені, або ж, навпаки, дистанційовані. Зона перетину – когнітивні структури комунікантів, їхня свідомість. Однак ступінь когнітивно-комунікативної симетрії не варто перебільшувати, тому що кожен із мовців позиціонує власний світогляд, власний погляд на суспільне буття і пов'язані з ним оцінки та дії.

Якщо проблему тотожності / нетотожності розуміння терміна в референтній ситуації спроектувати у формі двох трикутників, то з погляду психолінгвістики точками дотику будуть тільки вершини трикутників, що накладаються на сигніфікативний компонент. Натомість інші частини трикутників, що корелюють з індивідуальним досвідом, а тому – особистісними смислами, власними інтерпретаціями, формують комунікативно-асиметричний простір адресанта та адресата. За обсягом він значно більший, ніж сегмент розуміння, що збільшує ступінь егоцентричного навантаження в прагматичному значенні слова-політоніма. У результаті термін набуває закономірної семантичної варіативності (див. Рис. 1).

Показовим щодо різнотлумачень політонімів є такі міркування І. Франка: «Що таке *космополітизм*, і я досі докладно не знаю. Знаю тільки, що майже кождий з тих, котрі уживають цього слова, розуміють під ним що іншого» [21, 245]. Лінгвополітологійні спостереження І. Франка засвідчують, що семантично неоднозначними стають здебільшого ті політичні терміни, які є своєрідними суспільно-політичними маркерами часу: «Вже сама назва «лібералізм» характеризує дуже добре людей, котрі до неї признаються: що воно властиво значить, яке поняття виражає собою, що належить конче до сього поняття, а що ні, сього, певно, ні один ліберал не здужає сказати» [15, 79].

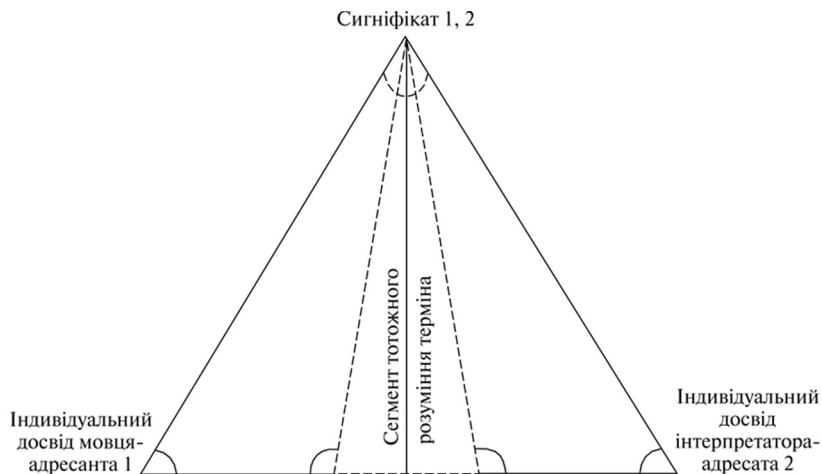

Рис. 1. Референтна ситуація

Намагаючись «зложити характеристики західноєвропейського лібералізму» [15, 80], І. Франко як практик-термінотворець і термінознавець загострює увагу на проблемі відповідності терміна суті означуваного ним поняття: «Як бачимо, лібералізм виходить із основного поняття вольності, свободи. Свобода, безперечно, хороша річ, ні, не річ, а поняття, *але се поняття таке широке, що остаточно се слово стає для вираження всіх його відтінків затісне*» [15, 80] (курсив наш – Я. Я., Н. Л.)

Франкове лінгвополітологічне мовомислення застерігає читача від тих суперечностей, своєрідних підводних рифів, які приховують у собі терміни-політоніми, маючи здатність бути засобом маніпуляції масовою свідомістю. Відтак декларативно позитивна дефініція політоніма далеко не завжди підтверджується суспільно-політичною практикою: «...абстрактний термін «свобода особи, друку» і т. ін. зовсім іще не дає інституцій, потрібних для культурного розвою на національному ґрунті, а натомість дає тисячні способи сильнішому душити слабшого» [19, 249]. Наведений приклад розкриває, згідно з Франковою теорією сугестії, прагматичну функцію політичного терміна, що полягає в його здатності впливати на свідомість адресата. Цей вплив стимулює когнітивна особливість політичних термінів, що синтезу-

ють у собі єдність наукової (наукових понять) та широкої побутової свідомості (загальнонародних, стереотипних уявлень про суспільну дійсність). У діапазоні функцій, які притаманні терміну (номінативна, сигніфікативна, дефінітивна, комунікативна, когнітивна, евристична, класифікаційна) (ЛЕ, 736–737), вважаємо, що характер політичного терміна, його самохарактеристику розкриває синтез когнітивної, прагматичної та персуазивної функцій. Сугестивна спрямованість прагматичної функції сприяє, з одного боку, актуалізації прихованих, імпліцитних значень слова, а з другого – збагаченню системного (зокрема переносного) значення, яке в процесі мисленнєво-мовленнєвої діяльності суб'єктів спілкування (адресата та адресанта) трансформується в актуальне, тобто в смисл. У ньому закладене світовідчуття комуніканта, його внутрішня реакція на політичні аспекти буття українського народу. Вона генерує культурологічні конотації слова, які сигналізують: смисл – категорія екзистенційна: його не вчать, а переживають, ним наповнюють життя [6, 24]. Смыслотворчий потенціал такого типу акумулюють у собі терміни з позитивним аксіологічним ореолом. Подібну прагматичну чутливість у політичному тексті І. Франка виявляє, зокрема, термін *народовець* на позначення представників тієї політичної партії, що мала стати «невідлучною частию народу». Щоб сконцентрувати увагу читача на смисловій значущості цього політоніма, автор вдається до дубітації. Як фігура звертання, вона допомагає виразити сумнів у правильній інтерпретації аналізованого терміна: «Але чи кожний же то з нас вдумався добре в значіння того слова *«народовець»*, чи кожний передумав ясно консеквенції (висновок, результат, послідовність – Я. Я., Н. Л.) того слова, чи кожний знає, до чого воно нас зобов'язує?» [20, 190].

Відповідь на поставлені запитання «захована» у метафоричному образі зерна: «Називаючись демократами, ні, народовцями, ми повинні раз назавсідги сказати собі, що ми невідлучна часть народу, і то не якась верства в народі, але так таки часть серед других частей, *зерно між зернами*. Що ми що-небудь розумієм і вчилися, се ще не повинно змінити нашої істоти, не повинно зробити нас із *зерна пшениці зерном кропиви*; се тільки зробило *наше*

зерно пліднішим, поживнішим, багатим в благодатні соки [20, 190]. За центральним метафоричним образом *зерна* проростає символічний смисл – символ *землі*. Він розшифровується через метафоричний сценарій, означники якого передають асоціативний зв'язок між об'єктами – людиною і землею. Наведена асоціативна модель породжує відчуття органічної спорідненості («*зерно між зернами*») внутрішньої структури людини та її діяльності зі структурою землі, її рослинним світом. У наведеному контексті вельми непросто вербалізувати той смисловий потенціал слова-терміна *народовець*, який на імпліцитному, прихованому рівні акумулюють відчуття. Вони, звісна річ, не входять і не можуть входити у словникове тлумачення, перебуваючи за вербальним «кадром». Закономірність імплікативного компонента в структурі прагматичного значення допомагає зрозуміти, чому точність терміна – це той семантичний орієнтир, до якого термін постійно наближається, але в реальному комунікативно-прагматичному полі він не може сягнути верхньої межі на шкалі «точності».

Причиною семантичної варіативності політичного терміна, зміни його конотації може бути не тільки зміна позамовного контексту (історичного, культурного, ідеологічного тощо), а й національно-специфічний спосіб мислення мовної особистості. Це означає, що поряд із егоцентричним вектором у комунікативно-прагматичному полі діє етноцентричний. Його вплив загострено виявляється в тих, за оцінкою І. Франка, «головних термінах» [17, 388], що ідентифікують у собі «основи національної філософії»: «Дарвінізм, еволюціонізм, матеріалізм, детермінізм – це головні терміни, за котрі іде боротьба і котрі вони [позитивісти – *Я. Я., Н. Л.*] силкуються переробити по-своєму як основи нової національної філософії, нових поглядів на життя, історію і штуку [мистецтво – *Я. Я., Н. Л.*]. В ім'я тих нових окликів починається безпощадна критика старих пережитих напрямів і поглядів» [17, 388].

Зауважимо, що етноцентричного забарвлення набувають навіть терміни-інтернаціоналізми. Адже за кожною природно сформованою термінологією закономірно постає етнічна культура, яка задає соціуму відповідну когнітивну оптику для бачення світу й

себе у світі – так звану когнітивну картину світу. Вона й зумовлює етноцентричність політичного терміна. Саме через прагматику огранюється синергетика слова, коли воно в процесі комунікації стає більшим за самого себе: абстрактне лексикографічне значення збагачується смислом – чи суб'єктивно-особистісним, чи об'єктивно-соціальним. Окрім того, під час когнітивно-дискурсного аналізу потрібно враховувати, що було сказано прямо, а що заховано в імплікатурах. Термін *імплікатура* пов'язаний з англійськими словами *implicit* 'який домислюється, недоговорений', *implication* 'прихований смисл, натяк', які походять від лат. *implicatio* 'заплутаність' [12, 144]. Саме в імплікатурах приховано багато смислових можливостей слова.

Комплексну, полівимірну характеристику терміна спостерігаємо в лінгвістично-новаторських ідеях І. Франка, який «дав сучасне тлумачення поняття *науковий термін* і фактично став основоположником науково-публіцистичних стилів української мови» [9, 776]. Когнітивно-дискурсний підхід до оцінки мовних явищ, розуміння мови як живого організму є визначальним для лінгвофілософського мислення мовознавця-антропоцентриста. Взявши на себе історичну ношу «гуманітарної Академії всієї України» в одній особі [7, 23], І. Франко здійснював системну й систематичну європеїзацію українського мовнокультурного простору. Він став фактично архітектором і будівничим української терміносистеми не лише, за його оцінкою, в «канонічних» царинах (мовознавстві, літературознавстві, історії і правознавчій сфері), а й «неканонічних» (психології, політології, філософії, військовій та економічній сферах). Завдяки інтелектуальній одержимості вченого-новатора українська лінгвістична думка наснажувалася тими загальноєвропейськими поняттями, що стали засадничими для розвитку міждисциплінарних наук нового типу: української лінгвополітології, когнітивної лінгвістики, теорії комунікації, психолінгвістики. У цілому вони досліджують взаємодію когнітивних механізмів, структур людської свідомості, позамовних та мовних явищ і формують лінгвокогнітологічну парадигму сучасних наук про мову, об'єднаних принципом антропоцентризму (від *antropos* – 'людина'). Оскільки серцевину кожної антропо-

центричної науки творять міждисциплінарні терміни, є підстави кваліфікувати лінгвістичне новаторство науковця-мислителя як методологічну основу українського антропологічного термінознавства. Навіть більше, за аналітичною оцінкою Євгена Маланюка, «коли 80–90-ті роки не обірвалися в нашій історії прірвою провансальства, отже національного небуття, то вдячні мусимо бути за це саме Франкові, що єдиний підхопив, поглибив і розбудував інтелектуальний пролог Куліша і став велетенським етапом на труднім і невдячнім шляху національної мислі... Але тунель був прорубаний і неволя, неволя інтелектуальна, надлюдським трудом Франка була переможена» [5, 122].

Не існує іншого способу осягнути велич історичної постаті, як через космос Франкового Слова. Відомий український учений І. Ковалик свого часу виношував задум – видати «Словник мови поетичних творів І. Франка». Оpubлікований словопоказник мови лише поетичних Франкових творів містить понад 35 тисяч слів. У кількісному вимірі такий лексикон охоплює більше половини реєстру «Словника української мови» за ред. Б. Грінченка. Інші художні тексти (проза, драматургія), як і наукові, публіцистичні, чекають надзвичайно актуального лексикографічного оприявлення. Можна тільки здогадуватися, якими скарбами думки і слова збагатилося б українське словникарство.

Ословлена І. Франком його ж когнітивна картина світу постає в різних іпостасях: інформаційною базою для характеристики епохи на зламі ХІХ–ХХ ст.; невичерпним джерелом національної ідентичності й нашого самоутвердження; сконденсованим у слові культурно-психологічним «образом нас».

Пізнаючи Івана Франка, пізнаємо й себе...

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький О. І. Українська література серед інших літератур світу. *Сучасна літературна компаративістика : стратегії і методи*. Київ : Києво-Могилянська академія, 2009. С. 434–473.
2. Денисюк І. Франкознавство : здобутки, втрати, перспективи. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.)* / ред. кол.: Лариса Бондар, Михайло Гнатюк, Іван Денисюк та ін. Львів : Світ, 1998. С. 12–18.

3. Жайворонок В. В. Сучасний суспільно-політичний словник : процес оновлення. *Історія, стан і перспективи розбудови української термінології* : зб. наук. праць. Київ, 1992. С. 23–35.
4. Логвина В. Л. Політологія : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 304 с.
5. Маланюк Є. Книга спостережень. Торонто : Гомін України, 1962. 528 с.
6. Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації : посібник. Львів : ПАІС, 2006. 120 с.
7. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство : підручник. Львів : Світ, 1994. 216 с.
8. Пахльовська О. Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів, 1998. С. 19–31.
9. Регушевський Є. С. Франко Іван Якович. *Українська мова : енциклопедія* / редкол. Русанівський В. М. (голова), Тараненко О. О. (співголова) та ін. Вид. 2, виправ. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 775–776.
10. Симоненко Л. О. Термін. *Українська мова : енциклопедія* / редкол. Русанівський В. М. (голова), Тараненко О. О. (співголова) та ін. Вид. 2, виправ. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 682.
11. Содомора А. О. Шевченків садок і Франкове поле. Спроба прочитання. Львів : Апріорі, 2015. 104 с.
12. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика. Винница : Нова книга, 2009. 272 с.
13. Франко І. В наймах у сусідів. Писання Івана Франка : зб. праць писаних польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. Львів : Із загальної друкарні у Львові, 1914. Т. 7. 340 с.
14. Франко І. Думи пролетарія. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 52–59.
15. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1980. Т. 26. С. 74–93.
16. Франко І. Із секретів поетичної творчості. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 45–119.
17. Франко І. Сучасні польські поети. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 382–412.
18. Франко І. Михайло Петрович Старицький. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 33. С. 230–277.
19. Франко І. «Україна», науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал. Рік перший, том 1. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 242–278.
20. Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 187–203.

21. Франко І. Кому за се сором? *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 245–248.
22. Франко І. Поза межами можливого. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 276–285.
23. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодечі. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 401–409.
24. Франко І. З поля нашої науки. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 46. Кн. 2. С. 166–178.
25. Франко І. До А. Ю. Кримського. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 50. С. 113–115.
26. Франко І. «Двоязычність і дволичність». *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів : у 50 т.* Львів : Каменяр, 2001. С. 263–277.
27. Humboldt von W. On Language : On the Diversity of Human Language Construction and Its Influence on the Mental Development of the Human Species / trans. by P. Heath. Cambridge University Press, 1999. 296 p. URL: https://assets.cambridge.org/97805216/67722/frontmatter/9780521667722_frontmatter.pdf.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- КОПС** – Короткий Оксфордський політичний словник / за ред. Ієна Макліна та Алістера Макмілана. Київ : Вид-во Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2006. 789 с.
- ЛЕ** – Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля – К, 2010. 843 с.
- СУМ** – Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1978. Т. IX. 916 с.

REFERENCES

1. Biletsky, O. I. (2009). *Ukrainska literatura sered inshykh literatur svitu [Ukrainian literature among other literatures of the world]. Modern literary comparative studies: strategies and methods.* Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiiia, 434–473 [in Ukrainian].
2. Denysiuk, I. (1998). *Frankoznavstvo: zdobutky, vtraty, perspektyvy [Franko Studies: Gains, Losses, Prospects]. Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadiany: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.) / red. kol.: Larysa Bondar, Mykhailo Hnatiuk, Ivan Denysiuk ta in.* Lviv: Svit, 12–18 [in Ukrainian].
3. Zhaivoronok, V. V. (1992). *Suchasnyi suspilno-politychnyi slovnyk: protses onovlennia [Modern socio-political dictionary: the process of updating]. Istoriia, stan i perspektyvy rozbudovy ukraïnskoï terminolohii: zb. nauk. prats.* Kyiv, 23–35 [in Ukrainian].
4. Lohvyina, V. L. (2006). *Politolohiia [Political Science]: navchalnyi posibnyk.* Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
5. Malaniuk, Ye. (1962). *Knyha sposterezhen [Book of observations].* Toronto: Homin Ukrainy [in Ukrainian].

6. Pavliuk, L. S. (2006). Znak, symbol, mif u masovii komunikatsii [Sign, symbol, myth in mass communication]: posibnyk. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
7. Panko, T. I., Kochan, I. M., Masiuk, H. P. (1994). Ukrainske terminoznavstvo [Ukrainian terminology]: pidruchnyk. Lviv: Svit [in Ukrainian].
8. Pakhliovska, O. (1998). Tvorchist Ivana Franka yak model kulturno natsionalnoi stratehii [Ivan Franko's works as a model of cultural and national strategies]. *Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadianyn*: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, September 25–27). Lviv, 19–31 [in Ukrainian].
9. Rehushevskiy, E. S. (2004). Franko Ivan Yakovych [Ivan Franko]. *Ukrainska mova: entsyklopediia / redkol. Rusanivskiy, V. M. (holova), Taranenko, O. O. (spivholova) ta in. Vyd. 2, vyprav. i dopov. Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M. P. Bazhana, 775–776 [in Ukrainian].*
10. Symonenko, L. O. (2004). Termin [The term]. *Ukrainska mova: entsyklopediia / redkol. Rusanivskiy, V. M. (holova), Taranenko, O. O. (spivholova) ta in. Vyd. 2, vyprav. i dopov. Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M. P. Bazhana, 682 [in Ukrainian].*
11. Sodomora, A. O. (2015). Shevchenkiv sadok i Frankove pole. Sproba prochyttannia [Shevchenko's garden and Franko's plot. An attempt to read]. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
12. Susov, I. P. (2009). Linguistic pragmatics. Vinnica: Nova knyga [in uussian].
13. Franko, I. (1914). V naimakh u susidiv. Pysannia Ivana Franka [In hiring from neighbors. Ivan Franko's writing]: zb. prats pysanykh polskoïu ta nimetskoïu movamy v perekladi z poiasnienamy ta dodatkamy avtora. Lviv: iz Zahalnoi drukarni u Lvovi, 7 [in Ukrainian].
14. Franko, I. (1976). Dumy proletariia [Proletarian's thoughts]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 1, 52–59 [in Ukrainian].*
15. Franko, I. (1980). Krytychni pysma o halytskii intelihtentsii [Critical letters about the Galician intelligentsia]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 26, 74–93 [in Ukrainian].*
16. Franko, I. (1981). Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti [From the secrets of poetry]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 31, 45–119 [in Ukrainian].*
17. Franko, I. (1981). Suchasni polski poety [Modern Polish poets]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 31, 382–412 [in Ukrainian].*
18. Franko, I. (1981). Mykhailo Petrovych Starytskyi [Mykhailo Staritsky]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 33, 230–277 [in Ukrainian].*
19. Franko, I. (1982). "Ukraina", naukovi ta literaturno-publitsystychni shchomisiachnyi zhurnal. Rik pershyi, tom 1 ["Ukraine", a scientific, literary, and publicistic monthly journal. Year one, volume 1]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 37, 242–278 [in Ukrainian].*
20. Franko, I. (1986). Kilka sliv o tim, yak uporiadkuvaty i provadyty nashi liudovi vydavnytstva [A few words about how our human publishing houses are

organized and run]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 45, 187–203 [in Ukrainian].

21. Franko, I. (1986). Komu za se sorom? [Who is ashamed of this?]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 45, 245–248 [in Ukrainian].

22. Franko, I. (1986). Poza mezhamy mozhlyvoho [Beyond the limits of the possible]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 45, 276–285 [in Ukrainian].

23. Franko, I. (1986). Odvertyi lyst do hal[ytskoi] ukrainskoi molodezhi [A frank letter to the Galician Ukrainian youth]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 45, 401–409 [in Ukrainian].

24. Franko, I. (1986). Z polia nashoi nauky [From the field of our science]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 46 (2), 166–178 [in Ukrainian].

25. Franko, I. (1986). Do A. Yu. Krymskoho [To A. Y. Krymsky]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 50, 113–115 [in Ukrainian].

26. Franko, I. (2001). “Dvoiazychnist i dvolychnist” [Bilingualism and duality]. *Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Lviv: Kameniar, 263–277 [in Ukrainian].

27. Humboldt, von W. (1999). On Language: On the Diversity of Human Language Construction and Its Influence on the Mental Development of the Human Species/ trans. by P. Heath. Cambridge University Press. URL: https://assets.cambridge.org/97805216/67722/frontmatter/9780521667722_frontmatter.pdf.

DICTIONARIES

КОПС – Korotkyi Oksfordskyi politychnyi slovnyk (2006) [The Concise Oxford Dictionary of Politics]/ za red. Iiena Maklina & Alistera Makmilana. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko “OSNOVY” [in Ukrainian].

ЛЕ – Selivanova, O. O. (2010). Lnhvistychna entsyklopediia [Linguistic encyclopedia]. Poltava: Dovkillia – K [in Ukrainian].

СУМ – Slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian Language]: v 11 t. Kyiv: Naukova dumka, 1–11 [in Ukrainian].

*Статтю вперше опубліковано в:
Українська мова. 2020. № 2 (74). С. 74–88.*

ІВАН ФРАНКО ТА СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розглянуто теоретико-методичні напрацювання та особливості використання письменником правничих термінів у наукових розвідках і художніх творах. У працях Івана Франка зафіксовано багато юридичних термінів, які певною мірою відбивають стан того-часного розвитку мови права в складі української лексики. Уводячи до мовної канви своїх творів термінологічну лексику, Іван Франко немало долучився до стабілізації й узаконення відповідних термінів у науковій мові.

Ключові слова: лексичний фонд мови, синонімія, терміносистема, українська юридична термінологія.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Теоретичні та методичні засади термінотворення в українському мовознавстві XIX ст. закладалися Іваном Франком на ґрунті європейської лінгвістичної школи з урахуванням надбань української філософської і мовознавчої думки. Письменник розумів творення термінологічних систем не як штучне надбання індивідів, а як продовження мовного процесу, що має тисячолітню традицію й генетично входить у глибину століть. Обмірковуючи шлях розвитку української літературної мови XIX ст., Іван Франко орієнтував термінотворчість на національні джерела, вимагав доброго знання історії мови, її генеалогії, функціональних меж, взаємодій з іншими мовами.

Необхідно відзначити, що місце Івана Франка в розвитку української термінології, серед іншого й правничої, поза сумнівом, є особливим, бо письменник одним з перших почав розробляти питання творення, вживання й розвитку термінолексики, застосування новітніх методів дослідження терміносистеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність Івана Франка на ниві української термінології вже була предметом

досліджень в українському мовознавстві та літературознавстві (див., зокрема, розвідки З. Гузара [1], В. Грешука [2], І. Кочан [4], Т. Панько [3], О. Пахльовської [5], О. Сербенської [6], Л. Ткач [7], З. Франко [8; 9], Ю. Шевельова [11], Я. Яремка [12] та ін.). У працях згаданих авторів висвітлено погляди Івана Франка на становлення української терміносистеми; описано суспільно-політичну термінологію в лінгвістичній концепції Івана Франка; досліджено творчість письменника як модель культурно-національної стратегії; схарактеризовано впливи поетичної творчості Івана Франка на розвиток лексики української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. Однак особливості термінологійної практики Івана Франка та її вплив на становлення галицької правникої термінології все ще потребує детального розгляду та вивчення.

Формулювання мети й завдань. *Мета* статті – розглянути теоретико-методичні напрацювання й окреслити особливості використання Іваном Франком правничих термінів у наукових розвідках та художніх творах. Для висвітлення цього завдання потрібно звернути увагу на умови функціонування галицької правникої термінології цього періоду, застосувати описовий метод, що реалізується через прийоми лінгвістичного спостереження та лексикологічного зіставлення.

Виклад основного матеріалу. Коло інтересів Івана Франка було дуже широким. Відомо, що письменник уже після закінчення студій на філософському факультеті часто приходив на засідання «Кружка правників» у Львівському університеті, цікавився питанням кримінального та міжнародного права й особливо питаннями звичаєвого права, яке яскраво відбиває народний світогляд.

Іван Франко співпрацював з періодичними виданнями галицьких юристів. У першому номері «Часописі правникої і економічної» за 1900 р. він опублікував свою працю «Грималівський ключ в р. 1800», у якій показав суспільно-політичний стан населення та його економічні відносини в Грималівському окрузі з кінця XVIII – початку XIX ст. Іван Франко також був автором багатьох інших наукових праць з юридично-економічної та політичної галузі (наприклад: «Галицька індемнізація», «Що таке громада і чим би вона повинна бути?», «Що то була панщина?»)

та ін.). Засвідчено в наукових розвідках і правничу термінологію: *акти насильства* (3, 563), *арешт* (3, 603), *арештувати* (3, 603), *декрет* (3, 607), *довголітня тюрма* (2, 93), *жалоба* (3, 603), *закони індемнізаційні* (2, 88), *законодавство* (2, 93), *згода* (2, 89), *карати на тілі* (3, 500), *карати смертю* (3, 497), *окружний комісар* (2, 92), *патенти езекуційні* (2, 100), *перегляд справ* (2, 100), *переслухання* (3, 603), *платити кару* (3, 497), *права* (2, 89), *правна повносильність* (2, 104), *правники* (2, 113), *право натуральне* (2, 498), *приписи поліційні* (2, 91), *присягати* (3, 497), *присяжні* (3, 608), *процеси* (2, 91), *резолуція* (3, 606), *свідчити* (3, 497), *скарги* (2, 91), *стягнення* (2, 87), *суди повітові* (3, 500), *судівництво* (3, 495), *тортури* (3, 497), *угода* (2, 87), *юридичне правило* (2, 113), *юрисдикція домініальна* (2, 91), *юрисдикція карна й цивільна* (2, 91) тощо.

Предметом зацікавлення Івана Франка стали й особливості функціонування сільських судів у Галичині, застосування ними українського звичаєвого права. Зокрема, варто згадати статтю І. Франка про громадський суд у селі Добрівлянах Дрогобицького повіту, у якій описано 8 категорій справ, що розглядаються громадським судом: 1) за образу словом або вчинком; 2) за польові шкоди; 3) за порушення приватної власності; 4) за зневагу громадської управи; 5) за поліційні злочини; 6) за аморальність; 7) за порушення громадської власності; 8) за чари і ворожіння. Досліджуючи звичаєве право згаданого села, І. Франко у невеликій розвідці широко використав українську правничу термінологію: *арешт* (2, 499), *громадська управа* (2, 498), *громадський суд* (2, 498), *грошовий штраф* (2, 499), *закон* (2, 498), *законодавство* (2, 499), *засуджений* (2, 499), *звичаєве право* (2, 498), *карна книга* (2, 498), *кодекс* (т. 44, кн.1, с. 499), *кримінальні суди* (2, 499), *офіційний суд* (2, 499), *селянський суд* (2, 499), *список справ і злочинів* (2, 498), *судовий розгляд* (2, 499), *формула вироків* (2, 498), *цивільні суди* (2, 499), *юрисдикція* (2, 498).

Крім наукових розвідок на правово-економічні теми, І. Франко написав низку художніх творів, у яких порушуються питання права, наприклад: «Ліси і пасовиська», «На дні», «Панталаха», «Перехресні стежки» та інші. У них зафіксовані юридичні тер-

міни, які певною мірою відбивають стан тогочасного розвитку цього пласту в складі української лексики. Уводячи в мовну канву своїх творів термінологічну лексику, І. Франко немало спричинився до стабілізації того чи того терміна, кодифікування його в науковій мові.

Загалом теоретичні й методологічні погляди Івана Франка на правничу термінологію можна звести до таких загальних положень, що сформували парадигму науковця:

1) синтез галицького (західного) і наддніпрянського (східного) варіантів української мови, що мав посприяти єдності та одноцілості української суспільно-політичної та правничої терміносистем;

2) синтез «народної традиції слововжитку і книжної, опертої на всебічне розширення концептуальної (поняттєвої) картини світу шляхом її неологізації, зокрема через розширення «кано-нічних», відносно усталених терміносистем (літературознавства, мовознавства, історії, правознавства), так і «неканонічних», нових терміносистем (психології, політекономії, філософії та ін.);

3) новаторське використання в художній тканині творів «непоетичних» елементів (термінів) як засобу інтелектуалізації української поетичної мови, вияву її когнітивного потенціалу;

4) потужна перекладацька діяльність як органічний компонент Франкової програми європеїзації української культури, архайчно-етнографічний характер якої потребував насадження європейськими культурними імпульсами» [12, 400].

Говорячи про феномен Франкової мови, також варто підкреслити великий внесок письменника у розвиток тогочасного мовно-літературного стандарту, збагачення лексичного фонду мови: «Адже проза І. Франка 1890–1900-х років характеризується розширенням лексичних засобів, очищенням мови від вузьких діалектизмів. У побудові діалогів між дійовими особами своїх творів І. Франко послуговується широковживаною в тодішніх освічених колах Галичини професійно-виробничою, абстрактною і науковою лексикою іншомовного походження» [7, 63].

Зеновія Франко наводить перелік уживаних І. Франком слів, серед яких багато правничих термінів: *«авансувати, ад'юнкт,*

акустика, амбасада, асистенція, гонораціор, девестація, дефравдація, дефініція, евфемізм, едукація, екзакуція, інструктор, інтерциза, інтерлокутор, канцеліст, конверсація, мандатор, пленіпотент, пропінатор, реституція, сервітут, сконфронтовання, толерувати, фундація, ферлядунок та ін. Ця професійна лексика активно використовується для типізації мови персонажів – представників освічених верств» [8, 496–497].

Важливим джерелом тодішньої галицької юридичної термінології є і твір «Перехресні стежки» Івана Франка – «повість на карному ґрунті». У тексті твору фіксуємо численні правничі терміни, які використано для показу особливостей життя галицьких правників ХІХ ст. Авторський текст – це не тільки мова протоколів та судових ухвал, а й численні діалектизми на позначення злочинів та покарань, судових процесів та установ юстиції. Своєрідність твору – у використанні особливого юридичного жаргону, багатой фразеології тощо. Правничу лексику в «Перехресних стежках» можна умовно об'єднати такими тематичними групами:

1) **назви судових установ:** канцелярія (1, 188), карний суд (1, 173), кримінальний суд (1, 217), міністерство справедливості (1, 329), округ вищого суду (1, 262), повітовий суд (1, 262), президія суду (1, 329), прокураторія (1, 329), регістратура (1, 175), трибунал (1, 173) тощо;

2) **назви судових посад:** ад'юнкт (1, 181), адвокат (1, 173), адукат (1, 269), віце-президент суду (1, 187), вотант (1, 309), канцеліст при суді (1, 175), кат (1, 181), комісар (1, 354), конципієнт (1, 278), маніпулянт при суді (1, 204), меценас (1, 173), надпрокуратор (1, 181), нотар (1, 188), оборонець (1, 221), ординанс (1, 311), офіціал (1, 175), писар (1, 217), правник (1, 204), практикант (1, 309), президент суду (1, 187), прокуратор (1, 188), протоколянт (1, 307), радник (1, 308), радця (1, 182), секвестратор (1, 340), совітник (1, 181), суддя (1, 262), судовик (1, 204), судові совітники (1, 187), урядник (1, 188), юриста (1, 267) та ін.;

3) **назви судових процесів та учасників судового процесу:** арештування (1, 451), карна розправа (1, 173), карні справи (т. 20, с.180), лава оскаржених (1, 338), оскарження (1, 458), пе-

реслук (1, 316), *присуд* (1, 318), *справоздання* (1, 329), *судівництво* (1, 319), *терміни* (1, 284), *цивільний процес* (1, 173) та ін.;

4) **назви на позначення злочинів, злочинців та покарань:** *вбійство* (1, 453), *дефравдація* (1, 188), *донос* (1, 396), *касові не-порядки* (1, 217), *крадіж* (1, 278), *лихвар* (1, 188), *мордування* (1, 452), *образа честі* (1, 310), *ошуканець* (1, 324), *підозріння* (1, 449), *рабунок* (1, 452), *самовбійство* (1, 457), *тяжке ушкодження тіла* (1, 337), *фальшовані векслі* (1, 189), *фальшування документів* (1, 188), *хабарник* (1, 181), *шахрайство* (1, 328) та ін.;

5) **назви юридичних актів, документів та частин промови:** *кваліфікаційний лист* (1, 204), *номінаційний декрет* (1, 203), *параграфи* (1, 240), *подання* (1, 215), *протокол* (1, 314), *рапорт* (1, 262), *резолуція* (1, 329), *резюме* (1, 197), *рекурс* (1, 312), *реляція* (1, 281), *репліка* (1, 312), *свідोцтво* (1, 316), *скарга* (1, 335), *ухвала* (1, 448) та ін.;

6) **назви загальних юридичних понять:** *агітація* (1, 333), *адміністрація* (1, 188), *асекурація* (1, 262), *голосування* (1, 371), *депутація* (1, 347), *екзекуція* (1, 366), *збори* (1, 330), *конверсія* (1, 297), *конституція* (1, 371), *ліцитація* (1, 281), *невинність* (1, 330), *політика* (1, 370), *посада* (1, 458), *санація* (1, 296), *факт* (1, 445) та ін.;

7) **терміни, пов'язані з діями в сфері судочинства:** *арештувати* (1, 449), *бунтувати* (1, 269), *замкнути* (1, 354), *заденунціювати* (1, 278), *здати справоздання* (1, 329), *зліцитувати* (1, 248), *зреферувати* (1, 280), *практикувати* (1, 180), *прикривати* (1, 319), *провадити (розправу)* (1, 181) тощо.

Висновки. Таким чином, у творчості І. Франка знаходимо досить розгалужену терміносистему, яка свідчить про розвиненість правничої лексики на галицьких теренах. Фіксуємо й такі лексеми, що означають поняття, для яких у XX ст. сучасна українська літературна мова знайшла дещо інші назви (можливо, не завжди виправдані): *оскаржений* (обвинувачений), *справоздання* (у значенні 'звіт'), *свідоцтво* (свідчення) та ін. Однак беззаперечним є те, що саме повість І. Франка «Перехресні стежки» згодом стане одним із джерел академічного правничого словника за ред. А. Кримського 1926 р.

Отже, особливості використання письменником правничих термінів можна звести до таких постулатів: 1) Іван Франко широко застосовував ту юридичну лексику, яка жила в устах народу; 2) правничі термінологійна лексика, уживана Іваном Франком, в основі своїй загальнонародна. Багато таких лексем та словосполучень узаконилися в ролі терміна в мові сучасної української юриспруденції, наприклад: *закон, засуджений, злочин, свідок, свідчити, справа, сторона* і ряд інших; 3) письменник не цурався чужомовних запозичень та інтернаціоналізмів, коли вони не суперечили національному, а збагачували й удосконалювали українську правничу термінологію.

Для Франка-науковця і популяризатора термінології першим та основним критерієм правничого терміна є його зручність, придатність у функціонуванні. Загалом до юридичної терміносистеми автор підходив як до результату діяння «людської свідомості з урахуванням того, що одні й ті самі явища індивід може трактувати по-різному, отже, і неоднозначно класифікувати їх» [4, 15–16]. А методологічним кредом письменника було підбирати й творити такі правничі терміни, які б концентрували увагу читача (слухача) «на головній течії аргументації» [10, 47]. Це, безсумнівно, сприяло витворенню, унормуванню та використанню наукової термінології, у тому числі і правничої.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гузар З. Вступ до франкознавства. Дрогобич : ДДПУ імені Івана Франка, 2008. 358 с.
2. Грещук В. Поетична творчість Івана Франка і розвиток лексики української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів : Світ, 1998. С. 686–690.
3. Панько Т. Суспільно-політичний термін у лінгвістичній концепції Івана Франка. *Іван Франко і питання мовознавства. Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів : Вища школа, 1983. Вип. 13. С. 21–26.
4. Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство : підручник. Львів : Світ, 1994. 216 с.
5. Пахльовська О. Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів : Світ, 1998. С. 19–31.

6. Сербенська О. Юридична термінологія в мові творів Івана Франка. *Тези доп. самої щорічної наук. сесії, присвяченої вивченню творчості І. Я. Франка*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 1962. С. 38–39.
7. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Ч. 2 : Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. 704 с.
8. Франко З. Боротьба за українську мову в дожовтневий період. *Мовознавство*. 1990. № 6. С. 11–16.
9. Франко З. Т. Мова творів І. Франка. *Курс історії української літературної мови. Т. 1 (Дожовтневий період)* / за ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. С. 476–518.
10. Франко І. Із секретів поетичної творчості. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 45–119.
11. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Київ : КМ «Академія», 2003. 160 с.
12. Яремко Я. Іван Франко як основоположник синтетичного підходу розбудови української літературної мови. *Мовознавчі студії. Вип. 3 : Діалект у лінгвокультурологічному просторі (За матеріалами міжнародної наукової конференції на пошану 100-річчя від дня народження професора Гаврила Шила)*. Дрогобич : Швидкодрук, 2010. С. 392–400.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 20. 487 с.
2. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1984. Т. 44. Кн. 1. 695 с.
3. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 44. Кн. 2. 768 с.

REFERENCES

1. Huzar, Z. (2008). Vstup do frankoznavstva [Introduction to Franko Studies]. Drohobych: DDPU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
2. Greshchuk, V. (1998). Poetychna tvorchist Ivana Franka i rozvytok leksyky ukrainskoi literaturnoi movy kintsia XIX – pochatku XX st. [Ivan Franko's poetry and the development of the vocabulary of the Ukrainian literary language in the late nineteenth and early twentieth centuries]. *Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadiannyn: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.). Lviv: Svit, 686–690 [in Ukrainian].
3. Panko, T. (1983). Suspilno-politychnyi termin u lnhvistychnii kontseptsii Ivana Franka [Social and Political Term in Ivan Franko's Linguistic Concept]. *Ivan Franko i pytannia movoznavstva. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna*. Lviv: Vyshcha shkola, 13, 21–26 [in Ukrainian].
4. Panko, T., Kochan, I., Matsiuk, H. (1994). Ukrainske terminoznavstvo [Ukrainian terminology]: pidruchnyk. Lviv: Svit [in Ukrainian].

5. Pakhliovska, O. (1998). Tvorchist Ivana Franka yak model kulturno-natsionalnoi stratehii [Ivan Franko's works as a model of cultural and national strategies]. *Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadianyn: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Lviv, September 25–27 1996 r.). Lviv: Svit, 19–31 [in Ukrainian].
6. Serbenska, O. (1962). Yurydychna terminolohiia v movi tvoriv Ivana Franka [Legal Terminology in the Language of Ivan Franko's Works]. *Tezy dop. somoi shchorichnoi nauk. sesii, prysviachenoï vyvchenniu tvorchosti I. Ya. Franka*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 38–39 [in Ukrainian].
7. Tkach, L. (2007). Ukrainska literaturna mova na Bukovyni v kintsï XIX – na pochatku XX stolittia. Chastyna 2: Dzherela i sotsiokulturni chynnyky rozvytku [Ukrainian Literary Language in Bukovyna in the Late XIX and Early XX Centuries. Part 2: Sources and socio-cultural factors of development]. Chernivtsi: Knyhy – XXI [in Ukrainian].
8. Franko, Z. (1990). Borotba za ukrainsku movu v dozhovtnevyyi period [Struggle for the Ukrainian language in the pre-October period]. *Movoznavstvo*, 6, 11–16 [in Ukrainian].
9. Franko, Z. T. (1958). Mova tvoriv I. Franka [The language of I. Franko's works]. *Kurs istorii ukrainskoi literaturnoi movy. T. 1 (Dozhovtnevyyi period)* / za red. akad. AN URSR I. K. Bilodida. Kyiv: Vyd-vo AN URSR, 476–518 [in Ukrainian].
10. Franko, I. (1981). Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti [From the secrets of poetry]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 31, 45–119 [in Ukrainian].
11. Shevelov, Yu. (2003). Vnesok Halychyny u formuvannia ukrainskoi literaturnoi movy [Galicia's contribution to the formation of the Ukrainian literary language]. Kyiv: KM "Akademiia" [in Ukrainian].
12. Yaremko, Ya. (2010). Ivan Franko yak osnovopolozhnyk syntetychnoho pidkhodu rozbudovy ukrainskoi literaturnoi movy [Ivan Franko as the founder of a synthetic approach to the development of the Ukrainian literary language]. *Movoznavchi studii*. Vyp. 3: Dialekt u linhvokulturolohichnomu prostori (Za materialamy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii na poshanu 100-richchia vid dnia narodzhennia profesora Havryla Shyla). Drohobych: Shvydkodruk, 392–400 [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Franko, I. (1979). Zibrannia tvoriv [Collection of works]: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 20 [in Ukrainian].
2. Franko, I. (1984). Zibrannia tvoriv [Collection of works]: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 44 (1) [in Ukrainian].
3. Franko, I. (1985). Zibrannia tvoriv [Collection of works]: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 44 (2) [in Ukrainian].

Panochko M. Ivan Franko and the formation of Ukrainian juridical terminology. The article researches the theoretical and methodical basis and peculiarities of using juridical terms in the author's scientific investigations and works of art. A lot of juridical terms of that period, which show the state of language of law development as a part of Ukrainian lexicology, are recorded in Ivan Franko's works. Using terminological vocabulary in his works, Ivan Franko contributed a lot to the stabilization and legalization of appropriate terms in the scientific style of language.

The work "Crossed Paths" by Ivan Franko is an important source of Galician juridical terminology of that time. A great number of juridical terms, used in order to show the peculiarities of Galician lawyers' life in the 19th century, are recorded in the text. The author's text is not only a language of official acts and court decisions, but also the language of numerous dialecticisms which denote kinds of crimes and punishment, juridical proceedings, and court establishments. The peculiarity of the work consists in the use of special political jargon, rich phraseology, etc.

The analyzed social and political works of Ivan Franko prove that the system of terminology of that time was quite broad, and the level of terminological vocabulary in Galicia was high, too. Since Ivan Franko was a scientist and popularizer of terminology, he considered flexibility to be the main criterion for juridical terms' functioning. In general, the writer assured the juridical system of terminology could be controlled only as a part of lexicology. This fact had an influence on the creation, standardization, and use of scientific terms, especially juridical ones.

Key words: lexical storage, synonymy, the system of terminology, the Ukrainian juridical terminology.

Статтю вперше опубліковано в:
Проблеми гуманітарних наук. Серія : Філологія :
зб. наук. праць Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
2016. Вип. 38. С. 49–56.

Михайло ПАНОЧКО,
Ангеліна РАЗУМНА

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПОЛІТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ І. ФРАНКА
В ДИСКУРСІ НАЦІОНАЛЬНОГО ІМПЕРАТИВУ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРАЦІ І. ФРАНКА «МІЖ СВОЇМИ.
ЕПІЗОД ІЗ ВЗАЄМИН МІЖ ГАЛИЧАНАМИ Й
УКРАЇНЦЯМИ 1897 РОКУ»)**

У статті на матеріалі праці Івана Франка «Між своїми. Епізод із взаємин між галичанами й українцями 1897 р.» проаналізовано політичну термінолексику письменника, окреслено її структурно-семантичні особливості та націоцентричні домінанти за допомогою структурно-статистичного, описового й національно-екзистенційного методів, що широко віддзеркалюють термінологійні аспекти мови І. Франка, зокрема ті, що спричинені його ідейно-національними поглядами та тогочасними реаліями.

З'ясовано, що найпродуктивнішою є лексика на позначення політичних рухів, доктрин, течій, принципів, ідеологій, мених репрезентативною – номени суб'єктів-прихильників політичних ідей, рухів, форм виборчого процесу та міжнаукові терміни (політико-економічні, політико-правничі й політико-юридичні). З урахуванням структури в дібраному фактичному матеріалі виокремлено двокомпонентні (6), однокомпонентні (24) номени термінолексyki, серед яких розрізнено синонімічні (2) та варіативні (2) форми як свідчення розвитку політичної мовної сфери в синхронії та розширення цього виду термінології в семантичних варіаціях через вкраплення іншомовних тенденцій на мовному та мисленневому рівнях. Це відобразилось у політичних тенденціях того часу, результати чинності яких – політико-юридичні терміни та форми виборчого процесу – збереглись і до сьогодні.

Політичну термінолексику І. Франка розглянуто крізь призму національного імперативу, що формує цілісне бачення Каменярем політичної ситуації, спрямувань її розвитку й надання імпульсу націоствердження народу загалом та еліти зокрема, що особливо харак-

терно в період світоглядного становлення письменника кінця XIX – початку XX ст.

Установлено, що політична термінологіка І. Франка різногранно відбиває тогочасні події, відтворює розвиток української політичної терміносистеми й номінує націєтворчі інвективи, що глибоко закорінені в канву пріоритетності незалежного, відмежованого українського «Я» як відображення національного ідеалу.

Ключові слова: Іван Франко, терміносистема, українська політична термінологіка, національний імператив.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У кожному епоху в процесі розвитку лінгвістичної науки важливою є сфера термінології, позаяк вона відбиває суспільно-політичні, технологічні та наукові зміни. Однак саме політична термінологіка якнайточніше формує уявлення про еволюцію суспільства, показує його національну свідомість. І. Франко заклав підвалини наукової сфери, зокрема політичної, позначеної тогочасними впливами різноманітних ідеологій, які існували на теренах України, насамперед соціалістичних, соціал-демократичних, радикальних, та вкрапленнями європейських тенденцій.

Кінець XIX ст. відзначився в Галичині розширенням сфери використання української мови в науковій діяльності. Передусім цьому сприяла праця Наукового товариства імені Т. Шевченка, яке стало своєрідною українською академією наук і тим самим зміцнювало нові тенденції в розвитку національної термінології, до чого активно долучився й І. Франко. Семантичні й структурні варіації політичної термінологіки І. Франка перейняті домінантним національно-екзистенційним аспектом, що відображає устремління генія, які важливі й для сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістичні погляди І. Франка завжди привертали увагу мовознавців. Із середини XX ст. франкознавці ґрунтовно опрацьовували також граматичні, лексико-семантичні й стилістичні варіації терміносистеми в працях письменника, розглядали їх у комунікативному, лінгвофілософському та когнітивному аспектах. Термінологіку І. Франка досліджено в працях І. Кочан, Т. Панько, Р. Мни-

ха, Т. Космеди, Є. Регушевського, О. Сербенської, Я. Яремка, О. Новоставської та ін.

Науковці окреслили загальні термінологійні концепти діяльності І. Франка [2], особливості наукової лексики Каменяра, зокрема економічної, суспільно-політичної, та їхні інтернаціональні дублети [6]; дослідили важливість і функції вживання суспільно-політичної лексики у творчості І. Франка [5]; проаналізували комунікативний аспект у термінології Каменяра [1] й відобразили лінгвофілософську концепцію в науковій сфері письменника [3].

Однак ще потребує детального аналізу націоцентричний імператив письменника через простеження структурно-семантичних особливостей політичної термінологіки, що дає змогу відобразити її варіативність і багатство, чим і зумовлена **актуальність** пропонованого дослідження.

Формулювання мети й завдань. *Мета* нашої розвідки – проаналізувати політичну лексику І. Франка в праці «Між своїми. Епізод із взаємин між галичанами й українцями 1897 року» на предмет з'ясування структурно-семантичних особливостей крізь призму національного імперативу. *Завдання* статті – відобразити політичну термінологіку І. Франка в праці «Між своїми. Епізод із взаємин між галичанами й українцями 1897 року»; дослідити семантичні корелятиви в концепті Каменяра; висвітлити варіативність структурних особливостей терміносистеми цього виду; обґрунтувати доречність цих варіативних форм у політичній концептосфері І. Франка та відтворити його світоглядні ідеї періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст. через простеження національного складника у виокремленій політичній термінологіці.

Виклад основного матеріалу. Політичні події кінця ХІХ – початку ХХ ст. якнайширше розкриті в публіцистичних працях І. Франка, де простежуємо різногранні структурно-семантичні форми політичної термінологіки, які віддзеркалюють тогочасні політичні ідеї, рухи та концепції з нашаруванням європейських тенденцій.

У 1896–1897 роках відбулась полеміка між Іваном Франком та Лесею Українкою, яку спровокувала стаття Каменяра «З кін-

цем року» щодо показу української еліти та її зв'язку з нацією, а також аналізу дій радикалів старої й нової генерацій на Наддніпрянщині та Наддністрянщині. І. Франко вказує на певний розрив провідних галицьких радикалів з народом, змальовує їх прагнення до абстрагування на противагу раціональному вирішенню тогочасних актуальних питань життя західноукраїнського суспільства. 1897 року І. Франко доповнює попередню працю статтями «Хоч не по конях, так хоч по оглоблях» (відповідає на закиди Лесі Українки щодо радикалів Наддністрянщини, до яких вона була тоді близька) і «З новим роком» (окреслює візійні аспекти вивищення націєтворчого стержня українців).

Політична лексика І. Франка в праці «Між своїми...» (1910) дає підстави для виокремлення таких лексико-тематичних груп, як назви суспільно-політичних течій, рухів, доктрин; форм принципів політичної діяльності; морально-ідейних політичних тенденцій; виборчого процесу; політико-правничих, політико-юридичних сфер; виконавчо-розпорядчих органів влади, а також номени політико-економічних спрямувань, форм правління, моделей політики та репрезентантів-прихильників певних ідеологічних концепцій політичних кіл.

Найпродуктивнішою термінолексикою політичної сфери в проаналізованій праці І. Франка є номени суспільно-політичних течій, рухів, доктрин, окреслені автором як такі, що викликані зневірою в український народ і його можливостями творити нове, вільне від ідеологій національне життя: *москвофільство*, *українофільство*, *народовільство*, *новоєрство* (804), *соціалізм*, *радикалізм* (806–808). Прослідковуються в статті І. Франка також і номени прихильників деяких ідеологій, політичних концепцій: *драгоманівці*, *радикали* (808), *народовці* (814). Щодо лексеми *радикали*, то автор її вживає в тривекторному спрямуванні: як формат найменування репрезентантів радикальної партії, прихильників ідейних навантажень політичного об'єднання та суб'єктів, спрямованих на кардинально протилежні рішучі зміни дій щодо статичних. У праці виокремлений і узагальнений термін політичної організації *партія* (820–821), уживання якого підтверджує тогочасний вплив французької мови на українську.

Окреслює І. Франко й тогочасні принципи, утверджені в суспільно-політичній діяльності українців, – однокомпонентні номени *назадництво*, *прислужництво* (824) та двокомпонентний із негативною конотацією – *льокайне прислужництво* (824) у значенні ‘догодження органам місцевого самоврядування, часом усупереч власним ідейним принципам’. Номен *льокайне* не прижився в сучасній лексикосистемі і визначається як застарілий.

Виявлено також синонімічні назви морально-ідейних впливів самодержавної Росії на окупованих українських землях: *зросійщення* та *омосковлення* (804), які відображають можливість утворення паралельних форм, детермінованих розвитком політичної терміносистеми. Сучасна ж українська мова використовує форму «русифікація» як результат впливу латинської мови на мову суспільно-політичної та наукової сфер.

Політико-правнича лексика репрезентована двокомпонентною формою *правна оборона* (802, 822), яка пов’язана з надбанням досвіду демократичних країн і створенням засадничих нормативних форм для встановлення цивілізованого європейського правопорядку на основі єдності та самостійності.

Виборчий процес відображають такі одно- і двокомпонентні номени, як *вибори* (821), *агітація виборча* (806), використовувані і сьогодні в політичному лексиконі. Політико-юридична сфера представлена лексемами *петиція* (809) та *конституція* (811), остання з яких виокремлена І. Франком не як законодавчий координатор суспільно-політичних відносин держави, а у вузькому аспекті: як форма постулатного регулятива політичних дій представників радикальної партії. Номен *пропаганда* (812) автор уживає щодо двох перспектив, поєднаних спільною семою ‘маніпуляція’, – національної та соціально-політичної, перша з яких спрямована на провокування національної ворожнечі й досягнення певних ідеологічних завдань, друга – на вузькі кола суспільності, зосередженої в політичних організаціях.

Щодо лексики вияву демократії, то вона репрезентована такими номенами: *збори* у локальному значенні ‘форма зібрань представників партій, ідеологічних об’єднань’ (803, 805) та *віче*

у значенні демократичних 'зборів населення' (803, 805). Лексема *віче* перебувала тривалий час на мовній периферії, проте протягом останнього десятиліття повертається в активний вжиток і вже сприймається як синонім до лексеми *мітинг*.

Номени виконавчо-розпорядчих органів влади і місцевих самоврядувань представлені термінолексемами *сойм* (821), *громадська самоуправа* (806), остання з яких пов'язана з аспектами рівності та вільності в суспільстві, проте ще без форми міцного закріплення законами та регулятивними діями національного суспільства. І. Франко позначає в аналізованій праці й модель форми політики через двокомпонентний термін *соціальна демократія* (814), що вказує на політично-економічні тенденції державної політики в контексті впровадження-розширення приватної власності: власник-працівник. Власне політико-економічні номени репрезентовані такими одиницями, як *економічна самопоміч* (802), що відображає рівні та вільні суспільні відносини через економічний складник взаємодопомоги, та *капіталізм* (831), що інтегрується з марксистськими ідеями піднесення підприємств і розвитку приватного капіталу.

Виокремлено в праці І. Франка номени на позначення форми правління – *абсолютизм* (810), який автор уживає з негативною конотацією, розглядаючи як перешкоду для реалізації націотворчих прагнень поневолених народів. Ця форма правління асоціюється в Івана Франка з російською імперською політикою. Письменник зауважує, що «упадок абсолютизму <...> буде не нині, то завтра» (810) і що тільки за допомогою міцних законодавчих підвалин на національній основі можна розвинути власну державність, поборюючи шовіністичні та імперські впливи сусідніх народів.

Іван Франко у статті «Між своїми...» відображає український національний ідеал. Каменяр – один із перших, хто вказує на необхідність національного ідеалу, спрямованого на утвердження національного «Я», з поєднанням правових і політичних форм вираження української самостійності, спершу науково-духовної, згодом – внутрішньополітично утвердженої. Такі думки Івана Франка російська та радянська влади вважали

«реакційними», адже суперечили ідеологічному домінуванню Російської (Радянської) імперії, підважували підвалини концепції «єдиного російського (радянського) народу», який мав би панувати «від Камчатки до Карпат» чи «від Москви до самих до окраїн». Іван Франко протиставляв імперським ідеологемам націєтворчий концепт українців, що зберігся в прагненні до волі, а за допомогою наукової сфери Каменяр зміг піднести ці аспекти самовираження нації через кращі демократичні європейські традиції.

Двокомпонентний термін *національний ідеал* (810) І. Франко зафіксував чи не перший, зауважуючи: «...якби ті люди [дійсні новочасні герої – М. П., А. Р.] були зуміли віднайти український національний ідеал <...> і якби повернули були свої великі сили на працю для того ідеалу серед рідного народу, якби поклали були свої голови в боротьбі за той ідеал <...>, справа вільної, автономної України стояла б нині і в Росії, і в Європі як справа актуальна, що жде свого рішення, і, може, зовсім иншим шляхом ішов би розвій молодих українських поколінь!» (810).

Цей ідеал Каменяр візійно скеровує у двох напрямках: перший полягає в баченні української людини як цілісної, глибоко закоріненої в духовно-національний концепт, а другий – відбиває вільні форми еліти в політичній системі, що мають базуватись на міцних підвалинах законодавчого компонента, який повинен бути зорієнтований на потреби суспільства.

«Мова для І. Франка – таке універсальне явище, що не вкладається в рамки якоїсь однієї науки. Її історія – це історія людини й історія народу, її онтологія і структура – результат взаємодії всіх фізичних і антропологічних наук, її функціонування – явище суспільного, а багато в чому і політичного характеру, прояв етнічного характеру і результат психодидактики» [4, 53].

Екзистенційно важливим є показник еволюції, яку І. Франко розуміє в контексті пріоритету науки та обстоювання національних прав і свобод, можливих тільки за прийняття державотворчого орієнтира та нового мислення, акцентованого на вищення наукової праці.

Висновки. Зауважимо, що в праці І. Франка «Між своїми. Епізод із взаємин між галичанами й українцями 1897 року» відображено суспільно-політичні тенденції кінця XIX – початку XX ст., що знайшло свій вияв у показі тогочасних політичних рухів, тенденцій, ідеологій, партійних об'єднань та їхніх представників. Ці номени є стрижневими в проаналізованій статті Каменяра. Менш продуктивно відображені економічні, правові, юридичні, виборчі тенденції та аспекти політичної сфери, ідеологічні системи інших держав тощо. Уперше І. Франко виокремив такий феномен, як *національний ідеал* (810). Номінуючи нові поняття, автор, крім діалектних одиниць і засобів, активно використовував чужомовні запозичення, що, своєю чергою, вказує на суттєвий потенціал української політичної термінології загалом. І. Франко візійно застерігає щодо розвитку самостійної української держави на засадах соціалізму та марксизму, вказуючи на тенденції антигуманності цих учень і на небезпеку втрати національної самобутності українців, на розчиненні їх в «інтернаціональному котлі».

За структурою в статті виділяємо двокомпонентні (6) та одноконпонентні (24) номени термінолексики, з яких виокремлюємо синонімічні (2) та варіативні (2) форми, що засвідчує розвиток політичної мовної сфери в синхронії. Спостерігаємо поширення семантичних варіацій досліджуваної термінолексики через вкраплення іншомовних тенденцій на мовному та мисленневому рівнях, що знайшло вияв в політичному контексті кінця XIX – початку XX ст. Зазначмо, що більшість політико-юридичних термінів та форм виборчого процесу, які описані в статті, збереглися і до сьогодні.

Лексеми політичного дискурсу Івана Франка відображають засади програмової та дієвої національної політики, орієнтованої на формування ментального «Я» українця, у якому має домінувати державотворчий орієнтир та прагнення до утвердження незалежності через культурно-моральні чинники та політичне увиразнення націоцентричності як пріоритету.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в поглибленні студій із політичної термінолексики І. Франка на всіх

мовних рівнях та в потребі детального аналізу запозичень у працях Каменяра, що відображає процес розвитку термінологійного складника загалом і політичного зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка : міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. Львів : ПАІС, 2006. 328 с.
2. Кочан І. Термінологічні проблеми у працях Івана Франка. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів : Світ, 1998. С. 701–703.
3. Новоставська О. Термін у лінгвофілософській концепції Івана Франка. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. Вип. 46. Ч. 1. С. 274–282.
4. Панько Т. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. Львів : Світ, 1992. 192 с.
5. Панько Т. Суспільно-політичний термін у лінгвістичній концепції Івана Франка. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 1983. Вип. 13. С. 21–26.
6. Регушевський Є. Нариси про мову наукових праць І. Я. Франка. Сімферополь : Таврія, 2006. 194 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Між своїми. Епізод із взаємин між галичанами і українцями 1897 р. *І. Франко. Додаткові томи до зібрання творів у 50 т.* Київ : Наукова думка, 2010. Т. 54. С. 800–831.

REFERENCES

1. Kosmeda, T. (2006). Komunikatyvna kompetentsiia Ivana Franka: mizhkulturni, interpersonalni, rytorychni vymiry [Ivan Franko's communicative competence: intercultural, interpersonal, and rhetorical skills dimensions]. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
2. Kochan, I. (1998). Terminolohichni problemy u pratsiakh Ivana Franka [Terminological problems in Ivan Franko's works]. *Ivan Franko – pysmennyk, myslitel, hromadianyn: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.). Lviv: Svit, 701–703 [in Ukrainian].
3. Novostavska, O. (2009). Termin u lnhvofilosofskii kontseptsii Ivana Franka [Term in Ivan Franko's linguophilosophical concept]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serija filologichna*, 46 (1), 274–282 [in Ukrainian].
4. Panko, T. (1992). Mova i natsiia v estetychnii kontseptsii I. Franka [Language and nation in Ivan Franko's aesthetic concept]. Lviv: Svit [in Ukrainian].

5. Panko, T. (1983). Suspilno-politychnyi termin u lnhvistychnii kontseptsii Ivana Franka [Sociopolitical term in Ivan Franko's linguistic concept]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serija filologichna*, 13, 21–26 [in Ukrainian].

6. Reghushevskij, Ye. (2006). Narysy pro movu naukovykh prats I. Franka [Essays on the language of I. Franko's scientific works]. Simferopol: Tavrija [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. (2010). Mizh svoimy. Epizod iz vzaiemyn mizh halychanamy i ukrainsiamy 1897 r. [Among their own. The episode from the relations between Galicians and Ukrainians in 1897]. *Dodatkovy tomy do zibrannja tvoriv u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 54, 800–831 [in Ukrainian].

Panochko M., Razumna A. Structural and semantic features of Ivan Franko's political terminology in the discourse of the national imperative (based on I. Franko's work "Among their own. The episode from the relations between Galicians and Ukrainians in 1897"). In the article on the material of Ivan Franko's work "Among their own. The episode from the relations between Galicians and Ukrainians in 1897" analyzes the political terminology of the writer, outlines its structural and semantic features and national centric dominants using structural-statistical, descriptive and national-existential methods that widely reflect the linguistic aspects of his language, including the Franko's terminological ideological and national views and the realities of that time.

It was found that the most productive is the vocabulary of political movements, doctrines, currents, principles, and ideologies. Less productively, the names of subjects, supporters of political ideas and movements are singled out; forms of the electoral process and interdisciplinary terms: political and economic, political and legal. In the analyzed article by I. Franko, two-component (6), single (24) terms of terminology are structurally traced, from which synonymous (2) and variable (2) forms, as evidence of the development of political language in synchrony and expansion of this type of terminology in semantic variations, through the interspersion of foreign language tendencies at the linguistic and mental levels, which was reflected in the political tendencies of that time, among which the political and legal terms and forms of the electoral process have survived to this day.

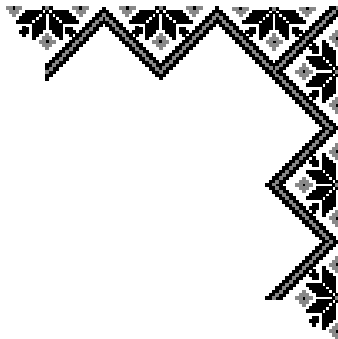
Authors explained Ivan Franko's political terminology through the prism of the national imperative, which forms his holistic vision of the

political situation, directions of its development, and gives impetus to the nation-building of the people in general and the elite in particular.

It has been established that Ivan Franko's political terminology reflects the events of that time in various ways, reproduces the development of the Ukrainian political terminology system, and nominates nation-building invectives deeply rooted in the priority of the independent, demarcated Ukrainian self as a reflection of the national idea.

Key words: *Ivan Franko, terminological system, Ukrainian political terminology, national imperative.*

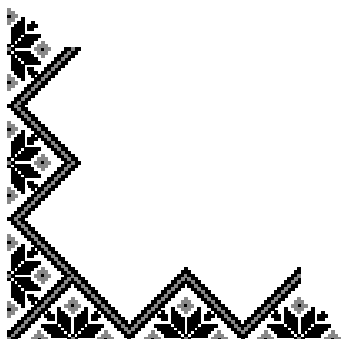
*Статтю вперше опубліковано в:
Проблеми гуманітарних наук. Серія : Філологія :
зб. наук. праць Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
2022. Вип. 49. С. 177–182.*

РОЗДІЛ 5
ФРАЗЕМНА ЕКСПЛІКАЦІЯ
В РІЗНОЖАНРОВИХ ДИСКУРСАХ:
ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ ТА
ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ДОСВІД

*Якби ти знав! Та се знання предавне
Відчути треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне...
І іншим би тобі вказався світ.*

І. Франко. Якби ти знав...

САКРАЛЬНЕ НАПОВНЕННЯ ТА СТИЛІСТИКО- ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТАМИ ДУША І СЕРЦЕ (НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ ІВАНА ФРАНКА)

У статті здійснено аналіз функціонування загальноновживаних та модифікованих фразеологічних одиниць (далі ФО) з компонентами душа і серце. Зосереджено увагу на власне семантичних трансформаціях, контамінаціях та випадках подвійної актуалізації фразем, їхньому сакральному наповненні в дискурсі художніх текстів Івана Франка.

Ключові слова: фразеологізм, сакрум, семантична трансформація, подвійна актуалізація, стилістично марковані ФО, контамінація, контекст.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Ідеологічний каток «радянського франкознавства» ігнорував функціонування сакруму у творчості Івана Франка, однак божественне начало було для письменника джерелом глибинної мудрості, акумулятором духовного знання. Сакрум є однією з найважливіших субстанцій людського існування, «квінтесенцією релігійного світовідчужування й буття» [7, 29]. Суть Франкової релігійності – в кордоцентричності його творчості, бо, на думку митця, призначення людини – «рости серцем», серед «бур і тривоги» віднайти шлях серця, любові, віри, надії й мудрості. Найбільше, чого може прагнути людина, – пізнати Христову любов, відчувати «повноту Божу». Прояв сакрального в письменстві загалом і у творчості І. Франка зокрема дає можливість створити одно- або двовимірну проєкцію, певну модель-матрицю, що допомагає проникнути в глибинні структури контексту.

Філософське наповнення лексеми *душа* як центральної одиниці макрополя *дух – душа – життя – безсмертя – вічність* сягає своїм корінням ще доісторичних часів. Лексему *серце* ти-

сячоліттями вважали символом життя, осередком душі, життєвої мудрості, любові; вирішальною силою в протистоянні добра й зла; джерелом почуттів та емоцій. У біблійному трактуванні **серце** – метафоричне джерело духовності й моральності особистості, її характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвостилістика демонструє вдалі спроби цілісних досліджень функціонування сакрального світобачення письменників крізь призму стрижневих слів-концептів. Це насамперед монографії З. Гузара [1], М. Скаб [8], П. Мацьківа [5], І. Набитовича [7], наукові праці Л. Михаць [6], О. Каракуці [3], М. Якими й О. Пілька [10], О. Куцик і В. Русецької [4] та ін. Ґрунтовне вивчення говіркової фразеології в художньому творі як засобу увиразнення мови тексту, експресійно-емоційного оцінювання, ставлення автора до персонажів належить до важливих завдань сучасного мовознавства, оскільки до сьогодні немає спеціальних праць, присвячених аналізу сакрального наповнення ФО.

Зауважмо, що фраземіка деяких творів Івана Франка вже перебувала в центрі уваги мовознавців [6; 10]. Щодо т. зв. «малої прози» Івана Франка, то її словесно-виражальні засоби, серед іншого й ФО, вивчені недостатньо.

Отже, актуальність дослідження зумовлено, по-перше, значним кількісним складом ФО з компонентами *душа* і *серце*; по-друге, важливим сакральним та експресивно-стилістичним наповненням ФО у текстах; по-третє, відсутністю наукових розвідок про функціонування модифікованих ФО в художній прозі Івана Франка.

Формулювання мети і завдань. *Мета* статті – дослідження мови текстів прозових творів Івана Франка на предмет аналізу власне семантичних трансформацій, випадків подвійної актуалізації, а також окреслення стилістичної ролі стійких висловів із зазначеними компонентами.

Виклад основного матеріалу. Здатність ФО виконувати ту чи ту образну функцію ґрунтується на їхньому конотативному значенні. Фразеологізмам притаманні образність, емоційність, оцінність, стилістична забарвленість, потенційна здатність до

трансформації. Усе це сприяє динамічності ФО, визначає їхнє місце й роль у художніх текстах. Крім того, ці утворення мають глибокий сакральний сенс, відображають сутність ментальності української нації.

В інтерпретації значення ФО важливу роль відіграє контекст. У мові художнього тексту Івана Франка переважають образно-метафоричні засоби вираження думки. У процесі метафоризації понять сутність речі, явища, події ускладнюється, можливе виникнення подвійного, а то й множинного, перетинання, взаємонакладання концептуальних сфер, які опосередковують образне сприйняття поняття. Найбільш цікавим і різноманітним у такому ракурсі є матеріал фразеологічної підсистеми мови, оскільки фразеологізми несуть у собі високий заряд сакруму, експресивності, образності, емотивності й оцінності. Оцінка – це завжди наявність «плюса» або «мінуса» у значенні слова. І проблема полягає в тому, що оцінність – явище суто суб'єктивне, тобто в будь-якій оцінці будь-чого завжди є особиста зацікавленість, емоційне ставлення до сказаного.

У текстах виділяємо такі групи власне семантичних трансформацій ФО:

1) ФО, які розширюють свою семантику за рахунок уведення додаткових, нових компонентів: *живу душу виратуємо; запродав ту душу, швидко дістанешся в його пазурі;*

2) ФО, які в певних контекстуальних умовах змінюють фразеологічне значення: *печать наложити на душу; офірувати душу; покласти душу.*

У контексті твору зазначені ФО перебувають у нетрадиційному оточенні, вживаються в нових зв'язках, що спричинює зміну їхньої семантики. Актуальною є проблема класифікації різноманітних способів подвійної актуалізації. У мовознавчій літературі поширена думка про неможливість створення класифікацій численних різновидів цього типу трансформацій на основі якоїсь однієї, спільної для всіх диференційної ознаки, бо такої ознаки не існує взагалі. Тому систематизація цього виду семантичної трансформації, як і інших її різновидів, полягає в послідовному виявленні таких розрядів, які на кожному ступені класифікацій-

ної схеми протиставляються один одному за якоюсь однією ознакою при спільності всіх інших. Семантично трансформуючи ФО, письменник прагне привернути увагу читачів до глибини їхніх значень, показати найрізноманітніші емоційні грані.

По-іншому відбувається подвійна актуалізація там, де немає генетичного прототипу. Не можлива реалізація семантичної двоплановості таких виразів, як, наприклад: *віддати Богу душу, не мати Бога в серці, сховати в серці, сміятися в душі* тощо, оскільки вони не можуть сприйматися буквально. Тут йдеться про метафоризацію семантики компонентів фразеологізму. Таку подвійну актуалізацію доцільно назвати частковою, або ж семантизацією окремих компонентів ФО, напр.: – ...*Треба тільки, щоб чоловік доложив старунку до всього, що робить, – щоб душу свою вложив у діло: тоді й діло буде з душею, – живе. Он як! А хто душі своєї в діло не вложить, той і не найде її; чи як ви думаєте, га?* (2, 321) (пор. **вкладати / вкласти (всю) душу** – ‘робити, виконувати що-небудь із великою любов’ю, старанністю’).

Іноді трапляються контексти, у яких оказіональні зміни приводять до поширення фразеологізму, що виконує функцію обставини, яка деталізує зміст фразеологізму стосовно конкретної ситуації: *Мене щось стисло за серце, мов чорний рак здоровим щипом. Я весь стрепенувся, по мені пройшло неясне чуття, що той чорний рак, ухопивши мене тепер за серце, не попустить його вже ніколи* (3, 174); *І відчуваючи серцем усе те, що ті люди перетерпіли в своїм життю, відчуваючи як близький, як коли би вони були частиною його самого, він почув, як холодний піт краплями виступав на чолі. Тільки тепер він пізнав, що єсть біда, пізнав, що вона таке...* (2, 237). У цих реченнях бачимо, що після фразеологізму вживається один із його компонентів. Таке повторення компонента ФО в межах однієї фрази або сусідніх фраз спричинює його семантизацію.

Коли йдеться про ФО з компонентом *душа*, І. Франко дуже часто надає цьому поняттю рис живої істоти, переводить поняття *душа* з категорії абстрактності в категорію конкретності, тобто в те, що ми можемо побачити, відчувати на дотик: *Як відомо, руська душа не зараз по смерті летить на той світ, але ще якийсь час літає по*

тих місцях, де спочиває тіло. Може, се перша кара за її життєві гріхи – приглядатися невидимо до того, що з її тілом і пам'яттю роблять по смерті. Так воно, чи ні, досить, що душа нашого Русина почула се дуже дошкульно. Коли зійшлися лікарі, щоб краяти і шматувати її тіло, вона в виді мухи сіла на великім чорнім цвяху, яким були прибиті до хреста ноги дерев'яного Христа, що стояв у головах катафалка. Сиділа і чула розмову ескулапів, не можучи одначе ніяким способом виявити свого осуду про неї (2, 245).

Фразеологізми поширюються в результаті вклинювання займенників, які не спричиняють суттєвих змін у семантиці ФО, проте конкретизують іменникові компоненти: *дбай за свою душу; будили якісь забаганки в душі.*

Невелику кількість у проаналізованих текстах становлять ФО, у яких обставини-поширювачі вираженні іменником із прийменником: *в серці закипає якась неприязнь за образу.*

Типовим для І. Франка є поширення ФО прикметником: *живе людське серце, одиноке жіноче серце* та ін. Більшість оказіональних, не фіксованих у Фразеологічному словнику української мови фразеологічних сполучень зазнають авторських трансформацій: *вийнято з-під серця; у душі темніше, ніж у казні; у серці ворухиться грижа* та ін.

Серед стилістичних прийомів вирізняється влучне поєднання в одному стійкому виразі як буквального, так і переносного значення. І. Франко віртуозно використовує двоплановість ФО як засіб створення різних стилістичних ефектів, створюючи такі контекстуальні умови, за яких взаємодіють вузький і широкий контексти, контекст і ситуація мовлення, часто реалізується лексичне значення вільних словосполучень і фразеологічне значення стійких виразів.

На основі проаналізованого матеріалу виділяємо два види подвійної актуалізації ФО:

- 1) видозміна семантики ФО в цілому в спеціально створеному автором контексті (повна подвійна актуалізація);
- 2) видозміна потенційної семантики компонентів ФО в спеціально створеному автором контексті (часткова подвійна актуалізація).

Розглянемо першу групу ФО. Наприклад: *Зразу ніби початок якоїсь глибокої і болючої щикавки, а потім кашель сухий, довгий, невтишимий, що рвав груди і запирав дух, стискав серце слухача залізними кліщами* (2, 234). Широкий контекст реалізує значення двопланово: «...І як же скоро та школа наповнила тіло моє терпінням, а душу розпукою!» (2, 241); *Як відомо, руська душа не зараз по смерті летить на той світ, а ще деякий час літає по тих місцях, де спочиває тіло* (2, 245). В основі створення стилістичного ефекту подвійної актуалізації лежить ФО, а вільне словосполучення є вторинним. Однак вільне й фразеологічне словосполучення часто перебувають у т. зв. бінарній опозиції: *Двигаючи ціле пекло болу і жалю, полетіла душа звичайною сонячною стежкою, але швидко й зблудила з неї* (2, 247). Спеціально створений письменником контекст приводить як до буквального, так і до асоціативного сприймання значення ФО: *немов ті двадцять крейцерів вийнято з-під серця* (2, 273) (асоціація з тридцятьма Іудиними срібняками).

Завдяки метафоризації в спеціально створеному контексті лексичного значення одного з компонентів ФО автор досягає поглиблення образу аж до гіперболізації: *Бідна душа чула ці слова, розуміла їх, але не могла відповісти нічого. Лише затріпотіла весельчаними крильцями...* (2, 247).

Контамінацією дослідники називають поєднання в одному виразі двох чи більше фразеологізмів. Вона здійснюється на основі семантичної близькості ФО або їхньої формальної схожості. Досліджуваний матеріал дає змогу виділити такі різновиди контамінації, зумовлені семантичною близькістю або ж навіть антонімічністю: «*Отче, що ви без серця, се я бачив учора, оглядаючи синяки та струпи на тих дітях. А тепер бачу, що ви й без честі...*» (3, 309).

Трапляються випадки, коли в одному конотативному полі поєднуються антонімічні ФО, сутність яких полягає в тому, що вони взаємно виключають одна одну. Це зразки фразеологічної контамінації (від лат. *contamination* – ‘схрещування’, ‘змішування’), яка засвідчує схрещування в одному виразі двох або кількох ФО: – *Будь ласкав, Бовдурику, любчику, – відказав так само лагід-*

но жидик, – *йди собі з богом до дідька!* (1, 146). Таке поєднання відзначається особливою своєрідністю експресивно-емоційних та оцінних нюансів. Відбувається не просто поєднання ФО, а взаємопроникнення словоформ, своєрідне накладання й злиття значень різних ФО внаслідок мимовільних чи свідомих зближень: смислова компресія, лаконізація [7, 149]. Поєднання антонімічних ФО *йти з Богом* та *йти до дідька* утворює семантично поглиблене комбінаторне значення, яке виводиться зі значення слів – компонентів фінальної частини висловлювання. Такий тип контамінації ми кваліфікуємо як творчий процес, що відбувається з волі автора й передбачає конкретну стилістичну мету – увиразнення, конкретизацію, посилення емоційності ФО.

Для семантико-стилістичних відтінків, внесених оказіональними елементами в семантичну структуру фразеологізму, характерна двоїста природа. По-перше, вони відновлюють пряме лексичне значення пояснювального компонента; по-друге, конкретизують значення всієї ФО, підкреслюючи її семантичну цілісність.

Висновки. Таким чином, на основі проаналізованого матеріалу можна стверджувати, що семантика концептів *душа*, *серце* у складі ФО наповнена індивідуально-авторським світосприйняттям, оригінальною образністю, а узагальнено-образне значення як традиційно-усталених, так й оказіонально модифікованих ФО увиразнює філософсько-психологічну й семантико-стилістичну тональність тексту. У поєднанні з тропами ці авторські винаходи максимально реалізують художні можливості контексту, стають осердям свіжих, пластичних образів чи асоціацій, тобто це і є підставою для подальшого ґрунтовного вивчення ФО у всій творчій спадщині Івана Франка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гузар З. Sacrum І. Франка. *Гузар З. Sacrum і Біблія в українській літературі* / за ред. І. Набитовича. Люблін : Ingvarr, 2008. С. 167–181.
2. Демський М. Франко – фразеограф. *Тези II щорічної міжвузівської наукової конференції*. Львів, 1966. С. 73–75.
3. Каракуця О. Фразеологізми української мови з компонентом *душа* (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 19 с.

4. Куцик О., Русецька В. Концепт «душа» як образно-смісловий центр формування українських фразеологізмів. *Молодь і ринок*. 2008. № 11. С. 34–38.
5. Мацьків П. В. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі : монографія. Дрогобич : Коло, 2007. 332 с.
6. Мишаць Л. Трансформація фразеологічних одиниць у художньому тексті (на матеріалі оповідань Івана Франка). *Франкознавчі студії*. Дрогобич : Коло, 2007. С. 745–749.
7. Набитович І. Універсум *sacrum*’у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму). Дрогобич; Люблін : Посвіт, 2008. 600 с.
8. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : монографія. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
9. Ужченко В. Нові лінгвістичні парадигми «концепт – фразеологізм – мовна картина світу». *Східнослов’янські мови в їх історичному розвитку* : зб. наук. праць. Запоріжжя, 2006. С. 146–151.
10. Яким М., Пілько О. Фраземіка поеми Івана Франка «Мойсей». Дрогобич : Коло, 2005. 68 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 15. 512 с.
2. Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 16. 512 с.
3. Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ : Наукова думка, 1979. Т. 21. 503 с.

REFERENCES

1. Huzar, Z. (2008). *Sacrum I. Franka [Ivan Franko’s Sacrum]*. Huzar, Z. *Sacrum i Bibliia v ukrainzii literaturi / za red. I. Nabytovycha*. Liublin: Ingvarr, 167–181 [in Ukrainian].
2. Demskyi, M. (1966). Franko – frazeohraf [Franko as a phraseographer]. *Tezy II shchorichnoi mizhvuzivskoi naukovoï konferentsii*. Lviv, 73–75 [in Ukrainian].
3. Karakutsia, O. (2002). *Frazeolohizmy ukrainiskoi movy z komponentom dusha* (strukturno-semantychnyi, ideohrafichnyi, linhvokulturolohichnyi aspekty) [Phraseological units of the Ukrainian language with the component “soul” (structural-semantic, ideographic, and linguocultural aspects)]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Kharkiv [in Ukrainian].
4. Kutsyk, O., Rusetska, V. (2008). Kontsept “dusha” yak obrazno-smyslovyy tsentr formuvannia ukrainskykh frazeolohizmiv [The concept of “soul” as the figurative and semantic core of Ukrainian phraseology formation]. *Molod i rynek*, 11, 34–38 [in Ukrainian].
5. Matskiv, P. V. (2007). Kontseptosfera BOH v ukrainskomu movnomu prostori [The concept of the sphere of GOD in the Ukrainian language space]: monohrafiia. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
6. Mykhats, L. (2007). Transformatsiia frazeolohichnykh odyntyts u khudozhnomu teksti (na materialy opovidan Ivana Franka) [Transformation of phraseological units in literary texts (based on Ivan Franko’s stories)]. *Frankoznavchi studii*. Drohobych: Kolo, 745–749 [in Ukrainian].

7. Nabytovych, I. (2008). *Universum sacrum v khudozhnii prozi (vid modernizmu do postmodernizmu)* [Universum sacrum in literary prose (from modernism to postmodernism)]. Drohobych; Liublin: Posvit [in Ukrainian].

8. Skab, M. V. (2008). *Zakonomirnosti kontseptualizatsii ta movnoi kateoryzatsii sakralnoi sfery* [Patterns of the conceptualization and linguistic categorization of the sacred sphere]: monohrafiia. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].

9. Uzhchenko, V. (2006). *Novi linhvistychni paradyhmy “kontsept – frazeolohizm – movna kartyna svitu”* [New linguistic paradigms: “concept – phraseological unit – linguistic picture of the world”]. *Skhidnoslovianski movy v yikh istorychnomu rozvytku: zb. nauk. prats. Zaporizhzhia*, 146–151 [in Ukrainian].

10. Yakym, M., Pilko, O. (2005). *Frazemika poem y Ivana Franka “Moisei”* [Phraseology of Ivan Franko’s poem “Moisei”]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Franko, I. (1978). *Zibrannia tvoriv* [Collection of works]: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 15 [in Ukrainian].

2. Franko, I. (1978). *Zibrannia tvoriv* [Collection of works]: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 16 [in Ukrainian].

3. Franko, I. (1979). *Zibrannia tvoriv* [Collection of works]: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 21 [in Ukrainian].

Zubritska M. Sacred content and stylistic functional features of phraseological units with the components “soul” and “heart” (based on Ivan Franko’s short prose). The article focused on the analysis of the functioning of traditional and transformed phraseological units (PU). Attention has been paid to semantic transformations and cases of contamination and double actualization of PU, their contamination along with their sacral meaning in the discourse of literary texts written by Ivan Franko.

Key words: phraseological unit, sacrum, semantic transformation, double actualization, stylistically marked PE, contamination, context.

Статтю вперше опубліковано в:
Науковий вісник Міжнародного гуманітарного
університету. Серія : Філологія.
2016. № 25. Т. 1. С. 33–35.

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ
ФРАЗЕМ У ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА
(на матеріалі повістей «Великий шум»
та «Петрії і Довбушуки»)**

У статті досліджено стилістичне навантаження фразем у прозових творах І. Франка, зокрема повістях «Великий шум» та «Петрії і Довбушуки». На конкретних прикладах простежено особливості функціонування загальномовних, діалектних та індивідуально-авторських фразеологічних одиниць. Виокремлено основні семантико-граматичні класи фразем та проаналізовано шляхи їх трансформації.

Ключові слова: фразема, фразеологічна одиниця, ідіостиль, трансформація, фраземіка.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У системі мовних засобів художнього стилю на особливу увагу заслуговує фразеологія. Вона є невід'ємною частиною образного світу письменника. Саме завдяки творчості видатних майстрів пера літературна мова не тільки збагачує свій словниковий фонд, а й фіксує духовні надбання народу, є носієм етнокультурної інформації, ідентифікатором національної свідомості. Проблема авторської фразеології сьогодні вимагає спеціальної дослідницької уваги. У цьому контексті важливе місце посідає питання функціонально-стилістичного навантаження фразем у художніх творах. Наукові пошуки в цій царині дають підстави стверджувати, що багатим матеріалом для студіювання фраземіки є проза Івана Франка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фразеологію як складник мовотворчості письменника досліджували Н. Бабич, М. Демський, Н. Сологуб, В. Калашник, Ю. Кохан та ін. Художній дискурс Івана Франка з погляду експресивного синтаксису та стилістики вивчали М. Баган [1], О. Пономарів [9], А. Терефера

[11], В. Шинкарук [12] та ін. Фраземіка письменника на сьогодні є недостатньо дослідженою. Співвіднесення фразем епістолярію І. Франка з фраземікою в словнику української мови були предметом наукового зацікавлення М. Демського [4]. Докладну фразеографічну характеристику Франкового ідіолекту, зокрема на матеріалі поеми «Мойсей», запропонували М. Яким і О. Пілько в праці «Фраземіка поеми Івана Франка «Мойсей» [15] та М. Щербак і М. Яким у статті «Фразеопростір поеми Івана Франка «Мойсей»: концептуальний та експресивний аспекти» [13].

У пропонованій розвідці зроблено спробу проаналізувати особливості фраземіки в малодосліджених творах І. Франка – повістях «Великий шум» та «Петрії і Довбушуки».

Формулювання мети й завдань. *Мета* статті – дослідити фразеологічні одиниці, дібрані з поданих повістей І. Франка, на предмет семантики, будови, частиномовного співвіднесення; виявити їхнє стилістичне навантаження та вплив на ідіостиль письменника.

Виклад основного матеріалу. Мова прозових творів Івана Франка містить у собі великий експресивний потенціал, передаючи яскравість уявлень, глибину переживань, найтонші відтінки думки. У фраземіці різноаспектно простежено українську ментальність: особливості міжособистісних стосунків, соціальну характеристику людини, творення народних реалістичних образів тощо. Мовнестилістичний аналіз творів «Великий шум» та «Петрії і Довбушуки» дає підстави стверджувати, що внутрішня семантика фразем найчастіше виражає морально-етичні категорії та психофізичні процеси й лише в поодиноких випадках вказує на стан природи. У кількісному плані помітно вирізняється фраземне полотно другої повісті, яка відповідно є більшою за обсягом і тяжіє до фольклорних джерел. За нашими спостереженнями, добір значної частини фразеологічних одиниць (ФО) у творах І. Франка зумовлений традицією (загальнономовні фраземи). Проте невід’ємним складником аналізованих повістей є індивідуально-авторські фраземні одиниці та діалектні фраземи, які забезпечують неповторний стильовий колорит. Зауважимо, що всі три виокремлені групи ФО – загальнономовні, індивідуально-авторські

та діалектні – відображають здебільшого негативний психофізичний стан персонажа. У цьому контексті погоджуємося з думкою Ю. Кохана, що «значний вплив на добір фразеологізмів мають особливості світобачення письменника, яке може бути реалістичним, романтичним, піднесено-урочистим, насмішкувато-іронічним тощо» [8, 3].

І. Загальномовні ФО. Стилєтвірні можливості цієї групи формують, на наш погляд, цілісну фразеологічну панораму, де мовосвіт автора імпліцитно закорінений на біблійному вислові **альфа і омега**. Промовистими в цьому річищі є фраземи з ключовою лексемою **світ**, напр.: *на чім світ стоїть, не побачите світа божого, світ зав'язав*, напр.: – *Лиш би бучка взяти та хом'янути біду раз по пиці, аби не кричала!* – буркоче чоловік, рубаючи дерево, поки пан комісар, розсерджений, скаче довкола нього, та верещить, та лає **на чім світ стоїть** (92); «...*Не бійтеся, найдесь ту у нас досить ключок на вас, найдуться і свідки, – затаскаєм вас там, де не побачите світа божого!*» (148); – ...*Отче мій небесний, що мене тогдa замануло та засліпило, що я від свого татунця пішла сюдa, в тото пекло, та ще за него, такого єрмика, за такого тирана, що ми світ зав'язав...* (149). Семіологічно близькими з попередніми є фраземи **божа воля** та **ані суди божі**, напр.: – *Лиш раз єще в тій довгій, сумній жизни ізганника блисло для мене щастє, та – божя воля – воно сей час і погасло!* (144); *Я перечитав її також, а ще перечитав і на кінці кілька букв, але решту ані суди божі!* (136).

Цікавими з погляду мовної експресії є ФО, які завдяки лексемі з темпоральною семантикою **кінець** передають значення 'смерть', 'завдати смерті', напр.: – ...*Як маю продати, то знайду їм такого пана, що їм потрафить доїхати кінця* (33). Локальний колорит та оцінку людських почуттів висвітлює фразема **гробова тишина**, яку автор неодноразово вживає зі стилістичною метою в одному контексті, напр.: *Отці посідали, і за хвилю обгорнула їх, немов грубий, непроникнутий мур, гробова тишина. Світло горіло слабо і мелькало раз на раз, то ясніше, то темніше освічаючи сумрачну комнату. І знов поволі, під впливнєм тої гробової тишини, тривожно якось стало отцям...* (39).

Психоемоційний світ героїв неоднаковою мірою репрезентований в обох творах І. Франка. Проте кожна фразема, свідомо чи несвідомо використана автором, має своє особливе значення. Найхарактернішими для ідіостилію письменника є: а) субстантивні фраземи: *заяче серце*, *собачий накоренок*, *грушки на вербі*, напр.: – *Ех, ти, заяче серце, тобі все щось такого причуваєся!* (200); *А тії червінці – то були, попросту сказавши, грушки на вербі!* (213); б) дієслівні: *воркотати крізь зуби*, *і пари з уст не пустити*, *не закладати рук за пояс*, *брати людське в зуби*, *сипати жару за холяви*, напр.: – *...Ще готов плакати милосердними сльозами, щоби, обтерши слизи, тим легше пожерти!* – **воркотав крізь зуби** Довбушук (116); *...но Андрій і пари з уст не пустив* (181); – *...Смотри на других і бери людське в зуби!* – жартувала Дося (296); в) адвербіальні: *як камінь у воду*, *мов муха в окропі*, *як по уха*, *ні в дрова*, *ні в тріски*, напр.: – *...він пішов на жебри, і уже кілька літ, як я стратив о нім всякі чутки, – пропав десь, нещасний, як камінь в воду* (144); – *Та таку: залюбімся ще більше, як по уха, в его цяцю-доньку!* (190); – *...Татко написав таке, що ні в дрова ні в тріски* (52).

Стилістичний потенціал сталих сполук яскраво розкрито і у варіативних фраземах, експресивність висловлювання в яких зумовлено інверсією компонентів, напр.: *і пари з уст не пустив* (181) – *ані пари з уст* (215); *грушки на вербі* (213) – *не були лишень грушки на вербі* (284); *не побачите світа божого* (148) – *світа божого не побачат* (152).

II. **Діалектні ФО.** Нових стилістичних ознак набувають діалектні фраземи, які вирізняються проникливою асоціативністю, глибокою образністю. Скажімо, замість загальнономовної ФО *лиха година* автор вживає *куца година*, завдяки чому висловлювання збагачується неповторним колоритом, набуває чітко вираженої експресії, напр.: – *...Зараз ходімо до нього, най віддає наші папери, бо йому куца година буде* (13). Волевиявлення персонажа, налаштованого будь-як відстояти свою правду, простежуємо у таких фраземах, як *стулити дзюба* [рота – У. Г.], *кіле на голові тесати*, *вовчик у баранячій шкірі*, *сподівайся, діду, аж ти курка яйце знесе!* (утворена на основі паремії): – *...З татом нема*

що говорити, – вони мовчат, хоть їм **кіле на голові теши** (240); – *Га, вовчик у баранячій шкірі!*.. (116); – *Не стулиш ти дзюба, присяжний?*.. (16); – *А, ба, сподівайся, діду, аж ти курка яйце знесе!* (154).

III. Індивідуально-авторські ФО. Ця група фразем репрезентована менш численно і певною мірою межує з попередньою, проте саме тут найбільше виявлена індивідуальна специфіка мовомислення письменника, напр.: – *А собака Невеличкий чи не підозріває ковбаси в борщі?* (292); – *...я не позволю тобі і ту **водити мене, як кітку за стеблом!*** (297); – *...Хоть би-м зійшов і на **жебрацьку торбу**, то таки кусник хліба, котрий мені твоя рука подасть, не варт би був і того, щоби-м го свому псу кинув!* (116). В останньому прикладі *зійти на жebraцьку торбу* І. Франко трансформує відомий фразеологізм *зійти на пси*, можливо, з тією метою, щоб не повторювати кінцівки речення «свому псу кинув».

Непоодиноким явищем у контекстуальній канві повістей І. Франка є фонетичні варіанти фразем. Серед таких, зокрема, варто назвати: *сипати жару за холяви, цідити як з ведра, наскочити на горяче*, напр.: *Та тут він і **наскочив на горяче**. В церкві зробив ся страшенний гвалт, посипали ся лайки на попа...* (36); – *...А було то восени, дощ зимний **цідив як з ведра**...* (159); – *...Га, то як собі хочеш, най тебе, про мене, і повісять, най тобі **сиплють жару за холяви**...* (212).

Що стосується лексичного наповнення фразем, то тут очевидними є т. зв. структурно-семантичні перетворення, які сучасні лінгвісти трактують як трансформацію, або модифікацію. Трансформацію фразем проаналізовано в працях Л. Щербачук, В. Калашника, Т. Князь, А. Супрун, Ю. Кохана, Л. Давиденко і В. Бойко та ін. Трансформацію здебільшого розуміють як видозміну узуального компонентного складу ФО, спричинену актуалізацією фразеологізму в контексті, яка приводить до зрушень у семантичній структурі ФО [3, 30]. На противагу цьому інші дослідники, зокрема М. Вовк, М. Личук, Т. Мислива, надають перевагу термінові *модифікація*. Як зауважує М. Вовк, «авторська модифікація ФО полягає у відкиданні окремих компонентів ФО, додаванні

т. зв. «своїх» слів, в об'єднанні кількох урізаних автором стійких словосполук» [2, 254]. У нашому дослідженні зосередимо увагу на трансформації сполучуваності та семантики ФО, тобто їх okazіональному використанні. Проаналізувавши фраземний матеріал двох повістей Івана Франка, погоджуємося з думкою В. Калашника, що «унаслідок трансформовування стійких комплексів та авторського фразеотворення письменник збагачує літературну мову словесними образами» [6, 220]. Наприклад, у деяких контекстах письменник поширює склад фразеологізмів, додаючи атрибутивний компонент, виражений займенником або прикметником: – ...І так день за днем, рік за роком будемо **вростати в свою нужду**, я к камінь у землю (24); – Ми його на шматки розірвемо! – гукали одні. – **На гродзів мак посічемо!** – репетували інші (13). ФО *посікти на гродзів мак* є синонімом до фраземи *посікти на дрібен мак* і має значення ‘дуже сильно побити’. Тут варто зауважити, що у XVI–XVIII ст. у селі Велика Білина існував дрібношляхетський рід Білинських на прізвисько Гродзі [10, 209]. Тож, очевидно, саме в цьому річищі слід шукати витоки згаданої мовної одиниці. Розширення сполучних можливостей ФО відбувається і завдяки додаванню до базової фраземи заперечної частки *не*, напр.: ...*Демчиха, дочка бідного, працюютого господаря з Перегинська, не закладала рук за пояс, як нещаслива, приголомшена Матрона, а робила і порядкувала щосили в підпадаючій гадівстві* (202). Але в цьому контексті фразема *не закладати рук за пояс* змінює своє значення з узуального ‘працювати’ на ‘сидіти тихо’, ‘нічого не робити’. Інший фразеологізм – *скорчилася, мов муха в окропі* – завдяки дієслову *скорчитися* набуває семантики ‘зняжковіти’, натомість узуальна фразема *вертітися (крутитися)* як *муха в окропі* містить значення ‘бути дуже зайнятим, заклопотаним’ (СФУМ, 58), напр.: – ...*Або ні, знаєте що, беріт насамперед єго прокляту жидівку, – бачте, як поблідла і скорчилася, мов муха в окропі!* (162).

Цікавим із погляду стилістики є метафоричне використання ФО. Наприклад, фразема *попелом сіла* (згоріла) вирізняється інверсією компонентів, що надає текстові певної експресивності: *Но заким надстигли ід корисмі, вона уже, як то кажуть, цілковито*

то **попелом сіла** (309). А фразеологізм *собачий накоренок* є промовистим відповідником до польського *пся крев*, напр.: – ...Він, **собачий накоренок**, не уйде моєї руки! (148).

Висновки. Фраземи у контекстуальній канві творів Івана Франка «Великий шум» та «Петрії і Довбушуки» набувають нових стилістичних ознак (підвищення емоційності та експресивності, посилення образності, доповнюють якісну характеристику особи тощо), а внаслідок зміни лексичного чи синтаксичного наповнення зазнають цілковитого оновлення, що уможливило говорити про їх оказіональне вживання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган М. Текстотвірні функції заперечення в інтимній ліриці І. Франка. *Комунікативний дискурс : наукова рецепція і стратегія дослідження* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 7–8 квітня 2016 р.). Київ : Міленіум, 2016. С. 60–62.
2. Вовк М. Модифікація фразеологічних одиниць та їх авторська структурно-семантична варіативність (на матеріалі романів В. Барки «Жовтий князь» та «Рай»). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 254–258.
3. Давиденко Л. Б., Бойко В. М. Авторські модифікації фразеологічних одиниць у художньому мовленні. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія : Філологічні науки]*. 2012. Кн. 2. С. 30–33.
4. Демський М. Т. Фраземіка епістолярії І. Франка в її стосунках з фраземікою в словнику української мови. *900 років Дрогобичу : історія і сучасність* : тези доповідей міжвузівської краєзнавчої науково-практичної конференції. Дрогобич, 1991. С. 101–103. URL: http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2685/Demskyi_Frazemika_epistoliarrii%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
5. Денисенко С. Н., Хант Г. О. Фразеологічна картина світу як джерело етнокультурної інформації. *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2012. Т. 25 (64). № 3 (2). С. 188–192.
6. Калашник В. С., Калашник Ю. І. Фразеологія як чинник формування художнього світу поезії і прози Миколи Вінграновського. *Людина та образ у світі мови* : вибрані статті. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. С. 215–221.
7. Князь Т. М. Ідеографічний аналіз фразеологізмів української мови на позначення бідності. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2014. Вип. 38. С. 23–28.

8. Кохан Ю. І. Фраземіка в системі ідіостилу письменника (на матеріалі художньої прози Олеся Гончара і Павла Загребельного) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2003. 19 с.
9. Пономарів О. Звертання в поетичній творчості Івана Франка. *Іван Франко : дух, наука, думка, воля* : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. Т. 2. С. 220–228.
10. Стецик Ю. Василянський монастир Успення Пресвятої Богородиці в Біліні Великій (XVII–XVIII ст.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. Леонід Тимошенко (голов. ред.), Любомир Винар, Леонід Зашкільняк, Ярослав Ісасевич та ін. Дрогобич : Коло, 2004. Вип. VIII. С. 208–218.
11. Терефера А. Стилистичні особливості речень з однорідними підметами в художньому творі І. Франка «Пережесні стежки». *Комунікативний дискурс : наукова рецепція і стратегія дослідження* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 7–8 квітня 2016 р.). Київ : Міленіум, 2016. С. 127–128.
12. Шинкарук В. Засоби вираження реченнєвих структур із емоційно-оцінним значенням (на матеріалі мови повісті І. Франка «Захар Беркут»). *Комунікативний дискурс : наукова рецепція і стратегія дослідження* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 7–8 квітня 2016 р.). Київ : Міленіум, 2016. С. 137–138.
13. Щербак М., Яким М. Фразеопростір поеми Івана Франка «Мойсей» : концептуальний та експресивний аспекти. *Іван Франко : дух, наука, думка, воля* : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. Т. 2. С. 236–244.
14. Щербачук Л. Ф. Загальноомовна та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів Олеся Гончара) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2000. 20 с.
15. Яким М., Пілько О. Фраземіка поеми Івана Франка «Мойсей». Дрогобич : Коло, 2005. 68 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 1096 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Твори : в 20 т. Повісті / ред. кол. О. Є. Корнійчук, О. І. Білецький та ін. Київ : Держлітвидав, 1952. Т. VIII. 425 с.

REFERENCES

1. Bahan, M. (2016). Tekstotvorni funktzii zaperechennia v intymnii lirytsi I. Franka [Text-forming functions of negation in I. Franko's intimate lyrics].

Komunikatyvnyi dyskurs: naukova retseptsiiia i stratehiia doslidzhennia: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 7–8 kvitnia 2016 r.). Kyiv: Milenium, 60–62 [in Ukrainian].

2. Vovk, M. (2004). Modyfikatsiia frazeolohichnykh odynts ta yikh avtorska strukturno-semantychna variatyvnist (na materiali romaniv V. Barky “Zhovtyi kniaz” ta “Rai”) [Modification of phraseological units and their authorial structural and semantic variability (based on V. Barka’s novels “The Yellow Prince” and “Eden”)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna*, 34 (2), 254–258 [in Ukrainian].

3. Davydenko, L. B., Boiko, V. M. (2012). Avtorski modyfikatsii frazeolohichnykh odynts u khudozhnomu movlenni [Author’s modifications of phraseological units in imagination speech]. *Naukovi zapysky [Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia. Seriiia: Filolohichni nauky]*, 2, 30–33 [in Ukrainian].

4. Demskyi, M. T. (1991). Frazemika epistolarii I. Franka v yii stosunkakh z frazemikoiu v slovnyku ukrainskoi movy [The phraseology of I. Franko’s correspondence regarding the phraseology in the Ukrainian language dictionary]. *900 rokiv Drohobychu: istoriia i suchasnist: tezy dopovidei mizhvuzivskoi kraieznavchoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Drohobych, 101–103. URL: http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/12345_6789/2685/Demskyi_Frazemika_epistolarii%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].

5. Denysenko, S. N., Khant, H. O. (2012). Frazeolohichna kartyna svitu yak dzherelo etnokulturnoi informatsii [The phraseological image of the world as a source of ethnocultural information]. *Ucheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V. I. Vernadskoho. Seriiia: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*, 25 (64), 3/2, 188–192 [in Ukrainian].

6. Kalashnyk, V. S., Kalashnyk, Yu. I. (2011). Frazeolohiia yak chynnyk formuvannia khudozhnoho svitu poezii i prozy Mykoly Vinhranovskoho [Phraseology as a factor in shaping the imaginative world of Mykola Vinhranovsky’s poetry and prose]. *Liudyna ta obraz u sviti movy: vybrani statii*. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina, 215–221 [in Ukrainian].

7. Kniaz, T. M. (2014). Ideografichniy analiz frazeolohizmiv ukrainskoi movy na poznachennia bidnosti [Ideographic analysis of Ukrainian idioms denoting poverty]. *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats KhNPU im. H. S. Skovorody*, 38, 23–28 [in Ukrainian].

8. Kokhan, Yu. I. (2003). Frazemika v systemi idiostyliu pysmennyka (na materiali khudozhnoi prozy Olesia Honchara i Pavla Zahrebelnoho) [Phraseology in the writer’s idiolect (based on the works of fiction by Oles Honchar and Pavlo Zagrebelny)]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Kharkiv [in Ukrainian].

9. Ponomariv, O. (2010). Zvertannia v poetychnii tvorchosti Ivana Franka [Appeals in Ivan Franko’s poetry]. *Ivan Franko: dukh, nauka, dumka, volia: materialy Mizhnarodnoho naukovoho konhresu, prysviachenoho 150-richchiu vid dnia narodzhennia Ivana Franka* (Lviv, 27 veresnia – 1 zhovtnia 2006 r.). Lviv:

Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2, 220–228 [in Ukrainian].

10. Stetsyk, Yu. (2004). Vasylianskyi monastyr Uspennia Presviatoi Bohorodytsi v Bilyni Velykii (XVII–XVIII st.) [Basilian monastery of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Bilin Velykyi (17th–18th centuries)]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyyi zbirnyk* / red. kol. L. Tymoshenko (holov. red.), L. Vynar, L. Zashkilniak, Ya. Isaievych ta in. Drohobych: Kolo, 8, 208–218 [in Ukrainian].

11. Terefera, A. (2016). Stylistychni osoblyvosti rechen z odnoridnymy pidmetamy v khudozhnomu tvori I. Franka “Perekhresni stezhky” [Stylistic features of sentences with homogeneous subjects in I. Franko’s literary work “Perekhresni stezhky”]. *Komunikatyvnyi dyskurs: naukova retseptsii i stratehiia doslidzhennia: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kyiv, 7–8 kvitnia 2016 r.). Kyiv: Milenium, 127–128 [in Ukrainian].

12. Shynkaruk, V. (2016). Zasoby vyrazhennia rechennievkykh struktur iz emotsiino-otsinnym znachenniam (na materialy movy povisti I. Franka “Zakhar Berkut”) [Expressive means of sentence structures with emotional and evaluative meaning (based on the language of I. Franko’s novel “Zakhary Berkut”)]. *Komunikatyvnyi dyskurs: naukova retseptsii i stratehiia doslidzhennia: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kyiv, 7–8 kvitnia 2016 r.). Kyiv: Milenium, 137–138 [in Ukrainian].

13. Shcherbak, M., Yakym, M. (2010). Frazeoprostir poemy Ivana Franka «Moisei»: kontseptualnyi ta ekspresyvnyi aspekty [The phraseological space of Ivan Franko’s poem “Moisei”: conceptual and expressive aspects]. *Ivan Franko: dukh, nauka, dumka, volia: materialy Mizhnarodnoho naukovoho konhresu, prysviachenoho 150-richchiu vid dnia narodzhennia Ivana Franka* (Lviv, 27 veresnia – 1 zhovtnia 2006 r.). Lviv: Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2, 236–244 [in Ukrainian].

14. Shcherbachuk, L. F. (2000). Zahalnomovna ta individualno-avtorska frazeolohiia v khudozhnikh tekstakh (na materialy tvoriv Olesia Honchara) [General and individual authorial phraseology in literary texts (based on the Oles Honchar’s works)]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

15. Yakym, M., Pilko, O. (2005). Frazemika poemy Ivana Franka “Moisei” [Phraseology of Ivan Franko’s poem “Moisei”]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

DICTIONARIES

СФУМ – Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy (2003) [Dictionary of Ukrainian Idioms] / ukl. V. M. Bilonozhenko, I. S. Nhatiuk ta in. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. (1952). Tvory [Works]: u 20 t. Povisti / red. kol. O. Ye. Korniiichuk, O. I. Biletskyi ta in. Kyiv: Derzhlitvydav, 8 [in Ukrainian].

Haliv U. Functional and stylistic use of phrasemes in Ivan Franko's prose (based on the stories "Great Noise" and "The Petriys and the Dovbushchuks"). Stylistic use of phrasemas in Ivan Franko's prose "Great Noise" and "The Petriys and the Dovbushchuks" is studied and analyzed in this article. Features of the functionalities of general and verbal, dialectical and individual author's phraseological units are studied in particular examples. The selected main semantic and grammatical categories of phrasemes and ways of transformation are shown.

Key words: phrasema, phraseological unit, idiostyle, transformation, phrasemica.

Статтю вперше опубліковано в:
Проблеми гуманітарних наук. Серія : Філологія :
зб. наук. праць Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка.
2016. Вип. 38. С. 154–161.

ОБРАЗНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПАРЕМІЙ З КОМПОНЕНТОМ ГОЛОВА В «ГАЛИЦЬКО-РУСЬКИХ НАРОДНИХ ПРИПОВІДКАХ»

*У статті з'ясовано семантичну структуру фразеологічних одиниць (далі ФО) з компонентом **голова**, простежено системні відношення в межах цієї фразеологічної серії з побудовою ієрархічної структури ідеографічного опису об'єкта дослідження; з'ясовано роль культурологічної інформації, закладеної у внутрішній формі ФО, у формуванні фразеологічного значення.*

***Ключові слова:** фразеологізм, паремія, компонент голова, семантика, соматизм, народна традиція.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Пареміологічний фонд української мови становить невичерпне джерело щодо виявлення національних рис мовних і концептуальних картин світу українців. Особлива роль у процесі відображення мовної картини світу належить фразеологізмам із соматичним компонентом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цій проблемі присвячені наукові розвідки О. Селіванової [4; 5], у яких розглянуто концептуалізацію соматичного коду культури у фразеологізмах. Н. Скоробогатко вивчає особливості фразеології східнослов'янських і східноєвропейських говірок української мови в семантичному та культурологічному аспектах, зокрема характер кодування сомофразеологізмами в цих говірках позамовної дійсності, роль концептів-соматизмів в ареальному фразеотворенні, а також процес відтворення архетипових уявлень людини в соматичній фразеології аналізованих говірок [7]. О. Омеляненко досліджує українські фразеологізми з компонентами-соматизмами як засобами вербалізації танатологічної семантики, зокрема з'ясовує специфіку їхньої мотивації, фразеотворчу активність

компонентів-соматизмів, у тому числі й фразем із компонентом *око* [3]. Образний потенціал фразеологізмів із компонентом *голова* в українській мовній картині світу висвітлювала Н. Клименко [2]. Авторка розглядає семантичні, структурні й емоційно-оцінні особливості цих фразеологізмів за параметрами: розумний – дурний, досвідчений – без досвіду, спокійний – запальний тощо, а також за характеристиками інтелектуальних, фізичних, психічних, поведінкових станів людини, оприявнених дієслівно-іменниковими словосполученнями. Щоправда, науковець не долучає у своєму дослідженні матеріал «Галицько-руських народних приповідок», який становить основу нашої розвідки. Г. Доброльожа характеризує концепт *ОКО* на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся [1].

Марія Скаб здійснила комплексний аналіз концептуалізації сакральної сфери в українській мові на прикладі концепту *ДУША*, окресливши семантичний простір слова-імені концепту, зосереджений у трьох напрямках: парадигматичному (вивчення розвитку його семантичної структури), словотвірному (визначення динаміки наявності похідних від аналізованого слова) та синтагматичному (встановлення сполучуваності з іншими словами); опрацьовано також великий масив фразеологізмів з компонентом *душа* [6].

Фразеологізми із соматичним компонентом досліджували й такі вчені, як М. Алексєєнко, Л. Дядечко, А. Івченко, Д. Ужченко та В. Ужченко, В. Коваль, В. Кононенко, М. Кочерган, О. Тищенко, О. Андрейченко, О. Каракуця, О. Левченко та ін.

Паремійний фонд «Галицько-руських народних приповідок» становить невичерпне джерело для фразеологів-дослідників, позаяк у ньому відображено особливості категоризації й концептуалізації світу, в тому числі засобами соматичної фразеології, що й зумовило актуальність порушеної проблеми.

Формулювання мети й завдань. *Метою* нашої статті є визначення особливостей тематико-ідеографічної організації паремій із соматичним компонентом *голова* у «Галицько-руських народних приповідках», з'ясування ролі цих одиниць у формуванні української мовної картини світу та розкриття їхнього прагматичного потенціалу, смислової структури.

Виклад основного матеріалу. Споконвіків в усіх мовах голова сприймалася як частина людського тіла, без якої життя людини не можливе, вона вважалася розумовим центром людини (на відміну від серця, яке закріпилося в мові як чуттєвий, емоційний центр людського життя). Згадана лексема в українській мові полісемна: 1) ‘частина тіла людини або тварини, в якій міститься мозок – вищий відділ центральної нервової системи’; 2) ‘орган мислення; мозок’; 3) ‘особа, яка керує зборами, засіданням і т. ін.’; 4) ‘керівник установи, об’єднання, товариства, організації та їхніх відділів’; 5) ‘основне, головне в чому-небудь’; 6) ‘авторитетна особа; головний у якій-небудь справі’; 7) ‘перші ряди, передня частина чого-небудь (колони, загону, групи і т. ін.), що рухається’; 8) ‘продукт харчування у вигляді кулі, конуса і т. ін.’ (СУМ, II, 109). В етимологічному плані споріднене з лит. *galvą* ‘голова’, лтс. *galva*, прус. *gallū* (зн. в. *galwan*). Порівнюють також з вірм. *glux* (род. в. *glxoy*) (< **ghōlū*-); давньоукр. *голова* мало ще знач. ‘вбитий’ (ЕСУМ, I, 456).

Паремії з компонентом *голова* об’єктивують спорадично відворотні формули, ворожіння, прокляття, клятви, лайку. Так, за допомогою відвортної формули «*На свою голову кракай!*» кричать вороні, що «*кракає над чоловіком або на кізлиню хати, а се вважають за віщованє якогось лиха...*» (558); отже, такою формулою відвертають те лихо на неї саму, у такий спосіб засвідчуючи віру в магічну силу слова.

Ворожба, яка виражалася словами (*камінь голова, зуби залізні*), означала знахарські формули, які, однак, утратили своє первісне значення. Іван Франко так описує цей процес ворожіння: «*Коли перший раз гримить навесні, діти вибігають на подвір’є і, стукаючи собі невеличким камінцем до лоба, кричать: «Камінь голова!» Се на те, аби протягом року не боліла голова, була тверда як камінь. Коли ж у дитини випаде перший молочний зуб, то його кидають у кут приговорюючи: «Мишко, мишко, на тобі кістяний зуб, а мені дай залізний». Обривки з обох сих формул перейшли в приказку, якою характеризують здорового, витрепалого чоловіка» (555).*

Серед формул-проклять натрапляємо на прокляття із загальним значенням нещастя (*Абис там голову зломив, де підеш!* (543); *Біда на твою голову!* (544); *Бодай єс си голову зломив, як лиш за поріг вийдеш!* (545); *Бодай ти голова облізла!* (545)); на лайку (*ТЬфу на твою голову!* (564); *Нас-ти на твою голову!* (558)). Зворотну силу отримують закляття, що стосуються особи, яка є їхнім носієм і підтверджує в такий спосіб істинність, правдивість своїх вчинків: *Голову си дам утьити, коли то не правда* (551); *Дам си голову стьити, коли брешу* (552). На думку дослідників, концептуалізація соматичного компонента в мові, його фіксація у великій кількості, зокрема, паремій, актуалізує, активізує динаміку семантики одиниць тематичного поля «Людина», що передбачає врахування різних його граней: «Я-фізичне», «Я-інтелектуальне», «Я-емоційне», «Я-соціальне» та ін. У межах існування зазначених чотирьох полів виділяють мікрополя, групи тощо.

У «Галицько-руських народних приповідках» лексема *голова* як компонент паремій характеризується різнобічною валентністю, високою частотою вживання та семантичною багатоплановістю. У межах «Я-інтелектуальне» виділяємо кілька семантичних груп.

Риси характеру людини: неспокійний: *То ще шибай-голова!* (564); **примхливий:** *У нього в голові дідько сі женит* (564); **покірливий:** *Хоць му на голові кіле теши* (565); **відповідальний:** *То всьо на його голові* (562); *В тім моя голова* (471); **несерйозний:** *То пуста голова* (563); **завзятий:** *То тверда голова!* (564); **безпорадний:** *Стратив голову до решти* (562); **забудькуватий:** *Ти ще десь колись і голову загубиш* (562); **розсудливий:** *Має розвід у голові* (557); **приємний:** *І в голови клади* (554); **податливий:** *Дає собі на голові кіле тесати* (552); *Дає собі по голові скакати* (552); **впевнений у собі:** *Голову до гори держьити* (551); **байдужий:** *Акурат ми то в голові!* (544); **хворобливий:** *Голови не підведу* (550); **рішучий:** *Голова як камінь* (550); **сердитий:** *То горяча голова* (562).

Розумові здібності/вади людини: упертість: *Абим тут мав головов наложити, то не попуцу* (543); *Застрягло му то в голові* (553); *Хоть головов наложити, а на своїм поставити* (565); *Хоць бис ту на голову став, то ти сі не вступю* (565);

тупість: Ані раз му сі нічо голови не бере (544); А то кінська голова! (544); То заплішена голова (562); А то козяча голова (544); Голова як пень (550); Втовчи му в голову, коли в нього голова як довбні (547); Голова як порожний горнець (550); Голова як решето (550); Голова як розбитий горнець (550); Забита голова! (553); Капустьина голова (555); Солом'яна голова (562); Голова як свистун (550); То тісна голова (564); **дурість:** Так як би голову заплішив (562); У нього в голові курячий мозок (564); В голові му воробці цьвјркают (545); В голові му пустий вітер свище (545); В голові тобі самі витребеньки (546); В його голові вороняче гніздо (547); В твоїй голові сім літ не метено (547); То не твої голови робота (563); **баламутність:** В голові му сі помішало (545); В голові му як в трибунал (545); Має заворот у голові (557); Наторохтів ми повну голову (558); Закрутив ми голову (553); Аж ми голова ходором ходит (543); **непутячість:** Голова для паради (548); **бездумність:** В голові як у пустій студолі (545); Вилами му в голові поукладано (546); **пліткарство:** В голові тік, в язиці ціп: де схочу, то змолочу (546); **мудріший від іншого:** Він у голові не має того, що я в п'яті (547); **дивакуватість:** Всадив собі в голову таке, що сміх людьом сказати (547); **мудрість:** Голова добра до поради (548); Голова не леда (549); То голова! (562); То мудра голова (563); То отверта голова (563); То світла голова (564); То теньга голова (564); **нездара:** Голова – лиш би в ню вистрілити (549); **божевільність:** Голову му обголити варто, більше нічого (551); Йому в голові до гори ногами (555); Має мишки в голові (557); На голову впасти (558); У нього в голові не всі дома (564); У нього в голові не теє (565); **розумніший за іншого:** До того не такої голови треба (552); **сумний:** Звісив голову (554); **розумний:** І в мене голова не від паради (555); Має голову на карку (557); О, то голова! (560); Що голова, то голова! (565); **вдавана мудрість:** В голові му вилами укладали (545); **заклопотаний:** Не знаю, де ми голова стоїт (559); Сам не знаю, де ми голова стоїт (561); **дивний:** Тобі сі в голові перевернуло (562); **хитрий:** То жидівська голова (562); **нездібний:** То не твоя голова до того (563); **посередність:** То слаба голова (563); **дурніший**

від когось: *Що в тебе в голові, то в мене в п'яті* (565); *...у мізельнім пальці* (565); *...в г-ці* (565).

Розумова діяльність людини: **обмірковувати:** *Аж ми голова тріщить* (543); *В голову заходжу* (546); **думати про одне:** *Вбив собі щось у голову* (545); *В голову му фіра сіна заїхала* (546); **прозріти:** *В голові ми свитає* (545); **забути:** *То міні з голови випало* (563); *Вибий собі це з голови!* (546); *Вивітріло ми то з голови* (546); *Випало ми з голови* (546); **не розуміти:** *Голови му не береся* (550); **запевнювати:** *Голову за тото даю* (551); **задурити:** *Голову кому завернути* (551); **присоромити:** *Голову кому змити* (551); **зосередитись на одному:** *Голову чим набити си* (552); **порадити:** *Дай ми якийсь розвід голові* (552); **переконати себе в протилежному:** *Дай собі то з голови вибити!* (552); **зганьбити:** *Змив му голову порядно* (554); **думати про одне:** *Набив собі голову тим* (557); **погоджуватися:** *На всьо лиш головов киває* (557); **верховодити кимось:** *На голові комусь кіле тесати* (557); **протилежне до верховодити:** *Не дам собі на голові кіле тесати* (559); *Не дам собі на голову нас-ти* (559); *...по голові скакати* (559); *Не дам собі по голові їздити* (559); **передумати:** *Пішов до голови по розум* (560); **осоромити:** *Пішов як зі змитою головою* (560); **не переконати:** *Того му з голови не виб'єш* (562); **подумати:** *Тут би добре головов покрутити* (564); **додуматися:** *Щось собі в своїй голові пошнїпив* (566); **не можна забути:** *То ми з голови не сходит* (563); **не можна згадати:** *То ми сі в голові вертит* (563); **не можна зрозуміти:** *То ми сі не може в голові помістити* (563).

Більшість паремій аналізованої семантичної групи мають нейтральну конотацію, незначна частина – негативну (осоромити, зганьбити, задурити). Порівняно мала група паремій зафіксована на позначення стану людини. **Психічний стан людини** репрезентують такі паремії: **сумувати:** *Звісив голову* (554); **здивування:** *В голові ми сі то не містить* (545); **розпука:** *Головов до стіни б'є* (551); **журитися:** *Не треба собі того так дуже до голови брати* (560); **втратити надію / відвагу:** *Опустив голову, як здохла курка крила* (560). **Фізичний стан людини** виражає також обмежена кількість паремій: **недужий:** *Голови не підведу* (550); **видужати, вийти з біди:** *Підняв якось голову в гору* (560); **зайнятий:** *Нема*

коли і в голову почесатися (559); **п'яний**: *Має в голові* (557); *Трошка му в голові шумит* (564); *Як сі голова крутит, то ноги танцюють* (566); *Як у голові шум, то ноги пишут мислите* (566).

Своєрідну групу в цьому підполі формують паремії, що визначають семантичне поле смерті, позначаючи **смерть**: *Як би о голову йшло* (566); **після смерті**: *По моїй голові роби си що хочеш* (561); *По моїй голові всьо твоє* (561); **криваву помсту**: *Най іде голова за голову* (558). При бійках та погрозах смертельний варіант також не виключався: *Без голови підеш* (544); *Або його голова тут упаде, або моя* (543); *Най си там і по єдній голові зломїт* (556), що свідчить про надзвичайну суворість покарань у наших предків.

Зовнішність людини окреслюють тільки дві паремійні одиниці: **головатий**: *Голова як гарбуз* (550); **череватий**: *Йому як би голову врізав, то би з толуба добрий с-ч був* (555).

Соматизм *голова*, поєднуючись з іншими соматизмами в межах однієї синтаксичної конструкції, виявляє корелятивні, зіставні та протиставні семантичні відношення, пор.: *За лихою головою і ногам біда* (553); *За моєю головою на твоїй і волоса не стан* (553); *Коли голова не по тому, най ся ноги мають на осторожності* (556); *Голова до ради, а рука до помочи* (548); *Голова тік, а язык ціп: що схочу, то вмолючу* (549).

Для деяких фразеологізмів характерна багатозначність. Так, паремія *вдарило му до голови* вживається зі значеннями: 1) ‘слабість’, ‘гарячка’; 2) ‘горда людина’. Щоправда, цей фразеологізм у дещо модифікованому вигляді (*Щось му до голови вдарило* (566) ...*стрілило* (566)) у досліджуваному джерелі фіксується також зі значеннями: 1) ‘гарячка’; 2) ‘людина, якою опанувала певна думка’. Різnobій у значеннях пояснюється, очевидно, неоднаковою територією функціонування. Паремія *Голова ми спухла як баньик* (549) позначає ‘людину, побиту або дуже зажурену’; *голова ми тріскає* (549) – ‘біль’, ‘жаль’ або ‘журбу’. Значення ‘напухла від журби та клопоту’ властиве фразеологізму *голова ми як стіг* (549). Прислів'я *голова не до ради, а зад не до крісла* (549) характеризує недоумкувату, невиховану людину. *Голова, що хоч довбнею бий* (549) – так говорять про незгідливу, уперту і зарозумілу людину. Круглоголового, череватого чоловіка об'єктивує паремія

голова як бундз, а живіт як фаска (550). У паремії дай му по голові! (552) виділяють два значення: 1) 'вдарити', 2) 'зупинити'. Так само два значення ('випити' і 'розсердитися') властиві фразеологізму загрів десь голову (553).

Висновки. Фразеологізми із соматичним компонентом *голова* як генератори й рубрикатори мовної картини світу українців в основному виражають риси характеру людини, розумові здібності/вади, інтелектуальну діяльність, значно рідше передають зовнішність людини, психічний стан.

ЛІТЕРАТУРА

1. Добролюба Г. Концепт *ОКО* як відображення української етносвідомості і світобачення (на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся). *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського*. 2012. Т. 25. № 3. С. 205–210.
2. Клименко Н. Ф. Образний обшир фразеологізмів з компонентом *голова* в українській мовній картині світу. *Studia Linguistica*. 2011. Вип. 5. С. 9–23. URL: https://studia-linguistica.knu.ua/wp-content/uploads/2018/11/2011-5-009_023-Клименко.pdf.
3. Омеляненко О. Українські фразеологізми з компонентами-соматизмами як засоби вербалізації танатологічної семантики. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2013. Вип. 36. С. 44–51.
4. Селіванова О. О. Концептуалізація соматичного коду культури в українських фразеологізмах. *Нариси з української фразеології* : монографія. Київ; Черкаси : Брама, 2004. С. 83–125.
5. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології : монографія. Київ; Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
6. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : монографія. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
7. Скоробагатько Н. О. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнослов'янських і східнослов'янських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.01. Луганськ, 2009. 20 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 1: А–Г. 632 с.
- СУМ** – Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1971. Т. 2. 550 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Галицько-руські народні приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Т. I. 818 с.

REFERENCES

1. Dobrolozha, H. (2012). Kontsept *OKO* yak vidobrazhennia ukrainskoi etnosvidomosti i svitobachennia (na materiali dialektnoi frazeolohii Serednoho Polissia) [Concept *OKO* as a reflection of Ukrainian ethnoconsciousness and the world outlook]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V. Vernadskoho*, 25 (3), 205–210 [in Ukrainian].
2. Klymenko, N. F. (2011). Obraznyi obshyr frazeolohizmiv z komponentom *holova* v ukrainskii movnii kartyni svitu [The image scope of idioms with the component *head* in the Ukrainian linguistic picture of the world]. *Studia Linguistica*, 5, 9–23. URL: https://studia-linguistica.knu.ua/wp-content/uploads/2018/11/2011-5-009_023-Klymenko.pdf [in Ukrainian].
3. Omelianenko, O. (2013). Ukrainski frazeolohizmy z komponentamy-somatyzmamy yak zasoby verbalizatsii tanatolohichnoi semantyky [Ukrainian phraseologisms with somatisms used as a means of verbalizing thanatological concepts semantics]. *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats KhNPU im. H. S. Skovorody*, 36, 44–51 [in Ukrainian].
4. Selivanova, O. O. (2004). Kontseptualizatsiia somatychnoho kodu kultury v ukrainskykh frazeolohizmakh [Conceptualization of the somatic code of culture in Ukrainian phraseologies]. *Narysy z ukrainskoi frazeolohii: monohrafiia*. Kyiv; Cherkasy: Brama, 83–125 [in Ukrainian].
5. Selivanova, O. O. (2004). *Narysy z ukrainskoi frazeolohii* [Essays on Ukrainian phraseology]: monohrafiia. Kyiv; Cherkasy: Brama [in Ukrainian].
6. Skab, M. V. (2008). Zakonomirnosti kontseptualizatsii ta movnoi katehoryzatsii sakralnoi sfery [Patterns of conceptualization and linguistic categorization of the sacred sphere]: monohrafiia. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
7. Skorobahatko, N. O. (2009). Kontseptualizatsiia frazeolohichnoho somatychnoho kodu v skhidnoslobozhanskykh i skhidnostepovykh hovirkakh [Conceptualization of the phraseological somatic code in Eastern Slobozhansk and Eastern Steppe dialects]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Luhansk [in Ukrainian].

DICTIONARIES

- ECYM** – Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy (1982) [Etymological dictionary of the Ukrainian language]: u 7 t. Kyiv: Naukova dumka, 1 [in Ukrainian].
- CYM** – Slovnyk ukrainskoi movy (1976) [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 t. Kyiv: Naukova dumka, 2 [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

- Halytsko-ruski narodni prypovidky (2006) [Galician-Ruthenian folk proverbs] / zibrav, uporiadkuvav i poiasnyv dr. Ivan Franko. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 1 [in Ukrainian].

Matskiv P. The image potentsal of proverbs with the component HEAD in “Galician-Ruthinian folk bywords”. In the article, the FU semantic structure of the component head is studied, and system relations within this phraseology series with the construction of the hierarchical structure of ideographic description of the object of the study are deduced; the role of cultural information in the internal form of FU in the formation of idiomatic meaning is found.

Key words: phraseologism, paremia, component head, semantics, somatisms, folk tradition.

Статтю вперше опубліковано в:
Рідне слово в етнокультурному вимірі :
зб. наук. праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка.
2015. С. 162–169.

*Марія ЩЕРБАК (Стецик),
Мирон ЯКИМ*

ФРАЗЕОПРОСТІР ПОЕМИ ІВАНА ФРАНКА «МОЙСЕЙ»: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ТА ЕКСПРЕСИВНИЙ АСПЕКТИ

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Мовотворчість Івана Франка, його художня спадщина постає, за визначенням Івана Денисюка, як ціла мистецька епоха, а її осягнення та рефлексивний досвід – як одна з центральних проблем сучасного франкознавства [1, 14], зокрема й лінгвістичного. У цьому окресі вельми актуальними вважаємо дослідження Франкового художнього мовлення, яке знаменувало нову епоху в розвитку національної літературної мови, але й досі належно не поціноване. Головно ця епоха була позначена могутнім Франковим інтелектом і витвореною ним у багатьох випадках принципово відмінною й національно акцентованою лінгвальною картиною світу, що може навіть претендувати – і в цьому не бачимо гіперболізації чи дослідницького пафосу – на роль важливої мовної матриці.

«Наш універсальний геній, другий за значенням після Шевченка письменник, – зауважує І. Денисюк, – виховав <...> українську націю, і вона пішла до землі обітованої у «мандрівку століть» з Франкового духа печаттю» [1, 14–15]. «Духовний хліб і духовна сіль», які так щедро продукував Каменяр (хоча зі скромності називав себе лише пекарем, що випікає хліб для повсякденного споживання), – то наш насправду нетлінний національний скарб, а художній універсум Франка й досі залишається широчезною ареною для дослідницьких пошуків. Зрештою, саме І. Денисюк феномен митця і мислителя означив блискучою формулою – «невичерпність атома» [1, 18].

Окреслені відомим франкознавцем вектори майбутніх літературознавчих розвідок хочемо доповнити й власне лінгвопоетич-

ними: є потреба осмислити мовно-художній феномен І. Франка у його «цілосукупності» і конкретних виявах, на всіх рівнях художньої системи – від поетичного звукопису до монументальних синтаксичних споруд. З іншого боку, потребують ґрунтовної і прискіпливої лінгвістичної інтерпретації деякі Франкові тексти, наświetлені не з позиції формальних підходів мовознавчої науки колоніальної доби, а у вимірах сучасної когнітивістики, аксіології й рецептивної естетики.

2005 рік був ознаменований 100-літнім ювілеєм славетної Франкової поеми «Мойсей». Очевидець приїзду І. Франка до Чернівців 1913 року, де поет сам читав «Мойсея», В. Сімович пізніше згадував, що «поет виносив свого Мойсея під серцем», «цілого себе вклав у нього» [8, 15]. «Найяскравіше видиво» (Д. Павличко) поетової творчості вражає інтелектуальною дивною, мовною віртуозністю та «сповідним інтимним настроєм». Ментальні форми поеми вербалізовані в унікальній символіці, вивірених етноконцептах, потужному енциклопедичному ономастиконі та вишуканій і витонченій образності. Як слушно узагальнив відомий дослідник В. Русанівський, у «Мойсеї» реалізований той вокабулярій, що найповніше визначає сенс буття, існування у світі певного народу [6, 227–228]. Вражає в поемі й рідкісна інсталяція слова.

Оскільки в межах статті не можливо охопити всі грані мовосвіту поеми, зосередимося на фраземах – одному з найпотужніших засобів реалізації образності. З-поміж «діалектів поетичного мовлення» поетична фразеологія відіграє особливу роль, оскільки її структура та історія не вкладається в «прокрустове ложе» лінгвістичного й літературознавчого підходів, вона набуває ґносеологічного та аксіологічного значення.

Формулювання мети й завдань. Фраземіка І. Франка – це поки що майже не досліджена царина його поетичного мовомислення. Першою ластівкою можна назвати працю М. Якима та О. Пілька «Фраземіка поеми Івана Франка «Мойсей»» [10], у якій подано докладну трансформаційну та фразеографічну характеристику цих вельми промовистих знаків поетового ідіолекту й неповторного мовомислення. Наша ж *мета* – осмис-

лити фразеопростір поеми на рівні втілення базових концептів і дослідити механізми авторського збагачення й авторської семантико-стилістичної редакції цих унікальних знаків національної рецепції світу, самого ж І. Франка, вловити їхнє «ізма-рагдне зерно».

Виклад основного матеріалу. Поема «Мойсей» на художньо-образному рівні – це блискуче контамінований та переосмислений на ідейно-концептуальній осі фразеологічний масив, де часто в одному динамічному непочленованому образі виступають каскади фразем.

*Замість статися сіллю землі,
Станеш попелом підлим;
Замість всім з'єднать ласку, ти сам
Станеш ласки не гідним (228)*

*Підіймається сонце, пала
Вся небесная стеля
І стоїть на молитві Мойсей
Нерухомий, як скеля (249)*

З іншого боку, фразема розгортається в поширену метафору, що творить концептуально вагомий мінідискурс, посилює наративне тло. Неперевершеним взірцем тут слугують початкові рядки «Прологу», де фраземна одиниця (далі *ФО*) *сором палить* зазнає структурно-семантичної трансформації, стає експресивною авторською художньою ідеологемою, у структурному плані – вершиною градації, своєрідним пуантом.

*Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорозжжу,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!
Твоїм будучим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізніх
Палитиме, заснути я не можу (212)*

Фразема з імплікованою прецедентністю *внутрішній голос*, потрапляючи в силове поле тропеїчного оточення (метафори, епі-

тета, символу, алюзії), набуває ознак символічно-асоціативного актуалізатора рядка, його ідейного стрижня.

*Гей, а може хоривський огонь
Не горів на Хориві,
Лиш у серці завзятім твоїм,
У шаленім пориві?
Може, **голос**, що вивів тебе
На похід той нещасний,
Був не з жадних горючих купин,
А твій **внутрішній**, власний (245)*

Контекстне оточення *хоривський огонь, серце завзяте, шалений порив, горюча купина* володіє неабияким емоційним та символічним потенціалом, актуалізуючи власне сакральний компонент фраземи *внутрішній голос* (голос духа, голос Божий).

Щоб зацентувати концептуально вагомі в контексті поеми семантичні компоненти *ЗНЕВІРА, ПОКІРЛИВІСТЬ*, І. Франко розгорнув семантику фраземи *дух упав* через фразеологізовані компаративи *мов нелітня дитина, наче мокрая глина, мов до вовчої ями*.

*Коли **дух** наш хоробрий **упав**,
Моя нелітня дитина,
І завзяття пом'якло в душі,
Наче мокрая глина, –
Ти ведеш нас у сей Канаан,
Мов до вовчої ями (232)*

Таких прикладів текстуального розгортання семантики ФО у поета досить багато, що свідчить про опанування динаміки художнього образу й віртуозне вміння творити «вторинні мовні структури». У Франковій poemі «Мойсей» свій оптимальний вияв знайшла його теоретична доктрина щодо шляхів формування поетичного словника. Це добре видно й на прикладах фразеологізмів. І. Франко по суті представив чи не всю стилістичну вертикаль фразеології – від експресивно загострених народнорозмовних форм до увиразнених поетичних, піднесених: *без полики, ми-*

кати за поли, милян у пускати баньку, як бидля в плуг, підносити п'яту над карками, в штири сторони світу – сіль землі, печать духу, перст Божий, многи рази, розмовляти з Богом, сини Ізраїля, спійняти іскру Божого слова, книга Божої волі тощо.

На філософському рівні основна колізія поеми – це зіткнення двох первнів: *РАБСТВА* і *СВОБОДИ*, *БУНТУ* і *ПОКІРЛИВОСТІ*. Засобами вербалізації цих стрижневих концептів виступають фраземи, витворюючи розлогі образно-семантичні й символічні ряди (поля). *РАБСТВО*, *ПОКОРА* – гнутись у ярмі, чоло покривається потом, дух упав, гнути спину, гнути шиї, хитати головами, затуляти слух, упасти під ноги, за ярмо промінати корону, як сірі воли, бути гноєм, дитя невидюче, зглушити живу душу, слізьми злитий, не зробити і кроку, знесилений журбою, нема ні охоти, ні сили, терпіти голод тощо.

Зрозумійте й затамте собі,
Ви, сліпців покоління,
Що, як зглушите душу живу,
Заговорить каміння (221)

Якби хтів вас в спокою держать,
Наче трупа у крипті,
То й ви й досі, як сірі воли,
Гнули б шиї в Єгипті (222)

Концепт *СВОБОДИ*, *БУНТУ* передовсім реалізується через ФО *серце бунтує*, здобувати світ, вложити творчі сили, наче повинь весною, вирвати з неволі, вирватися з неволі, вложити творчі сили, вирвати на волю, на волю спровадити, по вольній волі, вставати всупір, говорити вперекір, серце горить, заговорить каміння, йде клекіт, дух піднімається.

Із неволі в Міцраїм свій люд
Вирвав він [Мойсей – М. Щ., М. Я.], наче буря,
І на волю справдив рабів
Із тіснин передмур'я (216)

*Те бажання, – кричало там щось, –
Виплід сорому й болю.
Се був куц огняний, що велів
Вирвать люд мій на волю?.. (246)*

У Франковій поемі «Мойсей», екстрапольованій на тогочасний український ґрунт і з пророчим видінням уже на сьогоднішнє національне буття, постає ще одна візія – візія майбутнього, що зливається з персоніфікованим образом *ВІРИ* й *НАДІЇ*. Поет віднаходить ті найвластивіші слова, що повно й усебічно розкривають його сокровенні мрії і думки. Поетично конотовані фраземи створюють особливу – піднесену – тональність тих рядків тексту, де постають «видива» прийдешнього: *будущі дороги, вести на путь спасенну, засяяти видом, заговорить каміння, здовувати поле, здобувати світ, досягнути мету, офірувати душу й тіло, перейти в кров і душу, піднімається дух, вложити творчі сили, піти у мандрівку століть*.

*Здобуватиму поле для вас,
Хоч самому не треба,
І стелитися буду внизу,
Ви ж буяйте до неба (225)*

*Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незламнім завязяттю, –
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духу печаттю (237)*

Мовноетичний образ Мойсея – це не лише його слово, містке, алюзивне, афористичне, аргументоване, це й та містка і пластична мовленнєва характеристика, що дається головно через фраземи, і саме вони формують славнозвісний «експресивний ореол персонажа». Різні грані життя й подвижництва старозавітного пророка вербалізовано в концептуально містких й афористично відшліфованих ФО. Це фраземи на позначення зовнішнього вигляду або стану біблійного поводиря (до складу більшості з них

входять соматизми): *волося наче сніг, поникнути головою, чоло покривається потом.*

*Хтось говорить! Чом **чоло** моє
Покривається потом?
Страшно? Ні!.. Та по серці се йде,
Мов розпаленим дротом (244)*

*І **поник головою** Мойсей
Горе моїй недолі (258)*

ФО передають складні й суперечливі стани Мойсея: *літати на крилах думок і журби, дати маєстат слова, дати царський вінок, розмовляє з Богом, серце розмовляє.*

*Я слабій, я немова!
Кому іншому **дай** сей страшний
Маєстат свого слова! (243)*

Фраземи – це ті експресивні одиниці, які дають змогу «цілосукупно» представити образ пророка-поводиря на рівні його розтерзаної муками сумління й вагань свідомості. З одного боку, акцентовано його велич, богопокликаність (*кормилець, пан душ і тіла*), з іншого – невизнаність, злиденність, осміяність, презирство (*без роду, без стад, без жінок, шалом Божеським хорий, майстер милян упускати баньку*).

*Майстер він говорити казки,
Милян упускать баньку,
То ж приставмо його до дітей
За громадську няньку (229)*

*Чи не був же ти їх ватажком,
Паном душ їх і тіла?
І чи власть і бажання святі
В твоїм серці не з'їла? (246–247)*

Сучасні франкознавці, зокрема В. Корнійчук [3], Б. Тихолоз [7], обстоюють думку, що І. Франко таки поет настрою і чуття,

поет серця, при цьому покликуються на словопоказчик «Лексика поетичних творів Івана Франка», який уклали І. Ковалик, І. Ощипко, Л. Полюга (лексема *серце*, дійсно, належить до найчастотніших – понад 3000 слововживань) [4, 217]. Художній мікросвіт поета зосереджується навколо образу серця, кордоцентричні розмисли пронизують усю його поезію – від «З вершин і низин» до ностальгійних мотивів «Із днів журби». У Франкових текстах бачимо майже весь семантичний і символічний спектр: серце усимволізовує центр, Всевишнього, життя, розум, ласку, любов, співчуття, стає тією віссю, довкола якої обертається духовний світ ліричного героя: *знайшов ти той корінь у серці на дні, в серці духа не гасили, серцем зрозуміти, серце чує, глибоко серця, серце людяне та добре* тощо. Образ серця як вмістилища почуттів, настроїв, переживань, а відтак і самої душі відповідає ментальності українства. Поняття *серця* «як двигуна прогресу» (Д. Чижевський) живить українську філософію і формує рецептивну національну модель світу – «крізь призму серця» [див. 2].

У «Зів'ялому листі» «драма серця» і «чуття дар великий», вкладаючись у «зболені вірші», творять ліричну експресему. У поемі «Мойсей» символема *серце*, майстерно вплетена у ФО, трансформується в онтологічну філософему. Поєднуючись переважно з дієсловами – *серце болить, серце бунтує, серце горить, серце завмирає, серце розмовляє, зацміло у серці*, – лексема як найповніше реалізує свій семантико-стилістичний та ідейно-концептуальний потенціал.

І. Франко блискуче демонструє можливості художнього використання вторинної семантики слова. Інакше кажучи, процес нерівномірної реактуалізації й породжує множинні семантичні прирошення, образний потенціал лексеми при цьому не послаблюється.

Серце болить (тяжке переживання, убоління).

Ні, не правда, що з гордоців я

Розпочав своє діло!

Тільки бачачи люд у ярмі,

Моє серце боліло (244)

Фразема *серце болить* у такому контекстному оточенні маніфестує стан граничної тривоги на буттєвому рівні. ФО *серце за-вмира (стине, холоне)* або *завмирати серцем* контамінує спектр різнопланових відчуттів – ‘хвилювання’, ‘тривога’, ‘переляк’, ‘страх’, ‘пристрасть’.

*І ревнув понад горами грім,
З жаху їжиться волос,
Завмира серце в груді... та ні,
Не Єгови се голос (259)*

Контекст підсилює, увиразнює зазначені семи, алітерація *р, ж* (*ревнув понад горами грім, з жаху їжиться волос*) доповнює зловісну картину, робить словесний кадр стереоскопічним, рельєфним, монументальним. Найрізноманітніші відтінки ідеального, душевного спілкування І. Франко передав за допомогою усталеної одиниці *серце розмовляє* (гомонить, співає):

*Хоч заціплені міцно уста
І не чуť його мови.
Але серце його розмовля
І кричить до Єгови (249)*

Фразема *серце горить (ясніє)* позначає сильні почуття, пристрасть, душевні пориви.

*Невже задарма стільки **серць** горіло
До тебе [народу – М. Щ., М. Я.] найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло? (212)*

У Франкових фраземах зреалізовано майже всі основні компоненти символічного значення лексеми *серце* – ‘душевність’, ‘хвилювання’, ‘відкритість’, ‘широта натури’. У більшості контекстів ФО набувають світоглядно-філософського й сакрального сенсу: тільки серце стає посередником у розмові Мойсея з Єговою.

*Тихо скрізь, і замовкли уста,
Запечатано слово.
Тільки ти на дні **серця** мого
Промовляєш, Єгово (242)*

Центральною драматичною колізією поеми є боротьба двох фундаментальних філософських поглядів на природу, людину і світ – матеріалістичного та ідеалістичного. Зрештою, сам народ у поемі – це многотумна істота, і кожна душа вносить у поступ народу частину свого власного розвитку. У поемі перемагає Єгова, бо понад усе ставить людський дух. Тільки обдарований духом народ здатний у найтяжчих умовах вистояти, перемогти, як по-філософськи зазначив Д. Павличко, не тільки ворога, а й самого себе в години зневіри й упадку [5, 19–20]. Природа людини і нації відрізняється від природи каменя. Людина смертна, але вона здатна перемагати смерть, приєднуючи свою душу до вічної душі своєї нації, а через неї – і до безсмертної душі людства.

Франків концепт *ДУШИ* і *ДУХА* знайшов своє гармонійне втілення у фраземах *заглядати в душу, глумити живу душу, кліщити душу, офірувати душу й тіло, перейти в кров і душу, покласти в душу, сумнів душу тисне, тривожити душу, печать наложити на язык, душу*.

*Поміж скелі завили вітри,
Їх сердитії нуті
Кліщать душу, мов стогін, та в них
Ще Єгови не чути* (259)

*Ухвалила печать наложить
На язык мій, на душу, –
Тож тепер вам усім вперекір
Говорити я мушу* (220)

Провідна актуалізація останньої процитованої фраземи, з одного боку, слугує засобом творення внутрітекстової антитези – *наложити печать на язык, на душу – говорити мушу*, з іншого – сприймається як авторська максима, у якій втілюється ідейна колізія твору: Мойсей, гнаний, невизнаний, осміяний пророк, мусить сказати своє найвластивіше слово – слово душі. Слово *душі Мойсея і слово душі поета* зливаються в потужний афоризм у Пролозі, зверненому до нащадків, де найвищим призначення людини-громадянина є офіра душі.

*Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло (212)*

У Франковій поемі «Мойсей» апофеозом духовного пошуку постає ментальний образ-символ величного ДУХА. Втілений у пластичних і поетично акцентованих фраземах, він витворює ту особливу тональність, яка вирізняє його на словесній канві тексту: *печать духа, кормилець духу, дух підноситься, сила духа, гордощі духа*.

*Я вірю в силу духа
І день воскреслий твого повстання (212)*

Висновки. Процитовані афористичні рядки уособлюють чи не найзаповітніші сподівання поета-лірика, поета-громадянина, поета-філософа, головню – поета-українця, засвідчують, як влучно висловився М. Шалата, «невсипущу турботу поета про «грядуще» українського поспільства <...>, віру в міць народного духа, у «день воскресний України»» [9, 73].

Цими спорадичними спостереженнями над фразеопростором поеми, звісно, не вичерпується проблема Франкової фраземіки як потужного засобу експресії та інтелектуалізації поетичного мовлення. Ми намагалися розглядати семантико-стилістичну та ідейно-концептуальну своєрідність цього, за влучним визначенням поета М. Калька, «етносу серця, нації душі» в одному контексті із загальними питаннями поетової мови та мовної майстерності, а також під кутом зору причетності І. Франка до творення універсальної мовно-художньої матриці, оскільки його роль у цьому процесі й досі належно не поцінована.

У поемі блискуче представлено фразеологічний масив на рівні колоритності, варіантності, різноплановості та різновекторності функціонування. Фраземи, ці культурно та ідейно зумовлені репрезентанти етносвідомості, майстерно «проціджуються» крізь сито концептуальних моделей і витворюють унікальну картину світу. Інакше кажучи, аналізовані мовні універсалії, насвітлені й збагачені Франковим інтелектом та

емоцією, трансформуються в неперевершені мовнопоетичні унікалії – знаки авторського осягнення «ізмарагдного зерна» світу. Стрижнем, мегаконцептом фразеологічного масиву відомої поеми є величний поетів дух і постова віра в прийдешнє поневоленої нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисюк І. Франкознавство : здобутки, втрати, перспективи. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.) / ред. кол.: Лариса Бондар, Михайло Гнатюк, Іван Денисюк та ін. Львів : Світ, 1998. С. 12–18.
2. Кононенко В. Рідне слово : підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів. Київ : Богдана, 2001. 303 с.
3. Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка : горизонти поезики. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. 488 с.
4. Лексика поетичних творів Івана Франка : методичні вказівки з розвитку лексики / упоряд. І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко, М. М. Полюга. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1990. 264 с.
5. Павличко Д. Сучасні акценти у поемі Івана Франка «Мойсей». *Іван Франко «Мойсей»*. Дрогобич : Коло, 2005. С. 5–30.
6. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Київ : АртЕк, 2002. 392 с.
7. Тихолоз Б. Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії : студії. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. 180 с.
8. Франкіана Василя Сімовича / упоряд., передмова та приміт. М. Білоус і З. Терлака. Львів, 2004. 234 с.
9. Шалата М. Світова великість поета. *Франко І. Вибрані твори : в 3 т. Т. 1 : Поезії, поеми* / ред. колегія : В. Скотний та інші; упоряд. М. Шалата. Дрогобич : Коло, 2004. С. 7–80.
10. Яким М., Пілько О. Фраземіка поеми Івана Франка «Мойсей». Дрогобич : Коло, 2005. 68 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. *Мойсей. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976. Т. 5. С. 201–264.

REFERENCES

1. Denysiuk, I. (1998). Frankoznavstvo: zdobutky, vtraty, perspektyvy [Franko studies: gains, losses, and prospects]. *Ivan Franko – pyshennyk, myslytel, hromadianyn: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferencii* (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.) / red. kol.: Larysa Bondar, Mykhailo Hnatiuk, Ivan Denysiuk ta in. Lviv: Svit, 12–18 [in Ukrainian].

2. Kononenko, V. (2001). *Ridne slovo* [Native word]: pidruchnyk dlia shkil iz pohlyblenym vyvchenniam ukrainskoi movy, litseiv, himnazii, kolehiumiv. Kyiv: "Bohdana" [in Ukrainian].
3. Korniiichuk, V. (2004). *Lirychnyi universum Ivana Franka: horyzonty poetyky* [Ivan Franko's lyrical universe: horizons of poetics]. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
4. Kovalyk, I., Oshchypko, I., Poliuha, L. (1990). *Leksyka poetychnykh tvoriv Ivana Franka. Metodychni vkazivky z rozvytku leksyky* [The vocabulary of Ivan Franko's poetry. Methodological guidelines for vocabulary development]. Lviv: LDU [in Ukrainian].
5. Pavlychko, D. (2005). *Suchasni aktsenty u poemi Ivana Franka "Moisei"* [Modern accents in Ivan Franko's poem "Moisei"]. Drohobych: Kolo, 5–30 [in Ukrainian].
6. Rusanivskyi, V. M. (2002). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of Ukrainian literature language]. Kyiv: ArtEk [in Ukrainian].
7. Tykholoz, B. (2005). *Psykhodrama Ivana Franka v dzerkali refleksiinoi poezii* [Ivan Franko's psychodrama in the mirror of reflective poetry]: studii. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
8. Frankiana Vasylia Simovycha (2004) / uporiad., peredmovva ta prymit. M. Bilous i Z. Terlaka. Lviv [in Ukrainian].
9. Shalata, M. (2004). *Svitova velykist poeta* [The poet's global greatness]. *Franko, I. Vybrani tvory: v 3 t. T. 1: Poezii, poemy* / red. kolehiia: V. Skotnyi ta in.; uporiad. M. Shalata. Drohobych: Kolo, 7–80 [in Ukrainian].
10. Yakym, M., Pilko, O. (2005). *Frazemika poemy Ivana Franka "Moisei"* [Phraseology of Ivan Franko's poem "Moisei"]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. (1976). *Moisei* [Moisei]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 5, 201–264 [in Ukrainian].

Статтю вперше опубліковано в:
Іван Франко : дух, наука, думка, воля :
матеріали Міжнародного наукового конгресу,
присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка
(м. Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.).
Львів : Видавничий центр Львівського національного
університету імені Івана Франка, 2010. Т. 2. С. 236–244

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ УЖИВАНЬ У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ІВАНА ФРАНКА ТА ПРИНЦИПИ ЙОГО ПОБУДОВИ

У статті окреслено основні принципи створення словника фразеологічних висловів у наукових працях Івана Франка. Представлено короткий огляд праць із цієї проблеми, запропоновано дефініцію «фразеологічний вислів» як предмет лексикографічних розробок. Роз'яснено особливості опису реєстрованих одиниць, а також вказано місце їх презентації разом із мотивацією для розробки цих одиниць.

Наголошено, що оформлення реєстрової одиниці є одним зі складних питань укладання фразеологічного словника; зазначено, що кожен фразеологізм у реєстрі подано в початковій (вихідній) формі, яку детермінує співвіднесеність фразеологічної одиниці з тією чи тією частиною мови.

Ключові слова: фразеологізм, лексикографічна розробка, семантика, ілюстровані приклади, словник ідіом.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Мова, перебуваючи в постійному розвитку, на кожному історичному етапі свого буття збагачується новими виражальними засобами. Джерела запозичення таких засобів різноманітні. Це і внутрішні потенції літературної мови, і засвоєння з мови діалектної, і чужомовні впливи. Вагомий внесок у збагачення її лексичного й фразеологічного потенціалу роблять діячі красномовства.

Іван Франко як один із них широко використовував фразеологізми не тільки в художній і публіцистичній, а й науковій спадщині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексикографічною розробкою художньої спадщини Каменяра тривалий час займалася група вчених під керівництвом професора Івана Ковалика, який випрацював наукові основи укладання й побудови Словника мови творів Івана Франка [2; 3]. На цій науковій базі

лінгвісти Львівського національного університету імені Івана Франка та відділення мови Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України уклали словопоказчик «Лексика поетичних творів Івана Франка» [4]. Як зазначає у вступному слові до цього видання доктор філології Іван Денисюк, це лише перша фаза, етюд до створення великого лексикону. А він справді багатющий. За твердженням авторів цієї праці, тільки поетичне мовлення автора «Каменярів» містить понад 35 тисяч слів. Розумілося, що при укладанні лексикону розроблятимуться й фразеологічні одиниці. На жаль, мрія 40-літньої давності професора Івана Ковалика й досі не втілена в життя. Не аналізуватимемо тут причин такого стану справ, однак зазначимо, що за цей час не велася практично жодна робота з фразеографічної інтерпретації спадщини Івана Франка. Тому при задумі створення Словника фразеологічних уживань у наукових працях нашого великого земляка ми відчували й велику відповідальність не тільки перед світлою пам'яттю самого автора творів, а й основоположника лексикографічного франкознавства професора Івана Ковалика, і – не менш важливе – великий обов'язок довести цю роботу до логічного завершення. Ми добре пам'ятаємо слова, що така робота може бути здійснена тільки колективом лексикографів і великим допоміжним лаборантським складом [3, 5]. Крім того, укладачі повинні володіти науковим мистецтвом тлумачення лексичного значення слів, наукової систематизації значень лексем, вичерпної граматичної характеристики їх і – головне – лінгвістичного аналізу художньої функції слова [3, 3].

Не можна сказати, що фраземика творів Івана Франка не розроблялася цілком. Десятиці її була представлена у «Словнику української мови» в 11 томах, академічних фразеологічних словниках української мови [7; 8]. Але окремої фразеографічної роботи із цієї проблематики досі немає.

Своє перше слово щодо фразеографічної інтерпретації наукової спадщини Івана Франка ми сказали в Києві на конференції з питань франкознавства 2002 року [5]. Основні засади, викладені в цій статті, зберігаються, набувши деякого уточнення й розвитку [6]. Інші положення з'явилися в процесі праці над самою об-

робкою фразеологічного матеріалу і тому потребують публічного зголошення.

Виклад основного матеріалу. Фразеологізм, на нашу думку, – це така відтворювана конотативно-номінативна одиниця, яка характеризується традиційною стійкістю компонентів, що втрачають свою лексичну самостійність і, зазнаючи переосмислення, виражають цілісне фразеологічне значення, має набір морфологічних ознак, що дозволяє співвіднести її з тією чи тією частиною мови, а також виступає членом речення. Лише такі стійкі словосполучення, які характеризуються названими ознаками, є об'єктом аналізу й складатимуть реєстрову частину словника. З огляду на це до реєстру не включені сталі словосполучення, у яких компоненти зберігають лексичну самостійність (*наживати ворогів*), прислів'я, приказки тощо [детальніше див.: 5, 377].

«Оформлення реєстрової одиниці, – як слушно зауважують автори Словника фразеологізмів української мови, – становить одне зі складних питань укладання фразеологічного словника» [7, 5]. Кожен фразеологізм у реєстрі подано в початковій, або, як ще кажуть, у вихідній формі, яку визначає співвіднесеність фразеологічної одиниці (далі *ФО*) з тією чи тією частиною мови. Для іменникових (субстантивних) одиниць такою формою є та, у якій граматично опорний компонент – здебільшого іменник – ужито в називному відмінку однини (пор.: *альфа і омега*, напр.: ...*тоді на Русі розцвітало ярмаркове життя, альфою і омегою* якого була розпуста, азартні ігри і пияцтво (44/1, 463); *козячий скік*, напр.: *Повторяю, з нашою темою ся парость оповідань <...> вірувань та ворожень не має нічого спільного. Раз попавши на неї, д. Яворський <...> зараз же і похвзнувся на безплідне поле загально-людської етнології <...>. А розвідка могла дуже легко обійтися без того козячого скоку* (36, 39). Якщо іменникові фразеологізми вживаються тільки в множині, то для них початковою формою є називний відмінок множини за граматично основним компонентом, пор.: *царські очі, вуха і руки*, напр.: *Урядники були, так скажати, царськими очима, вухами і руками...* (44/2, 496).

Прикметникові (ад'єктивні) фразеологізми подаються у формі, де граматично опорний прикметниковий компонент є в назив-

ному відмінку однини чоловічого роду (пор.: *багатий на слова*, напр.: *Додаємо до того спостереження, що І. “Еніт” значно багатша на слова і на стилістичні прикраси* (34, 343)). Якщо прикметниковий фразеологізм не фіксується в однині, то його подано за формою називного відмінка множини, пор.: *перші й останні*, напр.: *...якраз його брати, Святослав і Володимир, перші й останні організували систематичні походи на половців* (40, 188). Ті прикметникові фраземи, які вживаються в наукових працях в єдиній незмінній формі, подано в цій же незмінній формі, пор.: *гарячого серця*, напр.: *...спосібний, гарячого серця і великою енергією обдарований, він усі свої сили, всі свої засоби посвятив для других* (46/1, 66); *старої “доброї” марки*, напр.: *Ну, живуть іще в Україні патріоти старої “доброї” марки!* (37, 421).

Дієслівні (вербальні) фразеологізми оформлюються за такими правилами. Якщо граматично опорний дієслівний компонент є фінітним, то ФО наводиться в реєстрі за формою інфінітива, пор.: *займати широке місце*, напр.: *...обік пісень справді народних широке місце займали популярні вірші відомих авторів* (41, 273); *сушити голову*, напр.: *Яке було те подружжя людей, спарованих серед таких обставин, тим давній драматург не сушить собі голови* (33, 211). Дієслівні формально незмінні фразеологізми будь-якої структури подаються в цій незмінній формі, пор.: *і не в голові було*, напр.: *Брали ж бо ся за неї люди, котрим і не в голові було, що література може <...> стояти в зв'язі з суспільністю* (33, 368). У вербальній фраземі, що за структурою співвідносна з двоскладним реченням, дієслівний компонент подано або у формі теперішнього часу 3-ої особи однини (якщо вид недоконаний), або у формі минулого чи майбутнього часу (якщо вид доконаний), пор.: *Бог святий знає*, напр.: *Зачим понадобилося Ом(елянові) Ог(оновському) розказувати народові про Пантелеймона, і зачим понадобиться народові читати се оповідання, се хіба Бог святий знає* (26, 205); *мода пішла*, напр.: *Від кінця XVIII в. пішла в Німеччині мода на біографічні лексикони...* (40, 14); *біда притисне*, напр.: *Патріотизм німців <...> тоді лиш будиться і сильно ділає, коли їх самих біда притисне* (26, 27). Форми граматичної категорії часу відображаються не в реєстровій, а в ілюстративній частині.

Прислівникові (адвербіальні) і вигуківі (інтер'єктивні) фразеологізми подаються у своїх єдиних незмінних формах, пор.: *в чотири очі*, напр.: ...він хіба **в чотири очі** признається доброму приятелеві, що він русин (44/2, 623); *в щасливій хвилі*, напр.: *Поетичне слово, сказане в щасливій хвилі при якійсь одній нагоді <...>, може кинути ясне світло на справи, про які поет і не думав...* (43, 383); *брате мій*, напр.: *Раз побачив Абу Нувас у мечеті чоловіка з бридким лицем, який просив у Бога прощення своїх гріхів. “Ах, брате мій, – промовив він, – чому ж ти не просишся до пекла задля от- сього свого бридкого лица?”* (39, 55–56).

Фразеологізми в реєстрі пропонованого Словника розміщено за алфавітом з урахуванням усіх компонентів, серед іншого й факультативних. Місце опрацювання фразеологізму і його подання в реєстровій частині залежить від структури останнього та формальної ознаки опорного компонента. У фраземах зі структурою підрядного словосполучення розробка й подання здійснюється при граматично опорному компонентіві (*мати голос* при компонентіві *мати*, *в тяжкій хвилі* – при *хвилі*, *по якій годині* – при *годині*). При інших, граматично не опорних компонентах цього ж фразеологізму подається тільки ФО із відсиланням на місце її повного лексикографічного опрацювання. Такий принцип застосовується й тоді, коли у складі ФО є числівниковий компонент.

Якщо фразема має структуру сурядного словосполучення, то вона піддається фразеографічній інтерпретації при першому за порядком компонентіві (*альфа і омега* при компонентіві *альфа*, *ні сват ні брат* – при компонентіві *сват*).

Якщо дієслівний компонент ФО виступає у формі дієприкметника чи дієприслівника, то така одиниця не виноситься окремо в реєстр, а подається у кінці статті, де це дієслово є фінітним: *махнути рукою ... махнувши рукою: Але в кінці, махнувши рукою, став коло директорського столика і почав переглядати папери ...* (46/1, 70).

Опорні слова подаються за зовнішнім і внутрішнім алфавітом зі збереженням тих засад, що й в академічному фраземнику 2003 року [8, 10–11].

Кожну реєстрову фразу семантично інтерпретовано. Витлумачуючи значення, дотримуємося загалом тих настанов, які має на сьогодні у своєму розпорядженні теорія української фразеографії. Зокрема, ми брали до уваги настанови, висловлені Вірою Білоноженко у монографії «Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів» [1, 44–82] й авторами академічного фраземника 2003 року [8, 11]. Суть семантичного тлумачення полягає в тому, що форма його зумовлена співвіднесеністю кожної окремої одиниці з певною частиною мови. Так, значення іменникової ФО інтерпретується через іменникову формулу, тобто іменник у складі пояснення значення є домінантою (*перші акорди* – ‘початки чого-небудь’, *біжуча хвиля* – ‘сьогодення’, *суспільні слимаки* – ‘приспосовуванці до будь-якої влади’). Прикметникова фраземіка тлумачиться через прикметникову формулу (*скупий на слова* – ‘лаконічний, небагатослівний, стислий у висловленні думки’), дієслівна – через дієслівну (*мати мужнього духа* – ‘відзначатися хоробрістю’, *ставити справу ребром* – ‘робити щось з винятковою гостротою, заявляти про щось відверто, принципово, з усією рішучістю’), прислівникова – прислівникову (*одна-однісінька* – ‘єдина’, *мертвецьким сном* – ‘дуже міцно’, з *тяжкою бідой* – ‘важко, з великими труднощами’). Вигуківі фразеологічні одиниці пояснюються описово: *мій Боже* – ‘уживається для вираження захоплення, розпачу, відчаю’, напр.: *Мій Боже, чи то мало в нас роботи? Розвиваємося, політикуємо, займаємося штукою, театром, археологією* (44/1, 459).

Фразеологізми т. зв. незамкненої структури [детальніше про це див.: 1, 78–82] тлумачать через перебудову всього речення, у якому вони вжиті, зі словами *хто-небудь...*, *що-небудь...*, пор.: *прийшла охота* – ‘у кого-небудь з’являється якесь бажання, комусь хочеться щось здійснити’, напр.: *Ну, що би сказали німці, або поляки, або чехи, коли б якому червонорусові прийшла охота з такими претензіями в їх літературу?*” (33, 74); *пішли слухи* – ‘що-небудь стало відомо комусь’, напр.: *...в Галичині пішли перші слухи про скасування панщини...* (44/2, 526).

Джерельною базою фразеологічного корпусу Словника є тексти наукових праць Івана Франка, уміщених у п’ятдесятитомному

зібранні його творів. Усвідомлюємо, що з огляду на їх коректування відповідно до вимог того часу, ці тексти не є найнадійнішим джерелом для виявлення саме Франкового фраземікону, та й далеко не вся наукова спадщина увійшла до цього видання. Розуміємо всю важливість зіставлення з рукописними відповідниками, хоч для двох-трьох людей це завдання є не посильним. І все ж ми зупинилися на цьому зібранні насамперед через доступність текстів, а також реальну можливість довершити розпочату справу.

Оскільки фраземник, за нашим задумом, мав би називатися «Словником фразеологічних уживань...», то зі зрозумілих причин ми намагаємося в ілюстративній частині подати всю сукупність контекстів, у яких виступає та чи та фразеологічна одиниця. Це дасть можливість не тільки виявити семантичні й стилістичні нюанси, а й простежити щільність фразеологічного наповнення наукових текстів [напр.: МАСА: велика (величезна, значна, страшенна, така, ціла) маса. Дуже багато чогось. *Власне з сього погляду, полишеного без уваги д. Ключевським, він розбирає цілу масу північних життій...* (34, 420); *В російських, а особливо столичних бібліотеках зібрана така маса старих слов'янських рукописів, а в них така маса прецікавих і досі не використаних пам'яток, що ніякий славіст <...> не сміє ігнорувати їх* (34, 431); *...знайдемо в "Енеїді" розсипану цілу масу деталей, що виявляють у авторі дуже пильного і бистрого обсерватора...* (34, 453); *Навпаки, тепер наче міх розв'язався, і він почав плодити велику масу такої самої мертвеччини* (35, 71); *Не диво, що ті часи полишили нам величезну масу писань того роду...* (35, 150); *Нема сумніву, що серед великої маси нагромаджених деталей знайдеться немало помилок...* (35, 351)]. До обстеження не включаємо не-авторські українськомовні переклади тих праць, які Іван Франко написав чужомовно. Усі ілюстрації подаємо послідовно за томами [напр.: БРАТИ: старші браті. Суспільна знать. *В краї, де найкомпетентніші громадські уста проголошують тезу про довір'я народу до суспільних верхів, де народ виявляє це довір'я виборами до сейму, <...> горнеться до старших братів у "народних гуртках" <...> – в цьому краї якесь нововведення до шляхового закону може раптом порушити згаданий зразковий спокій і порядок...* (44/1, 510)].

Для доповнення, уточнення, деталізування цитати-ілюстрації, кращого розуміння змісту речення і фразеологізму у квадратних дужках наводяться слова чи словосполучення з іншого контексту: [Данило Мордовець] *писав велику масу по-московськи і опублікував тою мовою більше як 100 томів праць* (36, 43).

Паспортизація ілюстративного матеріалу подається у круглих дужках із зазначенням тому й сторінки, звідки виписано фразеологізм та його контекст.

ФРАГМЕНТ МАТЕРІАЛІВ «СЛОВНИКА...»

-А-

АВАНТЮРУ: *вдатися в авантюру. Див. вдатися.*

АВГІСВУ: *вичистити авгісву стайню. Див. вичистити.*

АДАМА: *від Адама і Єви. Дуже здалека, із самого початку. Бартек толкує їм «по писанію» від Адама і Єви історію народин Ісусових* (36, 263).

АДОВА: *Адова твердиня. Див. твердиня.*

АКОРДИ: *перші акорди. Початки чого-небудь. Чуємо глухі відгуки якихось суперечок, якихось антагонізмів, яких перші акорди чули ми вже в канонічних Діяннях та в листах ап. Павла, але ясних, виразних звісток нема* (38, 171).

АЛАРМ: *затрубити на аларм. Див. затрубити.*

АЛЬФА: *альфа і омега, книжн., чого. Основа, зміст, суть чого-небудь. ...тоді на Русі розцвітало ярмаркове життя, альфою і омегою якого була розпуста, азартні ігри і пияцтво* (44/1, 463).

АМЕРИКУ: *відкривати Америку. Див. Америку.*

АНАФЕМУ: *кидати анафему. Див. кидати.*

АНГЕЛІВ: *відавати душу в руки ангелів. Див. відавати.*

АНГЕЛЬСЬКА: *ангельська невинність. Див. невинність.*

АРГОВИМ: *арговим оком. Див. оком.*

АРГУМЕНТИ: *входити в аргументи. Див. входити.*

АРГУСОВІ: *Аргусові очі. Див. очі.*

АРЕНУ: *виводити на арену. Див. виводити.*

АРМАТА: *армата убієння, книжн. Засіб застереження, розправи, знищення. Теорія ся справді зовсім оригінальна., може вона служити «арматою убієння» і відстрашуючим приміром!* (45, 297).

АРМІЯ: **резервова армія**. Група людей без визначеного роду занять. *Великі міста і ті багаті «резервові армії» жінок, вибитих із натуральної колії, дають їм до сього багато нагоди* (45, 297).

АРХІВ: **віддавати в архів**. Див. віддавати.

АРХІВНИЙ: **архівний міль**. Див. міль.

АРШИН: **не підходити під аршин**. Див. підходити. Філістерський аршин. Обивательське порівняння. У *«Заспіві»* наш автор енергійно протестує проти тих **філістерських аршинів** (33, 191).

АХИ: **охи та ахи**. Див. охи.

-Б-

БАБА: **Ірод-баба**. Зла жінка. *Що значать усі ті дотепи про тешу, про пантофлярів, про Ірод-баб* (45, 297);

і баба і ціла громада. Будь-хто, усі. Як буде десять різних властей і невластей надzorувати <...>, як то кажуть, **і баба і ціла громада**, то <...> до ладу не дійде (46/2, 113).

БАБАЯ: **як дитина бабая**. Див. дитина.

БАВИТИСЯ: **бавитися в критика**. Робити невдалу спробу критикувати. Автор супроти сього оповідання **бавиться в критика** і каже: *«Те, що передають про увільнення Матвія і вздо-ровлення його очей, по-моєму, не заслуговує на віру»* (38, 234).

БАГАТА: **багата китиця**. Див. китиця.

БАГАТЕ: **багате жниво**. Див. жниво.

БАГАТО: **багато води уплигло**. Щось відбувалося дуже давно, минуло багато часу з якоїсь пори. **Багато води уплигло** за той час і багато чого змінилося на Україні (35, 402);

багато диму, а огню мало. Не вартісна розмови подія. *Коби лиш все те було правда, коби лиш в тім не було багато диму, а огню мало* (44/1, 207).

БАГАТСТВА: **дійти до багатства**. Див. дійти.

БАГАТШИЙ: **багатший на слова**. Докладніший. Додаємо до того спостереження, що І. «Еніт» значно **багатша на слова** і на стилістичні прикраси (34, 343).

БАГНА: **витягти з багна**. Див. витягти.

БАЙКА: **стара байка**. Щось давно відоме; неправда. *Правда, звісна польська поговорка «szlachcic na zagrodzie – rowny wojewodzie»* була вже й тоді **старою байкою** (46, 181).

БАЛАКАТИ: **нема що й балакати.** Щось є не можливим, не реальним. *Про те, щоб ведмедівська попівна справді «з коней повалила» сімсот яничарів, нема, розуміється, що й балакати* (42, 292).

БАНЬКИ: **миляні баньки.** Щось ненадійне, тимчасове, несправжнє. *Та ми можемо без вагання сказати, що все те миляні баньки. Бо ж із позичених грошей край не мав би нічого ані на один рік* (44/2, 242);

пускати баньки. Див. пускати.

БАРАБАН: **бити в барабан.** Див. бити.

БАРДИ: **барди нації.** Національні співці; герої, що формують націю. *Великі барди нації* замовкли, далі зійшли в могилу, еміграційна поезія затихла. *Озиваються нові голоси в краї, на ґрунті* (31, 388).

БАТЬКИ: **духовні батьки.** Натхненники, основники чогось. *Адже ж його самого можна назвати одним із чільних духовних батьків того живого і плідного руху* (31, 336);

батьки народу. Керівники, вожді. *Цей факт <...> кидає дивне світло на наших батьків народу* (44/1, 21).

БАЧИТИ: **не бачити на очі.** Бути незнайомим з ким-, чим-небудь. *На яких основах опирається характеристика афонського монаха, котрий в часі, коли се писав, уже щонайменше 10 літ не був в Южній Русі і нічого сього, що пише, певно, на очі не бачив!* (30, 65).

БИСТРЕ: **бистре око.** Див. око.

БІЛЬШЕ: **більше-менше.** Приблизно. *Громадські шпихліри закладано у нас більше-менше аж до р. 1820...* (44/2, 181);

не більше й не менше. Якраз, рівно стільки, скільки треба. *Аж 1890 р. <...> Стефан Буцинський, невідомо на якій підставі, відкрив у балагулиці глибше ядро, рід конспірації, що мала метою не більше й не менше як емансипацію селян та піднесення серед них освіти* (35, 127).

БОРЗІ: **на борзі.** Нашвидкуруч. *В р. 1881, окрім календаря, справоздання та на борзі склеєної Володимиром Шухевичем читаночки “для малих і старих” п[ід] з[аголовком] “Веснянка”, не вийшло нічого* (41, 446).

БОЯТИСЯ: **боятися денного світла.** Не бажати оприлюднення, виявлення. ...ті справи звичайно трактуються так, немовби **боялися денного світла** (38, 516).

БРАТИ: **“молодші браті”.** Дрібна шляхта. ...між тим рухливіші мазури, здецидовані на еміграцію до Америки, мають і енергію, і гроші. З енергії надіється банкрутуючий шляхтич витворення нової мазурської шляхти на Русі <...>, а гроші тих **“молодших братей”** стають також в пригоді **“старшій братії”** (44/1, 403);

старші браті. Суспільна знать. В краї, де найкомпетентніші громадські уста проголошують тезу про довір'я народу до суспільних верхів, де народ виявляє це довір'я виборами до сейму, <...> горнеться до **старших братів** у “народних гуртках” <...> – в цьому краї якесь наовведення до шляхового закону може раптом порушити згаданий зразковий спокій і порядок... (44/1, 510).

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наукова думка, 1989. 156 с.
2. Ковалик І. Принципи укладання Словника мови творів І. Я. Франка. *Українське літературознавство*. Львів, 1968. Вип. 5. С. 174–183.
3. Ковалик І. Наукові філологічні основи укладання і побудови Словника мови художніх творів Івана Франка. *Українське літературознавство*. Львів, 1972. Вип. 17. С. 3–8.
4. Ковалик І., Ощипко І., Полюга Л. Лексика поетичних творів Івана Франка. Методичні вказівки з розвитку лексики. Львів : ЛДУ, 1990. 264 с.
5. Пілько О., Яким М. Фразеографічна розробка наукової спадщини І. Франка. *Літературознавчі студії*. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. Вип. 2. С. 376–380.
6. Яким М., Пілько О. Принципи укладання словника фразеологічних уживань у наукових працях Івана Франка. *Франкознавчі студії* : зб. наук. праць / Є. Пшеничний (гол. ред.), Л. Винар та ін. Дрогобич : Коло, 2007. Вип. 4. С. 785–893.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

7. Фразеологічний словник української мови / укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. : у 2 кн. Київ : Наукова думка, 1993.
8. Словник фразеологізмів української мови / відп. ред. В. О. Винник. Київ : Наукова думка, 2003. 787 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1980. Т. 26. 463 с.; 1981. Т. 30. 720 с.; 1981. Т. 31. 596 с.; 1981. Т. 34. 560 с.; 1982. Т. 35. 512 с.; 1982. Т. 36. 488 с.; 1982. Т. 37. 680 с.; 1983. Т. 38. 620 с.; 1983. Т. 40. 560 с.; 1984. Т. 41. 684 с.; 1984. Т. 42. 599 с.; 1984. Т. 44. Кн. 1. 695 с.; 1985. Т. 44. Кн. 2. 769 с.; 1986. Т. 45. 575 с.; 1985. Т. 46. Кн. 1. 672 с.; 1986. Т. 46. Кн. 2. 439 с.

REFERENCES

1. Bilonozhenko, V. M., Hnatiuk, I. S. (1989). Funktsionuvannia ta leksykohrafichna rozrobka ukraïnskikh frazeolohizmiv [Functioning and lexicographic development of Ukrainian phraseology units]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Kovalyk, I. (1968). Pryntsypy ukladannia Slovyka movy tvoriv I. Ya. Franka [Principles of compiling the Dictionary of the Language of I. Ya. Franko's Works]. *Ukrainske literaturoznavstvo*, 5, 174–183 [in Ukrainian].
3. Kovalyk, I. (1972). Naukovi filolohichni osnovy ukladannia i pobudovy Slovyka movy khudozhnikh tvoriv Ivana Franka [Scientific philological foundations for compiling and structuring the Dictionary of the language of Ivan Franko's Literary Works]. *Ukrainske literaturoznavstvo*, 17, 3–8 [in Ukrainian].
4. Kovalyk, I., Oshchypko, I., Poliuha, L. (1990). Leksyka poetychnykh tvoriv Ivana Franka. Metodychni vkazivky z rozvytku leksyky [The vocabulary of Ivan Franko's poetry. Methodological guidelines for vocabulary development]. Lviv: LDU [in Ukrainian].
5. Pilko, O., Yakym, M. (2002). Frazeohrafichna rozrobka naukovoi spadshchyny I. Franka [Phraseography development of I. Franko's scientific heritage]. *Literaturoznavchi studii*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskiy universytet", 2, 376–380 [in Ukrainian].
6. Yakym, M., Pilko, O. (2007). Pryntsypy ukladannia slovyka frazeolohichnykh uzhyvan u naukovykh pratsiakh Ivana Franka [Principles of compiling a dictionary of idiomatic expressions in Ivan Franko's scientific works]. *Frankoznavchi studii: zb. nauk. prats / Ye. Pshenychnyi* (hol. red.), L. Vynar ta in. Drohobych: Kolo, 785–893 [in Ukrainian].

DICTIONARIES

7. Frazeokohichnyi slovnyk ukraïnskoi movy (1993) [Phraseological dictionary of the Ukrainian language] / ukl. V. M. Bilonozhenko, V. O. Vynnyk, I. S. Hnatiuk ta in.: u 2 kn. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
8. Slovnyk frazeolohizmiv ukraïnskoi movy (2003) [Dictionary of Ukrainian Idioms] / vidpovid. red. V. O. Vynnyk. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Yakym M. Vocabulary of phraseological usage in Ivan Franko's research and principles of its formation. In the article, the main principles of the creation of the idiomatic expressions' dictionary of scientific works

of Ivan Franko are considered. A brief review of studies of this problem is presented, and the notion of an “idiomatic expression” is defined as the object of a lexicographic elaboration. There are also peculiarities of describing a registered unit, as well as the placement of its presentation, together with the motivation for the unit’s elaboration. There, too, are the views on the interpretation of the semantics of idiomatic expressions and their exemplification. Design of a registered unit is one of the complicated questions during the phraseological vocabulary formation; each idiomatic expression is presented in its primary form in the registry, which is determined with the help of the correlation of a phraseological unit with this or that part of speech.

Key words: *idiomatic expression, lexicographic elaboration, entry, semantics, illustrative examples, dictionary article, dictionary of idioms.*

*Статтю вперше опубліковано в:
Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка.
2015. С. 305–315.*

Мирон ЯКИМ

**ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ВЖИВАННЯ
В ПОЕМІ І. ФРАНКА «МОЙСЕЙ»
(фрагмент укладеного Словника)**

А

АМІНЬ: *й амінь. Смерть. «Най загине!» – кругом загуло. – / І ось тут йому [Мойсеєві – М. Я.] й амінь!» / Тільки диво, ні одна рука / Не сягнула по камінь (5, 232).*

Б

БАНЬКУ: *пускати пиляну баньку. Див. пускати.*

БАТЬКИ: *батьки і діди. Усі. ...Що з Міцраїм батьки і діди / Піднялись до походу, / На їх погляд, се дурість, і гріх, / І руїна народу (5, 217).*

БАТЬКІВЩИНІ: *гість у своїй батьківщині. Див. гість.*

БАТЬКО: *батько народу. Найбільш поважаний член суспільства, громади. І прийдеться розбити, розтоптати, / Як гнилюю колоду, / Кого наші батьки і діди / Звали **батьком народу?** (5, 220).*

БЕЗОДНЮ: *попадати у безодню зневіри. Див. попадати.*

БИДЛЯ: *як бидля в плуг. Покірно. Ти підеш до своєї мети, / Як бидля в плуг нераде... (5, 235).*

БИТИ:

бити в небо думками. *Мріяти про щось нереальне, нездійсненне. І не взяв [Бог – М. Я.] отих гордих, грімких, / Що **б'ють в небо думками** / І підносять могутню п'яту / Над людським карками (5, 226);*

бити камінням кого. *Каменувати. Та от що нам [євреям – М. Я.] з тобою [Мойсеєм – М. Я.] зробить / По вчорашній ухвалі? / **Бить камінням** руїну стару? / Шкода заходу й труду. / Дечим може ще він послужить / Ізраїльському люду (5, 229).*

БИТИЙ: **битий стидом.** Зганьблений. *Якби!.. Та нам, знесиленим журбою, / Роздертим сумнівами, битим стидом. – / Не нам тебе провадити до бою!* (5, 214).

БИЧЕМ: **йти бичем.** Див. йти.

БІЛИЙ: **білий як сніг.** Сивий. *Хоч волосся все біле як сніг, / У старечій оздобі, / То стоять ще ті горді жмутки, / Як два роги на лобі* (5, 219).

БІЛОМУ: **панна в білому шовку.** Див. панна.

БІС: **південний біс.** Вітер з півдня. *Та ось старші батьки та діди / Із наметів виходять / І по горах, по голім степу / Скрізь очима поводять: Чи не видно ворожих їздців / Де за жовтим туманом? Чи не котить де південний біс / Пісковим гураганом?* (5, 218–219).

БЛАГАТЬ: **хапатися піну благать, щоб ріку зупинила.** Див. хапатися.

БЛИСКАВКИ: **мов блискавки в хмарі.** Сліпучо, яскраво. *Хоч літа його [Мойсея – М. Я.] гнуть у каблук / Із турботами в парі. / То в очах його все щось горить, / Мов дві блискавки в хмарі* (5, 219).

БОГОМ: **розмовляти з Богом.** Див. розмовляти.

БОГУ: **жалься Богу Шаддаю.** Див. жалься.

БОДАТИ: **бодати рогом кого, що.** Завдавати клопоту, турбувати когось. *Се Мойсей на молитві стоїть, / Розмовляючи з Богом, / І молитва та небо бодє, / Мов полонінним рогом* (5, 249).

БОЖЕСЬКИМ: **шалом Божеським хорий.** Див. хорий.

БОЖИЙ: **перст Божий.** Див. перст.

БОЖОГО: **спійняти іскру Божого слова.** Див. спійняти.

БОЖОЇ: **читати книгу Божої волі.** Див. читати.

БОЛИТЬ: **серце болить.** Див. серце.

БРОДИТИ: **бродити у річках крові.** Спричинювати масові вбивства. *Бач,*

як сунеться плем'я твоє [Мойсея – М. Я.], / Як Йордан переходить, / Єрихон добуває і скрізь / У річках крові бродить (5, 255).

БРОДОВОГО: **жадати бродового.** Див. жадати.

БРОДУ: **до західного броду.** На захід. *«Ти до сонця веди мене [сліпця – М. Я.], хло!» / Той вів рано до сходу, / А на південь в полудне, під ніч, – / До західного броду* (5, 252).

БУДУЩІ: **будущі дороги**. Див. дороги.

БУНТУЄ: **серце бунтує**. Див. серце.

БУРЯ: **наче буря**. Несподівано. *Із неволі в Міцраїм свій люд / Вирвав він [Мойсей – М. Я.], **наче буря**, / І на волю спровадив рабів / Із тіснин передмур'я* (5, 216).

БУТИ:

бути гноєм у кого. Терпіти наругу від кого-небудь, коритися комусь. *Невже тобі [народові – М. Я.] на таблицях залізних / Записано в сусідів **бути гноєм**, / Тяглом у поїздах їх бистроїзних?* (5, 212);

бути на згоді з ким. Погодитися з ким-небудь. «*Одурих вас [євреїв – М. Я.] Єгова? А ти [Мойсей – М. Я.] ж / **Був** зо мною **на згоді?***» (5, 259);

так і быть. Вживається для вираження згоди. *Та спокійно відмовив Мойсей: / «**Так і быть**, Авіроне! / Що повиснути має колись, / Те і в морі не втоне»* (5, 230).

В

ВБ'Є: **злість вб'є жало**. Див. злість.

ВГРИЗАЄТЬСЯ: **звір вгризається в душу**. Див. звір.

ВДАТЬ: **пісню вдать**. Заспівати. *О, якби **пісню вдать** палку, вітхненну, / Що мільйони порива з собою, / Окрилює, веде на путь спасенну!* (5, 214).

ВЕЛИКИЙ: **і малий, і великий**. Див. малий.

ВЕСНОЮ: **наче повинь весною**. Див. повинь.

ВЕСТИ: **вести па путь спасенну** кого. Рятувати кого-небудь. *О, якби **пісню вдать** палку, вітхненну, / Що мільйони порива з собою, / Окрилює, веде на путь спасенну!* (5, 214).

ВИБОРУ: **без вибору**. Добровільно. *І коли з мільйонів тебе [народ – М. Я.] / Вибрав він [Єгова – М. Я.] собі в слуги, / **Я без вибору** став твоїй слуга, / Лиш з любові і туги* (5, 237).

ВИД: **ніч-мати насупила вид**. Див. ніч.

ВИДОМ: **засяяти видом**. Див. засяяти.

ВИЙНЯТИ: **вийняти з долоні що**. Вкрасти. ***Вийме** ініший по-сольство страшне / Лінюхові з **долоні**, / Побіжить, і осягне мету, / І засяє в короні* (5, 227–228).

ВИРВАТИ:

вирвати з корінням кого, що. Остаточо знищити або ліквідувати кого-, що-небудь. ...*Ось глянь: / За тиранським велінням / Ідуть сили, щоб плем'я твоє* [Ізраїля – М. Я.] / *Ще раз вирвають з корінням* (5, 257);

вирвати із неволі (на волю) кого. Визволити. *Із неволі в Міцраїм свій люд / Вирвав він* [Мойсей – М. Я.], *наче буря, / І на волю спровадив рабів / Із тіснин передмур'я* (5, 216). «*Те бажання, – кричало там щось, – / Виплід сорому й болю. / Се був куц огняний, що велів / Вирвать люд мій* [Мойсея – М. Я.] *на волю?..*» (5, 246).

ВИРВАТИСЯ: вирватися з неволі чиєї, кому. Врятуватися, звільнитися від кого-, чого-небудь; позбутися (чиєїсь, якоїсь) залежності. *І поник головою Мойсей. «Горе моїй недолі! / Чи ж довіку не вирваться вже / Люду маму з неволі?»* (5, 258).

ВИРОСТИ: вирости в силу. Зміцніти. Адже ж, може, в Єгипті вони [євреї – М. Я.], / *Множачись серед муки, / Могли вирости в силу й забрать / Увесь край в свої руки?* (5, 247).

ВИСИТЬ: висить і смуток, і жаль. Див. смуток.

ВІДДАВАТИ: віддавати честь кому. Виразати повагу до кого-небудь. *Ще гебреї з ума не зійшли, / Долі ліпшої варті / І осягнуть, як честь віддадуть / І Ваалу, й Астарті* (5, 229).

ВІДДИХ: злічити кожний віддих, кожний волос. Див. злічити.

ВІДІРВАТИ: відірвати від ґрунту кого. Змусити покинути Батьківщину. *Відірвавши від ґрунту їх* [євреїв – М. Я.] *там / І завівши в пустиню, / Чи подумав ти* [Мойсею – М. Я.]: *може, отсим / Злочин лютий я чиню?* (5, 247).

ВІДЗИСКАТИ: відзискати зір. Прозріти. *Про Оріона пісню ти* [Мойсей – М. Я.] *чув, / Про гіганта сліпого, / Що, щоб зір відзискать, мандрував / Аж до сонця самого?* (5, 252).

ВІДКЛИКАТИ: відкликати обітниці. Не дотримати присяги. *Стережись,*

щоб обітниць своїх / Не відкликав Єгова, / Щоб за впертість на тобі [Мойсеєві – М. Я.] *однім / Не зламав свого слова!* (5, 236).

ВІНЕЦЬ: дати царський вінець. Див. дати.

ВІРИ:

не йняти віри. Див. йняти;

повний віри. Див. повний.

ВІРИТИ: **чужим очам вірити.** Довіряти побаченому кимось. *І, як той дивовижний сліпець, / Що чужим очам вірить, / Все доходить не там, куди йшла, / В те трафля, в що не мірить* (5, 253).

ВЛОЖИТИ: **вложити творчі сили в що.** Надихнути когонебудь на щось. *Бо в те серце Єгова вложив, / Нече квас в прісне місто, / Творчі сили, – ті знатимуть вас* [євреїв – М. Я.] / *У призначене місто* (5, 221).

ВНОСИТИ: **вносити частку чого, у що.** Робити, здійснювати щонебудь в якійсь галузі, сприяти її розвиткові, досягненням. *Се ж пилок! Що ж казати про народ, / Многодушину істоту, / Де в рух має вносити кожда душа / Частку свого люту?* (5, 252).

ВНУТРІШНІЙ: **внутрішній голос.** Див. голос.

ВОВЧА: **вовча яма.** Див. яма.

ВОДУ: **дати з каменя воду.** Див. дати.

ВОЛИ: **як сірі воли.** Покірно. *Якби хотів вас* [євреїв – М. Я.] *в спокою держать, / Нече трупа у крипті, / То ви й досі, як сірі воли, / Гнули б шиї в Єгипті* (5, 222).

ВОЛІ:

по вольній волі. Добровільно. *Як зійшлися колись дерева / На широкім роздоллі. / «Оберімо собі короля / По своїй вольній волі»* (5, 223).

читати книгу Божої волі. Див. читати.

ВОЛОВІ: **як та муха волові.** Див. муха.

ВОЛОС:

злічити кожний віддих, кожний волос. Див. злічити.

їжиться волос чий. Хто-небудь надзвичайно боїться чогось. *І ревновав понад горами грім, / З жаху їжиться волос, завмира серце в груді... та ні, / Не Єгови се голос* (5, 259).

ВОЛОССЯ: **волосся, наче сніг, побіліло.** Хтось посивів. *Скільки зморшків на твоїм чолі! / І зв'ялене все тіло! / І волосся, що гладила я, / Нече сніг, побіліло!* (5, 250).

ВОЛЮ:

вирвати на волю. Див. вирвати.

на волю спровадити. Див. спровадити.

ВОЛЬНІЙ: **по вольній волі**. Див. волі.

ВОРУШИТЬСЯ: **ворушиться в серці** грижа. Див. грижа.

ВПАСТИ: **впасти до трумни**. Померти. Чуєш плач? На руїнах рида / Одинокий розумний, / Що коритися радив врагам, / Щоб не **впасти до трумни** (5, 256).

ВПЕРЕКІР: **говорити вперекір**. Див. говорити.

ВСЕ: **над все**. Надзвичайно. Хто здобуде всі **скарби землі** / **Над все** їх полюбить, / Той і сам стане їхнім **рабом**, / **Скарби духу** загубить (5, 261).

ВСУПІР: **ставати всупір**. Див. ставати.

Г

ГАДЮКИ: **мов сичання гадюки**. Див. сичання.

ГІР: **добігає сонце до гір**. Див. сонце.

ГІСТЬ: **гість у своїй батьківщині**. Особа, що втратила зв'язок із домом. Між премудрими він [Мойсей – М. Я.] не мудрець, / У війні не **войовник**, / У **батьківщині** **свій гість** / І **всесвітній кочовник** (5, 227).

ГЛИНЯНИ: **глиняні уста**. Див. уста.

ГЛУПИЙ: **зійти на глупий шлях**. Див. зійти.

ГНАТИ: **гнати голодом кого**. Примушувати кого-небудь втікати від голоду. Чи то він для спокою **призвав** / З міста **Ур та з Гаррана** / **Авраама і плем'я його** / На луги **Канаана**? / Для спокою їх **потім водив** / По **йорданським поділлю**? **Семилітнім їх голодом гнав** / Аж над береги **Нілю**? (5, 221–222).

ГНИЛУЮ: **як гнилою колоду**. Див. колоду.

ГНІЗДА: **лишити старі гнізда**. Див. лишити.

ГНОЄМ: **бути гноєм**. Див. бути.

ГНОЮ: **піти до гною**. Див. піти.

ГНУТИ:

гнути спину перед ким. Виявляти покірність, запобігати перед ким-небудь, підлещуватися до когось. «О **Датане**, – промовив **Мойсей**, – / **Не журися, мій сину!** / **Канаана тобі не видать**, / **Не гнуть гордую спину**» (5, 232);

гнути шиї. Дуже багато, важко працювати. **Якби хтів вас в спокою держать**, / **Наче трупа у крипті**, / **То ви й досі, як сірі воли**, / **Гнули б шиї в Єгипті** (5, 222).

ГНУТИСЬ: гнутись в ярмі. Зазнавати тяжкого гніту. *Таж в Єгипті ви [євреї – М. Я.] гнулись в ярмі, / Наїдавшись ласо... / Відригаться вам буде повік / Те єгипетське м'ясо* (5, 260).

ГОВОРИТИ: говорити вперекір кому. Перечити кому-небудь, заперечувати когось. *Ухвалити печать наложить / На язик мій, на душу, – / Тож тепер вам [євреям – М. Я.] усім вперекір / говорити я мушу* (5, 220–221).

ГОДИНА: остатня година. Час смерті. *О Ізраїлю, чадо моє! / Жалься Богу Шаддаю! / Як люблю я [Мойсей – М. Я.] безмірно тебе, / А проте покидаю. / Бо вже близька година моя, / Та остатня, незнана, / А я мушу, я мушу дійти / До межі Канаана* (5, 238).

ГОЛОВАМИ: хитати головами. Див. хитати.

ГОЛОВОЮ: поникнути головою. Див. поникнути.

ГОЛОД: терпіти голод. Див. терпіти.

ГОЛОДОМ: гнати голодом. Див. гнати.

ГОЛОС:

внутрішній голос. Потаємні думки. *Може, голос, що вивів тебе [Мойсея – М. Я.] / На похід той нещасний, / Був не з жадних горючих купин, / А твій внутрішній, власний?* (5, 245);

голос зомлів чий. Хто-небудь втратив можливість говорити. *Та тепер його [Мойсея – М. Я.] голос зомлів / І погасло вітхніння, / І не слухає вже його слів / Молоде покоління* (5, 216);

підняти голос. Див. підняти.

ГОРДОЩІ: гордощі Духа. Пиха. *Бо люблю я [Мойсей – М. Я.] тебе [народ – М. Я.] не лише / За твою добру вдачу, / А й за хиби та злоби твої, / Хоч над ними і плачу. За ту впертість сліпую твою, / За ті гордощі духа, / Що, зійшовши на глупий свій шлях, / Навіть Бога не слуха* (5, 238).

ГОРЕ: горе вам. Вживається для вираження хвилювання, досади, заклопотаності, страху, здивування і т. ін. *«Горе вам, нетямучі раби / На гордині котурні! / Бо ведуть вас, неначе сліпих, / Ошуканці і дурні* (5, 234).

ГОРИТЬ: серце горить. Див. серце.

ГРІМ: гуркнув грім. Загриміло. *Гуркнув грім. Задрижали нараз / Гір найглибші основи; / І один за одним понеслись / Передтечі Єгови* (5, 258).

ГРИЖА: **ворушиться в серці грижа.** Хто-небудь турбується через щось. / **ворушиться в серці грижа:** / *Може, я тому винен? / Може, я заповіти твої / Не справляв, як повинен?* (5, 242–243).

ГРОМАДА: **наша громада.** Ми. «Зачекай ще, дідую, не йди! / Сядь у **нашій громаді.** / Оповідж нам пригоди свої! / Ми так слухати раді» (5, 240).

ГРУДІ: **завмира серце в груді.** Див. серце.

ГУБКУ: **зм'якнути на губку.** Див. зм'якнути.

ГУЛЯТИ: **піти гуляти світом.** Див. піти.

ГУРКНУВ: **гуркнув грім.** Див. грім.

Г

ГРУНТУ: **відірвати від ґрунту.** Див. відірвати.

Д

ДАР: **здобувати дар мови.** Див. здобувати.

ДАТИ:

дати в світ кого. Народити кого-небудь. *Чи давно ж я плекала тебе / І водила за руку? / Чи на те ж я дала тебе в світ, / Щоб терпів таку муку?* (5, 250);

дати запомогу кому. Допомогти кому-небудь. *На безмежну мандрівку життя / Дав йому запомогу, / Заповіти й обіти свої, / Наче хліб на дорогу* (5, 227);

дати з каменя воду. Здійснити щось неможливе. *Та відмовив понуро Мойсей: / «Хто дав з каменя воду, / Той сей край перемінить на рай / Для свого народу!»* (5, 255);

дати маєстат слова кому. Наділити кого-небудь силою переконувати. *О Єгово, я слізно моливсь: / Я слабій, я немова! / Кому іншому дай сей страшний / Маєстат свого слова!* (5, 243);

дати обітницю кому і без дод. Присягтися, поклястися. *То навмисно про все те до вас / Побалакати хочу: / І обітницю дам, що прийде, / Погрожу й попророчу* (5, 222);

дати царський вінець кому. Коронувати. *Та щасливий посол, що свій лист / Понесе скоро й вірно! / Дасть вінець йому царський Господь / І прославить безмірно* (5, 228).

ДВА: **як два роги.** Див. роги.

ДВНАДЦЯТЬ: Ізраїля дванадцять колін. Див. колін.

ДЕМОН:

лихий демон. Спокусник, підбурювач. *Ось між чільними вже Авірон / Червоніє з досади, / А середнім щось шепче Датан, / Лихий демон громади* (5, 220);

полуденний демон. Гарячий вітер з півдня. *Вже полуденний демон степом / Шле знесилля і змору, / Та Мойсея мов руки чийсь / Підіймають все вгору* (5, 249).

ДЕННЕ: денне око. Див. око.

ДЕНЬ: день за днем. Постійно. *День за днем по моавських ярах, / Поки спека діймає, / У дрантивих наметах своїх / Весь Ізраїль дримає* (5, 215).

ДЕРЖАТИ: держати в спокою кого. Примушувати кого-небудь бути спокійним. *Якби хтів вас в спокою держать, / Наче трупа у крипті, / То ви й досі, як сірі воли, / Гнули б шиї в Єгипті* (5, 222).

ДИТИНІ: немов в ніч без світла дитині, зі сл. лячно, страшно. Дуже, надзвичайно. *Та помалу душіне щось тягло, / Наче самум пустині, / І робилося лячно, немов / В ніч без світла дитині* (5, 253).

ДИТЯ: дитя невидюще. Особа, яка наївно не бачить труднощів. ...*В народу свого / І минуле, й будуще / Ти молитвою вникнути рад, – / Ох, дитя невидюще!* (5, 251).

ДІДИ: батьки і діди. Див. батьки.

ДІЙМАЄ: спека діймає. Див. спека.

ДІЛО: се моє хіба діло чиє. Що-небудь не стосується когось, не має ніякого відношення до когось. *І сказала їм пальма: «Браті, / Що се вас закортіло? / Царювати й порядки робить – / Се моє хіба діло?»* (5, 224).

ДІТИ: як за мамою діти. Неминуче. *Там я буду лежать і до гір / Сих моавських глядіти, / Аж за мною прийдете ви всі, / Як за мамою діти* (5, 239).

ДНЕМ: день за днем. Див. день.

ДНИНИ: до останньої днини. Абсолютно. *Ще не йшов Авраам з землі Ур / На гарранські рівнини, / А я знав всіх потомків його / До остатньої днини* (5, 260).

ДНІ:

дні проби і міри. Часи випробувань. *І на хвилях бурхливих їх душ / У дні проби і міри / Попадав він із ними не раз / У безодню зневіри* (5, 216);

на дні серця кого. У найчутливішому місці чийогось ества. *Тихо скрізь, і замокли уста, / Запечатано слово, / Тільки ти на дні серця мого / Промовляєш, Єгово* (5, 242).

ДОБАЧАЄ: **зір** добачає. Див. зір.

ДОБІГАЄ: **добігає** сонце до гір. Див. сонце.

ДОБРО: **земне добро.** Багатство. *Бо люблю я тебе не лише / За твою добру вдачу, / А й за хиби та злюби твої, / Хоч над ними і плачу <...> За брехливість твого язика, / За широке сумління, / Що держиться земного добра, / мов ціпкеє коріння* (5, 238).

ДОДЕРЖАТИ: **додержати слова.** Виконати обіцянки, зобов'язання. *І додержав ти слова, повів / Нас, мов глупу отару, / Фараону на втіху в піски, / Нам на горе і кару* (5, 231).

ДОКІР: **на докір** кому. Всупереч кому-небудь. *На той камінь зіходить Мойсей – / І жахнулися люде. / Та невже ж волі всіх на докір / Він пророчити буде?* (5, 220).

ДОЛОНІ: **вийняти з долоні.** Див. вийняти.

ДОЛЮ: **читати** долю. Див. читати.

ДОМОВИНОЮ: **стати** домовиною. Див. стати.

ДОРОГИ: **будущі дороги.** Майбутнє. *Ти далеко в минуле глядиш / І в будущі дороги, / Та на близькі терни та пеньки / Все збиватимеш ноги* (5, 236).

ДРОТОМ: **мов розпаленим дротом.** Надзвичайно боляче. *Хтось говорить! Чом чоло моє / Покривається потом? / Страшно? Ні! Та по серці се йде, / Мов розпаленим дротом* (5, 244).

ДУМА: **дума понизила лет** чия. Хто-небудь припинив роздумувати. *Затремтіло щось людське, м'яке / В старім серці пророка, / І понизила лет свій на мить / Його дума висока* (5, 236).

ДУМКАМИ:

бити в небо думками. Див. бити.

погнулись під думками. Див. погнулись.

ДУМОК: **літати на крилах думок і журби.** Див. літати.

ДУХ:

дух підноситься чий, у кого. У кого-небудь зростає віра в себе, в свої можливості; хто-небудь відчуває в собі силу, упевненість. *Задарма в слові твому іскрається / І сила й м'якість, дотеп і потуга / І все, чим може вгору дух піднятися?* (5, 212);

дух упав чий, у кого і без дод. Хто-небудь втрачає бадьорість, віру в себе, в свої сили. *Коли дух наш хоробрий упав, / Мов нелітня дитина, / І завзяття пом'якло в душі, / Наче мокрая глина, – / Ти ведеш нас у сей Канаан, / Мов до вовчої ями* (5, 231).

ДУХА:

гордощі духа. Див. гордощі.

печать духа. Див. печать.

ДУХУ: кормилець духу. Див. кормилець.

ДУШ: пан душ і тіла. Див. пан.

ДУШЕЮ: кривити душею. Див. кривити.

ДУШУ:

заглядати в душу. Див. заглядати.

зглушити живу душу. Див. зглушити.

зір вгризається в душу. Див. зір.

кліщити душу. Див. кліщити.

офірувати душу й тіло. Див. офірувати.

перейти в кров і душу. Див. перейти.

печать наложити на язик, на душу. Див. наложити.

покласти в душу. Див. покласти.

сумнів у душу тисне жало. Див. сумнів.

тривожити душу. Див. тривожити.

Є

ЄГОВА: і Єгова зі сл. *не знає*. Ніхто. *Я тверджу: і Єгова не зна!* / *І молись хоч і клінно, / А де мусить упасти шматок, / Там впаде неодмінно* (5, 251).

Ж

ЖАДАТИ: жадати бродового. Вимагати плату за перевіз через ріку. *Отся срібная стрічка – Йордан / в Мертве море впадає; / Близько устя його Єрихон / Бродового жадає* (5, 254).

ЖАЛО:

злість вб'є жало. *Див. злість.*

сумнів у душу тисне жало. *Див. сумнів.*

ЖАЛЬ: висить і смуток, і жаль. *Див. смуток.*

ЖАЛЬСЯ: жалься Богу Шаддаю. Вживається для вираження жалю. *О Ізраїлю, чадо моє! / Жалься Богу Шаддаю! / Як люблю я безмірно тебе, / А проте покидаю (5, 238).*

ЖАРТ: на жарт. Жартома, несерйозно. *І сказав хтось, неначе на жарт, / Оце слово діточе: / «Ще хіба би терна нам просить. / Може, терен захоче» (5, 225).*

ЖАХ: жах пробирає кого. Хто-небудь надзвичайно боїться чогось. *«...Оповідж, як ти був молодим, / Скільки бачив ти дива, / Як стада свого тестя ти пас / На верхів'ях Хорива. / Як ти корч той терновий уздрів, / Що горить, не згорає, / І як голос почув ти з корча, / Що аж жах пробирає» (5, 240–241).*

ЖИВУ: зглушити живу дуту. *Див. зглушити.*

ЖИТТЯ: оглядати мур смерті й життя. *Див. оглядати.*

ЖІНОК: без роду, без стад і жінок. *Див. роду.*

ЖМЕНЮ: мов загулиш у жменю. *Див. загулиш.*

ЖУРБИ: літати на крилах думок і журби. *Див. літати.*

ЖУРБОЮ: знесилений журбою. *Див. знесилений.*

3

ЗАБРАТИ: забрати в свої руки кого, що. Підкоряти кого-небудь своїй волі, примушувати коритися. *Адже ж, може, в Єгипті вони, / Множачись серед муки, / Могли вирости в силу й забратъ / Увесь край в свої руки? (5, 247).*

ЗАВМИРА: завмира серце в груді. *Див. серце.*

ЗАВОДИТИ: заводити пісню. Починати співати. *Де-де чути квиління з шатра / Або регіт дівочий; / Там хтось пісню заводить сумну, / Наче степ у тьмі ночий (5, 218).*

ЗАГАСНЕ: загасне зізда. *Див. зізда.*

ЗАГЛЯДАТИ: заглядати в душу кого, чию. Намагатися зрозуміти почуття, думки кого-небудь. *Як народи Єгова создав, / Мов літорослі в полю, / Заглядав всім у душу й читав / З неї кожного долю. / Заглядав їм у душу, яка / Їх удача й причина, / І шукав, кого з них би собі / Обірати за сина (5, 226).*

ЗАГОВОРИТЬ: **заговорить каміння.** Див. каміння.

ЗАКРУТ: **обернути закрут.** Див. обернути.

ЗАЛЯГЛА:

ніч залягла. Див. ніч.

тиша залягла на устах. Див. тиша.

ЗАЛІЗНИХ: **записано на таблицях залізних.** Див. записано.

ЗАМОВКЛИ: **замовкли уста.** Див. уста.

ЗАМОРГАЛА: **заморгала огняними очима** зі сл. **ніч.** З'являються блискавки. *Піднялася до стропу небес / Чорна хмара стіною, / Мов Ніч-мати насупила вид / Ненавистю грізною. / І заморгала бистро у тьмі / Огняними очима, / Забурчала, як мати, що, знай, / На лиху доню грима* (5, 258).

ЗАПИСАНО: **записано на таблицях залізних.** Визначено долею. *Невже тобі на таблицях залізних / Записано в сусідів бути гноєм, / Тяглом у поїздах їх бистроїзних?* (5, 212).

ЗАПИТИ: **запити могорич.** Випити з ким-небудь чарку горілки, підтвердивши згоду на щось. *«Одурих вас Єгова? А ти ж / Був зо мною на згоді? / І контракт підписав, і запив / Могорич при народі?...»* (5, 259).

ЗАПОМОГУ: **дати запомогу.** Див. дати.

ЗАРІК: **положити зарік.** Див. положити.

ЗАСІСТИ: **засісти на престолі.** Стати монархом. *Мовив те-рен: «Се добре вас хтось / Підповів таку раду. / Я на вашім престолі як стій / Без вагання засяду...»* (5, 225).

ЗАСЯЯТИ:

засяяти видом. Стати, зробитися помітним. *Та прийде час, / І ти огнистим видом / Засяєш у народів вольних колі...* (5, 214).

засяяти в короні. Здобути славу. *Вийме ініший посольство страшне / Лінухові з долоні, / Побіжить, і осягне мету, / І засяє в короні* (5, 227).

ЗАТВЕРДНЕ: **карк затвердне.** Див. карк.

ЗАТИКАТИ: **затикати слух на що.** Намагатися не сприймати, не звертати уваги на що-небудь. *Вчора ви присяглися свій слух / Затикать на промови, / Не мої, не тих глиняних уст, / А самого Єгови* (5, 221).

ЗАТУЛИШ: **мов затулиш у жменю.** Надзвичайно малий. *Ось тобі й Палестина уся, / Край овець і ячменю, / Від Кадеса до Кармея всю / Мов затулиш у жменю...* (5, 255).

ЗАХІДНОГО: до західного броду. Див. броду.

ЗАЦІПЛЕНІ: заціплені уста. Див. уста.

ЗАЩЕМІЛО: у серцях защеміло у кого, кому і без дод. Хто-небудь печалиться, тужить, страждає. «Се Мойсей!» – одні одним уста / Промовляють несміло, / Та не вимовлять того, що там / У серцях защеміло (5, 248–249).

ЗБИВАТИ: збивати ноги. Долати перешкоди. Ти далеко в минуле глядиш / І в будучі дороги, / Та на близькі терни та пеньки / Все збиватимеш ноги (5, 236).

ЗВІЗДА: загасне звізда чия. Минуть часи успіху, процвітання. І загасне Ізраїля звізда, / Щоб вже більше не сяти; / Лиш ненависть, що в храмі зросла, / Піде світом гуляти (5, 258).

ЗГЛУШИТИ: зглушити живу душу. Примусити замовкнути когось. Зрозумійте й затамте собі, / Ви, сліпців покоління, / Що, як зглушите душу живу, / Заговорить каміння (5, 221).

ЗГОДІ: бути на згоді. Див. бути.

ЗДІЙНЯТИ: здійснити обув турбот. Припинити перейматися чимось. Стане свято в вас, мов у храму, / В той момент незабутній, / І озветься до вас із огню / Отой голос могутній: / «Здійми обув буденних турбот, / Приступи сюди сміло, / Бо я хочу послати тебе / На велике діло» (5, 241).

ЗДОБУВАТИ:

здобувати дар мови. Починати говорити. О Єгово, озвися! Чи й ти / Здобуваєш дар мови / Лиш у пристрасті нашої, у снах, / У розбурханій крові? (5, 248);

здобувати поле для кого. Допомогати кому-небудь зміцніти, знайти чіткі життєві орієнтири. Я ні станом високий, як кедр, / Ні, як пальма, вродливий, / І не буду, як дуб, самолюб, / Як береза, тужливий. / Здобуватиму поле для вас, / Хоч самому не треба, / І стелитися буду внизу, / Ви ж буяйте до неба (5, 225).

здобувати світ. Домагатися визнання, перемагати в житті. І, зрівнявшись з сеї землі / Та розбивши всі карби, / Ви розвістесь світ здобувать, / Його соки і скарби (5, 260–261).

ЗЕМЛІ:

лицем до землі. Див. лицем;

не з сеї землі. Щось ненормальне, потойбічне. *Твоє царство не з сеї землі, / Не мирська твоя слава!* (5, 228);

сіль землі. Див. сіль;

підволіктися з землі. Див. підволіктися;

ні п'яді землі під ногами не стане. Див. стане.

ЗЕМНЕ: земне добро. Див. добро.

З'ЄДНАТИ: з'єднати ласку кого, чию, до кого. Зробити кого-небудь прихильником, дружнім до когось. *Замість статися сіллю землі, / Станеш попелом підлим; / Замість всім з'єднать ласку, / Ти сам станеш ласки не гідним* (5, 228).

ЗІЙТИ:

зійти з ума. Зробитися божевільним, стати психічно хворою людиною. *Ще гебреї з ума не зійшли, / Долі ліпшої варті / І осягнуть, як честь віддадуть / І Ваалу, й Астарті* (5, 229);

зійти на глупий шлях. Втратити життєві орієнтири. *За ту впертість сліпую твою, / За ті гордоці духа, / Що, зійшовши на глупий свій шлях, / Навіть Бога не слуха* (5, 238).

ЗІПХНУТИ: зіпхнути зі шляху кого. Впливаючи яким-небудь чином, змушувати кого-небудь відходити від дій, переконань, намірів. *У гордині безмежній свій люд / Ти зіпхнув з його шляху, / Щоб зробить, яким сам його хтів, / Чи не пізно для страху?* (5, 244).

ЗІР:

зір вгризається в душу чий, кого. Хто-небудь пильно дивиться на когось. *Хто ти, дивний? Не бачу тебе, / Та від себе не струшу! / Тільки чую, як зір твій мені / Все вгризається в душу* (5, 244);

відзискати зір. Див. відзискати;

зір добачає чий, що. Хто-небудь зауважує щось. *Ось пилوک: ледве зір твій його / Добачає тремтіння, / А Єгова не може його / Повернуть в неісіння* (5, 251).

ЗЛАМАТИ: зламати слово. Відмовлятися від раніше сказаного, відступатися від обіцяного, задуманого. *Стережись, щоб обітниць своїх / Не відкликав Єгова, / Щоб за впертість на тобі одним / Не злавав свого слова!* (5, 236).

ЗЛИТИЙ: слізьми злитий. Виплаканий, вистражданий. *Приймй же сей спів, хоч тугую повитий, / Та повний віри; хоч гіркий, та*

вільний, / Твоїй будущині задаток, **сльзьми злитий**, / Твоєму генію мій скромний дар весільний (5, 214).

ЗЛІСТЬ: злість вб'є жало кому. Хто-небудь буде надзвичайно лютим. *І ви мусите слухать, хоч злість / Вб'є вам жало студене. / Рад я знать, чия перша рука / Підійметься до мене!..* (5, 222).

ЗЛІЧИТИ: злічити кожний віддих, кожний волос чий, на кому. Знати абсолютно все про когось. *Маловіре, ще ти не почавсь / В материнській утробі, / А я кожний твій віддих злічив, / Кожний волос на тобі* (5, 260).

ЗМІСЮ: підповзти змією. Див. підповзти.

ЗМ'ЯКНУТИ: зм'якнути на губку. Цілком підкоритися кому-небудь. *Ти, Ізраїлю, чир той! Тебе / Так товктиме Єгова, / Поки зм'якнеш на губку й спіймеш / Іскру Божого слова* (5, 235).

ЗНАТИ: не знати ради на що. Не могли допомогти у чомусь. *Та не знав ніхто ради на се, / Не придумав підмоги, / Тільки ти, перекиньчик, упав / Фараону під ноги* (5, 231).

ЗНЕВІРИ: попасти у безодню зневіри. Див. попасти.

ЗНЕСИЛЕНИЙ: знесилений журбою. Зажурений. *Якби!.. Ти нам, знесиленим журбою, / Роздертим сумнівами, битим сльозом, – / Не нам тебе провадити до бою!* (5, 214).

ЗОЛОТИЙ: золотий океан. Див. океан.

ЗОМЛІВ: голос зомлів. Див. голос.

ЗОМЛІННЯ: попасти в отупіння й зомління. Див. попасти.

ЗОРИ: летять зори чії, куди. Хто-небудь дивиться кудись. *У сходовому сьайві небес, / В пурпуровім промінні / Колосальний його силует / Видно геть у пустиню. / І летять із гебрейських шатрів / Затурбовані зори, / Мов гонці, до гіганта того / На осяяні гори* (5, 248).

ЗОТЛІЮТЬ: кості зотліють. Див. кості.

ЗРАДУ: кувати зраду. Див. кувати.

ЗРОБИТИ: не зробити і кроку. Стояти нерухомо. *«...Канаана тобі не видать / І не йти до востоку; / З сього місця ні вперед, ні назад / Ти не зробиш і кроку»* (5, 230).

ЗУПИНИЛА: хапатися піну благать, щоб ріку зупинила. Див. хапатися.

І

ІШОВ: **пострах ішов.** *Див.* **пострах.**

ІЗРАЇЛЯ:

Ізраїля дванадцять колін. *Див.* **колін;**

сини Ізраїля. *Див.* **сини.**

ІСКРУ: **спійняти іскру Божого слова.** *Див.* **спійняти.**

Ї

ЇЖИТЬСЯ: **їжиться волос.** *Див.* **волос.**

Й

ЙДЕ:

йде клекіт. *Див.* **клекіт;**

йде по серці. Щось проймає внутрішньо від збудження, хвилювання, страху. *Хтось говорить! Чом чоло моє / Покривається потом? Страшно? / Ні! Та по серці се йде, / Мов розпаленим дротом* (5, 244).

ЙНЯТИ: **не йняти віри** кому, чому і без дод. Піддавати сумніву чий-небудь слова, не вірити кому-, чому-небудь. *Що чудовий обіцяний край, / Що смарагди й сапфіри / Вже ось-ось за горою блистять. — / З них ніхто не йме віри* (5, 215).

ЙТИ: **йти бичем.** Один за одним, услід. *Звільна, плавно ступаючи, йдуть / Кам'яними стежками / Чорноокі гебрейки бичем / З глиняними збанками...* (5, 218).

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

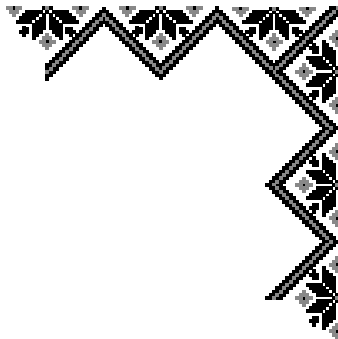
Франко І. Мойсей. *Франко І. Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 5. С. 201–264.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. (1976). Moisei [Moisei]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 5, 201–264 [in Ukrainian].

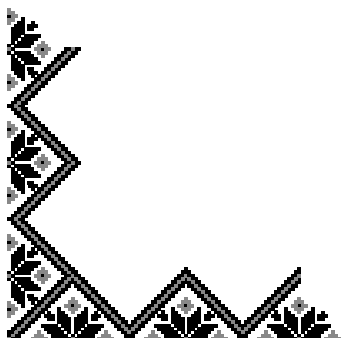
Уперше опубліковано в:

*Яким М., Пілько О. Фраземіка поеми
Івана Франка «Мойсей» : наукове видання.
Дрогобич : Коло, 2005. С. 26–61.*

РОЗДІЛ 6
ЗАУВАГИ ДО ЕПІСТОЛЯРІЮ
(ХУДОЖНЯ ПРАГМАТИКА, НАРАТИВНІ
СТРАТЕГІЇ, МОВНІ ЗАСОБИ ІНТИМІЗАЦІЇ)

*Коли тобі лиш при одному слові
Живіше в грудях серце затріпоче...
І. Франко. Моєму читачеві*

ТИПОВІ ТА ІНДИВІДУАЛЬНІ РИСИ ЕПІСТОЛЯРНИХ ІДІОСТИЛІВ УЛЯНИ КРАВЧЕНКО Й ІВАНА ФРАНКА

Епістолярні тексти представників галицької інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. – це, за твердженням Л. Ткач та І. Черкез, особливе джерело для сучасних мовознавчих розвідок. Саме листування дає змогу окреслити соціальні аспекти функціонування української мови, виявити специфічні мовні риси представників інтелігенції Східної Галичини й Буковини, а отже, схарактеризувати особливості інтелігентського соціолекту [6; 8; 9].

Творча спадщина Уляни Кравченко багата і різнопланова та представлена широким спектром жанрів мовної практики, як-от: *ліричний вірш, вірш-алегорія, вірш-ода, вірш-роздум, вірш у прозі, повість, оповідання, нарис, спогад*. Ганна Огриза (дрогобицька дослідниця і популяризаторка творчості Уляни Кравченко) зауважує: «У формуванні ліричного героя кращих її поетичних творів і особливо поезії громадсько-політичної та філософської неабияку роль відіграв друг і наставник Уляни Кравченко Іван Франко. Величезна робота І. Франка як письменника і громадського діяча здобула йому значний авторитет серед галицької молоді, як і серед передової частини галицького суспільства загалом. <...> Осягнення вищих суспільних ідеалів, готовність до самопожертви за правду, добро, рівність, «за простий люд» схрестили літературні й особисті долі, зцементували дружбу Уляни Кравченко та Івана Франка на все життя» [4, 7–8].

Щира дружба і приязнь Уляни Кравченко й Івана Франка вилилися в листування, яке не припинялося аж до смерті І. Франка, а також у низку спогадів письменниці про Великого Каме-няра. Аналіз цього епістолярію дав нам змогу схарактеризувати

особливості ідіостилю як Уляни Кравченко, так й Івана Франка, виділити прикметні риси їхнього епістолярного стилю.

Навчаючись у семінарії, Уляна Кравченко стежила за творчим шляхом Івана Франка, уважно читала його вірші, статті. Ось як вона пише про це в спогадах «Щирий друг і вчитель» (1941 р.): *«В 1877–1881 рр., коли я вчилась у Львівській учительській семінарії – слідила за думами поета І. Я. Франка, що писав вірші під псевдонімом «Мирон». Слова його пісень підносили, будили шану і дивний страх, що він один із недосяжних і недоступних велетнів духа, що його ідеї випередили покоління його сучасників. <...> Гаряче бажала пізнати поета, автора полум'яних строф. <...> Молода, вільнодумна дівчина у своїм захопленні до літератури та революційних ідей бачила в ньому ідеал»* (2, 74–76). У 1883 р., коли Уляна Кравченко, тоді ще Юлія Шнайдер, надіслала свої вірші у львівську «Зорю», а редактор журналу О. Партицький передав їх для перегляду І. Франкові, відбулося перше «заочне» знайомство І. Франка з Уляною Кравченко. Іван Якович пише Уляні першого листа (лист не зберігся). Про цей період свого життя письменника згадує в статті «Велика дружба» (1940 р.): *«Перший лист незнайомого до незнайомої, писаний фіолетовим чорнилом на рожевому папері. Того першого листа не маю. Багато з тих листів, світлин і рукописів моїх і Франка – знищила воєнна хуртовина»* (2, 70–71), а в спогадах «Щирий друг і вчитель» (1941 р.) додає: *«...з великим здивуванням відібрала (я) в перших числах листопада лист, адресований до мене незнайомим, характеристичним письмом. Був це перший лист від І. Франка. Незнайомий, але споріднений духом – вирішив мою долю...»* (2, 77).

Після одержання від Івана Франка першого листа Уляна Кравченко занотувала у своїх «Розгублених листочках» (щоденнику): *«Є потайна зв'язь поміж духами. Ти відгадав мої сміли, скриті бажання, заговорив до незнайомої. Я ваша, ваша навіки! Твої теплі слова загріли, заохотили ту, що на роздоріжжі з заложеними руками стояла та безнадійно споглядала. Великі й тяжкі боротьби я бачила, та не знала, чи оплатиться труд... О, до останнього подиху я для твоєї ідеї живу... Незнайомий,*

але споріднений духом – рішаєш мою долю... Там у віршах моїх іще дрожав блиск надії, іще серцем належала я до... Ти погасив останній промінь любові, через те саме – я ваша! (Бібрка, 1883)» (1, 25–26). Необхідно зазначити, що цей лист є показовим з погляду галицького варіанта мови й стилю викладу думок людини, прочитаної в поезії, освіченої, інтелігентної – творця і носія соціолекту української галицької інтелігенції.

Згодом молода поетеса відповідає поету й отримує черговий лист від І. Франка. Саме так, якимось несподівано і щиро, зав'язується між ними листування, яке було найбільш активним у 1883–1896 рр. і тривало до самої смерті Каменяра: *«Від того часу почалося наше листування, яке припинилося з його смертю 1916 р.» (2, 77).*

Знайомство з Іваном Франком, констатує Ганна Огриза, – це «початок якісно нового етапу в творчості Уляни Кравченко. <...> Франко проявляв велике терпіння, такт, щоб не знеохотити молододу авторку, вселити в неї впевненість в літературне покликання, спонукати до постійної праці і вдосконалення. Пройшовши виучку в І. Франка, Уляна Кравченко не втратила своєрідності творчого голосу. У 80–90-х роках вона була однією з найбільш талановитих і оригінальних поетів в українській літературі» [4, 10]. І. Франко писав Улянці Кравченко: *«У дрібних Ваших фрагментах максимум змісту – мінімум слів. Кожний з живучих поетів може Вам зазидувати тих фрагментів» (2, 73).* За допомоги і редакції Івана Франка опубліковано першу збірку поезій «Prima vera» (1885 р.), яка вийшла накладом приятеля І. Франка Євгена Олесницького, а згодом і другу – «На новий шлях» (1891 р.), що теж була зредагована Франком і вийшла вже накладом Івана Франка в «Літературно-науковій бібліотеці». Ось як про цей період життя і творчості згадувала Уляна Кравченко 1941 року: *«І тоді, коли не склалось наше спільне життя так, як ми бажали, не було між нами розриву. Наша дружба зміцнювалась через тугу за спільною, дорогою нам працею, і в ділах нашої спільної приятельки – української поезії, звертався все Іван Якович до мене. Все і все в листах і при кожному нашому побаченні допитувався Іван Якович про нові вірші. В листах*

просить все, щоб прислати їх, бо хоче «видати маленьку книжечку Вашого первоцвіту. Скоро буде матеріал, я сам приймуся за його упорядкування і передам до друку. Тільки Ви працюйте даліше...». Так піклувався мій учитель і друг про мене» (2, 83).

Натхненна ідеями І. Франка, Уляна Кравченко продовжувала писати, до того ж «...не намагалася писати на зразок Кобринської та Коваліва (Стефана П'ятки). Я творила свої хмари-мислі» (2, 72), зайнялася активною громадською роботою, стала (разом з Н. Кобринською, К. Попович, Є. Ярошинською, К. Малицькою) учасницею прогресивного емансипаційного руху, розпочала роботу у виданні жіночого альманаху «Перший вінок» (1887 р.), публікувала свої твори на сторінках прогресивної періодики.

Усе життя Уляна Кравченко створювала образ свого вчителя, друга і порадника Івана Франка. «Початком поетичної франкіани були вірші Уляни Кравченко, датовані 1878 роком», – зауважує Г. Огриза [4, 11]. 1883 р. писала про Франка: «Із міццю Беркута літає... із міццю Бояна торкає струн бандури...

Перед його творчістю спалюю ладан – клонюся...

В юних днях, коли ще жила я в захопленні – ентузіазмі для мистецтва – взяв мене Він – Незнайомий в опіку. Доля у хвилинах сумніву утомлений дала мені пізнати Титана – і блиск його душі ogrіє мене» (2, 85).

Чимало віршів (зокрема і про особисті взаємини з поетом), статей, спогадів присвячені І. Франку, як-от: «І тільки сном», «Кохання останній спів», «На сій землі окрім тебе...», «О, не клянись!», «Любиш чи не любиш», «Запізно», «В роковини І. Франка (15/VIII, 1856)», «Брату Іванові Франкові», «Спогад», «Поклик», «В день відкриття пам'ятника І. Франка»; цикл «Миронові», «Титани» (збірка «На новий шлях»), цикл віршів і поезій у прозі «Пам'яті друга» (1939–1947 рр.) (сюди ввійшли як уже опубліковані в часописах чи поетичних збірках твори, так і нові), статті і спогади «Велика дружба» (1940 р.), «Щирий друг і вчитель» (1941 р.), «Хвала тобі й шана!» (1941 р.), «Пісня і квіти для нього» (присвячені 25-літтю літературної діяльності Каменяра), «Квіти на могилу» (1941 р.) (присвячені 25-річчю з

дня смерті І. Франка), а також листи, які «дають багато не лише для розуміння життя і творчості поетеси, взаємин із Франком, але й для висвітлення багатьох сторін діяльності І. Франка» (2, 16–17).

Особливості ідіостилю Уляни Кравченко, які знайшли відображення в статтях і спогадах про Івана Франка, є явищем естетичної рефлексії. Зауважимо, що естетична рефлексія – це не просто аналіз власних думок, почуттів, дій і вчинків, притаманних кожній особистості, а передусім, глибоке переживання, усвідомлення й осмислення митцем своєї творчої діяльності як шляху особистісної та професійної еволюції. Прояви естетичної рефлексії можуть включати цитування автором в одному творі власних попередніх робіт, посилення на твори інших митців чи історичні епохи, звернення до документалістики, історіографії, публіцистики, а також роздуми про місію та роль мистецтва і митця у світі. Естетична рефлексія може проявлятися у формі пародії або самопародії, використанні екфрасису¹, автобіографічних елементів, експериментів з різними творчими методами або жанровими формами.

Уляна Кравченко цитує листи І. Франка, власні ранні твори, наприклад: «...Іван Якович відтак пише в своєму листі: “...видобувати поезію з дійсності, то є, зробить Вас поеткою більше реалістичною, ніж Ви досі могли показатися. Я дуже бажав би, щоб Ви перейнялися гадкою й доложили всіх сил до такого кроку. Коли Вам не вдасться, робіть другий і третій раз, на інший спосіб, іншою дорогою, але робіть, «Übung macht den Meister»”» [нім.: «Майстра створює практика!»; прим. наша – С. Г.] («Щирий друг і вчитель») (2, 81); «Тому в своїх листах часто запитує мене, коли я буду у Львові. Він хотів би «поговорити про деякі дуже важливі річі, котрих написати не подоба...». А також: «Тут деякі люди хочать вас бачити, ну, а як хто обібрався грибом бути, то лізь в кошіль, то є, коли-сте обібралися за поетку, то pokażcie się narodowi» [пол.: «Покажіть

¹ Екфразис – [<грец. ἔκφρασις – ‘виклад’, ‘опис’] – розкриття засобами художнього слова ідейно-естетичного змісту творів живопису, скульптури, архітектури та ін. (ССІС, 259).

себе народові»; прим. наша – С. Г.) («Щирий другі вчитель») (2, 84) й інші.

Мовні засоби комунікативних стосунків Уляни Кравченко та Івана Франка, їхня особлива емоційна напруга виявляються в звертаннях, зворотах прощання. Аналіз листів Уляни Кравченко дає змогу виділити такі етикетні формули, важливі й показові для спілкування в інтелігентському середовищі, для спілкування жінки й чоловіка, знайомих, близьких по духу й роду діяльності, інтересах, рівню освіти:

– **звертання до Івана Франка:** «Високоповажний друже!» (Солець, 23 січня 1891 р.) (2, 188); «Високоповажний брате!» (Солець, серпень 1891 р.) (2, 190); «Високоповажний Пане» (Трускавець, 8 грудня 1893 р.) (2, 193); «Високоповажний Добродію» (Трускавець, 7/VIII 1894 р.) (2, 196); «Вповажаний Брате!» (Трускавець, 9 серпня 1894 р.) (2, 197); «Шановний Брате!» (Солець, 8 вересня 1894 р.) (2, 198); «Вельмишановний Брате!» (Солець, Січень 1895 р.) (2, 200); «Дорогий Брате» (Дрогобич, листопад 1897 р.) (2, 204); «Високоповажний і дорогий Брате!» (1903 р.) (2, 207) й ін. Зауважимо, що звертання *брате*, *панове-брати*, *братове* були активно вживаними в козацькому середовищі, а серед польської шляхти поширеним було звертання *bracie* (тільки до своїх, у межах певної соціальної групи). Лексема *братство* вживається зі значенням: «1. Група, товариство людей, об'єднаних спільною діяльністю і метою, які додержуються певних установлених ними правил. *Перше і найславніше з тих братств було братство львівське ставропігійське* (І. Франко, XVI, 1955, 417)» (СУМ, I, 231).

Я. Ісаєвич зазначає, що в Україні та Білорусі XVI–XIX ст. братствами називали релігійно-громадські організації при православних, а згодом і греко-католицьких парафіях. «Наприкінці XVI – початку XVII ст. братства організуються в більшості міст Галичини, Холмщини, Підляшшя. На початку XVII ст. діяльними були братства у містах Дрогобич, Бережани, Перемишль, Більськ, Холм, Замостя й інших. Близько 1615 р. з'являються братства і в деяких містах Лівобережної України, але там їхні функції залишалися обрядово-побутовими. <...> Брат-

ства відкривали середні (у Львові, Києві, Луцьку) і початкові школи (т. зв. братські школи), налагоджували взаємодопомогу серед своїх членів, для хворих та убогих влаштовували «шпитали» (притулки), організовували друкарні. Друкарня Львівського братства була однією з найбільших в Україні. В деяких районах України братства збереглися до початку XX ст., а в Галичині навіть пізніше. Від 60х рр. XIX ст. світська й церковна влада влаштовувала під назвою *братство* політично-релігійні організації... У XX ст. низка братств виникла також у середовищі мирян Української греко-католицької і Української автокефальної православної церкви як в Україні, так і за її межами» [2];

– **прощання з Іваном Франком як адресатом власного тексту:** «Уважайте на себе, о тоє просить Юлія» (Бібрка, біля 4 грудня 1883) (2, 121); «Прощаючи Мирона, стискає сердечно єго руки Юлія» (Бібрка, 23 грудня 1883 р.) (2, 130); «Сердечно стискаю Вашу руку. Юлія» (Бібрка, 28/XII 1883) (2, 136); «Незмінна Юлія» (Бібрка, між 2 і 3 січня 1884 р.) (2, 138); «Сердечно поздоровляю. Юлія» (Бібрка, близько 5 лютого 1884 р.) (2, 147); «Прощаю по раз второй, стискаючи сердечно братню руку. Юлія» (Бібрка, 25 лютого 1884 р.) (2, 148); «Прощаю дружеським утиском долоні, ваших друзів рівно ж поздоровляю. Юлія» (Бібрка, березень-квітень 1884 р.) (2, 155); «Стискаю сердечно руки, Уляна» (Бібрка, друга половина червня 1884 р.) (2, 165); «До свидання, а коли? то Ви вже, сердечний брате, сами напишите. Юлія» (Бібрка, біля 25 липня 1884 р.) (2, 168); «Оставайтесь здорові й прийміть утиск долоні. Юлія» (Стоки, 6 жовтня 1884 р.) (2, 174); «А Вас сердечно здоровлю, бажала б у тій хвилі утиснути дружно долоню. Ох, та як Ви далеко!!! Знакома Юлія» (Руденка, 4 грудня 1885 р.) (2, 180); «Сердечно здоровлю, до побачення, Юлія» (Стоки, 23 грудня 1884 р.) (2, 181); «Здоровлю Вас сердечно і Вашу дружину, і хлопчиків сердечно здоровлю. Юлія Ш-Н.» (Солець, 23 січня 1891 р.) (2, 189); «Здорові бувайте, Юлія Ш-Н.» (Солець, серпень 1891 р.) (2, 191); «Бажаю Вам багато передплатників і щастя, здоровлю сердечно. Дорогу паню Олю і діточок цілую сердечно, Юлія» (Солець, 22/II [18] 93 р.) (2, 193); «Бажаю Вам повождення, Юлія» [з пол.

powodzenie – ‘успіх’, ‘удача’; прим. наша – С. Г.] (Солець, 8 вересня 1894 р.) (2, 198); *«Здоровлю вас і Ваших дорогих сердечно і до побачення, хоч ще точно не можу означити коли. Незмінна Юлія»* (Солець, січень 1985 р. (2, 202); *«Здоровлю сердечно. Юлія»* (1902 р.) (2, 206) й ін.;

– **звертання Івана Франка до Уляни Кравченко як адресата:** *«Ласкава пані і дорога товаришко»* (Львів, 14 листопада 1883 р.) (2, 97; 3, 368); *«Дорога товаришко!»* (Львів, близько 25 листопада 1883 р.) (2, 106; 3, 375); *«Ні, ласкава пані...»* (Львів, 30 листопада 1883 р.) (2, 113); *«Ласкава панно Юліо!»* (Львів, близько 5 грудня 1883 р.) (2, 121; 3, 392); *«Ласкава пані!»* (Львів, 26 грудня 1883 р.) (2, 130); *«Дорога Юліо!»* (Львів, 4–5 лютого 1884 р.) (2, 144); *«Дорога панно Юліо!»* (Львів, близько 27 лютого 1884 р.) (3, 401); *«Ласкаві пані!»* (Львів, 9 травня 1884 р.) (3, 432); *«Дорога сестричко!»* (Львів, 23 липня 1884 р.) (2, 167; 3, 464); *«Дорога сестро!»* (Львів, близько 21 вересня 1884 р.) (2, 172; 3, 467); *«Шановна пані!»* (Львів, 4 серпня 1894 р.) (4, 505); *«Вельмишановна пані! добродійко!»* (Львів, 9 січня 1916 р.) (2, 207) й ін.;

– **прощання з Уляною Кравченко:** *«Ваш щирий друг Іван Франко»* (3, 368); *«А поки що бувайте здорові! Ваш Іван Франко»* (Львів, близько 25 листопада 1883 р.) (2, 110); *«Бувайте здорові! Іван Франко»* (Львів, 30 листопада 1883 р.) (2, 117); *«Ваш Іван Франко»* (Львів, близько 25 листопада 1883 р.) (3, 378); *«Ваш Іван Фран.»* (Львів, близько 5 грудня 1883 р.) (2, 124; 3, 394); *«Ваш Іван», «Ваш Ів.»* (Львів, між 14 і 18 грудня 1883 р.) (2, 125; 3, 389–390); *«Засилаю Вам і Вашій мамці сердечне поздоровлення. І. Ф.»* (Львів, 5 січня 1884 р.) (3, 399); *«Ваш слуга, Ів. Франко»* (Львів, початок травня 1884 р.) (3, 422); *«Стискаю Вашу руку і остаюсь Ваш щирий, Іван Франко»* (Львів, 9 травня 1884 р.) (3, 433); *«Засилаючи поздоровлення Вам і Вашій мамі, остаюсь Ваш слуга, Ів. Франко»* (Львів, початок травня 1884 р.) (2, 155); *«Прийміть сердечний утиск дружньої руки Вашого Івана Фр.»* (Нагуєвичі, 1 червня 1884 р.) (2, 162); *«Стискаю Вашу руку Ваш Іван Франко»* (Нагуєвичі, 12 червня 1884 р.) (3,

458); «*Ваш щирый Іван Франко*» (Львів, друга половина червня 1984 р.) (2, 166); «*Ваш щиро прихильний Іван Франко. <...> Стискаю Вашу рученьку. Ваш Ів.*» (Львів, близько 21 вересня 1884 р.) (2, 172; 3, 467); «*Засилаючи Вам моє сердечне поздоровлення, остаюсь Вашим. Іван*» (Львів, 21 грудня 1884 р.) (2, 177); «*Стискаю Вашу руку. Ваш Іван*» (Вікно, 9 листопада 1884 р.) (3, 494); «*Засилаючи Вам своє сердечне поздоровлення, остаюсь Вашим. Іван*» (Львів, 21 грудня 1884 р.) (3, 508); «*Кланяюсь Вам. І. Франко*» (Львів, 19 травня 1887 р.) (2, 188); «*...здоровлю щиро Вас і Вашого мужа. Ів. Франко*» (Львів, 4 серпня 1894 р.) (2, 195; 4, 506); «*Стискаю Вашу руку. Ваш Іван Франко*» (Львів, 1 січня 1886 р.) (4, 7); «*Здоровлю сердечно, д-р Іван Франко*» (Львів, 9 січня 1916 р.) (2, 207) й ін.

Прикметно, що окремі листи Уляни Кравченко до Івана Франка не мають на початку звертальної форми. Ця особливість зумовлена тим, що за листуванням Уляни Кравченко з І. Франком був встановлений нагляд на бібірецькій пошті, звідки листи відсилалися. Тому, зауважує Г. Огриза, Уляна Кравченко просила Івана Франка адресувати до неї листи по-польськи і чужою рукою [4, 215]. Водночас змінювався, залежно від перебігу стосунків між адресатом і адресантом, зміст, емоційний настрій листів. Зокрема, зближення з адресатом відтворює еволюція звертань: *високоповажний пане, високоповажний друже, високоповажний брате* тощо. Безперечно, що ці елементи мови для «своїх» є соціолектизмами, точніше, формулами етикету в складі досліджуваного соціолекту інтелігенції. Окрім цього, етикетні формули листів є ознакою мови всередині інтелігентської групи, тобто «своїх» (наприклад: *поводження, знакома, здоровлю, паня (дорогу паню Олю і діточок цілую сердечно), до свідання, ваших друзів рівно здоровляю* тощо).

Зауважимо, що є певна еволюція цих звертань у напрямку зближення з адресатом залежно від перебігу стосунків, позаяк найінтенсивнішим листування було на перших порах знайомства (з листопада 1883 р. до грудня 1884 р.), згодом настала перерва, оскільки 1885 р. Уляна Кравченко за допомогою І. Франка перебралася зі Сток біля Бібрки до Львова і стала вчителювати в

школі, а тому могла бачитися з І. Франком і спілкуватися з ним, коли того хотіла. Уляна Кравченко була закохана в І. Франка, проте «Юлія жіночим серцем зрозуміла, що тільки для неї у нього нема часу. Між нею і ним стала Юзефа Дзвонковська – друга після Ольги Рошкевич велика й трагічна любов Івана Франка [1, 77]. «Опісля, – зауважує Роман Горак, – пішла на провінцію навчати дітей посла Січинського, а 22 листопада 1886 року там вийшла заміж за Яна Нементовського, вчителя за фахом, який казав, що вб'є кожного, хто наблизиться до його коханої Уляси» [1, 55–56]. Одружився тим часом й Іван Франко, а тому етикетні формули звертань і прощань стали більш вираженими та менш емоційними, як-от: *Вельмишановна пані! Високоповажна пані добродійко! Високоповажний Пане! Високоповажний Добродію! Здорові бувайте, Юлія Ш-Н. та ін.*

В аналізованих текстах фіксуємо низку інших мовних засобів, які характеризують ідіостиль Уляни Кравченко й Івана Франка і водночас соціолект української галицької інтелігенції як самостійний мовний ідіом. До них належать:

– **юкстапозити:** *матері-Русі, пісней-ідей, тепло-огонь, берізка-жалібниця, красоти-образі* (Бібрка, 23/XI 1883 р.) (2, 104); *сестриць-русинок* (Бібрка, біля 20 грудня 1883 р.) (2, 127); *буря-сніг* (Бібрка, 23/XII 1883) (2, 129);

– **нетранслітеровані елементи:** «Обов'язки учительки тяжкі, но поезія каже убожати обов'язки, які вони і суть, кажучи: *die Pflicht ist das einzige Glück*» (Бібрка, біля 27 листопада 1883 р.) (2, 111) // *Die Pflicht ist das einzige Glück* – з нім. ‘обов'язок – єдине щастя’; «...нині знайшла-м під снігом цвітку, не тую, що *za wcześnie*», но тую, що, може, запізно цвіте...» (Бібрка, біля 4 грудня 1883 р.) (2, 119) // *Za wcześnie* – з пол. ‘завчасу’, ‘зарання’; «Взяла-м до нинішніх віршів сухий темат [транслітерований полонізм *temat* – ‘тема’; прим. наша – С. Г.], – нема в нім жадної [у значенні ‘жодної’, ‘ніякої’; прим. наша – С. Г.] цвітки, но то не довга поправа, сподіваймося в слідуючім *brylantowe kaskady*» знайти» (Бібрка, біля 20 грудня 1883 р.) (2, 127) // *Brylantowe kaskady* – з пол. ‘діамантові каскади’; «Про соціалізм чула я від інженерів, що в 1872 р. будували за-

лізничний шлях в моєму рідному місті. І слова «*en commun...*», «*fout est a tous*» залишили відгомін у душі...» («Щирий друг і вчитель») (2, 75) // **Fout est a tous** – з франц. ‘спільно’, ‘все для всіх’; «Не хотіла вертатися до теперішнього «*milien*» («Щирий друг і вчитель») (2, 77) // **Milien** – з франц. ‘середовище’; «Пригадала-м собі, як Мирон читає мої вірші і питає: чи вже “*Schluss*”? Отже ж, ще не *Schluss*, ще Вас трохи понуджу “стишилищами” [цікавий приклад авторського новотвору на основі рос. *стихи*, який був доречним лише в мові для своїх, посвячених, що є важливою ознакою соціолекту; прим. наша – С. Г.]» (Бібрка, 25 лютого 1884 р.) (2, 149) // **Schluss** – з нім. ‘заключення, вивершення’, ‘висновок’, ‘розв’язок’, ‘кінець’; «*Daj spokój*, каже мама, – *nie nudź mądrego człowieka, nie posyłaj siana*, – і я мушу лишити цвітку ту...» (Бібрка, біля 12 травня 1884 р.) (2, 158) // **Daj spokój** – з пол. ‘дай спокій’; *Nie nudź mądrego człowieka, nie posyłaj siana* – з пол. ‘Не нудь мудрого чоловіка, не посилай сіна’; «*Ми досі в Бібрці, я кореспондую яко «Zarząd szkoły w Stokach» з коханою «Radą Szkolną Lwowską» і ходжу на Стоки доглядати роботи, щоб скорше зачати науку»* (Стоки, вересень 1884 р.) (2, 169) // **Zarząd szkoły w Stokach** – з пол. ‘дирекція школи в Стоках’, **z Radą Szkolną Lwowską** – з пол. ‘із Львівською шкільною радою’ (тут форма орудного відмінка, на що вказує *o* носове *q*) й ін.;

– уживає архаїчні дієслівні форми минулого часу з формами перфекта допоміжного дієслова *бути*: *вслухала-м, вчитала-м*, напр.: «...хотя й не до моєї вини, мало *вслухала-м ся, вчитала-м* в нашу поезію» (2, 103); *знайшла-м*, напр.: «...нині *знайшла-м* під снігом цвітку...» (Бібрка, біля 4 грудня 1883 р.) (2, 119); *вибрала-м, не хотіла-м*, напр.: «*Я вибрала-м* такий темат, бо інших, святіших, *не хотіла-м* облекати в негарну, невикінчену шату» (Бібрка, 23/XI 1883 р.) (2, 105); *писала-м, гадала-м*, напр.: «*не писала-м, бо гадала-м*» (2, 126), *хотіла-м*, напр.: «...*о, хотіла-м* сказати вина!» (Бібрка, березень-квітень 1884 р.) (2, 154); *читала-м*, напр.: «*Читала-м* вірші, уміщені в “Зорі”...» (2, 103), й ін., а також форми іменних частин складеного присудка, як-от: *повинна-м*, напр.: «...*повинна-м* була

сказати...» (2, 103), та форми службових слів (сполучників і часток), як-от: *би-м*, напр.: «...а з моєї сторони могла **би-м** одну туру вальса тільки офірувати...» (Бібрка, 20/XI 1883 р.) (2, 104); *би-м ся*, напр.: «Та з своєю долею згодила **би-м ся**» (2, 141); *щоби-м*, напр.: «Хочете **щоби-м** щиро писала...» (2, 111), що свідчить про виразний вплив на мовлення діалекту. С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер із цього приводу зазначають: «Галичани мають коротші форми для 1-ої і 2-ої особи від *бути* і припинають їх як закінчення особові: 1) **-м**: *радам, я рад бим, читалам, батьком* (= я батько), як *бим знав...*, **-сьмо (-м)**: *раді-сьмо, читалим...*» [5, 145]. Подані конструкції також свідчать про виразний вплив польської мови на синтаксичному рівні, пор. *пол.* форми умовного способу на взір *mogłabym*. І. Матвіяс вважає, що «до особливостей словозміни в західноукраїнському варіанті літературної мови належить уживання форм дієслів минулого часу дійсного та умовного способу з залишками колишнього перфекта», напр.: *могла-м, сиділа-м, були-смо, милували-смо, літав би-м, мила би-м* й інші [3, 155];

– **лексичні одиниці** (питомі і запозичені) як складники ідіостилу Уляни Кравченко та словника західного варіанта української мови:

– **акомодація**: «*І тепер скільки хотіла б сказати <...> стільки думок почути про намірені Твої твори – у нас все акомодація триває. Пересуваються перед нами ясні і темні картини з нашого і суспільного життя*» («Пісня і квіти для нього») (2, 92) // **Акомода́ція**, ї, ж. – *спец.* ‘пристосування до чого-небудь’ (СУМ, I, 27); **Акомода́ція** [лат. *accomodatio* – ‘пристосування’] – 3) *соціол.* ‘суспільний процес, завдяки якому суспільства пристосовуються до свого середовища’ (ССІС, 33);

– **артизм, штука**: «*Чи таке нужденне тоє серце, чи в артизмі, штуці, тепер нічого не значить!*» (Бібрка, 23/XI 1883 р.) (2, 106) // **Арти́зм**, у, ч. (запозичення з французької мови (ЕСУМ, I, 88)) – ‘висока майстерність; віртуозність, артистичність’ (СУМ, XI, 547); **Артисти́чний** – ‘гарно виконаний, високомистецький’ (ЛЛ, 62); **Шту́ка** – 1) ‘мистецтво’ (ЛЛ, 826); **Штука** – 1) ‘мистецтво’ / *пол.* *sztuka* – 1) ‘мистецтво’ (Ткач, 404–405); **Шту́ка** – це

запозичення з німецької через польську саме в значенні ‘мистецтво’. **Шту́ка**, нім. – 1) ‘річ, окремий предмет’, 2) ‘хитрість, спритність, фокус’, 3) ‘мистецтво (у Галичині)’ (СЧС, 481); **Штука** – ‘мистецтво’ (XVIII ст.), запозичене з німецької мови, можливо, частково, за посередництвом польської (ЕСУМ, VI, 482);

– **гратуляції**: «Вже одно слово яких гратуляцій чи похвал сполошило би мене – щоби-м перестала писати» (Бібрка, біля 4 березня 1884 р.) (2, 151) // **Гратуля́ція**, ї, ж., діал. – ‘вітання, поздоровлення’ (СУМ, II, 160); **Гратуля́ція (гратуля́ція)** – ‘вітання, поздоровлення’ (ЛЛ, 221); **Гратуля́ція** – ‘привітання, поздоровлення’ / пол. **gratulacja** – ‘привітання, поздоровлення’ (Ткач, 91);

– **емана́ція**: «Часто стрічала я по селах Підгір’я людей, схожих на Франка неначеб двійняків його. Це той сам тип – а він найясніша еманація цієї землі» («Пісня і квіти для нього») (2, 88) // **Емана́ція** [лат. **emanation** – ‘витікання’] – 4) ‘те, що витікає, випромінюється, виділяється звідкись’ (ССІС, 263); **Еманáція**, ї, ж., книжн. – 1) тільки одн. ‘витікання, випромінювання, виділення чого-небудь звідкись’ (СУМ, II, 475);

– **жичлива**: «Всегда однака жичлива Юлія Ш.» (Бібрка, 20/XI 1883 р.) (2, 102) // **Жичли́вий** (зичливий) – ‘доброзичливий’ (ЛЛ, 265); **Жичливий** [зичливець] ‘доброзичливець’ – запозичення з польської мови (ЕСУМ, II, 201; 263) / пор. пол. **życzliwie** – ‘доброзичливо, зичливо, прихильно’ (ПУС, 2/2, 582);

– **інкліна́ція**: «Чи найправдоподібніше ся величезна бочка чорнила – о, хотіла-м сказати вина! (бо до того иляхетного напою, здаєсь, що мають інклінацію всі поети і поетки)?» (Бібрка, березень-квітень 1884 р.) (2, 154) // **Інкліна́тор** [< *inclino* – ‘нахиляю’] (ССІС, 305); **Інкліна́ція** – запозичено з лат. *inclinatio* ‘згинання, нахил’, від *inclīnāre* – ‘нахиляти’ через польську, саме в польській перше значення – ‘схильність, охота на щось, потяг до чогось, симпатія, уподобання’;

– **кваліфіка́ційний (іспит)**: «25/IX 1883 р. здала я кваліфікаційний іспит у Львові і вернулась до Бібрки, де учителювала вже 2 роки» («Щирий друг і вчитель») (2, 77) // **Кваліфіка́ція** [<

середньолат. *qualification* < *qualis* – ‘який, якої якості і ...*фікація*’] – 3) ‘фах, спеціальність, набуті внаслідок навчання’ (СІС, 346); **Кваліфікувати, кваліфікація** – через польське посередництво запозичено з середньолатинської мови (ЕСУМ, II, 414). Наголосимо, що тут вагома саме словосполука *кваліфікаційний іспит* як позначення життєво важливого професійного поняття в середовищі галицької інтелігенції, зокрема вчительства;

– **колежанка**: «*Тож прошу еще раз, забудьте і простіть жєницині, котра досі лиш з колежанками кореспондовала*» (Бібрка, 23/XI 1883) (2, 104) // **Коліжánка (колежánка)** – ‘подруга, товаришка || → приятелька’ (ЛЛ, 373); **Колéга [колежánка]**, ‘колега (жінка)’ – запозичення з латинської мови; лат. **collēga** (ЕСУМ, II, 508). У цьому тексті Уляни Кравченко поряд ужиті слова *єще, жєницина, колежанка, кореспондовати*. Використання слова *єще* свідчить про виразний вплив польської (пор. вимову пол. **jeszcze**), лексеми *колежанка, кореспондовати* запозичені за посередництвом німецької і польської мов із латинської, що свідчить про знання авторкою іноземних мов / пор. і сучасне пол. **koleżanka** ž. товаришка, подруга (ПУС, 1, 421), тоді як лексема *жєницина* запозичена за посередництвом російської та польської мов. **Жénщина** – жінка / пор. рос. **женщина** – жінка, пол. **kobieta** – жінка, **żeński** – жіночий (Ткач, 116);

– **офірувати** «*...одну туру вальса тільки офірувати...*» (Бібрка, 20/XI 1883 р.) (2, 104). У цьому контексті вживається у значенні ‘пропонувати, обіцяти’ [прим. наша – С. Г.] // «**Офірувати**, ую, уеш, недок. і док., перех. і неперех., рідко – ‘те саме, що жертвувати’. Клавда офірувала їй навіть одну з своїх парадних суконь на той вечір (Ірина Вільде, Сестри., 1958, 577)» (СУМ, V, 816); **Офіра** – ‘жертва, офірувати ‘жертвувати’ – запозичення з польської мови; пол. **ofiara** <...>, яке зводиться до лат. **offero** ‘пропоную’ (ЕСУМ, IV, 237);

– **секувати**: «*Ага, ще одно, чому Ви даєтесь секувати і принімаєте всі неслухні закиди, не сказавши правди?*» (Бібрка, біля 20 грудня 1883 р.) (2, 128) [у знач. ‘прискіпуватися’; у прим. до листа – Г. Огриза];

– **тема**: «Я вибрала-м такий темат, бо інших, святіших, не хотіла-м облекати в негарну, невикінчену шату» (Бібрка, 23/XI 1883 р.) (2, 105) // **Тема** – запозичення із західноєвропейських мов (ЕСУМ, V, 542) через польську в західний варіант української мови. Звертаємо увагу на сполуку *облекати в шату*, у якій: **Облекати** *церк.* – 1) ‘здійснювати обряд облечин’; 2) ‘одягати монарший одяг’ (ЛЛ, 498); **Облечини** *церк.* – ‘обряд посвячення в монахи, під час якого кандидата одягають, *облекають* у монаший одяг’ (ЛЛ, 498); **Шати** – шат, *мн.* (рідко *одн.* шата, *и, ж.*), *поет., рит.* – 1) ‘багате, розкішне святкове вбрання’ (СУМ, XI, 420);

– **тросклива**: «...не могла-м Мамці о тім згадувати, знаючи, як єсть о мене тросклива – тим більше, що я від кількох днів нездорова» (Бібрка, 23/XII 1883 р.) (2, 130) [у значенні ‘турботлива’; прим. наша – С. Г.]; [**Троска**] ‘турбота; смутна думка; лихоманка’, [*троскливий*] ‘неспокійний, турботливий’ – запозичення з польської мови; *пол.* **troska** ‘турбота’ (ЕСУМ, V, 650). Сполука *єсть о мене тросклива* свідчить про виразний вплив польської не лише на лексичному рівні, а й на рівні синтаксичному, *пор.* польську конструкцію з прийменником *o jest o mnie troskliwa / zazdrosna* (піклується про мене, опікується мною, заздрить мені) тощо. Присутність у соціолекті галицької інтелігенції таких елементів пов’язана зі здобуванням освіти польською та німецькою мовами;

– **фіра**: «...прошу донести мені, щоби-м вислала фіру до станції, бо не дістанетесь до міста» (Бібрка, біля 4 грудня 1883 р.) (2, 119) // **Фіра**, *и, ж., діал.* – ‘віз, підвода’ (СУМ, V, 280); **Фіра** – 1) ‘віз’ (ЛЛ, 754); **Підвода** – ‘підвода’; *гал.* **фіра** (ЕВ РУС, 2067);

– **хвиля, хвилевий**: «За Ваші ради і пояснення сердечно дякую, буду старатись після них поступовати і підіймуся праці, котра, знаю, не єсть **хвилева**» (Бібрка, 20/XI 1883 р.) (2, 103) // **Хвиля** 2, *і, ж.* – 2) *розм.* ‘короткий відрізок часу; мить’ (СУМ, XI, 41); **Хвиля** – 2) ‘короткий відрізок часу; мить’ (ЛЛ, 767) й ін.

Аналіз епістолярної спадщини Івана Франка, зокрема його листів, адресованих до Уляни Кравченко, дає змогу схарактери-

зувати особливості ідіостилу письменника, серед яких ми виявили такі:

– **ідіоми**: «*На безриб'ї і рак риба*» – приповідка (Львів, 14 листопада 1883 р.), «*Пан-біг знає...*» (Львів, близько 5 грудня 1883 р.) (2, 101, 122);

– **юкстапозити**: *женичини-поетки* (Львів, близько 25 листопада 1883 р.) (2, 109);

– **нетранслітеровані елементи**: «*Я й зовсім не такий поет, як Вам, може, з моїх віршів видалося, але сухий **Bücherwurm**, котрий поезії складає, часом, раз на місяць...*» (Львів, близько 25 листопада 1883 р.) (2, 107) // **Bücherwurm** з нім. ‘книжний черв’; «*Але ж позвольте собі сказати, що любов «плотская» **geschlechtliche Libe**, як німець каже, то ще не єсть все чуття – противно, єсть се одна з нижчих степенів чуття*» (Львів, близько 25 листопада 1883 р.) (2, 109) // **Geschlechtliche Libe** з нім. ‘статева любов, плотська любов’; «*...не устаю сього перед Вами – видавсь мені трохи нецирий, трохи, як німець каже, **verschwommen**, – конечно за мою провину*» (Львів, близько 25 листопада 1883 р.) (2, 110) // **Verschwommen** з нім. ‘розпливчастий, неясний’; «*...може, стягну тим на себе Ваш гнів або, що більше, підозріння, що от чоловік дурень, не вміє обходитися з женичиною, як з товаришем, тільки зараз “**dopuszcza się serdeczności**”*» (Львів, близько 5 грудня 1883 р.) (2, 123) // **Dopuszcza się serdeczności** – з пол. ‘дозволяє собі сердечність, допускає сердечність’, пол. **serdeczności** має ширший зміст, ніж власне *сердечність*. Це – все чутливе, що йде із серця, чуйне, зворушливе, певною мірою довірочно-інтимне. Так можуть висловлюватися близькі за духом, приязню, не обов’язково закохані люди / пор. пояснення до цього слова в «Малому словнику польської мови» Е. Соболя: **Serdeczności** 2. zwykle w lm ‘oznaki życzliwości, serdeczne słowa, gesty itp. skierowane bezpośrednio do kogo’ (MSJP, 838); **Serdeczność** ż. щирість, *-рості*, щиросердисть; *-дості*, сердечність, *-ності* (ПУС, 2/2, 19), однак у польській можлива й множина в значенні ‘сердечні почуття, побажання’. До речі, польською товаришка до товаришки може звернутися *Kochana moja* без жодного підтексту на відміну від

української, де це неможливо; «Коли Вам не вдасться, робіть другий і третій раз, на інший спосіб, іншою дорогою, але робіть», «*Übung macht den Meister*» («Ширий друг і вчитель») (2, 81) // *Übung macht den Meister* – з нім. ‘вправа робить майстром’; «...ну, а як хто обібрався грибом бути, то лізь в кошіль, то є, коли-сте обібралися за поетку, *to pokażcie się narodowi*» («Ширий друг і вчитель») (2, 84) // *To pokażcie się narodowi* – з польськ. ‘покажіться народові’; «...написав майже стільки, як половина цілого *«Беркута»*, – чень же, признаєте, *dass tüchtig gearbeitet heisst*» (Нагуєвичі, 12 червня 1884 р.) (2, 163) // *Dass tüchtig gearbeitet heisst* – нім. ‘здорово попрацював’ та чимало інших;

– **просторіччя**: «з листа щось подібного *видко*», «гарненько наганьбити Вас», «буцімто», «були се заразом хвилі найтяжчого болю», «хліб посмарований», «я старий чоловік, своє давню пережив, *остуденів*» «але цур їй, тій любові ...», «*Igiy!*», «*отсе*», «старому, здриглому, хворому, кулявому та поганому чоловікові» (Львів, 30 листопада 1883 р.) (2, 113–117);

– **лексичні одиниці** (питомі і запозичені) як складники ідіостилю Івана Франка та словника західного варіанта української мови:

– **дворець**: «Розуміється, я надіюсь, що Ви звістите мене, коли наступить Ваш приїзд, щоб я міг вийти напроти Вас на дворець» (Львів, між 14 і 18 грудня 1883 р.) (2, 125) // «Дворець, рідко двірєць, рця, ч. – 2) ‘діал. залізнична станція; вокзал’. Приїхали у Львів на дворець (Осип Маковей, Вибр., 1954, 100)» (СУМ, II, 224); двірєць – ‘вокзал; залізнична станція’ (ЛЛІ, 228) (пор. пол. *dworzec* – ‘вокзал, місце прибуття транспортних засобів’). Цікавими в цьому тексті є конструкції *звістите мене (повідомите мені)* та *міг вийти напроти Вас (міг вийти вам назустріч)*, які також виявляють граматичні особливості соціолекту галицької інтелігенції того часу;

– **гіпокризія**: «...між молодими поколіннями, а вже ж найбільше між поетами, повинна панувати тепла, сердечна, але безоглядна щирість, далеко від всякої пересади і всякої гіпокризії» (Львів, 14 листопада 1883 р.) (2, 101) // **Гіпо-**

кризія – ‘облудність, лицемірство, нещирість, святенництво’ (запозичене з грецької мови за посередництвом польської – **hipokryzja** ж. ‘лицемірство, святенництво’ (ПУС, 1, 335; Ткач, 82);

– **доцентура**: «Що буде з моєю доцентурою, поки що та-кож не звісно» (Львів, 25 травня 1895 р.) (2, 203) // **Доценту́ра**, и, ж. – ‘вчене звання або посада доцента’ (СУМ, II, 399); Доцент, **доцентура** – запозичення з німецької мови (ЕСУМ, II, 116);

– **запрезентувати, презент**: «Я маю діло тільки до поетки Юлії Ш [найдер], а коли вона мені не ласкава запрезентувати, то я рушаю собі в чотири вітри» (Львів, 30 листопада 1883 р.) (2, 113) // **Презе́нт**, у, ч., заст., розм. – ‘подарунок’. Давати (дати) в презент – ‘передавати що-небудь у чиюсь власність як подарунок; дарувати’ (СУМ, VII, 532); **Презе́нт** – ‘подарунок’ (ЛЛ, 594); **Презент** як ‘подарунок’ запозичено з французької мови, можливо, через німецьку (ЕСУМ, IV, 561). У цитованому тексті І. Франко використовує фразеологізм *рушаю собі в чотири вітри* (на всі чотири вітри, іти (собі) на всі чотири вітри (на чотири боки)), який уможлиблює автору виразити обурення, незадоволення, роздратування;

– **конечний**: «Ну, се у нас, скажу я вам, звичайна і подекуди навіть конечна річ» (Львів, 30 листопада 1883 р.) (2, 114) // **«Конéчний**, а, е. – ‘конче потрібний; обов’язковий, неодмінний’. Праця – се не тільки твердий обов’язок чоловіка, але прямо условина [умова – С. Г.] його життя, конечна для життя так, як повітря до дихання (І. Франко, III, 1950, 180)» (СУМ, IV, 259); **Конéчно** – ‘обов’язково, неодмінно’ (ЛЛ, 378);

– **пересада, переса́дний (переса́джений)**: «...між молодими поколіннями, а вже ж найбільше між поетами, повинна панувати тепла, сердечна, але безоглядна щирість, далека від всякої пересади і всякої гіпокризії» (Львів, 14 листопада 1883 р.) (2, 101) // **Переса́дний (переса́джений)** – ‘перебільшений, надмірний’ (ЛЛ, 543–544); **Переса́да** – ‘перебільшення’ / пол. **przesada** – ‘перебільшення’, **bez przesady** – ‘без перебільшення’ (Ткач, 255); **Переса́да**, и, ж., діал. – ‘перебільшення’ (СУМ, VI, 271);

– **розвій**: «...рад би бачити Ваш талант в якнайкращім розвої...», «надіюсь, що Ви не будете вважати зухвальством і нескромністю того мого бажання, котре впливає тільки з щирого почитання для Вашого таланту і з дбалості о його якнайкращий розвій» (Львів, 14 листопада 1883 р.) (2, 102) // **Рѳзвѳй** 1, розвою, ч., заст. – 1) ‘розвиток’, 3) ‘розквіт (сил)’ (СУМ, VIII, 635); **Рѳзвѳй** – ‘розвиток’ (ЛЛ, 641); **Рѳзвѳй**, -вою, м. – ‘розвитіє. галиц.’ (СУМ (Гр.), IV, 35). У цьому тексті цікавими є також конструкції «дбалості о його розвій» як калька з польської (на зразок «*dbać o coś*») і «почитання для Вашого таланту», що засвідчують виразний польський вплив на мову галичан на синтаксичному рівні (**Почитатель** – шанувальник / *рос.* **почитатель** – шанувальник (Ткач, 285));

– **трафиться, потрафити**: «І зараз готове розчарування, нехай така річ трафиться якому-небудь Маслякові чи Грабовичеві, так він Вам сяде і том поезій напише ...» (Львів, 30 листопада 1883 р.) (2, 115); «...працювати не для того, що я потрафлю якусь річ зробити добре» (Львів, 14 листопада 1883 р.) (2, 101) // **Трафля́тися**, яється, недок., трафитися, иться: мн. трафляться; док. – «діал. ‘траплятися, бувати’. І якого тільки дива між людьми я наглядівсь! Правда, і добро трафлялось, Та сліз, горя, кривди більш (І. Франко, X, 1954, 235)» (СУМ, X, 239); **Трафля́тися** – ‘траплятися’ (ЛЛ, 730); **Потра́фити** (потрапити) – ‘змогти, зуміти’ (ЛЛ, 589); **Потрафити**, -флю, -фиш, *гл.* = ‘потрапити’. І збрехати добре не кождий потрафит. *Фр.* Пр. 122. Потрапити, -ся. *См.* Потрапляти, -ся. Потрапля́ти, -ляю, -еш, *сов. в.* потрапити, -плю, -пиш, *гл.* 1) ‘попадать, попасть, дѣлать, сдѣлать въ мѣру, въ ладъ’ (СУМ (Гр.), III, 381);

– **хиба**: «Я собі звичайний чоловік і сам дуже добре почуваю свої **хиби** ...» (Львів, 14 листопада 1883 р.) (2, 101) // **Хѳба**, и, ж. – «1) ‘недогляд, помилка і т. ін. в чому-небудь; недолік’; 2) ‘негативна риса, ознака і т. ін. кого-, чого-небудь’. Його [прокурора] резюме, хоч сказане з незаперечним талантом і великою виразністю, мало одну велику хибу, – було задовге (І. Франко, VI, 1951, 277); Він мав одну хибу, що не вмів удержати язик за зубами: що чув, то розповідав кождому, кого здибав (Леся Марто-

вич, Тв., 1954, 193)» (СУМ, XI, 51); **Хі́біти** – ‘допускати хиби в чому-небудь; помилятися’, **хі́ба** ‘вада’ – пол. *chybiać, chybić* ‘хибити’ (ЕСУМ, VI, 172);

– **фі́гли, фі́гль**: «Ану-ко, зробіть фі́гля і тепер-таки, в польські свята, сли не будете куди запрошені на приємнішу забаву, то прийдіть!» (Львів, близько 5 грудня 1883 р.) (2, 124); «Ану-ко, зробіть фі́гля та й прийдіть, як то буде славно!» (Львів, між 14 і 18 грудня 1883 р.) (2, 124) // **Фі́гли** – ‘витівки, вибрики, дурниці || фі́гли-мі́гли’ (ЛЛ, 752); **Фі́гли-мі́гли**, ~ів- ~ів, *мн. розм.* – 1) ‘витівки, штуки, хитрощі для досягнення чого-небудь’ (СУМ, X, 583). Цікавим є вживання адресантом слова *фі́гли* у формі однини чоловічого роду (*фі́гля*), а також сполучника «*сли*» як усиченої форми від стар.-укр. «*если*» – **Єстли, єстьли, єсли** *спол.* 1) якщо, коли. 2) чи (ССМ, I, 350). Сполучник *єсли, єслі* в українських говірках визнано запозиченням з польської «*jeśli*» (ЕСУМ, II, 181); **Сли, спол.** Якби (Ткач, 332–333);

– **хосен, хосенний, хосенно**: «...до святинь жодних я ніколи не ходжу і не маю до них ніякої претензії, – але, *протівно* [у знач. ‘навпаки’; прим. наша – С. Г.], я думаю, що се було би хосенно для мене і для Вас, якби ми могли часом побачитись тут...» (Львів, близько 25 листопада 1883 р.) (2, 107); «...що скажете на то, якби я вибрався до Вашої Бібрки? І не далеко, і, надіюсь, провів би час не без хісна» (Львів, 30 листопада 1883 р.) (2, 116) // **Хосéнно, діал.** – ‘присл. до **хосéнний**’; **Хосéнний**, а, е, *діал.* – ‘корисний’ (у 1 знач.) (СУМ, XI, 132); **Хосéн** – ‘користь, вигода’ (ЛЛ, 774); **Хосен** ‘користь’ – запозичення з угорської мови; угор. *haszon* ‘користь, вигода’ (ЕСУМ, VI, 204). Звертаємо увагу, що в цитованому тексті прислівник *протівно* вживається в значенні ‘навпаки’ як калька з пол. *przeciwnie* – ‘навпаки’; *рос. протівно* – ‘неприємно’ (Ткач, 302); **Протівно** – ‘навпаки’ (ЛЛ, 611);

– **хрі́ї**: «Я й зовсім не такий поет, як Вам, може, з моїх віршів видалося, але сухий *Bücherwurm* [з нім. ‘книжний черв’; прим. наша – С. Г.], котрий поезії складає, часом, раз на місяць, а в день пише довжелезні хрі́ї про податки, і банки, і каси позичкові, про статистику, і економію, і чортзна-що такого» (Львів, близько 25 листопада 1883 р.) (2, 107) // **Хрі́я, ї, ж.**

‘у риторичі – промова на задану тему, складена за певними правилами; прийоми складання такої промови’ (СУМ, XI, 149); **Хрія** ‘промова, письмова задача’ – запозичене з грецької мови через посередництво латинської (лат. *chria*) (ЕСУМ, VI, 212).

Зіставний аналіз текстів Уляни Кравченко та Івана Франка дав змогу виокремити лексичні одиниці (як питомі, так і запозичені), спільні для обох письменників, а це дає підстави стверджувати про їхню належність до соціолекту галицької інтелігенції кінця XIX – початку XX ст., зокрема:

– **альярм**: «Своїм приїздом Ви наробили в Бібрці алярму, звичайно, як в малім містечку...» (Бібрка, біля 20 грудня 1883 р.) (2, 127). Уважаємо, що в цьому контексті слово *альярм* має значення ‘шум, галас’ (як подає Г. Огриза в прим. до листа); «Се вчора був легкомисний, сліпий алярм хоч не зовсім безпідставний (І. Франко, IV, 1950, 267)» (СУМ, I, 35) // **Аля́рм**, у, ч., заст., рідко. – ‘тривога’ (СУМ, I, 35); **Аля́рм** – ‘тривога’ (ЛЛ, 56); **Алярм** (заст.) як ‘тривога’, ‘крик, шум’ запозичено з французької або німецької мови через посередництво польської (ЕСУМ, I, 63);

– **вакації**: «Я сегорічні вакації перебуваю в Уричі, де до мене ніякі вісті літератури не доходять» (Солець, серпень 1891 р.) (2, 190); «На зелені свята вибираюся з жінкою й дітьми на пару день на село, <...> Куди подіємось на вакації, ще не знаю» (Львів, 25 травня 1895 р.) (2, 203) // **Вакáції**, ій, мн., заст. – «‘канікули, перерва в роботі навчальних закладів, установ’. – Чому ти не в школі, Андрушко? Чи у вас тепер вакації? (Ольга Кобилянська, II, 1956, 268)» (СУМ, I, 282); **Вакáції** – ‘канікули’ || ‘ферії’ (ЛЛ, 118); **Вакáції** як ‘канікули’, можливо, через польське посередництво запозичено з латинської мови (ЕСУМ, I, 321); фіксуємо й інші елементи соціолекту, зокрема конструкції: *на пару день* (‘на кілька днів’), *куди подіємось* (‘куди подінемося’), *сегорічні* (‘цьогорічні’), *свята перебуваю* (‘буду знаходитися, перебувати якийсь час де-небудь’);

– **газда**: «Раз, коли в часі перерви учні гуляли на шкільному обійсті, переходив попри тин тутешній тазда Червінський» («Пісня і квіти для нього») (2, 87) // **Газда**, и, ч., діал. – ‘господар’. Василь Півторак був свого часу один з найзаможніших

газдів [газд] на ввесь Борислав (І. Франко, І, 1955, 127)» (СУМ, II, 12); **Похозійничать, похозійствовать** – ‘погосподарювати, похазайнувати’, (гал.) ‘погаздувати’ (ЕВ РУС, 2260). Прикметним є також вислів – **переходив попри тин**, що вживається в значенні ‘проходив уздовж тину’ [прим. наша – С. Г.]; **Попри, прийм.**, із знах., рідко місц. і род. відмінками, **заст.** – 1) зі знах. в. ‘уздовж’. **Попри дорогу простягалася глибока, стрімка вниз дебра, заросла густою травою** (Лесь Мартович, Тв., 1954, 244) // із знах. і місц. в. ‘біля’. **Уступися, хлопче, з дороги, не видиш, брика їде! – крикнув візник, ідучи попри коні** (Степан Ковалів, Світ., 1960, 11)» (СУМ, VII, 124–125); **Переходити**, джу, диш, **недок.**, **Перейти**, перейду, перейдеш, **док.** – «3) **неперех.**, **розм.** ‘те саме, що **проходити**’ 1. З подивом позирала на нього Мирослава, коли він **переходив** коло неї (І. Франко, VI, 1951, 15)» (СУМ, VI, 313);

– **екзекуція**: «Письменник-митець тратив сили на писання статей про податкові екзекуції» («Велика дружба») (2, 71) // **Екзекуція**, ї, ж., **заст.** – 2) ‘виконання судового чи адміністративного вироку про смертну кару, тілесне покарання, стягнення боргу, податку і т. ін.’ «Баби з коцюбами довгий час ставили опір двом ротам війська, які прийшли на село для екзекуції» (І. Франко, VI, 1951, 208)» (СУМ-11, VIII, 517); **Екзекуція, екзекуція** – ‘виконання судового присуду (розпорядження) щодо майна, примусове стягнення, вилучення майна’ / *пол.* **egzekucja** – 1) ‘виконання судового присуду (вироку)’; 2) ‘примусові майнові (грошові) стягнення’; 3) ‘тілесні покарання’ (Ткач, 112–113). Вислів **ставили опір** уживається в значенні ‘протидіяли’ [прим. наша – С. Г.], **Ставити**, влю, виш; *мн.* – «19. *перен.* ‘створювати, викликати (труднощі, перешкоди і т. ін.’; ♦ **Ставити опір**, **заст.** ‘стояти (стати, іти і т. ін.) [в, на] **опір** – ‘рішуче протидіяти кому-, чому-небудь’; ‘наполегливо боротися, змагатися з ким-, чим-небудь’» (СУМ, IX, 629–632);

– **кавалок**: «...кавалок німки...» (Бібрка, 20/XI 1883 р.) (2, 104) // **Кавалок**, лка, ч., *розм.* – ‘те саме, що **шматок**’. «Баба була сама, стара, мала хату та й той кавалок поля далеко від села» (І. Франко, IV, 1950, 10)» (СУМ, IV, 66); **Кавал** – 1) ‘части-

на, шматок || → **кава́лок** (ЛЛ, 334); **Кавал** ‘шматок, частина’ <...> – давнє запозичення з німецької мови (ЕСУМ, II, 334), за посередництвом польської **kawalek** – ‘шматок, кусок’;

– **концепт**: «В понеділок мені в школі колеги співали: «Ой, ти поїхав», бавив мене їх концепт, но ніщо не допоможе, бо цікавості їх не заспокою» (Бібрка, біля 20 грудня 1883 р.) (2, 127). Уважаємо, що в цьому контексті слово **концепт** має значення ‘здогад, уявлення’ (як подає Г. Огриза в прим. до листа) // **Конце́пт**, у, ч. 2, зах. – «‘вигадка, фантазія’. – Значить, я арештований? – запитав я. – Арештований! – скрикнув він, немов переполошений. – Що се знов за концепт! (І. Франко, III, 1950, 237)» (СУМ, IV, 275); **Конце́пт** – 1) ‘замисел, задум’; 2) ‘жарт, дотеп’ (ЛЛ, 381); **Концепт** ‘формулювання, загальне поняття, думка’ <...> – пол. **koncept** ‘задум; проект; дотеп’ (ЕСУМ, II, 561);

– **кореспондовати, кореспондувати**: «Тож прошу єще раз, забудьте і простіть женичені, котра досі лиш з колежанками кореспондовала» (Бібрка, 23/XI 1883 р.) (2, 104); «Та коли так, то я й кореспондувати з Вами покину, бо до учительки Юлії Шнайдер мені яке діло?» (Львів, 30 листопада 1883 р.) (2, 113) // **Кореспонденція**, заст. **кореспондувати** як ‘листування, листуватися з ким-небудь’ – запозичено за посередництвом польської і, можливо, німецької мови з середньолатинської (ЕСУМ, III, 16);

– **негречна**: «...не єсм так негречною, щоби відмовляти Вам побачення Бібрки» (Бібрка, біля 4 грудня 1883 р.) (2, 118) // **Негрéчний**, а, є. – «‘який ставиться без поваги, неввічливо, грубо до кого-небудь; нечемний’. «[Євгеній:] *Перепрошено вас, діду-сю, за свого негречного гостя!*» (І. Франко, IX, 1952, 14)» (СУМ, V, 280); **Грéчний** – ‘вихований, ввічливий’ (ЛЛ, 222); **Гречний** як ‘чемний, ввічливий’ – запозичення з польської мови (ЕСУМ, I, 592), пор. пол. **grzeczny** ‘ввічливий, гречний’; (поважливий) ‘чемний’; (про поведінку іноді) ‘хороший’ (ПУС, 1, 320); сполука відмовляти Вам побачення вказує на виразний польський вплив на мову галичан, пор. пол. **odmawiać komuś czegoś** (родовий відмінок без прийменника);

– **обійстя**: «Раз, коли в часі перерви учні гуляли на шкільному обійсті, переходив попри тин тутешній газда Червінський» («Пісня і квіти для нього») (2, 87) // **Обійстя**, я, с., діал. – ‘садиба, двір’. Вона з трудом перелізла через рів і попід паркан, що обгороджував обійстя (І. Франко, VII, 1951, 145)» (СУМ, V, 505); **Обійстя** ‘садиба, двір, околиця’ – пол. *obejście* ‘будинок, подвір’я, місце, на якому знаходяться господарські будівлі’ (ЕСУМ, IV, 134); **Двор** – двір/двор (усадиба) с постройками – обійстя, (провинц.) обистя, подімство (ЕВ РУС, 272); **Придворье** – обійстя (ЕВ РУС, 2342);

– **поступовати** (*поступ, поступовий/поступові* (гуманні) ідеї): «За Ваші ради і пояснення сердечно дякую, буду старатись після них поступовати і підіймуся праці, котра, знаю, не єсть хвилева» (Бібрка, 20/XI 1883 р.) (2, 103). Уважаємо, що в цьому контексті значення дієслова *поступовати* – ‘розвиватися’, ‘прогресувати’, ‘підніматися на вищий щабель’ [прим. наша – С. Г.]. Зауважимо, що для утворення цієї лексичної одиниці Уляна Кравченко використовує суфікс *-ова-*; «*поступ веде до добра*» [7, 303], «*рівномірний поступ*» [7, 339], «*Властивий поступ починається аж там, де наступає здруження...*» [7, 347] // **Поступ**, у, ч. **робити (зробити) поступи**, «діал. – ‘досягати вищого ступеню розвитку, певних успіхів і т. ін.’ Хороба зробила такі поступи, що прикликаний четвертого дня лікар міг тільки ствердити, що його наука не придасться тут ні на що (І. Франко, VI, 1951, 167)» (СУМ, VII, 383); **Пбступ** – ‘прогрес’ (ЛЛ, 588); **Поступ** – 1) ‘успіх, результат’ / **Зробити великі поступи** – ‘піти далеко вперед’, ‘мати великі успіхи’ / пол. *postęp* – 1) ‘поступ, прогрес’; 2) ‘успіхи, досягнення’ (Ткач, 282–283);

– **прецінь**: «...часом маю охоту співати о любові, за що зараз дістану ганьбу від Мирона, не знаю, чи знакомий він Вам, чоловік той не признається до ідеалізму, а прецінь єсть ідеалістом, уміє лиш лучити в собі і реалізм. Тої штуки, певно, научила єго любов до Вітчизни і бідного народу...» (Бібрка, біля 27 листопада 1883 р.) (2, 112); «*Ні, противно [у значенні ‘навпаки’; прим. наша – С. Г.], я навіть покладаю надію на ті праці, але се, прецінь, не можна назвати спільною роботою*» (Львів, близько

5 грудня 1883 р.) (2, 122–123) // **Прєцінь**, діал. – 1) *част.* ‘адже’. *Не можна сказати, щоби й вони його не любили!.. Прецінь Івась був їх дитина не менша других, прецінь ніколи їм не дігнав [допик] ні непослухом, ні прикрим словом возі.. і весь дрожав [дрижав] з ляку перед власними мріями, а прецінь не міг від них відорватися [відірватися]* (І. Франко, IV, 1950, 471)» (СУМ, VII, 548); **Прєцінь** – 1) ‘адже’; 2) ‘проте’ (ЛЛ, 596); [**Преці**] ‘проте, однак’, **прецінь** – запозичення з польської або, можливо, словацької мови (ЕСУМ, IV, 567–568); **Прецінь нар.** ‘между тѣмъ, однако’ (СУМ (Гр.), III, 405);

– **тура**: «...а з моєї сторони могла би-м одну туру вальса тільки офірувати, бо яко звичайну жєнщину і кавалок німки звуки мелодійні уносять мя!» (Бібрка, 20/XI 1883 р.) (2, 104). Зауважимо, що Уляна Кравченко вживає названу лексему у формі жіночого роду // **Тур** 1, у, ч. – 1) ‘один оберт по колу в танці’. *Коли скінчили тур, він підвів її на її крісло* (І. Франко, VI, 1951, 242)» (СУМ, X, 323) й інші.

Уважаємо, що текст Уляни Кравченко «...часом маю охоту співати о любові, за що зараз дістану ганьбу від Мирона, не знаю, чи знакомий він Вам, чоловік той не признається до ідеалізму, а прецінь єсть ідеалістом, уміє лиш лучити в собі і реалізм. Тої штуки, певно, научила єго любов до Вітчизни і бідного народу...» (Бібрка, біля 27 листопада 1883 р.) (2, 112) є показовим, оскільки в ньому зосереджено різні за походженням елементи соціолекту, зокрема лексичні одиниці: *гáньба* (ЛЛ, 182), *дістати гáньбу* (**Ганьбу давати**, *заст.* – ‘гудити, ганити’) (СУМ, II, 27). І. Матвіяс зауважує, що західноукраїнський варіант характеризувався регіональними формами займенників, зокрема *єго*, що уживався в значенні ‘його’ [3, 53]; *єсть* (ідеалістом) – у значенні ‘є (ідеалістом)’; *знакомий* – галицьке у значенні ‘знайомий’ (ЛЛ, 316); *лучити* – галицьке у значенні ‘об’єднувати, поєднувати’ (ЛЛ, 421); *не признається до ідеалізму* – **Признавáтися**, аюся, аєшся, *недок.*, **Признáтися**, аюся, аєшся, *док.* – «3) ‘визнавати правдивість чого-небудь, погоджуватися з чимсь’ // у *сполуч. із запереч.* не. ‘не хотіти усвідомлювати реальність чого-небудь’» (СУМ, VII, 618); *лиш* – ужив.

у значенні ‘тільки’ (СУМ, IV, 504); *прецінь* – галицьке, що вживаються також у творах В. Стефаника, І. Франка, С. Коваліва, Р. Шухевич (ЛЛ, 596; СУМ, VII, 548) і водночас є запозиченням з польської мови; *штука* – галицьке, запозичене з німецької за посередництвом польської мови (ЛЛ, 826; ЕСУМ, VI, 482) у значенні ‘мистецтво’; *«єсть»* – старослов’янizm. Уважаємо, що названі лексичні одиниці – це регіоналізми, що є складниками галицького койне та західного варіанта літературної мови.

Отже, здійснений аналіз епістолярних текстів Уляни Кравченко та Івана Франка дає підстави стверджувати, що мові обох письменників притаманне використання етикетних формул, які є показовими для спілкування в інтелігентському середовищі галичан, юстапозитів, нетранслітерованих елементів, лексичних одиниць (як питомих, так і запозичених), а також окремих сполук, на зразок *ретроградні люди*, *поступові ідеї* (з пол. **postęp** – ‘прогрес, успіх, досягнення’), що відображають ментальний рівень ідей, поглядів, суспільної позиції прогресивної, національно свідомої інтелігенції та водночас є елементами соціолекту, який єднає представників різних її професійних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горак Р. Д. Твого ім’я не вимовлю ніколи : повість-есе про Івана Франка. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 224 с.
2. Ісаєвич Я. Д. Братства. *Енциклопедія історії України* : Т. 1 : А–В / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2003. С. 369–370.
3. Матвіяс І. Г. Взаємодія східноукраїнського й західноукраїнського варіантів літературної мови (словозміна). *Культура слова*. 2011. Вип. 75. С. 148–156.
4. Огриза Г. І. По дорозі дружби. *Кравченко Уляна. Пам’яті друга : Вірші в прозі, статті, спогади, листи*. Львів : Каменяр, 1996. С. 3–17.
5. Стоцкий І Гартнер. Українська Граматика. Вінніпег–Канада : Накладом Руської Книгарні, 1919. 242 с.
6. Ткач Л. Соціолект духовної верстви як основа формування типових ознак галицько-буковинського слововжитку кінця XIX – початку XX ст. *Біблія і культура* : зб. наук. статей. Чернівці : Рута, 2004. Вип. 6. С. 405–419.
7. Франко І. Що таке поступ? *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 300–348.

8. Черкез І. Епістолярій кінця XIX – початку XX ст. як джерело дослідження соціолекту української інтелігенції. *Мова і суспільство*. 2010. Вип. 1. С. 67–77.

9. Черкез І. Морфологічна варіативність іменникових форм в епістолярії української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. *Лінгвістика*. 2010. № 1 (19). С. 221–232.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- ЕВ РУС** – Повна електронна версія академічного «Російсько-українського словника» 1924–1933 рр. / за ред. А. Кримського (А–П); підготував О. Телемко. Київ : К. І. С., 2007. URL: <http://www.r2u.org.ua>.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
- ЛЛ** – Лексикон львівський : поважно і на жарт / за ред. Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. Вид. 2, допов. і випр. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. 852 с.
- ПУС 1** – Польсько-український словник : у 2 т. Т. 1 (А–N) / гол. редактор Л. Л. Гумецька. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. 696 с.
- ПУС 2/1** – Польсько-український словник : у 2 т. Т. 2. Ч. 1 (О–R) / гол. редактор Л. Л. Гумецька. Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. 576 с.
- ПУС 2/2** – Польсько-український словник : у 2 т. Т. 2. Ч. 2 (S–Ž) / гол. редактор Л. Л. Гумецька. Київ : Вид-во АН УРСР, 1960. 608 с.
- СУМ (Гр.)** – Словарь украинского языка (Собранный редакцией журнала «Киевская старина» / редактировал с добавлением собственных материалов Б. Д. Гринченко). Киев, 1907–1909. Т. 1–4.
- ССІС** – Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тисяч слів і словосполучень/ уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789 с.
- ССМ** – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 томах / ред. колегія : Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. Київ : Наукова думка, 1977–1978. Т. 1–2.
- СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. [І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
- СЧС** – Словник чужомовних слів (Понад 25 тисяч чужо мовних слів і виразів, уживаних в українській мові в обсязі літератури, політики, економіки, техніки, медицини й ін.). Вид. 2, випр. Перше появився у В-ві «Українська Радянська Енциклопедія». Харків–Київ, 1932 / І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко. Нью-Йорк : Вид-во Михайла Борецького, 1955. 532 с.
- Ткач** – Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1 : Матеріали до словника. Чернівці : Рута, 2000. 408 с.

MSJP – Mały słownik języka polskiego / red. E. Sobol. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. 1181 s.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Кравченко Уляна. Розгублені листочки / автор вступної статті І. О. Де-нисюк; худож. оформ. Е. Є. Дацюк. Львів : Каменяр, 1990. 80 с.
2. Кравченко Уляна. Пам'яті друга : Вірші в прозі, статті, спогади, листи / упоряд. і автор вступної статті та прим. Г. І. Огриза. Львів : Каменяр, 1996. 247 с.
3. Франко І. Листи (1874–1885). *Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 : Листи* / ред. тому Н. Л. Калениченко. Київ : Наукова думка, 1986. 767 с.
4. Франко І. Листи (1886–1894). *Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 49 : Листи* / ред. тому Ф. П. Погребенник. Київ : Наукова думка, 1986. 810 с.

REFERENCES

1. Horak, R. D. (2008). *Tvoho imia ne vymovliu nikoly* [I will never pronounce your name]: povist-ese pro Ivana Franka. Kyiv: VTs "Akademiiia" [in Ukrainian].
2. Isaievych, Ya. D. (2003). Bratstva [Brotherhoods]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: T. 1: A–V / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka, 369–370 [in Ukrainian].
3. Matviias, I. H. (2011). Vzaiemodiia skhidnoukrainskoho y zachidnoukrainskoho variantiv literaturnoi movy (slovozmyna) [Interaction between eastern and western Ukrainian variants of the literary language (inflection)]. *Kultura slova*, 75, 148–156 [in Ukrainian].
4. Ohryza, H. I. (1996). Po dorozh druzhby [Along the road of friendship]. *Kravchenko Uliana. Pamiati druha: Virshi v prozi, statti, spohady, lysty*. Lviv: Kameniar, 3–17 [in Ukrainian].
5. Stotskyi i Gartner. (1919). *Ukrainska Hramatyka* [Ukrainian grammar]. Vinnipeg, Kanada: Nakladom Ruskoj Knyharni [in Ukrainian].
6. Tkach, L. (2004). Sotsiolekt dukhovnoi verstvy yak osnova formuvannia typovykh oznak halytsko-bukovynskoho slovovzhytku kintsia XIX – pochatku XX st. [The sociolect of the spiritual stratum as the basis for forming typical features of Galician-Bukovinian word usage in the late 19th to early 20th centuries]. *Bibliia i kultura: zb. nauk. statei*. Chernivtsi: Ruta, 6, 405–419 [in Ukrainian].
7. Franko, I. (1986). Shcho take postup? [What is progress?]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 45, 300–348 [in Ukrainian].
8. Cherkez, I. (2010). Epistoliarrii kintsia XIX – pochatku XX st. yak dzherelo doslidzhennia sotsiolektu ukrainskoi intelihtentsii [Correspondence of the late 19th – early 20th centuries as a source for studying the sociolect of the Ukrainian intelligentsia]. *Mova i suspilstvo*, 1, 67–77 [in Ukrainian].
9. Cherkez, I. (2010). Morfolohichna variatyvnist imennykovykh form v epistoliarrii ukrainskoi intelihtentsii kintsia XIX – pochatku XX st. [Morphological

variability of noun forms in the epistolary of the Ukrainian intelligentsia of the late 19th – early 20th centuries]. *Linhvistyka*, 1 (19), 221–232 [in Ukrainian].

DICTIONARIES

- ЕВ РУС** – Povna elektronna versiia akademichnoho “Rosiisko-ukrainskoho slovnyka” 1924–1933 rr. (2007) [Full electronic version of the academic “Russian-Ukrainian Dictionary” 1924–1933] / za red. A. Krymskoho (A–P); pidhotuvav O. Telemko. Kyiv: K. I. S. URL: <http://www.r2u.org.ua>.
- ЕСУМ** – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1982–2012) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: u 7 t. / AN URSR. Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni; redkol. O. S. Melnychuk (holovnyi red.) ta in. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- ЛЛІ** – Leksykon l'vivskiy: povazhno i na zhart (2012) [Lviv lexicon: serious and humorous] / za red. N. Khobzei, O. Simovych, T. Yastremska, H. Dydyk-Meush. Vyd. 2, dopovn. i vypr. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- ПУС 1** – Polsko-ukrainskyi slovnyk (1958) [Polish-Ukrainian dictionary]: u 2 t. T. 1 (A–N) hol. redaktor L. L. Humetska. Kyiv: Vyd-vo AN URSR [in Ukrainian].
- ПУС 2/1** – Polsko-ukrainskyi slovnyk (1959) [Polish-Ukrainian dictionary]: u 2 t. T. 2. Ch. 1 (O–R) / hol. redaktor L. L. Humetska. Kyiv: Vyd-vo AN URSR [in Ukrainian].
- ПУС 2/2** – Polsko-ukrainskyi slovnyk (1960) [Polish-Ukrainian dictionary]: u 2 t. T. 2. Ch. 2 (S–Ž) / hol. redaktor L. L. Humetska. Kyiv: Vyd-vo AN URSR [in Ukrainian].
- СУМ (Гр.)** – Slovar ukrainskogo yazyka (Sobrannyiy redaktsiye zhurnala “Kievskaya starina” (1907–1909) [Dictionary of the Ukrainian Language (Compiled by the editorial staff of the journal Kievskaya Starina)] / redaktiroval s dobavleniem sobstvennykh materialov B. D. Grinchenko). Kyiv, 1–4.
- ССІС** – Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv: blyzko 20 tysyach sliv i slovospoluchen (2006) [Modern dictionary of foreign words] / uklaly: O. I. Skopnenko, T. V. Tsybaliuk. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
- ССМ** – Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: u 2 t. (1977–1978) [Dictionary of the old Ukrainian language of the 14th–15th centuries] / red. kolehiia: D. H. Hrynchyshyn, L. L. Humetska, I. M. Kernyskyi. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- СУМ** – Slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980) [Dictionary of Ukrainian Language]: v 11 t. / NAN Ukrainy; Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni. [I. K. Bilodid (hol. red.) ta in.]. Kyiv: Naukova dumka, 1–11 [in Ukrainian].

- СЧС** – Slovnyk chuzhomovnykh sliv (Ponad 25 tysiach chuzho movnykh sliv i vyraziv, uzhyvanakh v ukrainskii movi v obsiazi literatury, polityky, ekonomiky, tekhniky, medytsyny y in.) (1955) [Dictionary of foreign words (Over 25,000 foreign words and expressions used in Ukrainian in literature, politics, economics, technology, medicine, etc.)]. Vyd. 2, vypr. Niu-York: Vyd-vo Mykhaila Boretskoho [in Ukrainian].
- Ткач** – Tkach, L. (2000). Ukrainska literaturna mova na Bukovyni v kintsі XIX – na pochatku XX st. Chastyna 1: Materialy do slovnyka [Ukrainian literary language in Bukovina in the late 19th and early 20th centuries. Part 1: Materials for a dictionary]. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
- MSJP** – Mały słownik języka polskiego (1993) [A small dictionary of the Polish language] / E. Sobol (ed.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [in Polish].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Kravchenko Ulіana. (1990). Rozghubleni lystochky [Scattered leaves] / avtor vstupnoi statti I. O. Denysiuk; khudozh. oform. E. Ye. Datsiuk. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
2. Kravchenko Ulіana. (1996). Pamiati druha: Virshi v prozi, statti, spohady, lysty [In Memory of a Friend: Prose Poems, Articles, Memories, Letters] / uporiad. i avtor vstupnoi statti ta prym. H. I. Ohryza. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
3. Franko, I. (1986). Lysty (1874–1885). *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 48 [in Ukrainian].
4. Franko, I. (1986). Lysty (1886–1894). *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 49 [in Ukrainian].

*Уперше опубліковано як підрозділ монографії:
Гіряк С. Соціолект галицької інтелігенції
у формуванні норм української літературної мови
(кінець XIX – початок XX століття) : монографія.
Дрогобич : Посвіт, 2018. С. 202–217.*

**«ЛЮБОВ ДО ТЕБЕ БУЛА МОЄЮ
ПРОВІДНОЮ ЗВІЗДОЮ...»
(ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ІНТИМНОГО
ЕПІСТОЛЯРІЮ І. ФРАНКА)**

У статті здійснено лінгвістичний аналіз інтимного епістолярію Івана Франка до Ольги Рошкевич, зокрема розкрито ознаки мовленнєвого етикету інтимного спілкування на прикладі вітально-прощальних формул; досліджено семантичні та функційно-стилістичні особливості демінутивів; простежено широку палітру мовних засобів, зокрема епітетів, метафор, фразеологізмів та порівнянь.

Ключові слова: епістолярій, мовна індивідуальність, гоноратив, афектонім, демінутиви, психологічна конотація, мовні засоби.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Багатогранна постать Івана Франка завжди цікавила і надалі вабить людей. Про нього пишуть художні твори, наукові розвідки, спогади... Кожна праця певною мірою розкриває неординарну особистість, непересічний талант поета і прозаїка, критика й філософа, громадського, культурного та політичного діяча. Однак епістолярна спадщина земляка, мабуть, найоб'єктивніше виявляє нам звичайну людину з усіма її примхами, вадами та чеснотами. Недарма авторитетний літературознавець І. Денисюк з цього приводу зазначав, що епістолярій може слугувати цінним джерелом для ідентифікації творчої особистості митця, хоча й прочитати його можуть лише один-єдиний раз [1, 244].

Іван Франко був блискучим майстром цього писемного жанру. Вправно орудуючи словом, він не просто відкривав світ людських взаємин, показував живу картину народного життя, а й мимоволі репрезентував психометричний аналіз людини як творця історії.

Особливе місце у житті славного Івана з Нагуєвич займали стосунки з донькою лолінського священика Ольгою Рошкевич,

які, на превеликий жаль, не змогли увінчатися шлюбом двох закоханих сердець. Розкидані долею в різні соціальні стани, гартовані тогочасними суперечностями суспільства, молоді люди впродовж п'яти років дарували один одному радість спілкування. І неабиякого спілкування! *Порівняти лише тон і барву любовних Франкових посланій до Ольги Рошкевич і ділових записок до дружини! Та ж Рошкевич як дотепно писала Франкові і як убого Павликові!* (1, 57).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Листування Івана Франка з його першим омріяним коханням – Ольгою Рошкевич – стало предметом дослідження багатьох науковців. Питання еротизму в любовних посланнях розглядав І. Денисюк [1], до тлумачення поетики листів із літературознавчого погляду вдавалася Л. Зарицька-Рупенко [2]; мовленнєвий етикет писемного спілкування вивчали С. Сабліна [6], Є. Нестеренко та О. Панкратова [4]. Однак на сьогодні до кінця не здійснено лінгвістичний аналіз листів митця до згаданого адресата.

Формулювання мети і завдань *Мета* статті – проаналізувати етичні та мовностилістичні особливості інтимного епістолярію І. Франка, місце і роль у ньому звертальних та прощальних формул, демінутивів, епітетів, метафор, фразеологізмів та порівнянь. Таке завдання, на наш погляд, є актуальним для сучасної української лінгвістики з огляду на те, що послужить важливим доповненням до пізнання мовної індивідуальності письменника.

Виклад основного матеріалу. Зі своєю *провідною зорею* (як згодом поетично називав Ольгу Рошкевич молодий Франко) він познайомився влітку 1874 року, коли після закінчення сьомого класу загостював у свого гімназійного товариша Ярослава Рошкевича. Відтоді й почали надходити у Лолин несміливі, сором'язливі листи юнака, у яких часто фігурує шанобливе звертання до пасії – *пані*: *Сподіваюся, що пані на мене не гніваються, хоч би і було за що; сподіваюся заразом і тепер, що пані дарують моє нинішнє письмо. Був би я уже давніше зачав наприкрятися пані, але щасливій для пані, а нещасливій для мене обставини вздержали мене не тільки від писання, але мало що і не від дихання* (2, 12). Саме лексему *пані*, а не *панно* використовували в тогочасно-

му епістолярії як увічливу форму звертання до молодої дівчини. А в листах Івана Франка до Ольги Рошкевич такий гоноратив без поєднання з іменем означав не лише вияв поваги, а й сигналізував про соціальний статус комунікантів, їхні особисті взаємини.

Майже два довгі роки між безмежно закоханим Іваном і досить стриманою у виявленні своїх почуттів Ольгою тривало листування, у якому молодий чоловік міг дозволити собі лише звертальне **Ви** (і то не лише на початку листа, а впродовж усього писемного спілкування): *Певне, я здався Вам нудним, замкнутим, нещирим, інакше кажучи, нецікавим мовчуном, але поміркуйте самі: я не одержав майже ніякого виховання, не знав я й батьківської ласки; чужий та самотній поміж чужих людей – ось так я зростаю. Я не мав товариства, не знав нічого, крім своїх книг. Світ лишився для мене невідомим, а велика школа товариства була зачинена...* (2, 20); *Мені так багато хотілося б сказати Вам, що я зовсім не знаю, що саме маю сказати... Ви знаєте, як я втрачаю дар мови у Вашій присутності, що я не відважуюся сказати й слова про те, про що зараз пишу...* (2, 27); *Так, я знаю, Ви заборонили мені писати Вам, і все ж – вибачте мені – я не можу утриматись від спокуси потурбувати Вас ще одним, може, останнім листом* (2, 39). Однак після розмови Івана Франка з Ольжиним батьком (очевидно, у лютому 1876 р.) кореспонденція початку і кінця місяця суттєво стала відрізнятися, наприклад: *Вибачте, що пишу Вам на цей раз про речі, про які краще було б поговорити з Вами усно. Але ж Ви знаєте, що я не можу відважитись поговорити з Вами, що мені завжди тяжко промовити кілька слів навіть у звичайній бесіді, а тим більше щиро і довірити Вам усі свої думки* (2, 44) і *Любимая! Прости, що пишу до тебе попросту, відкидаючи всяку церемонію! Серце моє так не навикло звати тебе пані, що і руці годі не слухати серця... Прости мені, любима Ольго, прости тії слова, межі котрими, може, коли було і не одно таке, котре могло тобі біль справити!* (2, 46–48). Причиною такої різкої зміни став дозвіл панотця Рошкевича на заручини молодих людей.

Сповнений жагучого кохання, Іван не боїться тепер пестливих звертань, тобто афектонімів: *Кохана, дорога Ользю!* (2, 98);

Люба моя, сердечна Олю! (2, 113); Моя сердечна, миленька Олю! (2, 121); Олю моя, серце кохане! (2, 157); Люба моя, Олю-серденько! (2, 162); Люба моя, дорога Олю! (2, 171); Любоко, моя сердечна, дорога! (2, 126) або ж *серце моє!*, *душе моя!*, *любцю моя* (2, 131); *сонце моє* (2, 154); *кицю* (2, 162). Як зауважила у своїй дисертаційній праці О. Мокляк, «афектоніми (від лат. *affectus* зі значеннями ‘настрій’, ‘хвилювання’, ‘почуття’, ‘любов’, ‘ніжність’ + *опута* зі значенням ‘ім’я’) – це адресовані зазвичай близьким людям (іноді знайомим чи незнайомим) вторинні, емоційно забарвлені звертання, що мають іманентну позитивну, а за умови конфронтативної інтеракції й негативну конотацію» [3, 36]. Релевантною ознакою вживання афектонімів є інтимність, для близьких співрозмовників «такі найменування стають своєрідними табуйованими позначеннями, які старанно приховують від інших і використовують лише наодинці» [3, 61].

У вітальних формулах до О. Рошкевич інколи нормативна граматична форма *Ольго* чергується з просторічним *Олю*, *Ользю* чи діалектним одзвінченим *Ольдзю* або ж автор уживає запозичення з польської мови *псотниця*, що означає ‘жартівниця’, напр.: *Що з вас за псотниця! Фе, прийшли, поцілували – та й втекли!* (2, 136), чи вдається до російських запозичень: *А то, що цілую тебе сердечно в усточка, личко і очка в самую точку* (2, 141); *А тепер позволь і мені пофантазувати трошки о тобі, о твоїм приїзді, о нашій звиданні, котрого очікую, як той москаль каже с заміранієм сердца* (2, 157).

На означення ніжних стосунків зі своїм адресатом прикметник *любий*, що відповідає лексемам *милий*, *коханий* та *дорогий*, у Франка часто представлений ад’ективом: *Любимая! Прости, що пишу до тебе попросту* (2, 46) чи *Люба, подумай собі, які думки мусив насунути мені той лист!* (2, 191); *Прощай, любя моя!* (2, 153).

Особливим показником інтимізації, що надає додаткової емоційності конотації чуттєвості, є і присвійний займенник *мій* у всіх своїх формах, який стоїть біля звертань. Для прикладу наведемо один із листів (18 грудня 1878), у якому і в привітанні, і в усьому тексті письма, і в прощальній фразі просто рясніє ця частина

мови: *Любко, моя сердечна, дорога!; серденько моє; Ольдзю моя дорога; моя зірочко кохана; Прощай, моя любочко, моя надія, моя сестро кохана!* (2, 126–130).

Якщо в привітаннях спостерігаємо займенник *мій*, то прощання в епістолах увиразнює *твій*: *Прощай, моє серце. Цілує тя сердечно і гаряче твій Іван* (2, 141); *Жду твого листа і остаю – твій щиро люблячий наречений Іван* (2, 146); *Цілую тя щиро, гаряче. Твій наречений Іван* (2, 157). Навіть згодом до зарученої з Озаркевичем Ольги Франко дозволятиме собі писати: *Прощай, дорога приятелько! Твій Іван* (2, 197); *...тож прощай, дорога Олю! Твій Іван* (2, 207).

Принагідно зазначимо, що листи від лютого 1876 року надходять уже не німецькою мовою (як це було досі), а рідною, українською. До того ж автор використовує у спілкуванні увесь набір демінутивів.

Демінутиви (від лат. *deminutus* – ‘зменшений’) – виразні стилістичні засоби (здебільшого суфіксальні утворення із семантикою зменшуваності, емоційної оцінності, інтимності) – в епістолярії Івана Франка вжиті для створення ласкавого тону мовлення. Такі форманти надають основному значенню зменшеності й конотативний відтінок ніжності та симпатії, наприклад: *Даруй мені, моє серденько, що се так було, – але ти видиш, я хочу тобі сказати всю правду, будь вона хоч і яка важка* (2, 110); *...На перше відповім ти аж усно, коли буду міг стиснути твою ручку, цілувати твої усточка, дивитися в твої чаруючі очка* (2, 121).

Спираючись на певний контекст, можна виділити те значення, що переважає в конкретних рядах слів, утворених певною словотворчою морфемою. Отож суфікси *-очк-*, *-ечк-* найчастіше надають забарвлення пестливості, ніжності, прихильності: *любочко, голубочко, зірочко, усточка, душечко*. До зменшено-емоційних суфіксів належать *-еньк-*, *-ц-*, *-к-*: *серденько, миленька, любцю, ручка, очка, зірко*. Усі вони властиві словам розмовно-побутового, фольклорного та художнього мовлення.

Почуття схвилюваності та душевної спільності досить виразно простежується в палких освідченнях молодого Франка: *Хтів би я виповісти тобі короткими, поетичними словами свою*

любов, свою тугу за тобою, свої бажання – все, чим серце повне, та що ж, коли се такі речі, на котрі ще слів не повинаходжено, котрі говоряться очима до очей, груддю до груді, але не словами! (2, 102); Я тебе люблю так само щиро і гаряче, як ти мене, ти знаєш, що чуття моє, чим гарячіше і глибше, тим менше може переливатися в слова, ти знаєш, що найщиріше цілується мовчачи (2, 118).

Уважно читаючи листи, помічаємо надзвичайно багату мовну палітру автора:

– ампліфікаційні структури, які увиразнюють задовільний душевний та фізичний стан: Я знаю, що ти любиш мене, а то чувство велить мені забувати і о болю грудей, і о трудностях, і о всім, я сильний, смілий тепер, а навіть веселий!.. (2, 48); Я знаю, що ти мене любиш, я знаю, як ти щиро любиш, – я спокійний, щасливий (2, 161); Скажу лишень, що **почувую себе здоровим, цілком здоровим, вільним, мені легко на душі, світ відкрився переді мною, і тепер, після святка, я став як ніколи веселим!..** (2, 20); Я став **гордий** твоєю любов'ю, о, **безмірно гордий!..** (2, 131) і навпаки: Люблю моя, я аж тепер чую, яка ти мені дорога, **який би я був без тебе бідний, самотній, опущений** (2, 132);

– яскраві метафори на відтворення повноти почуттів: *Моя любов* тими часами так **зросла, зміцніла, просвітліла** (2, 126); *Мова серця* мого **заглушає** їхній [правил, законів – Л. М.] **холодний і байдужий голос!** (2, 20); *Навряд чи можете уявити собі, що діється в моїй душі, коли в мені **закипає кров*** (2, 45);

– виразні фразеологізми: **Факт** стався, і **факт**, думаю, не пройшов дарма, а в твоїм і моїм умі **полишав глибокі сліди** (2, 110) – ‘добре запам’яталося’; **Голова пішла обертом і розум настільки потьмарився** (2, 20) – ‘під впливом чогось втратилась ясність думки, мислення’; *Дякую сердечно за адрес; се велика річ, бо тепер чоловік принаймні міг буде написати письмо, як Бог приказав* (2, 172) – ‘як належить’;

– влучні порівняння для розуміння подій, явищ, образів та посилення станів: *Любов* <...> **стала для мене чимось так природним, так конечним і сильним, як саме життя, як друга натура** (2, 119); *Ми, закохані, **справді діти**, і то діти в найкра-*

цім... значенні того слова, хоть не в ідеальнім (2, 131); **Я так, як той купець**, що привіз з Індії повен корабель всяких дорогоцінних скарбів і тішитися ними, любується наперед їх красою, хоть ще не мав часу розпакувати їх і придивитися кождому кавалкові зосібна (2, 161); **Будь певна, що тепер такий гнів на тебе так далекий від мене, як небо від землі** (2, 110).

Аналізуючи особливості цього епістолярію, відмітимо й те, що характерним для стилю інтимного листування митця є вміле поєднання і слів кохання до пасії, і філософських роздумів про любов та вірність.

Висновки. Детальне вивчення листів Івана Франка показує, що письменник різними засобами лексико-парадигматичного та граматичного рівнів виявляє не лише власні емоції, почуття і стани, але прагне більшою чи меншою мірою впливати на адресата, бо ж у його стосунках з О. Рошкевич принциповими стають такі ідеалістичні феномени, як любов до літератури, письменницький хист, життєлюбність та гостре відчуття кохання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисюк І. Любовні історії української белетристики. *Літературознавчі та фольклористичні праці* : у 3 т. Львів, 2005. Т. 1 : Літературознавчі дослідження. Кн. 1. 432 с.
2. Зарицька-Рупенко Л. Поетика листів Івана Франка до Ольги Рошкевич у контексті інтимного листування українських письменників. *Українське літературознавство* : зб. наук. праць. Львів : Видавничий центр Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2010. Вип. 72. С. 59–66.
3. Мокляк О. І. Лінгвопрагматичні характеристики українських афекто-нів : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Полтава, 2015. 283 с.
4. Нестеренко Є. В., Панкратова О. Л. Епістолярна спадщина Івана Франка. Структура і функції категорій ввічливості. 2011. URL: http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Philologia/8_98185.doc.htm.
5. Рупенко (Зарицька) Л. В. Лист-зізнання в коханні як один із жанрових різновидів в інтимному епістолярії Івана Франка. *Сучасна філологія : теорія і практика* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18–19 березня 2016 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 27–31.
6. Сабліна С. В., Стрюк Т. В. Засоби вираження ситуативно-психологічних та власне психологічних типів конотації в інтимних листах Івана Франка до Ольги Рошкевич. *Вісник Запорізького національного університету. Серія : Філологічні науки* : зб. наук. праць. Запоріжжя, 2012. № 1. С. 367–370.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Денисюк І. Листи до Михайлини Коцюбинської (10.05.1960–06.03.1967 рр.). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 940. Оп. 3. Од. зб. № 17. Арк. 1–92.
2. Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 48. 767 с.

REFERENCES

1. Denysiuk, I. (2005). *Liubovni istorii ukrainskoi beletristyky* [Love stories in Ukrainian fiction]. *Literaturoznavchi ta folklorystychni pratsi: u 3 t.* Lviv, 1 (1) [in Ukrainian].
2. Zarytska-Rupenko, L. (2010). Poetyka lystiv Ivana Franka do Olhy Roshkevych u konteksti intymnoho lystuvannia ukrainskykh pysmennykiv [The poetics of Ivan Franko's letters to Olga Roshkevich in the context of intimate correspondence between Ukrainian writers]. *Ukrainske literaturoznavstvo: zb. nauk. prats.* Lviv: Vydavnychiy tsentr Lvivskoho nats. un-tu imeni Ivana Franka, 72, 59–66 [in Ukrainian].
3. Mokliak, O. I. (2015). *Linhvoprahmatychni kharakterystyky ukrainskykh afektonimiv* [Linguistic and pragmatic features of Ukrainian affectonyms]. (Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk). Poltava [in Ukrainian].
4. Nesterenko, Ye., Pankratova, O. (2011). *Epistoliarna spadshchyna Ivana Franka. Struktura i funktsii katehorii vvichlyvosti* [The epistolary heritage of Ivan Franko. Structure and functions of politeness categories]. URL: http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Philologia/8_98185.doc.htm [in Ukrainian].
5. Rupenko (Zarytska), L. V. (2016). *Lyst-ziznannia v kokhanni yak ody z zhanrovych riznovydiv v intymnomu epistoliarii Ivana Franka* [The love letter as a genre variety in Ivan Franko's intimate epistolary]. *Suchasna filolohiia: teoriia i praktyka: materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Odesa, 18–19 bereznia 2016 r.). Kherson: Vydavnychiy dim “Helvetyka”, 27–31 [in Ukrainian].
6. Sablina, S. V., Striuk, T. V. (2012). *Zasoby vyrazhennia sytuatyvno-psykholohichnykh ta vlasne psykholohichnykh typiv konotatsii v intymnykh lystakh Ivana Franka do Olhy Roshkevych* [Means of expressing situational-psychological and psychological types of connotation in Ivan Franko's intimate letters to Olga Roshkevich]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnogo universytetu. Serii: Filolohichni nauky*, 1, 367–370 [in Ukrainian].

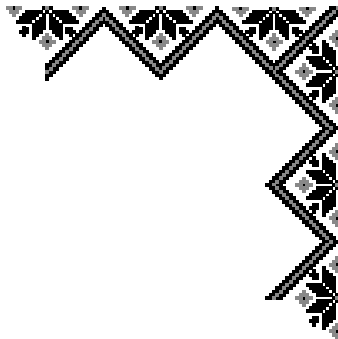
SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Denysiuk, I. *Lysty do Mykhailyny Kotsiubynskoi* [Letters to Mykhailina Kotsiubynska] (10.05.1960 – 06.03.1967). *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy.* F. 940. Op. 3. Od. zb. № 17. Ark. 1–92 [in Ukrainian].
2. Franko, I. (1986). *Zibrannia tvoriv* [Collection of works]: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 48 [in Ukrainian].

Lyubov Melnyk. *“The love to you was my leading star...” (linguistic analysis of I. Franko’s private epistolary).* The article is a linguistic examination of Ivan Franko’s private letters to Olga Roshkevych. In particular, it reveals signs of intimate speech etiquette through examples of farewell formulas. It studies the semantic and functional-stylistic features of diminutives, and traces a wide range of language devices—such as epithets, metaphors, phraseologisms, and comparisons.

Key words: correspondence, linguistic identity, honorative, afektonim, diminutive, psychological connotation, language means.

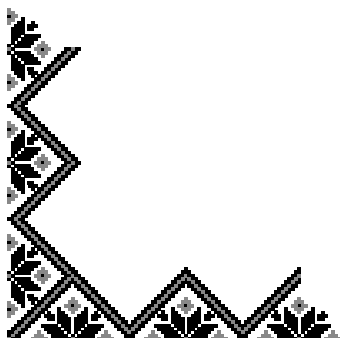
Статтю вперше опубліковано в:
Проблеми гуманітарних наук. Серія : Філологія :
зб. наук. праць Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка.
2016. Вип. 38. С. 135–141.

РОЗДІЛ 7
ВИБРАНІ ДОСЛІДНИЦЬКІ АЛГОРИТМИ
Й ПАРАДИГМИ (ДІАЛЕКТНА ФАКТУРА,
ЕКСПРЕСИВНИЙ СЛОВОТВІР,
РЕГІОНАЛЬНИЙ ОНОМАСТИКОН,
АВТОХТОННА АКЦЕНТУАЦІЯ)

*О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!*

І. Франко. Мойсей

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРОК У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ІВАНА ФРАНКА

У статті проаналізовано діалектизми, які функціонують в оповіданнях Івана Франка. Виокремлено лексико-семантичні групи діалектної лексики в художньому дискурсі. На основі аналізу лексико-семантичних особливостей простежено ступінь збереження діалектизмів у сучасних бойківських говірках та їх уходження до літературної мови. Здійснено спробу з'ясувати конотативне значення діалектних лексем у контекстуальній реалізації.

Ключові слова: діалектизм, говірка, діалектний континуум, ізолексема, контекст, конотація, дискурс, лексико-семантичні групи.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Діалектологія з початку свого зародження розвивалася як наука порівняльна і передусім порівняльно-історична. У наш час, коли ареальний підхід став у багатьох випадках визначальним, діалектний континуум часто сприймається як розгорнута у просторі і часі діахронія мови, яка знаходить відображення в художньому дискурсі.

Для спроб реконструювати не тільки деякі елементи національної, духовної і матеріальної культури (мовної, обрядової, предметної), а також їхні структурні особливості й локальні відмінності важливе значення має художній дискурс, особливо якщо він створений неперевершеним знавцем рідного краю та його мови – Іваном Франком. Однак вивченню діалектної лексики, що в дискурсі має здатність відтворити світосприймання персонажа, його асоціативне та практичне мислення, приділено незначну увагу. Утім рідний для Івана Франка бойківський говір становить невід'ємну складову південно-західного наріччя. Зазвичай, вивчають діалектизми, користуючись лексикографічними працями,

однак, на нашу думку, цікавим є розгляд лексико-семантичних груп, які в художньому дискурсі відображають загальнонародну концептуальну картину побуту сучасних Франкові селян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До лінгвостилістичного аналізу творчості Івана Франка неодноразово зверталися вчені-мовознавці. У першій половині ХХ ст. з'явилися наукові розвідки В. Сімовича та Л. Луціва. Проблеми Франкового розуміння літературної мови та діалектів були об'єктом зацікавлення в студіях Ф. Жилка, М. Жовтобрюха, І. Ковалика. Мову художніх творів Івана Франка досліджували Т. Панько, Я. Януш, О. Сербенська, Я. Закревська, Л. Полюга, В. Грещук, Т. Космеда, Л. Лисиченко. Ці дослідники зазначали, що в мові творів письменника відносно широко репрезентовано діалектну лексику, яка охоплює різні тематичні групи, а говіркові елементи сприяють переважно типізації мови персонажів. Про лексичні особливості бойківських говірок можна знайти інформацію в численних лексикографічних працях. Системно проаналізували лексику цього діалектного масиву М. Онишкевич, Я. Рігер.

Формулювання мети і завдань. *Мета* статті – дослідити лексико-семантичні групи діалектної лексики в художньому дискурсі Івана Франка, виокремити власне бойківські та ті лексеми, що поширені, крім Бойківщини або її частини, також і в інших сусідніх говорах.

Виклад основного матеріалу. Засвоюючи рідну мову, мовець сприймає відповідну картину світу, яку відображає у своєму мовленні. Пізнання дійсності значною мірою залежить від виховання батьків і довкілля, знання звичаїв і обрядів, суспільно-політичної ситуації. Мова – живий інструмент творення художнього світу. Іван Франко був прихильником бачення літературного твору як філософії життя.

Аналіз дискурсу творів Івана Франка засвідчує значну кількість ізолексем бойківських говірок. Оскільки ця діалектна система ще недостатньо вивчена як у синхронії, так і в діахронії, то матеріал творів автора має стати ґрунтовною джерельною базою для встановлення окремих типів різних рівнів діалектних систем. Професор І. Матвійас вважає, що мовна свідомість Івана Франка

формувалася протягом тривалого часу і мала кілька джерел [3, 11]. Передусім це бойківський говір, а також бойківський і ширше – західноукраїнський фольклор. Другим мовним джерелом, яке позначилося на творчості молодого письменника, була літературна книжна галицька мова. На пізніших етапах творчості Івана Франка його мовною базою слугували західноукраїнський варіант літературної мови М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, М. Устияновича, Ю. Федьковича та інших письменників і культурних діячів у Галичині й Буковині, з одного боку, і мова східноукраїнських письменників І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка, П. Куліша, О. Стожаренка, М. Костомарова, С. Руданського – з іншого. Що ж до бойківських говіркових елементів у західноукраїнському варіанті літературної мови, то до Івана Франка вони репрезентовані в мові творів А. Могильницького.

У творчій спадщині Івана Франка є кілька розвідок, що стосуються характеристики деяких карпатських говорів – бойківських, гуцульських, лемківських, серед яких найближчими письменникові були рідні, бойківські говірки. Саме ними Каменяр цікавився все своє творче життя, звертаючи увагу на визначення їхніх меж, шляхи формування і – найважливіше – на збирання фольклорного й діалектного матеріалу. Іван Франко повсякчас заохочував до цього й тому звертався з «уклінною просьбою до всіх любителів нашого народу і його гарної образової та багатовіковим досвідом збагаченої мови не покидати й далі своїх заходів коло збирання тих коштовних перлин» [2].

Більшість дослідників відзначає, що до фіксації діалектних матеріалів Іван Франко був дуже вимогливим, постійно дбав, щоб вони були «автентичними», повністю зберігали регіональні діалектні особливості і щоб зібраний матеріал справді мав наукову вартість. Такими критеріями керувався письменник у власній збирацькій діяльності, за такими ж критеріями оцінював і працю інших. Бойківські говірки найвиразніше виявляються в лексиці творів Івана Франка. Фонетичні й граматичні діалектизми загалом відображають особливості галицько-буковинської групи південно-західних говорів, що були притаманні тодішньому захід-

ноукраїнському варіантові літературної мови. Іван Франко активно вникав у всі сфери суспільного життя, тому діалектні елементи в мові його творів були цілком природними.

Основу словникового складу творів Івана Франка становить загальнонародна українська лексика. Однак значна кількість діалектизмів типізуються як лексеми, притаманні власне бойківським говіркам. Вони формують сім семантичних груп, зокрема на позначення: 1) *членів сім'ї, родинних та сімейних зв'язків*; 2) *осіб за родом діяльності чи національною належністю*; 3) *назв будівель, сільськогосподарських споруд*; 4) *назв продуктів харчування, страв*; 5) *назв одягу*; 6) *дій, процесів, станів*; 7) *назв рослин і тварин*.

1. Лексика на позначення членів сім'ї, родинних та сімейних стосунків.

У дискурсі оповідань Івана Франка збереглося чимало архаїчних слів спільнослов'янського або іноді й праслов'янського походження. Для місцевої лексики характерне, наприклад, найбільш повне збереження давнього східнослов'янського найменування спорідненості та свояцтва. Так, для назви батька вживаються слова *нянько, тато, отиць*. Сема 'материн батько' реалізується у лексемах *дідо, дідик*; 'брат батька' – *стрик*; 'братова дружина' – *стрийна*; 'брат матері' – *вуйко*; 'чоловіків або жінчин брат' – *швагер*; 'сестра чоловіка або жінки' – *свість*; 'чоловік' – *газда, чулувік*; 'жінка' – *жона*; 'батьки чоловіка' – *свекор, свекра*; 'тітка' – *цьоця, цьотка, тета* та ін., напр.: *Поглянь на отсього вітця, на його тверді спрацьовані руки...* (232). В оповіданні «Яць Зелепуга» трапляються також стилістично марковані форми слова «батько» – *вітчище*, напр.: *...бодай би ваш вітчище був так змарнів, заки я його пізнала; татуньо: Он мої небіжчик татуньо, дай їх там Господи душеньці легко, війтували, війтували, та й яка їх із-за того дяка прийшла?* (348).

Пестливо-ласкава форма слова *кумунцю* від *кума*, вочевидь, є етикетною формою звертання, що збереглася і до наших днів, напр.: – *От видите, кумунцю, – почала Гутачка...* (391). Шанобливими формами вважаються звертання *братове, панове, швагрове*, напр.: – *Як то, панове швагрове, – говорив їм Яць, зустрів-*

ши їх якось-то в коримі. – Чи то по-божому і по-людськи робити так, як ви з нами зробили? (336). До цієї групи зараховуємо іменник *материзнина* – спадок по матері, напр.: ...той поганин у живі очі відпер тоту кроваву сиротинську *материзнину*... (396).

2. Лексика на позначення осіб за родом діяльності чи національною належністю.

Ця група лексем доволі розгорнута. До неї входять як власне українські, так і запозичені лексеми. Усю сукупність слів цієї групи можна умовно поділити на декілька підгруп:

1) Назви на позначення осіб за національністю: *цигани*, *монголи-песиголовці*, напр.: *Старий циган* усе ще стояв немов остовпілий... (159).

2) Група конотативних, емоційно забарвлених лексем: *суспільне потерб'я*, *бойця погана*, *луп'яр*, *капцан*, *нехрист*, *волоцюга*, *поганин*, *ошуканець*, *дурилюд*, *проноза*, *крутій*, *катюга*, *людодід*, *живодерник*, *убійця*, *згубник*, *забіяка*, *бешкетник*, *волоцюга*, *пияка*. Негативно-оцінна внутрішня форма цих лексем відповідно знижує емоційний ступінь назви до експресії зневажливості, напр.: – *Продав, поганин, продав уже й решту ґрунту*... (347); *А однак ж Юдці не було суджено вмерти капцаном* (354); – *Ба, навіть не можу хоч би якого мізерного волоцюгу або діда жебручого арештувати!* (380).

Зазвичай, такі номінативні лексеми характеризуються народнорозмовною сферою вжитку, у тексті вони виступають не окремими визначальними штрихами, а цілими ампліфікаційними рядами, що сприяє конденсації вираження певних почуттів, зокрема ненависті, презирства, зневаги тощо.

3) Назви на позначення роду занять: *шандар*, *війт*, *пан професор*, *дід жебручий*, *торбей*, *рубач*, *отаман*, *окоман* (економ), *злісний* (лісник), *завідатель*, *посесор*, *мандатор*, *волар*, *трач*, *гонтар*, *ловець*, *панотець*, напр.: *Панотець* запросив *старосту* до себе на підвечірок і оба як стій поторохтіли долі дорогою, попрощавшись з *професором* і його жоною та подякувавши за гостину... (405); ...тепер на полонині гейкають *воларі*, а в ярах і дебрях галукають *рубачі*, *трачі* й *гонтарі*, ненастанно... (9).

3. Лексика на позначення назв будівель, сільськогосподарських споруд.

Це, безперечно, одна з найдавніших груп, оскільки семантика пов'язана з будівництвом, життям і побутом селян: *яскиня, хижа, курна хата, сіни, шопи, улій, тартак, камениця, будова*, напр.: *Аж коли дим розвіявся, шандар побачив нутро **яскині**, викованої в скалі* (381); *У школі був гомін, мов в **улію**...* (179); *Увійшли до **сіней**, у яких було зовсім темно...* (178).

4. Лексика на позначення назв продуктів харчування, страв.

Процес переходу слів до категорії архаїзмів легко простежується на прикладах назв, що позначають продукти харчування, страви, характерні для бойківської кухні: *будз* (овечий сир), *оципок* (вівсяна паляниця), *бевка* (лемішка), *варені в лупині бараболі, гарбата* (чай), *пироги з сиром, росіл*, напр.: *Гутак їв пильно і мовчки гарячий покріплюючий **росіл**, приперчивши і присоливши його належито...* (409); *Попоївши молока і **будза** (свіжого овечого сиру), жандарм положився на лаві* (161); *Мама не втерплять, капнуть йому молока до тої **бевки**...* (209)

5. Лексика на позначення назв одягу.

До цієї групи належать лексеми *кожух, кучма* (хутряна шапка), *перемітка, сіряк, чака з когутячим пір'ям* (капелюх), *гуня* (верхній одяг з овечої шерсті), *сіряк* (верхній одяг з домотканого полотна), *кайстровий капелюх, реверенда* (ряса), *онучі, ходаки*, напр.: *Панотець Атанасій <...> убрали нову **реверенду** і білосиній обойчик...* (397); *Він [Гутак – М. З.] <...> похитував пишно сивим **кайстровим капелюхом*** (393); *...зачали довкола нього [Максима Чаплі – М. З.] збиратися гідні-поважні люди у **гунях**, сягаючих пониже колін <...>, в **сіряках** із білої сірячини, а декотрі, хто старший, то і в **кожухах*** (392); *...війт намотав на ноги потрійні **онучі**, обувся у шкіряні **ходаки**, взяв на себе **кожух, кучму** на голову <...> і пустився в дорогу ід каменеві* (162).

6. Лексика на позначення дій, процесів, станів.

Спостереження над текстами Франкових оповідань дає підстави визначити такі найтипівіші ізолекси на позначення дій: *видіти* (бачити), *випантрувати* (вистежити), *трафити* (потра-

пити, вцілити), *парцувати* (вистежувати), *ослонювати* (обороняти), *обахморити* (одурити), *здовжитися* (заборгувати комусь), *перепудитися* (перелякатися), *попісніти* (втратити настрій, мати поганий вигляд), *розшибатися* (бути запопадливим), *микати* (смикати), *фалатати* (відрізати, кришити), *затроїти* (отруїти), *кокоїжитися* (бундючитися, виявляти невдоволення), *пендичити* (докучати, швидко говорити), *обпорядити* (навести лад; одягнути небіжчика), *пазолити* (мозолити очі), *дюгувати* (шпигати, колоти), *бурнигатися* (змагатися), *догурити* (допекти), *досвідити* (переконатися), напр.: – ...*Так, отже, надіюсь, що ти скажеш мені те слово, як **трафити** до серця твоїх громадян і твого батька...* (114); *Проклятий буквар, що його він [Гриць – М. 3.] за час цілорічної натуги над науковими питаннями поширив і **пофалатав** трохи не на січку, прокляте «а баба галамага» і прокляті професорські причинки та заохоти до науки так надоїли йому, що він аж вихуд...* (182).

Дієслова цієї групи здебільшого мають емоційно насичену семантику, часто негативно конотовану. Наявна у словах експресія, реалізуючись у контексті, використовується для лаконічного вираження суб'єктивного ставлення до дій персонажів. Іноді ці дієслова відображають сторони людського життя, особливості людської вдачі.

7. Лексика на позначення назв рослин і тварин.

Ця група охоплює іменники, у структурі яких відображено певну діалектну специфіку: *колонні* (коноплі), *медведі* – вияв такого мовного явища, як метатеза, *кукурудзи* – зразок синекдохи (уживання множини в значенні однини), напр.: ...*ізвивався* [Довбанюк – М. 3.], *через плоти скакав, у кукурудзи і **колонні** ховався...* (209).

У назвах тварин та птахів теж трапляються діалектні лексеми: *жовна* (дятел), *дик* (кабан), *медвідь* та ін., напр.: ...*єдиний мудрий спосіб поступування в такому разі – не допустити в самім зачатку науки **медведів** до сходин з чоловічим родом* (430).

Висновки. Основу словникового складу діалектної лексики становить, звичайно, загальнонародний лексичний фонд, проте для дискурсу Івана Франка характерне велике розмаїття специ-

фічно бойківських діалектизмів, які не зафіксовані лексикографічними працями.

Аналіз текстів Франкових оповідань дає підстави виділити сім основних лексико-семантичних груп діалектизмів – на позначення: членів сім'ї, родинних та сімейних стосунків; осіб за родом діяльності чи національною належністю; назв будівель, сільськогосподарських споруд; назв продуктів харчування, страв; назв одягу; назв рослин і тварин; лексика на позначення дій, процесів, станів. У межах кожної тематичної групи наведено найхарактерніші типово бойківські лексеми. У лексиці говірок, як доводить дискурс Франкових оповідань, побутує також чимала кількість запозичень з інших мов, передусім сусідніх – польської, словацької й німецької, а також близькоспоріднених говорів.

Автор свідомо вводив у художній дискурс діалектний матеріал, уможливлуючи індивідуалізацію мовлення персонажів, розширюючи емпіричну базу загальнонародної мови. Перспективи подальших наукових розвідок пов'язуємо з поглибленим вивченням діалектного сегмента в канві художньої прози Івана Франка, оскільки в текстах знаходять відображення лексичні, морфологічні та синтаксичні явища, притаманні більшості бойківських говірок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ : Наукова думка, 1984. 264 с.
2. Галицько-руські народні приповідки : у 3 т. / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Передмова до першого тому [1905]. URL: <https://i-franko.name/uk/Folklore/1901/GalRusProverbs/Preface1905.html>.
3. Матвіяс І. Діалектна основа мови в творах І. Франка. *Мовознавство*. 2003. № 1. С. 11–16.
4. Франко І. Я. Літературна мова і діалекти. *Франко І. Твори : в 20 т.* Київ : Наукова думка, 1979. Т. 16. С. 337–338.
5. Яким М. Б., Зубрицька М. І. З діалектології Бойківщини. Дрогобич : Коло, 2002. 146 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 16. 512 с.

REFERENCES

1. Hrytsenko, P. Yu. (1984). Modelyuvannya systemy dialektnoyi leksyky [Modeling of dialect vocabulary systems]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Halytsko-ruski narodni prypovidky [Galician-Ruthenian folk proverbs]: u 3 t. / zibrav, uporiadkuvav i poiasnyv dr. Ivan Franko. Peredmova do pershoho tomu [1905]. URL: <https://i-franko.name/uk/Folklore/1901/GalRusProverbs/Preface1905.html> [in Ukrainian].
3. Matviyas, I. (2003). Dialektna osnova movy v tvorakh I. Franka [The dialectical foundation of I. Franko's works language]. *Movoznavstvo*, 1, 11–16 [in Ukrainian].
4. Franko, I. Ya. (1979). Literaturna mova i dialekty [Literary language and dialects]. *Franko, I. Tvory: v 20 t.* Kyiv: Naukova dumka, 16, 337–338 [in Ukrainian].
5. Yakym, M. B., Zubrytska, M. I. (2002). Z dialektolohii Boikivshchyny [From the dialectology of Boikivshchyna]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. (1978). Zibrannia tvoriv [Collection of works]: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 16 [in Ukrainian].

Zubrytska M. Lexical and semantic features of Ivan Franko's Boykian dialects in the literary discourse. *The article analyzes dialect words in Ivan Franko's stories. An attempt has been made to distinguish lexical-semantic groups of dialect vocabulary in literary discourse, as well as to define the semantics of dialect lexemes and their connotative meanings in contextual realization. The analysis of their lexical semantic features will enable us to trace the measure of preservation of dialect words and their penetration into the literary language.*

Key words: *dialect words, dialect, dialect continuum, isolexeme, context, connotation, discourse, lexical semantic group.*

*Статтю вперше опубліковано в:
Проблеми гуманітарних наук. Серія : Філологія :
зб. наук. праць Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка.
2016. Вип. 38.С. 101–107.*

МАЛА БАТЬКІВЩИНА ІВАНА ФРАНКА: ОНОМАСТИЧНИЙ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті в контексті експлікації ономастичного та лінгвокультурологічного кодів проаналізовано оніми «Нагуєвицького циклу». Розглянуто значення антропонімів **Франко**, **Кульчицька**, **Іван**, ойконіма **Нагуєвичі**, гідронімів **Радичівка**, **Збір**, **Бар**, ороніма **Діл**, мікротопоніма **Гостиславле** та низки інших мікротопонімів Франкового села. Підтверджено думку, що онім є мікротекстом, розшифрування якого демонструє не лише важливу лінгвістичну інформацію, але й культурологічні засади власної назви.

Ключові слова: Іван Франко, антропонім, ойконім, гідронім, оронім, мікротопонім, ономастика, лінгвокультурологія.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Кожна власна назва як своєрідний мовний код володіє величезним лінгвокультурологічним потенціалом. Сьогодні в центрі наукової парадигми стоїть людина – її «дух, наука, думка, воля». Як стверджував ще В. фон Гумбольдт, мова та духовні сили людини розвиваються не окремо одне від одного й не послідовно, а формують собою монолітну інтелектуальну цілісність. Народ створює свою мову як знаряддя людської діяльності, дозволяючи їй вільно вийти зі своїх глибин, і при цьому шукає та знаходить щось абсолютно реальне, щось нове і вище; а досягаючи його на шляхах поетичної творчості і філософських передбачень, здійснює зворотний вплив на свою мову [Цит. за: 7, 6]. Людина називає себе («Я – син народа, що вгору йде...»), називає іншу людину («и нарекоша имя ему в крещеньи *Андреянь*, а княжее *Святославъ*»), іменує свою осаду («а Шек сидів на горі, яка нині зветься *Щековицею*»), свою воду («*Дунаю-Дунаю*, чому смутен течеш?»), свою зірку («Я для неї зірву *Оріон* золотий»).

І в тій номінації – не лише слово, але й дух, бо «споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було – Бог» [11, 231].

Формулювання мети й завдань. *Мета* статті – в ономастичному й лінгвокультурологічному аспектах розглянути власні назви, пов'язані з постаттю Івана Франка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Онімний простір і Франкової творчості, і Франкового життя був об'єктом вивчення багатьох учених, зокрема: Л. Белея, Г. Бучко, Д. Бучка, Я. Закревської, Н. Колесник, Т. Наумової, Л. Полюги, О. Сколоздри, Н. Сокіл, О. Стрижака, З. Франко та ін. Власні назви цікавили і самого письменника. Праця «Причинки до української ономастики» – це, по суті, фундамент, на якому згодом вибудовано велику галузь мовознавчої науки – антропоніміку; найвідоміша Франкова ономастична метафора «Борислав сміється» закодувала в собі ойконім *Борислав*, а в «Квестіонарі до збирання місцевих переказів» учений писав: «У нашім краю нема такого села і такого кута, ліса, болота, озера чи потока, щоб з ним не в'язалася якась назва і якесь толкованє тої назви. Зібрання і списання тих локальних місцевих назв і їх народних толковань може кинути багато світла і на розвій нашої народної душі та психології, і на минувшину поодиноких сіл та місцевостей» (Фр./Гн., 1).

Виклад основного матеріалу дослідження. «Імена і прозвища, якими відрізняються люди між собою, здавна признані немаловажним матеріалом як для філолога для пізнання самої структури язика, так і для історика та етнолога, – так розпочинає Іван Франко свої «Причинки...», – а далі ніби дорікає читачеві, цитуючи Альберта Гайнца, – <...> чоловік у своїм ім'ю має такого товариша на все життя <...>, якого значення дуже часто не знає» (Фр. т. 36, 391). Долаючи неймовірно складний шлях, що випав на долю творця нашої культури кінця XIX – початку XX ст., і виконуючи при цьому титанічну працю, яка була під силу лише генієві, Іван Франко послідовно працював над виконанням програми європеїзації української культури й науки. Щоб якось ліквідувати ту прірву, що існувала того часу між Україною і світом, він буквально інформативно насичував національну культуру новими ідеями, напрямками, моделями [2, 85–86]. Ономастика,

фундамент якої вчений заклав 1906 року, в Україні почала успішно розвиватися тільки від середини ХХ ст. Сьогодні щораз більшої популярності набувають ономастичні дослідження, здійснювані в тісній взаємодії з етнокulturологією, етнопсихологією, когнітивістикою, еколінгвістикою тощо. Розглянемо знакові антропоніми (прізвища, імена) та топоніми (ойконіми, мікротопоніми, гідроніми, ороніми) Франкового краю і в ономастичному, і в лінгвокультурологічному аспектах.

Прізвища. Питання етимології власного прізвища Іван Франко у своїх працях не торкався. Одні дослідники припускають, що родина Франка по батькові походила від зукраїнізованих німецьких колоністів [6, 51] (наводять при цьому уривок із листа до Уляни Кравченко: «У мені (так само, як і в Вас) є кавалочок німця, а Ви знаєте, що як німець хоче щось вияснити, то зараз мусить статися незрозумілим» (Фр. т. 48, 372), інші категорично заперечують таке припущення і доводять виключно українське його походження [4].

Хай там як, але в основі прізвища *Франко* лежить етнонім (етнохоронім) *франк*. *Франки* (лат. *Franci*, франц. *Francs*, нім. *Franken*) – західногерманські племена (хамави, бруктери, усибети, тенктери, сугамбри та ін.), об'єднані в племінний союз, уперше згаданий у римських джерелах із середини III ст.; «група західногерманських племен»; «запозичення з французької мови; фр. *franc* ‘франк, представник племені франків’, пов’язане з фр. ст. *franc* ‘вільний’ і далі через слат. *Francus* ‘франк’ з двн. *Franko*, дангл. *Franca* «тс.»; назва Франції – *France* первісно означала ‘країна франків’ (ЕСУМ, VI, 127). Отже, етнонім *франк* дав назву хороніму *Франція*; його сліди збережені в багатьох ойконімах: у назвах міст *Франкенхаузен*, *Франкентполь*, *Франкфурт-на-Майні*, *Франкфурт-на-Одері*. Прізвище *Franck / Frank / Франко* носило багато відомих особистостей, як-от: німецький філософ-містик, богослов Себастьян *Франк*, французький композитор й органіст Сезар *Франк*, німецько-американський фізик Джеймс *Франк*, австрійський і шведський архітектор Йозеф *Франк* та багато інших. Така власна особова назва зафіксована в документах Галичини XV–XVIII ст. Прізвище *Франко*, яке зараз

має в Нагуєвичах до 40 носіїв, за даними Йосифінської та Францисканської метрик, тут засвідченим не було, але побутувало в чотирьох селах Галицької частини Бойківщини (35 носіїв), включаючи й Озимину Самбірського повіту, звідки, за відомостями сина Івана Франка – Тараса, Франки переселилися; побутувало таке прізвище й на Буковині, Закарпатті, Опіллі, Західному Поділлі [1, 160]. Зважаючи на те, що *Franko* по-італійському означає ‘відверто, широко, сердечно’; ‘безплатно, тобто вільно’, О. Стрижак відносить прізвище *Франко* «до групи прізвищ вільнолюбносемантичного наповнення», що прийшли до нас з ідеєю волі, відвертості, щирості й сердечності з романського світу, але політико-географічно – через світ австро-германський» [14, 227]. Дуже вдала, як на наш погляд, лінгвокультурема – «прізвище вільнолюбносемантичного наповнення» (пор. *Тарас* – ‘ім’я бунтарськосемантичного наповнення’).

Ще один антропонім Франкового світу – *Кульчицькі*. Мати Івана Франка, українська шляхтянка Марія Кульчицька, народилася в сусідньому з Нагуєвичами селі Ясениця-Сільна. Прізвище *Кульчицька* дісталось їй від спадкоємців давнього шляхетського роду із села Кульчиці на Самбірщині. У таких селах, як Явора, Ільник, Турка, Бачина, Сілець, Гординя, Городище, Лука, Велика Білина, Бережниця, Блажів, Ясениця, Кропивник, Монастирець, Кульчиці, Комарники, Терло, Крушельниця, Топільниця, Ортиничі, Корчин, вели власні господарства селяни, які здавна гордились своїм княжо-боярським і лицарсько-шляхетським родовим походженням [3, 83]. Франко зберіг найтепліші спогади не лише про матір, але й про брата матері, Павла *Кульчицького*, шляхтича «загонового», який за 10 днів навчив малого Івана читати по-українськи.

Імена. Найстаршого з дітей Марії *Кульчицької* та Якова *Франка* названо *Іваном*, очевидно, на честь діда по батьковій лінії. Звичай давати дитині дідове ім’я був у Галичині, а особливо на Бойківщині, частим і дуже почесним. Окремі дослідники стверджують, що Франко народився не 27, а 25 серпня – «на серпневого *Івана*», про що говорив своєму шкільному товаришеві Карлові Бандрівському. 27 серпня його хрещено і саме дату хрещення

записано як дату народження [6, 57]. У дитинстві, десь до п'ятирічного віку, Франка іменували (особливо мати) *Мироном*. Потім це ім'я не раз з'являтиметься у творах письменника («Малий Мирон», «Під оборогом», «Оловець», «Schunschreiben», «Грицева шкільна наука», «Борис Граб», «Отець-гуморист», «Пирogi з черницями», «Гава») та поміж багатьма його псевдонімами (*Мирон*, *Мирон Сторож*, *Мирон Ковалишин* та ін.). Однак *Мироном* Франка не хрестили, правдоподібним є інший родинний переказ: *Івана* в побуті називали *Мироном*, щоб уберегти від смерті в ранньому віці. Перша дружина Якова Франка та його дочка – єдина дитина від першого шлюбу – померли. І коли в досить пізньому віці в нього народився первісток-син, батько дуже боявся його втратити. Тож сім'я вдалася до поширеного в християн звичаю – спроби «ошукати смерть»: сина називали вдома інакше, ніж записано в церковній метриці, вірячи, що смерть, коли прийде забирати дитя, не зможе його знайти [6, 59].

Ім'я *Іван*, д.євр. *Yōschānān*, *Yəhōschānān* – ‘Ягве (Бог) змилосердився’, ‘Ягве (Бог) помилював’ (буквально: Божа благодать; дар богів) (ВІЛ, 61) – найпопулярніше чоловіче ім'я в минулому, до того ж не тільки в Галичині. На теренах України І. Трійняк нарахував 342 розмовні варіанти цього імені (Тр., 143–145). Франка в дитинстві звали *Івасем*, *Іваськом*, *Іванком*, *Ясем*. За даними Францисканської (1819–1820) метрики, у Нагуєвичах на початку ХІХ ст. активно функціонувало трохи більше десяти імен в офіційному, усіченому чи усічено-суфіксальному варіантах: *Сень* (5 фіксацій), *Гнат* (5), *Косць* (6), *Нікола* / *Ніколай* (8), *Яць* / *Яцко* (9), *Петро* (9), *Юрко* (10), *Олекса* / *Лесь* (12), *Андрусь* (12), *Стефан* (15), *Міхал* (15), *Федь* / *Федьо* / *Федко* (21), *Василь* (24), *Гринь* / *Гриньо* (25) і найбільше – *Іван* / *Івась* (59 фіксацій) [1, 159].

У сім'ї Якова Франка та Марії Кульчицької було п'ятеро дітей. Крім Івана, народилися *Тетяна*, *Захар*, *Онуфрій*, *Юліанна*. У сім'ї Івана Франка та Ольги Хоружинської дітей було четверо: *Андрій*, *Тарас*, *Петро*, *Анна*. Сьогодні важко встановити мотиви, за якими Франки (як старші, так і молодші) іменували своїх нащадків. Припускаємо лише, що Тараса, народженого, як

і Тараса Шевченка, 9 березня, було названо на честь Великого Кобзаря.

Ойконіми / мікротопоніми. Народився Іван Франко в селі *Нагуєвичі* Самбірського округу (з 1867 р. – Дрогобицького повіту). Він першим почав збирати матеріал з історії, етнології, топографії, демонології, фольклору та етнографії свого села, опрацьовувати та залучати його до своїх літературно-публіцистичних творів [9, 10].

Франко ретельно записував легенди *Нагуєвич* та присілку *Слобода*, де стояла батьківська хата й кузня: «Поконець села *Нагуєвич* є на сугорбі з двох боків, обточеним річкою Баром, невеличкий присілок *Слобода*, або *Нове село*. Присілок сей повстав уже за австрійських часів. Давнійше на тім сугорбі стояв укріплений замок, котрий так само, як і ціле село, звався *Башево*, чи *Дашево*» [9, 78].

Р. Горак, зіставляючи між собою легенди та історичні документи, виводить ще довший ряд попередників теперішніх *Нагуєвич*: *Незнаничі* – *Сольне* (*Сільне*) – *Бишів* (*Башиів*, *Башево*) – *Грушатичі* – *Нагуєвичі* [5, 6]. Фігурує в низці досліджень і прізвище пана С. Нагуєвського, який нібито перейменував *Башево* на *Нагуєвичі*.

Документальні свідчення про теперішню назву поселення беруть початок з XV ст.: 1424 р. (SG, VI, 880); 1430 р. – *Nahnyowicze* (AGZ XI, 397); 1515 р. – *Nahoyowycze* (ŻDŻ, 140); 1565 р. – *Nahoiowicze* (ЖУР, I, 292); 1785–1788 pp. – *Nahujowice* (ЙМ, 206); 1855 р. – *Nahujowice* (Kum., 38); 1907 р. – *Nahujowice* (Sk., 175).

Отже, якщо на землі теперішніх *Нагуєвич* і справді були *Незнаничі*, *Сольне* (*Сільне*), *Бишів* (*Башиів*, *Башево*), *Грушатичі* (припускаємо, що *Грушатичі* – не реальна назва, а прототип *Нагуєвич*, художній витвір Івана Франка у повісті «Великий шум»), то це були хутори, висілки, замки, осади, що, занепадаючи, змінювали свою назву, перейменовувалися. Тож погоджуємося з думкою дослідників, які переконані, що назвою теперішнього села *Нагуєвичі* була *Нагойовичі*. У цій назві відображено патронім на *-овичі* (*Нагойовичі* – ‘рід чи піддані *Нагой*’), де *Нагой* –

відкомполитна або відапелятивна власна особова назва, реально зафіксована в давніх слов'янських іменословах [див. ще 15, 73].

Мікротопоніми Нагуєвич відбивають у собі цілісну лінгвістично-географічну історію села. Деякі з них, як-от гора *Могила*, ліс *Дубники*, ліс *Тернавка*, хребет *Діл* та ін., були записані самим Іваном Франком [9, 20–21]. 42 назви мікрооб'єктів Нагуєвич зафіксовано в праці «Дрогобиччина: свідки епох» [12]. 162 назви берегів, вирів, доріг, кутів села, криниць, лісів, орних та неорних полів, пасовищ, сінокосів, чагарників тощо ретельно зібрані відомим істориком Г. Дем'яном [8], систематизовані та науково опрацьовані в статті Н. Сокіл «Мікротопоніми Франкового села» [13]. У науковій розвідці дослідниця висновкує, що мікротопонімікон *Нагуєвич* містить у собі етнокультурні елементи, що чітко відтворюють зв'язок людини з простором, виражає всі форми людського буття [13, 104]. До здійсненого дослідження додамо, що відантропонімі мікротопоніми *Нагуєвич*, тобто такі, у яких збережено власну назву людини, яка володіла, доглядала, обробляла певний об'єкт, мотивовані церковно-християнськими іменами (ліс *Іванівська Дебра*, сінокіс *Микитичова Дебря*, криниця *На Петруньковім*) та відапелятивними власними назвами: поле *Хом'якова Дебра* (особова назва *Хом'як* (Демч., 123) + *-ов-а*); пасовище, сінокіс, потік *Шинів* (особова назва *Szys* (SSNO, V, 268) + *-ів*), горб *Чаплівська Гора* (особова назва *Чапля* + *-івськ-а*). Ці антропоніми на момент фіксації мікротопонімів могли вже перейти в розряд прізвищ, до прикладу: у 80-х роках ХХ ст. прізвище *Чапля* було найпоширенішим у Нагуєвичах (263 носії) [1, 159].

Найбільший інтерес становить мікротопонім *Востиславле* (*Остиславле*) [13] / *Гостиславле* [12]. По-перше, цю назву мотивовано прадавнім слов'янським композитним іменем *Гостиславъ* (з компонентами *Гост(и)-* 'гість', 'гостити' (Худ., 19) і *-славъ* 'слава', 'похвала', 'честь' (Худ., 21)). По-друге, навіть сучасні польові записи свідчать, що утворена вона за допомогою архаїчного суфікса **-je*: *Гостиславъ* + **-je* > *Гостиславле* (дворище, поле чи ін.). Можемо беззастережно стверджувати, що заснування дворища сягає давньоукраїнської доби, позаяк на кінець

XIII ст. суфікс **-j-e* як топонімотвірний формант перестав бути продуктивним.

Ще один мікротопонім, згусток глибокої духовності в найвищому й найчистішому її прояві, – урочище неподалік Нагуєвич, джерело, криниця, а тепер і капличка, де, за численними переказами, понад двісті років тому людям з'явилася Богоматір; «місце, де до людей приходила Мати Божа, і де вже сотні літ люди приходять до Неї» [10, 31], – *Ярина*. Походження назви – цілком прозоре: у Б. Грінченка *ярина* ‘яровий хліб, ярові посіви, ярове поле’ з покликанням на народну творчість «Ішла дівка *яриною*, – *ярина* леліє» та на П. Чубинського «Ой орав милий у *ярині*» (СУМ (Гр.), IV, 541).

Гідроніми. Мовну архаїку, зазвичай, найпоследовніше відтворено в гідронімній лексиці. Через Нагуєвичі протікає річка *Радичівка*. У її течію вливають свої води потоки та струмки *Біла Вода*, *Задній*, *Монастирський* (*Монастирний*, *Передній*), *Ріпник* (*Ріпницький*), *Солонський*, *Черемосник* (від діалектного апелятива *черемосник* / *черемошник* ‘хаші черемхи’), *Шушів*. Далі *Радичівка* пливе до Унятич уже під назвою *Збір* / *Бар* і впадає до Тисмениці Дністровської.

У назві річки *Радичівка* чітко простежується мотив номінації: антропонім *Радич* – мікротопонім (ліс) *Радичів* – гідронім *Радичівка*.

Гідронім *Збір* С. Вербич виводить від апелятива *збір* зі значенням ‘збирання, нагромадження води’ (Верб., 32), а *Бар* мотивований українським *бар* ‘мокре місце між горбами’, ‘глибокий урвистий яр’, що етимологічно споріднений із псл. **bara* ‘річка, потік’ (Верб., 9).

Невеликими водними об'єктами є вири *Бабіїв Вир* (*Бабіїв* – від особової назви *Бабій*), *Мости*, став *Ясеницький Став*.

Ороніми. «Нагуєвичі – велике село під самими Карпатами, котрі тут називаються *Ділом*» [9, 25]. *Діл* < *діл* ‘гірський хребет; вершина гори – купол гори; гора, яка розділює два села, долини; зелена гора; горб, пригірок; вододіл’. За записами, здійсненими Р. Пастухом, зафіксовано паралельну назву *Ділу* – *Сторож* [12, 302], якою у Франковому «Захарі Беркуті» тухольці іменували

свій «святий камінь»: «Се був широко звісний Сторож, котрий, бачилось, пильнував входу в тухольську долину і готов був упастися на кожного, хто в ворожій цілі вдирався б до тихого, щасливого закутка» (Фр. т. 16, 33). Паралельними назвами іменується гора *Магура* (< *магура* ‘висока гора’ (СУМ (Гр.), II, 396); ‘висока окрема гора’ – *Лиса Гора* (ознака за відсутністю лісового покриву).

За іменуванням горбів назвотворчі процеси концентровано головно навколо топографічної функції: *Гора*, *Могила*; в атрибутивних словосполученнях додано ознаку за місцем розташування (*Середній Горб*), за кольором (*Червона Гора*), за відношенням до певної особи (*Чаплівська Гора*, *Війтівська Гора*). Останній із названих мікротопонімів, *Війтівська Гора*, відомий ще як *Слобода*, що має у своїй основі апелятив *слобода* (*свобода*) ‘поселення, жителі якого тимчасово звільнені від повинностей і податків’, а потім як *Франківка*, бо саме тут і народився Іван Франко – український Мойсей з печаттю волі і свободи.

Висновки. Власні назви – закодований мікротекст, експлікація якого відкриває багато важливих явищ як в ономастичному, так і в лінгвокультурологічному аспекті. «Вільнолюбосемантичне» наповнення прізвища *Франко*, шляхетське походження прізвища його матері – *Кульчицька*; ім’я, у якому збережена давня українська традиція іменувати дитину за іменем діда (дід *Івана Франка* також був *Іваном Франком*), «свободолюбосемантичне» наповнення місця його народження – *Слобода*, назва села та назви багатьох мікрооб’єктів, утворені за архаїчними топонімотвірними моделями (деривати на *-ичі*, **-је*, відапелятивні утворення тощо), – усе це дає підстави стверджувати: прадавня Бойківська земля народила і виплекала Велета духу, який, попри десятки інших своїх досягнень, став фундатором назвознавчої науки. Усвідомлюючи важливість збору, систематизації та збереження кожної власної назви, послуговуючись багатьма реальними онімами у своїх художніх, наукових, публіцистичних творах, Іван Франко високо підніс над Нагуєвицьким Ділом палкий «огонь в одежі слова».

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- Верб.** – Вербич С. О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра : етимологічний словник-довідник. Київ : ПУЛЬСАРИ, 2007. 120 с.
- ВІЛ** – Скрипник Л. Г., Дзятківська М. П. Власні імена людей. Київ : Наукова думка, 1996. 335 с.
- Демч.** – Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1988. 172 с.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 6 : У–Я / уклад. Г. П. Півторак та ін. 568 с.
- ЖУР** – Жерела до історії України-Руси. Львів, 1885–1900. Т. 1–4.
- ІМ** – Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики : Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів. Київ : Наукова думка, 1965. 354 с.
- СУМ (Гр.)** – Словарь украинского языка (Собранный редакцией журнала «Киевская старина» / редактировал с добавлением собственных материалов Б. Д. Гринченко). Киев, 1907–1909. Т. 1–4.
- Тр.** – Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ : Довіра, 2005. 509 с.
- Фр./Гн.** – Франко І., Гнатюк В. Квестіонар для збирання місцевих переказів. *Хроніка НТШ*. Львів, 1907. Вип. 4. № 32. С. 1–18.
- Фр.** – Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 1–50.
- Худ.** – Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімічні утворення). Київ : Наукова думка, 1991. 268 с.
- AGZ** – Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. Lwów, 1868–1935. Т. 1–25.
- Kum.** – Kummerer Ritter von Kammersberg Karl. Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien. Wien, 1855.
- SG** – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. Т. 1–15.
- Sk.** – Skorowidz gminny Galicyi. Wiedeń, 1907. 1023 s.
- SSNO** – Słownik staropolskich nazw osobowych / pod red. i ze wstępem W. Taszyckiego. Wrocław etc., 1965–1985. Т. 1–7.
- ЗДЗ.** – Зródła dziejowe. Т. XVIII. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Cz. I. Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. Warszawa: Skład główny u Gerberta I Wolfa, 1902. 252 s.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Г., Бучко Д. Історична та сучасна українська ономастика. Вибрані праці. Чернівці : Букрек, 2013. 456 с.
2. Бучко Д., Іван Франко – основоположник української антропоніміки. *Іван Франко : дух, наука, думка, воля* : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 ве-

ресня – 1 жовтня 2006 р.). Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. Т. 2. С. 85–96.

3. Волчко-Кульчицький І. Історія села Кульчиць і роду Драго-Сасів. Дрогобич : Відродження, 1995. 392 с.

4. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Рід Якова. Львів : Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка, 2000. 232 с.

5. Горак Р. Легенди Нагуєвич. *Франкова криниця*. Трускавець, 1994. 15 с.

6. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ : Критика, 2006. 632 с.

7. Котович В. Ойконімія України як лінгвокультурний феномен : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2020. 448 с.

8. Дем'ян Г. Село Івана Франка Дрогобицького району Львівської області. Мікротопонімічний опис. 36 арк. *Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника*. Ф. 207.

9. «І знову бачу тя, село моє родинне...» (вибрані праці Івана Франка про Нагуєвичі) / упоряд., передмова і коментарі В. Галика. Дрогобич : Коло, 2007. 144 с.

10. Неопалима Ярина : фотоальбом / за ред. Б. Барадного; фотоіл. І. Фецяка. Дрогобич : Коло, 2009. 64 с.

11. Новий Завіт. Львів : Свічадо, 2006. 693 с.

12. Пастух Р., Сов'як П., Шимко І. Дрогобиччина : свідки епох. Енциклопедична книга-альбом. Дрогобич : Коло, 2012. 488 с.

13. Сокіл Н. Мікротопоніми Франкового села. *Українське літературознавство*. 2009. Вип. 72. С. 99–107.

14. Стрижак О. Франки (матеріали до «Етимологічного словника етніонімів України»). *Актуальні питання антропоніміки* / відп. ред. І. В. Єфименко. Київ, 2005. С. 218–229.

15. Федурко М., Котович В. Оними Дрогобиччини : лінгвокультурологічний аспект. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Педагогічні науки*. 2016. № 1 (303). Т. 2. С. 70–76.

LIST OF ABBREVIATIONS SOURCES

- Верб.** – Verbych, S. O. (2007). Hidronimiia baseinu Verkhnoho Dnistra: etymolohichnyi slovnyk-dovidnyk [Hydronymy of the Upper Dniester Basin: Etymological Dictionary-Reference Book]. Kyiv: PULSARY [in Ukrainian].
- ВЛЛ** – Skrypnyk, L. H., Dziatkivska, M. P. (1996). Vlasni imena liudei [Proper names of people]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Демч.** – Demchuk, M. O. (1988). Slovianski avtokhtonni osobovi vlasni imena v pobuti ukrainsiv XIV–XVIII st. [Slavic autochthonous personal names in the everyday life of Ukrainians in the 14th–18th centuries] Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

- p>
- ЕСУМ** – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language] (2012) / redkol. : O. S. Melnychuk (holov. red.) ta in. Kyiv: Naukova dumka, 6: U–Ia (uklad. H. P. Pivtorak ta in.) [in Ukrainian].
- ЖУР** – Zherela do istorii Ukrainy-Rusy [Sources on the history of Ukraine-Rus] (1885–1900). Lviv, 1–4 [in Ukrainian].
- ЙМ** – Yosyfinska (1785–1788) i Frantsyskanska (1819–1820) metryky: Pershi pozemelni kadastry Halychyny. Pokazhchyk naselenykh punktiv [Josephine (1785–1788) and Franciscan (1819–1820) metrics: The first land cadastres of Galicia. Index of settlements]. Kyiv: Naukova dumka, 1965 [in Ukrainian].
- СУМ (Гр.)** – Slovar ukrainskogo yazyika (Sobrannyiy redaktsiye zhurnala “Kievskaya starina” (1907–1909) [Dictionary of the Ukrainian Language (Compiled by the editorial staff of the journal Kievskaya Starina)] / redaktiroval s dobavleniem sobstvennykh materialov B. D. Grinchenko). Kyiv, 1–4.
- Тр.** – Triiniak, I. I. (2005). Slovnyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
- Фр./Гн.** – Franko, I., Hnatiuk, V. (1907). Kvestionar dlia zbyrannia mistsevykh perekaziv. *Khronika NTSh*, 4 (32), 1–18 [in Ukrainian].
- Фр.** – Franko, I. (1976–1986). Zibrannia tvoriv [Collected works]: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 1–50 [in Ukrainian].
- Худ.** – Khudash, M. L., Demchuk, M. O. (1991). Pokhodzhennia ukrainskykh karpatskykh i prykarpatskykh nazv naselenykh punktiv (vidantroponimni utvorennia) [The origin of Ukrainian Carpathian and Subcarpathian place names (anthroponymic formations)]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- AGZ** – Akta grodzkie i ziemskie czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie [Municipal and land records from the Polish-Lithuanian Commonwealth era from the so-called Bernardine Archives in Lviv]. Lwów, 1868–1935, 1–25 [in Polish].
- Kum.** – Kummerer Ritter von Kummersberg Karl. Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien [Kummerer Knight of Kummersberg Karl. Administrative map of the kingdoms of Galicia and Lodomeria]. Wien, 1855 [in German].
- SG** – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich [Geographical dictionary of the Kingdom of Poland and other Slavic Countries]. Warszawa, 1880–1902, 1–15 [in Polish].
- Sk.** – Skorowidz gminny Galicyi [Index of Galician municipalities]. Wiedeń, 1907 [in Polish].
- SSNO** – Słownik staropolskich nazw osobowych [Dictionary of Old Polish personal names] / pod red. i ze wstępem W. Taszyckiego. Wrocław etc., 1965–1985, 1–7 [in Polish].

- ЖДз.** – Źródła dziejowe. T. XVIII. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym [Historical sources. Vol. XVIII. Sixteenth-century Poland in geographical and statistical terms]. Cz. I. Ziemie ruskie. Ruś Czerwona. Warszawa: Skład główny u Gerberta I Wolfa, 1902 [in Polish].

REFERENCES

1. Buchko, H., Buchko, D. (2013). Istorychna ta suchasna ukrainska onomastyka. Vybrani pratsi [Historical and modern Ukrainian onomastics. Selected works]. Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].
2. Buchko, D. (2010). Ivan Franko – osnovopolozhnyk ukrainskoi antroponimiki [Ivan Franko as a founder of the Ukrainian anthroponymics]. *Ivan Franko: dukh, nauka, dumka, volia: materialy Mizhnarodnoho naukovoho konhresu, prysviachenoho 150-richchiu vid dnia narodzhennia Ivana Franka* (Lviv, 27 veresnia – 1 zhovtnia 2006 r.). Lviv: Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2, 85–96 [in Ukrainian].
3. Volchko-Kulchytskyi, I. (1995). Istoriia sela Kulchyts i rodu Drago-Sasiv [The history of the village of Kulchyts and the Drago-Sas family]. Drohobych: Vidrodzhennia [in Ukrainian].
4. Horak, R., Hnativ, Ya. (2000). Ivan Franko. Rid Yakova [Ivan Franko. The Jacob's Family]. Lviv: Lvivskyi literaturno-memorialnyi muzei Ivana Franka [in Ukrainian].
5. Horak, R. (1994). Lehendy Nahuievych. *Frankova krynytsia* [Legends of Naguyevich]. Truskavets [in Ukrainian].
6. Hrytsak, Ya. (2006). Prorok u svoii vitchyzni. Franko ta yoho spilnota (1856–1886) [A prophet in his own land. Franko and his community (1856–1886)]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
7. Kotovych, V. (2020). Oikonimiia Ukrainy yak linhvokulturnyi fenomen [Oikonymy of Ukraine as a linguistic and cultural phenomenon]: monohrafiia. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
8. Demian, H. Selo Ivana Franka Drohobytskoho raionu Lvivskoi oblasti. Mikrotoponimichniy opys. 36 ark. [The village of Ivan Franko in the Drohobych district of the Lviv region. Microtoponymic description. 36 sheets]. *Viddil rukopysiv LNB im. V. Stefanyka*. F. 207 [in Ukrainian].
9. “I zнову bachu tia, selo moie rodyne...” (vybrani pratsi Ivana Franka pro Nahuievychi) [“And once again I see you, my native village...” (selected works by Ivan Franko about Nahuyevychi)] / uporiad., peredmova i komentari V. Halyka. Drohobych: Kolo, 2007 [in Ukrainian].
10. Neopalyma Yaryna [The Unbreakable Yarina]: fotoalbom / za red. B. Baradnoho; fotoil. I. Fetsiaka. Drohobych: Kolo, 2009 [in Ukrainian].
11. Novyi Zavit (2006) [The New Testament]. Lviv: Svichado [in Ukrainian].

12. Pastukh, R., Soviak, P., Shymko, I. (2012). Drohobychchyna: sviddy epokh. Entsyklopedychna knyha-albom [Drohobych Region: Witnesses of the Ages. Encyclopedic book-album]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

13. Sokil, N. (2009). Mikrotoponimy Frankovoho sela [Microtoponyms of Franko's village]. *Ukrainske literaturoznavstvo*, 72, 99–107 [in Ukrainian].

14. Stryzhak, O. (2005). Franky (materialy do "Etymolohichnoho slovnyka etnonimiv Ukrainy") [Franks (materials for the "Etymological Dictionary of Ethnonyms of Ukraine")]. *Aktualni pytannia antroponimiky / vidp. red. I. V. Yefymenko*. Kyiv, 218–229 [in Ukrainian].

15. Fedurko, M., Kotovych, V. (2016). Onimy Drohobychchyny: lnhvokulturolohichnyi aspekt [Onymia of Drohobych Region: Linguistic and Cultural Aspects]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriya: Pedahohichni nauky*, 1 (303), II, 70–76 [in Ukrainian].

Kotovych V. Ivan Franko's Small Homeland: Onomastic and Linguistic-Cultural Aspects. The article provides an explanation of onomastic, linguistic, and cultural codes, analyzing onyms from the "Nahuyevychi cycle." The purpose of this analysis is to consider the semantics and the linguistic and cultural significance of proper names associated with the figure of Ivan Franko.

Indicated that overcoming an incredibly difficult path that fell to the lot of the creator of our culture in the XIX–XX centuries, and performing with the titanic work, which was done only by a genius, Ivan Franko, consistently worked on the implementation of the program of Europeanization of Ukrainian culture and science. Somehow, to eliminate the gulf between Ukraine and the world, he enriched the national culture with new ideas, directions, and models. Onomastics, whose scientific foundation was laid in 1906 in Ukraine, began to flourish only in the middle of the 20th century. Today, more and more popular onomastic research is carried out in close collaboration with ethnocultural, ethnic psychology, cognitive science, ekolngvistyky, and more. Therefore, the article analyzes anthroponyms (such as the surname **Franco**, **Kulchytska**, and given names like **Ivan**, **Miron**, **Tatyana**, **Zahar**, **Onufry**, **Yulianna**, **Andriy**, **Taras**, **Peter**, **Anna**) and toponyms (including oykonims like **Nahuyevychi**, **Vyitivska Gora / Sloboda / Frankivka**; microtoponyms such as **Mogyla**, **Dubnyky**, **Ternavka**, **Dil**, **Ivanovo Debrya**, **Mykytychova Debrya**, **In Petrunkovim**, **Vostyslavlye / Ostyslavlye / Hostyslavle**, **Yaryna**; hydronyms like **Radychivka / Zbir / Bar**, **Bila Voda**, **Zadnyy**, **Monastirskyy**, **Ripnytskyy**, **Solonskyy**, **Cheremosnyk**, **Shyshiv**, **Babiv Vur**, **Yasenytskyy Stav Became**; and oronnymy including **Dil / Storozh / Lysa Gora**, **Mogyla**, **Serednyy Gorb**, **Chervona Gora**, **Chaplivska**

Gora) within the Franko linguistic and cultural sphere. It was demonstrated that proper names encode microtexts that explain many significant events from both onomastic and linguistic-cultural perspectives. The surname Franco, with its “Vilnolyubosemantychne” meaning, reflects the gentry origin of his mother’s surname, Kulchytska. The name preserves the ancient Ukrainian tradition of naming a child after a grandfather (grandfather Franko was also Ivan Franko). The place of his birth – Sloboda village – and many microobjects formed by archaic toponymic models (derivatives ending in *-ychi*, **-je*, illustrative formations, etc.) act as “Svobodolyubosemantychne” markers. This suggests that the ancient land Bojkivska – the birthplace and spiritual heritage of the person – despite many other merits, highlights the founder of toponymic science, who understood the importance of collecting, organizing, and preserving each proper name. Many real toponyms are celebrated in artistic, scientific, and journalistic works. They are highly esteemed, embodying a fiery passion for the ‘fire in clothes of speech’ as exemplified by Nahuyevychi Deed.

Key words: Ivan Franko, anthroponym, oykonim, hydronym, auron, microtoponym, onomastics, linguistics, and cultupal.

Статтю вперше опубліковано в:
Проблеми гуманітарних наук. Серія : Філологія :
зб. наук. праць Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка.
2016. Вип. 38. С. 75–85.

**МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ
ТВОРЕННЯ – АКТИВНИЙ ЗАСІБ ВИНИКНЕННЯ
ВТОРИННИХ СЛУЖБОВИХ СЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ
ПОВІСТІ ІВАНА ФРАНКА «ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ»)**

На матеріалі тексту повісті І. Франка «Перехресні стежки» досліджено процес постання нових слів у результаті препозиціоналізації, кон'юнкціоналізації й партикуляції як різновидів морфолого-синтаксичного способу творення. Проаналізовано особливості перехідних явищ на рівні «прислівник – службове слово (прийменник, сполучник, частка)» та окреслено чинники, які зумовлюють деривацію. Докладно схарактеризовано випадки партикуляції (переходу до класу часток), оскільки цей спосіб переходу найбільш яскраво й повно демонструє можливості процесу словотворення і є єдиним засобом постання вторинних службових слів, що не пов'язаний з тим чи тим часовим періодом.

Ключові слова: *перехід, партикуляція, прислівник, частки, омонімії відношення.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Творчий доробок велетня думки і праці, «духовного провідника нації» [8, 3], видатного письменника, літературознавця, історика, філософа, фольклориста, перекладача Івана Франка багатогранний, багатоаспектний. Але, крім усього названого, І. Франко широко відомий також своїми здобутками і в мовній царині: як своєю письменницької діяльністю, так і науковою творчістю він зробив великий внесок в утвердження й нормування української літературної мови. Учений не лише писав тодішньою літературною мовою, а й певною мірою сам її творив.

Мова – унікальний прояв людської сутності, особливий, власний тільки людині феномен. Це універсальний засіб, у якому діють спеціальні мовні закони, які забезпечують динамічність його розвитку. Лексична система найчутливіше реагує на будь-які, навіть найменші, зміни в природі та суспільстві: потреби називання

предметів, процесів, явищ, ознак, пізнаваних або створюваних людиною, зумовлюють з'яву слів, що збагачують лексику мови як кількісно, так і якісно. Крім того, виникають різні глибинні внутрішні (семантичні та лексико-граматичні) зрушення у словниковому складі мови. Зміни такого характеру засвідчені у процесі, який підкреслює гнучкість системи частин мови, – у явищі переходу слів з однієї частини мови до іншої, наслідком чого є утворення вторинних слів на базі власного мовного ресурсу.

Українська мова на межі століть істотно розширила свої функціональні можливості: вона обслуговує всі сфери життя і діяльності українського народу – економічну, політичну, культурну тощо. З розширенням функціональних можливостей мова значно поповнюється новими словами, покликаними відобразити реалії економічного, політичного та культурного життя держави. З метою збереження рівноваги всередині лексичної системи водночас інтенсивнішими стають внутрішні перетворення, одним з яких і є перехід слів з однієї частини мови до іншої.

Загалом стосовно регулярності застосування того чи того способу словотворення, то на певних етапах розвитку мови різні способи неоднаково активізуються: одні використовуються більшою, а інші – меншою мірою. Так, серед морфологічних способів творення слів в українській та й інших слов'янських мовах переважає суфіксація з найрізноманітнішими проявами (зокрема при творенні іменників та прикметників) [3, 28]. Серед неморфологічних способів, наприклад, на сучасному етапі особливо збільшується кількість слів, утворених лексико-семантичним [2, 131], або семантичним [3, 31], способом. Що ж до морфолого-синтаксичного способу як одного з різновидів неморфологічних способів словотворення, то він порівняно регулярно використовується для творення нових одиниць протягом різних етапів розвитку мови: переходи слів з одного лексико-граматичного розряду до іншого широко представлені у творах як письменників-сучасників, так і класиків української літератури.

Об'єктом нашої наукової розвідки є процес переходу слів з одного лексико-граматичного розряду до іншого в сучасній українській мові, наслідком чого є утворення т. зв. вторинних, чи по-

хідних, одиниць. Матеріалом дослідження послуговував текст повісті Івана Франка «Перехресні стежки».

Формулювання мети і завдань. *Мета* дослідження – довести, що морфолого-синтаксичний спосіб словотворення є активним та водночас єдиним засобом збагачення службових слів (прийменників, сполучників, часток) і ефективність його не зумовлена певними часовими межами.

Виклад основного матеріалу. Питання переходу слів з однієї частини мови до іншої на сьогодні повністю не з'ясоване, і в ньому залишається багато дискусійних моментів. Передусім це стосується самої назви процесу, адже крім терміна *перехід*, у лінгвістиці існують такі синоніми на визначення аналізованого процесу, як *перехідність*, *трансформація*, *транспозиція*, *конверсія*. Кожен з наведених термінів має свій відтінок значення. «*Перехід*» одночасно означає і сам процес, і сам факт переміщення слова з однієї лексико-граматичної категорії до іншої. Термін *перехідність* вказує і на потенційну здатність слів до переміщення, і на сам процес. «*Трансформація*» – це «складний процес зміни ознак слова, який веде до переміщення слова з одного морфологічного розряду до іншого в межах однієї частини мови» [6, 13]. Вид семантичного перетворення, у процесі якого «тотожні основи транспонуються в різні дистрибутивні умови, що характеризують різні частини мови, і саме дистрибуція є конститuentом нового слова», зветься *транспозицією*, а перехід, при якому слово однієї категорії набуває ознак іншої й семантика слова не зазнає будь-яких змін, названо *функціональною транспозицією* [9, 116]. І, нарешті, перехід слова з однієї частини мови до іншої визначено й так: «*Конверсія* – це вид словотворення, де словотворчим засобом слугує тільки парадигма слова» [6, 13]. Ми послуговуватимемося терміном *перехід*, оскільки він вказує не тільки на здатність слів до переміщення з однієї частини мови до іншої, але також називає сам процес і сам факт цього руху.

Перехід слів з однієї частини мови до іншої як механізм морфолого-синтаксичного (за термінологією М. Плющ та З. Сікорської), чи синтаксико-морфологічного (за визначенням О. Горпинича), способу творення неодноразово поставав центром

зацікавлені як вітчизняних лінгвістів, серед яких – І. Ковалик, В. Горпинич, М. Плющ, З. Сікорська, К. Симонова та ін., так і закордонних, з-поміж них – М. Лукін, А. Смирницький, L. Durovič, D. Buttler, L. Bauer, I. Balteiro та ін.

Термінологічна назва підкреслює ті морфолого-синтаксичні зміни, яких зазнає слово у процесі переходу: новоутворена одиниця втрачає частиномовні ознаки, притаманні їй до початку переходу, і набуває лексико-граматичних та функціональних властивостей тієї частини мови, до якої вона переходить.

Перехід здійснюється передусім між повнозначними частинами мови, що відбито у процесах субстантивації, ад'єктивації, прономіналізації, нумералізації, адвербіалізації. Проте якщо число повнозначних слів збільшується за рахунок, наприклад, засвоєння слів з інших мов, то стосовно службових слів (прийменників, сполучників, часток), позбавлених власного словотворчого апарату, перехід – це єдина можливість утворення нового слова.

До вторинних службових слів здебільшого переходять прислівники, для семантики яких характерні абстрактність, узагальненість значення, наявність елемента релятивності – здатності виражати відношення між предметами і явищами дійсності. За певних умов, якими передусім є незвичайне слововживання, зумовлене відривом прислівника від дієслова і приєднанням його до іменника, а водночас і зсув категорійно-семантичного значення ознаковості в напрямі послаблення і аж до нейтралізації його, прислівники можуть «граматикалізуватися», тобто переходити із залежного від дієслова обставинного компонента в граматичний засіб. Всі ці трансформації зумовлюють зміну співвідношення лексичного і граматичного значень у слові: перше послаблюється, друге посилюється.

Активність і регулярність саме такого переходу підтримується спільністю морфологічної природи перехідних одиниць: прислівники належать до незмінної частини мови, такими ж незмінними є і спільнозвучні службові слова. Незмінність тих і тих є однією з найважливіших їхніх спільних граматичних ознак.

Одночасне існування вихідної одиниці (тобто слова, яке здатне перейти до того чи того лексико-граматичного класу) та похід-

ної (тобто слова, яке утворилось унаслідок переходу) спричиняє явище омонімії.

У тексті повісті Івана Франка «Перехресні стежки» засвідчено різні переходи, зокрема препозиціоналізацію (перехід прислівників у прийменники), кон'юнкціоналізацію (перехід прислівників у сполучники), партикуляцію (перехід прислівників у частки), до того ж у тексті подибуємо й вихідну, і похідну одиниці, які утворюють оморфу, пор.: *Та ось гуркіт залунав десь поблизу* (прислівник), *затріщав, немов валився якийсь дерев'яний будинок...* (354) і *Навіть поблизу* (прийменник) *розпаленої печі сей упертий мороз відчіплявся від нього* [Барана – О. К.] *лише з одного боку...* (344); *Селяни знов рушили несміло наперед* (прислівник), *аж возний узяв їх за плечі...* (310) і *Євгеній зиркнув наперед* (прийменник) *себе: сосни, сосни, сосни...* (319); *Ну, а коли* (прислівник) *ж би ви думали се зробити?* (261), *Та й навіть тоді, коли* (прислівник у ролі сполучного слова) *отряс із себе ваготу сонної змори, навіть тоді важке пригноблення з його душі не уступало* (264) і *А коли* (сполучник) *у тебе нема сили волі настільки, щоб зректися всіх своїх неприємностей і розкошей <...>, то бодай не бреши і не декламуй про якісь віковічні права того «я»!* (293); – ...*Але я так мало* (прислівник) *розуміюся на тім* (432) і *Євгеній аж мало не* (частка) *підскочив* (430); *Регіна встала і пустилася іти геть* (прислівник) (353) і *Було вже геть* (частка) *з полудня, коли він* [Барана – О. К.] *дійшов до ринку* (406).

Переходи здійснюються й між самими службовими словами: сполучники переходять у частки і навпаки. Наприклад: *Сторож ходив, мов* (сполучник) *вартувий на чаті* (258) і *...нафтові ліхтарні на вулицях видно було мов* (частка) *крізь сито* (407); *...на вулиці проти заїзду появилася аж* (частка) *шість жандармів* (427) і *Євгеній не знав, що робити, і постановив, ждати спокійно, аж* (сполучник) *вона* [Регіна – О. К.] *втишиться* (401).

Щодо регулярності перехідних процесів на рівні «прислівник – службове слово», то дібраний фактичний матеріал дає змогу висновувати, що кількісно однаковими є групи вторинних прийменників і часток (тобто слів, утворених у результаті переходу прислівників відповідно до прийменників і часток). Дещо меншу

групу становлять вторинні сполучники (слова, утворені внаслідок переходу прислівників до сполучників), що зумовлено нечисленною групою слів – прислівників (порівняно з попередніми вторинними одиницями), які здатні кон'юнкціоналізуватись: до сполучників переходять головні обставинні прислівники, зокрема часу (*доки, коли, поки, тільки*), способу дії (*як, так*), міри вияву ознаки (*ледве, ледь*), а також деякі якісно-означальні (*чисто, рівно*) прислівники.

На рівні «службове слово – службове слово» переходить кількісно однакові. Стосовно якісного показника, тобто різноманітності відтінків значень, які здатні виражати похідні утворення, то абсолютно переважає група вторинних часток, яку ми і розглянемо докладніше.

Активним джерелом поповнення вторинних часток – класу слів, які виражають різні додаткові семантичні відтінки слова, словосполучення чи речення, є займенникові прислівники, які лише вказують на ту чи ту ознаку, не називаючи її, зокрема *де, куди, так, там, тоді*, а також прислівники прикметникового походження на зразок *буквально, далеко, просто, прямо, рівно*.

Найчисленнішу групу серед похідних часток – службових слів з ослабленим, своєрідним лексичним значенням, яке не збігається із загальним поняттям лексичного значення повнозначних слів, оскільки не базується на реально-предметній співвіднесеності, але збігається з граматичними, логічними чи експресивно-стилістичними функціями [5, 212], – становлять утворення відзайменникових прислівників зі значенням місця, напр.: *ген, геть, де, десь, куди, кудись, он, онде, ондечки, ось, осьде, осьдечки, там, отам, тут, отут*. Ці частки, утворені морфолого-синтаксичним способом, пов'язані омонімійними відношеннями з відповідними прислівниками, пор.: 1. – *Пане, бійтеся бога, їдьте геть* (прислівник)! – *шептав йому* [Євгенієві – О. К.] *Демко...* (326). 2. – *...А зібрання скличу до своєї коршми там, геть* (частка) *за містом, за рікою, за мостом, на Вигоді* (389). 3. *Вже геть* (частка) *по дев'ятій гості повставали з-за стола* (341). У першому реченні слово *геть* – прислівник, що відповідає на питання *куди?*, має значення 'далеко', 'на віддаль'. Перебуваючи у пост-

позиції до дієслова, воно виконує синтаксичну функцію обставини місця. У другому й третьому реченні слово *геть* – частка, що підсилює відповідно уточнювальну обставину місця й обставину часу. Повнозначне слово *геть* зі значенням ‘далеко’ у наведених реченнях десемантизувалось, утративши прислівникове значення; до нього не можна поставити логічне запитання; воно не є самостійним членом речення, не вступає у підрядний зв’язок з жодним повнозначним словом, входить до семантико-граматичної єдності зі словом чи сполученням слів, значення яких увиразнює, виступаючи частіше в препозиції. Це – ті характеристики, які відрізняють частку *геть* від однойменного прислівника. А отже, у другому і третьому реченнях вжито вторинну одиницю – частку, яка виникла внаслідок переходу (тобто морфолого-синтаксичним способом) з іншої частини мови – прислівника.

Аналогічно розмежовуються юстапозитні прислівник і частка *геть-геть*, що функціонують паралельно. У тексті повісті «Перехресні стежки» ми виявили лише частку *геть-геть*, яка, поза всяким сумнівом, утворилась від прислівника, напр.: ...*сосни рівним рядом потяглися аж геть-геть далеко, де обі їх лінії по обох боках дороги немов зливалися з собою* (319). У наведеному прикладі маємо поєднання двох часток – *аж* і *геть-геть*, які підсилюють обставину місця *далеко*. Щодо частиномовного статусу слова *далеко* в реченні, то це – прислівник, утворений від прикметника зі значенням ‘який знаходиться, відбувається на великій відстані’ (СУМ, II, 207). Прислівник *далеко* функціонує і зі значенням ‘віддалений великим проміжком часу’ (СУМ, II, 207), напр.: – ...*Але від слів до діл іще дуже далеко* (389). Проте слово *далеко* в іншому контексті може повністю партикулюватися, напр.: *Та ось далеко на заході заторохтів бубон, загудів бас, затягла тонесенька скрипка* (262–263). Перехід цього прислівника в частку зумовлений утратою ним самостійного лексичного значення і розташуванням його безпосередньо біля тих лексем, з якими колишні прислівники були значеннєво пов’язані, складаючи семантичну єдність і виступаючи єдиним членом речення, вираженим, за Л. Булаховським, т. зв. «складеним прикметником чи прислівником» [4, 101], напр.: ...*практика, жива дійсність*

має свої спеціальні закони, **далеко не** такі гладкі та заокруглені... (370). Особливо тісно зливається слово *далеко* зі ступеневими формами прикметників і прислівників, напр.: – ...*нам жилося далеко гірше* (382); *Меценас дивився на нього* [др. Рафаловича – О. К.] *тепер далеко ласкавішими очима, ніж учора*... (198).

Омонімну пару творять *десь*-прислівник і *десь*-частка, напр.: *Він* [Баран – О. К.] *тікав тепер щосили, немов <...> бажав сховатися **десь*** (прислівник), *бажав бути дома* (351) і *Торохтіння замовкло, а за хвилю різким гуркотом обізвалося ось тут, **десь*** (частка) *недалеко, мов за стіною* (354) або *Торговиці аж **десь*** (частка) *коло дев'ятої почали потроха заповнюватися приїжджими на ярмарок селянами* (426). У першому запропонованому прикладі слово *десь* – прислівник зі значенням 'у якому-небудь невідомому напрямку; кудись' (СУМ, II, 257). У другому і третьому «*десь*» – частка, що підсилює відповідно обставину місця та обставину часу.

Слово *куди*, уживаючись як прислівник у питальному реченні, може мати значення запитання про місце, напрям, напр.: – *Ви **куди** тепер?* – *спитав Євгеній* (196). Функціонує воно і в питально-окличних конструкціях зі значенням намагання зупинити, затримати когось, напр.: – ...*І коли ласка, то навіть прошу з собою. – **Куди**?!* (207).

Ще слово *куди* виконує роль засобу зв'язку підрядної частини з головною у різних типах складнопідрядних речень, напр.: ...*не знає, **куди** йому йти, не має сили, ані надії дійти до цілі* (321) – складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним; *Побіг* [Євгеній – О. К.] *вулицею туди, **куди** вона* [Регіна – О. К.] *могла піти, блукав очима серед юрби прохожих, – її не було* (239) – складнопідрядне з підрядним обставинним місця.

Що ж до частки, яка виникла в результаті переходу, то для неї характерне вживання з формами вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників, напр.: *Розмова, зразу ведена несмілими, притишеними голосами, робилася **куди** голоснішою* (352); *Тепер вражіння було **куди** сильніше* (241).

Частка *там* походить від однойменного займенникового прислівника, що вказує на місце, більш віддалене порівняно з ін-

шим, і семантично протиставляється прислівникові *тут*, напр.: *...по міських вулицях сеї ночі людно і шумно, тут і там проходять купки панів у футрах та теплих загортках...* (344). Частка вступає в омоніміїні відношення зі словом-джерелом, пор.: 1) – *...Я заїхав до готелю і там* (прислівник) *сиджу, поки знайду собі помешкання* (189) і 2) *На подвір'ю щось там* (частка) *робив сторож дому, високий, понурий і мовчазний чоловік...* (208). Займенниковий прислівник *там* у першому реченні називає узагальнено місце дії, про яке конкретно йдеться в попередньому контексті, – інакше кажучи, заміняє обставину ‘на нове місце’. В іншому контексті він слугує детермінантом у простому реченні, а також обов’язковим атрибутом – співвідносним словом – складнопідрядного речення займенниково-співвідносного типу, у якому названий прислівник, знаходячись у головній частині, виконує функцію обставини, а підрядна частина заповнює «своєрідну лексичну неповнозначність» співвідносного слова *там* [1, 337], напр. (відповідно): *Там, просто його* [Євгенія – О. К.] *вікна, на віддаленню яких двадцятьох метрів, за живою плотом <...>, йшла широка стежка...* (62); *Де дрова рубують, там тріски летять* (366). У мовленні прислівник *там* функціонує і зі значенням ‘туди’, напр.: – *Адвокат і лікар не вибирає собі клієнтів, але йде там, де його кличуть* (206).

У другому реченні «*там*» – частка, яка у парі з неозначеним займенником *щось* виражає невизначеність дії. «*Там*» є часткою і в реченнях з переліком певних істот, предметів, явищ, ознак, підсилюючи значення невизначеності останнього компонента однорідного ряду, вираженого неозначеними займенниками *хтось*, *щось*, *якийсь*, напр.: – *Щось там таке, але, властиво, нема про що говорити* (199).

У сполученні із займенниками *який*, *що* та прислівниками *де*, *куди*, коли частка *там* підсилює заперечення чийхось слів, напр.: – *Е, що там мені ваші писані права!* – *офукнувся граф і пустив величезний клуб диму просто в лице президентові* (342). Нерідко поєднання частки *там* з наведеними займенниками та прислівниками утворює фразеологізовані партикулярні єдності, що надають висловленню певної експресії, напр.: – *...Ну та що там!*

Дасть бог, при іншій нагоді інакше буде (206); – *Вона замовкла. Я думав, що, виговорившись, вона успокоїться. Але **де там!*** (218).

Стосовно частиномовного статусу словотвірного варіанта *отам*, то він належить до класу прислівника, напр.: *Важка тінь пізніших подій упала на ті безмежно щасливі хвилини, які переживав він* [Євгеній – О. К.] *відтепер **отам**, у тім пустім покоїку при розбитім фортеп'яні...* (243). Прислівниковість тут, серед іншого, засвідчено ще й уточнювальною конструкцією, яка розташована безпосередньо після аналізованого слова. Однак, уживаючись при прийменниково-іменниковій конструкції, що не є уточнювальною обставиною місця, «*отам*» може втрачати ознаки прислівниковості, набираючи рис частки, що виявляється у його підсилювальній функції, напр.: – ***Отам** біля річки люди знайшли окремі речі...* (417).

Морфолого-синтаксичним способом виникла частка *тут*, яка разом зі словом-джерелом утворює омонімну пару. Займенниковий прислівник місця *тут*, як і прислівник *там*, теж вказує на своєрідну фіксовану локалізацію дії або стану в просторі, уживаючись зі значенням 'у цьому місці', напр.: – *А чого пан меценат ідуть сею вулицею? Маєте **тут** діло до кого?* (189). Безсумнівну прислівниковість слова *тут* укладено наявністю в реченні уточнювальної обставини, яка стоїть відразу ж після слова *тут*, напр.: – *От **тут-то**, в салоні цьоці Зюзі, я й пізнав свою будучу жінку* (216). Крім того, слово *тут* може виступати детермінантом, що теж засвідчує належність аналізованої одиниці до класу прислівників, напр.: – ***Тут** він! **Тут** він! Ось **тут** було чути!* (350).

Слово *тут* може функціонувати і як частка, підсилюючи висловлену думку, напр.: – *Ах, пан староста жартують! Не розумієте!.. Ну, **тут** не треба великої геніальності, щоб зрозуміти* (370). До «*тут*» через утрату просторової семантики логічне запитання поставити не можна – тому жодної синтаксичної функції воно не виконує.

Подібні особливості вияву притаманні й слову *отут*, що potwierджують дані лексикографічних праць (СУМ, V, 814), а також ілюструють приклади дібраного фактичного матеріалу, напр.: – *...Адже сьогодні перед полуднем розмовляли обоє **отут***

(прислівник), у саду (288) і **Отут** (частка) за закрутом вулиці видніється моє помешкання (248).

До класу часток переходять займенникові обставинні прислівники часу *коли, саме, тільки, уже* (вже), *усе* (все), *щойно, як-раз*. До всіх цих прислівників можна поставити запитання, що відповідає їх темпоральній семантиці; вони граматично залежать від присудка чи головного члена безособового речення, прилягаючи до нього і формуючи з ним підрядне словосполучення, виступають обставиною часу – це ті основні ознаки, які характеризують лексико-граматичну природу перелічених прислівників.

Найчастіше вживаною є видільно-обмежувальна частка *тільки* (літературна *тільки*), що виникла в результаті переходу з класу відзайменникових прислівників з темпоральним значенням і спричинила розвиток омонімії, пор.: *І з уст, що тільки* (прислівник) *так і бризкали симпатією та компліментами, полилися потоки неймовірного бруду, спліток і погані* (194) і *Євгеній тільки* (частка) *на хвилю заздрів незакрите її* [Регіні – О. К.] *лице...* (241).

У першому реченні слово *тільки* – прислівник, який залежить від дієслова-присудка, відповідає на питання *коли?*, функціонує зі значенням ‘щойно’, ‘в ту хвилину’, а отже, виконує синтаксичну роль обставини часу. Прислівниковий статус має слово *тільки* і у сполучі слів *тільки що*, напр.: *Євгеній тільки що прокинувся, простягнувся, позіхнув і смакував розкіш безжурного спокою* (196). У другому запропонованому прикладі маємо вторинну частку, до якої не можна поставити логічне питання, яка не залежить від дієслова-присудка, а лише актуалізує обставину часу, поруч з якою вживається.

Частка *тільки*, що виконує видільно-обмежувальну функцію, поєднується з повнозначними словами різного частиномовного статусу, перебуваючи здебільшого в препозиції до них, а тому може актуалізувати різні синтаксеми: 1) підмет, напр.: *...тільки втома і невимовна вагота пригадує йому* [Євгенію – О. К.], *що він чоловік з тіла і кості* (262); 2) присудок або головний член односкладного речення, напр.: *Перед ним* [Євгенієм – О. К.] *тільки мелькає її бліде лице...* (290); – *Жаль тільки, що сьогодні даремний був їх* [селян – О. К.] *труд, – з уданим співчуттям*

мовив староста (428); 3) додаток, напр.: Він [Вагман – О. К.] не держав слуги, а **тільки** послугачку... (407); 4) обставину часу, напр.: **Тільки** тоді один чоловік кинувся до міста по лікаря (295); 5) обставину місця, напр.: ...**тільки** де-де просвічує до сонця водяне плесо (262); 6) обставину способу дії, напр.: ...та загалом [Баран – О. К.] силкувався якнайрідше стрічати Євгенія, **тільки** потаємно, здалека слідив ненастанно за кожним його кроком (346); 7) обставину міри і ступеня, напр.: **Тільки** помалу <...> він [Євгеній – О. К.] починав відчувати всю жорстокість і болючість сього удару... (276); 8) обставину умови, напр.: – Здається, що будемо битися. – **Тільки** в такому разі, коли пан староста повідомлять мені війну, – також жартливо відповів Євгеній (227); 9) обставину мети, напр.: Він [пан Дідич – О. К.] живе **тільки** на те, щоб для нього інші робили добре, щоб йому служили вірно (230).

Прислівник **тільки** в аналізованому творі перебуває в омонімічних відношеннях не лише з однойменною часткою, але й зі сполучником – сурядним градаційним, напр.: ...Євгеній **тільки** слідив **не тільки** за політичними справами, **але** також за красною літературою... (235), або підрядним часу, напр.: – ...**Як тільки** вернули з міста, зараз до мене (273).

Омонімну пару творять якраз-прислівник і якраз-частка, пор.: **Якраз** (прислівник) піднявся у покою якийсь шум (413) і **Якраз** (частка) в тій хвилі виглянув місяць із хмари і показав його [Барана – О. К.] очам контури високого будинку... (351) чи – ... Коли сонце сходило, то викочувалося до наших вікон **якраз** (частка) із-за вершка тої гори (394).

Прислівник **якраз** (перший приклад), маючи значення ‘у цей час’, ‘у цей момент’ і відповідаючи на запитання **коли?**, виступає обставиною. Перелічених тут і вище прислівникових ознак позбавлене слово **якраз** у другому і третьому реченнях: воно – частка, що вживається в цих (та в інших) реченнях з метою виділення, підсилення певних реалій: обставини часу та обставини місця.

Ознак партикулярності набуває і прислівник **відразу**, пор.: ... граф любив **відразу** (прислівник) виконувати свої присуди... (334) і – ...**Як** узагалі се могло вийти між вами, що ви **відразу** (частка) по шлюбi стали отак на ножі? (212).

Група вторинних часток поповнюється також за рахунок якісно-означальних прислівників, головню прикметникового походження на зразок *просто, прямо, рівно, чисто* тощо. Вони внаслідок таких же змін, яких зазнали відзайменникові прислівники, можуть переходити в частки різних розрядів, утворюючи омонімні пари.

Омонімійними відношеннями пов'язані прислівник *просто*, який, вказуючи на спосіб дії, рідше – напрям або стан, у реченні виступає обставиною способу дії, місця або, за умови набуття ознак предикативного прислівника, – головним членом безособового речення, і частка *просто*, що надає найчастіше обмежувально-видільного значення слову чи словосполученню, перебуваючи, як правило, у препозиції до нього, пор.: – *Ну, то киньте набік порівняння, а скажіть просто* (прислівник)!.. (278) чи – ...*Не буду заходити додому, а піду просто* (прислівник) (195) і ...*він* [Євгеній – О. К.] *побачив, що просто* (частка) *перед ним* <...> *сиділа чорна дама з лицем, зверненим до вікна* (276) або ...*очевидно, він* [Стальський – О. К.] *ішов сюди просто* (частка) *від фриз'єра, бо від нього пахло ще колонською водою...* (197).

Підсилювати значення окремих слів або речень – така функція розмовної відприслівникової частки *попросту*, яку можна вважати синонімом до частки *просто*, напр.: – *Схотіть, панове, зрозуміти, – мовив президент, – що я не можу попросту взяти і кинути справу під сукно* (342–343). Тут без шкоди для змісту аналізоване слово можна замінити часткою-синонімом *просто*. Від омонімного прислівника досліджувана частка відрізняється тими ж особливостями, що і частка *просто*.

Морфолого-синтаксичним способом утворені частки *мало, майже, надто, троха* (літературна *трохи*). Часто вживаною в повісті «Пережесні стежки» є кількісно-означальна частка *мало не* (що), яку представлено паралельно зі словом-джерелом – прислівником (тільки без «не»), пор.: ...*Він* [бурмістр – О. К.] <...> *підпустив шпильку жидам і інтелігенції, що* <...> *їх явилось тут так мало* (прислівник) (432) і *Бідний чоловік мало не* (частка) *плакав, одержавши такий несподіваний аванс...* (308), – ...*У її* [пані – О. К.] *салонах бували і пан президент, і мій совітник, і мало що* (частка) *не всі урядники-кавалери з суду...* (215). Якщо

слово *мало* має значення міри вияву ознаки, вступає в підрядний зв'язок з дієсловом або предикативним прислівником, виконуючи роль обставини, до якої можна поставити логічне запитання, – то воно є прислівником (перший приклад). Однозвучні слова у другому і третьому реченні мають зовсім інше значення: неповною мірою виявляють ознаки, факти, явища, кількісні, просторові та часові межі. Тяжіють вони переважно до іменної частини мови, формуючи з нею один член речення, і завжди розміщені перед словом, значення якого виразняють.

Синонімом до частки *мало не* є частка *троха не*, яку слід відрізнати від омонімного прислівника-етимона, пор.: *Він [Євгеній – О. К.] троха (прислівник) познайомився вже з сею панею (241) і Він [Євгеній – О. К.] уміє троха чи (частка) не більше від неї [пані – О. К.] самої (243).*

У наведених прикладах принципи розмежування омослів такі самі, як і в попередніх прикладах. Крім того, якщо у партикулярній сполуці *трохи чи* з'являється інтерпозиційна частка *не*, то така єдність у цілому має значення припущення, ймовірного здогаду – 'мабуть'.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, доходимо висновку, що з'ява нових службових слів загалом і часток зокрема – це закономірний, не закріплений за певним часовим відтинком процес у мові, який зумовлюється внутрішніми глибинними змінами. Зазначені перетворення, що супроводжуються втратою старої якості і нагромадженням нової, є необхідними атрибутами морфолого-синтаксичного способу словотворення. З огляду на предмет дослідження похідні, або вторинні, службові слова виникли внаслідок десемантизації прислівника та втрати ним граматичних ознак і поступовим перетворенням його у морфемно нечленовані, позбавлені самостійного вживання неповнозначні слова, які виконують у мові роль сполучувально-зв'язкових чи стилістично-виражальних засобів. Тексти прозових творів класика української літератури Івана Франка, зокрема повісті «Перехресні стежки», – неповторне, неоціненне джерело різних мовних засобів, одним з яких і є творення нових слів на базі власного мовного ресурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 367 с.
2. Горпинич В. Сучасна українська літературна мова : Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ : Вища школа, 1999. 207 с.
3. Ковалик І. Дериватологія як самостійна лінгвістична дисципліна. *Словотвір сучасної української літературної мови* / за ред. М. Жовтобрюха. Київ : Наукова думка, 1979. С. 5–56.
4. Курс сучасної української літературної мови / за заг. ред. Л. Булаховського. Київ : Радянська школа, 1951. 519 с.
5. Кушлик О. П. Своєрідність лексико-граматичної природи часток. *Українська мова і література : історія, сучасний стан, перспективи розвитку* : науковий щорічник. Тернопіль, 1999. С. 211–214.
6. Кушлик О. П. Омонімія незмінних класів слів : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Дрогобич, 2000. 233 с.
7. Усе для школи. Українська література. 10 клас. Київ, 2001. Вип. 9. 64 с.
8. Bally Ch. Linguistique Générale et linguistique française. 2e éd. entièrement refondue. Berne, Switzerland : A. Francke S. A., 1944. 449 p.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

СУМ – Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Перехресні стежки. *Франко І. Твори в двадцяти томах*. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1951. Т. VII. С. 185–443.

REFERENCES

1. Vykhovanets, I. (1993). Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
2. Horpynych, V. (1999). Suchasna ukrainska literaturna mova: Morfemika. Slovotvir. Morfonolohiia [Modern Ukrainian Literary Language: Morphology. Word Formation. Morphophonology]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
3. Kovalyk, I. (1979). Deryvatolohiia yak samostiina linhvistychna dysyplina [Derivatology as an independent linguistic subject]. *Slovotvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* / za red. M. Zhovtobriukha. Kyiv: Naukova dumka, 5–56 [in Ukrainian].
4. Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Course in Modern Ukrainian Literary Language] (1951) / za zah. red. L. Bulakhovskoho. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
5. Kushlyk, O. P. (1999). Svoieridnist leksyko-hramatychnoi pryrody chastok [The peculiarity of the part-of-speech nature of particles]. *Ukrainska mova i literatura: istoriia, suchasnyi stan, perspektyvy rozvytku: naukovyi shchorichnyk*. Ternopil, 211–214 [in Ukrainian].

6. Kushlyk, O. P. (2000). Omonimiia nezminnykh klasiv sliv [Homonymy of unchanging parts of speech]. (Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk). Drohobych [in Ukrainian].
7. Use dlia shkoly. Ukrainska literatura. 10 klas (2001). Kyiv, 9 [in Ukrainian].
8. Bally, Ch. (1944). Linguistique Générale et linguistique française [General linguistics and French linguistics] (2e éd. entièrement refondue). Berne, Switzerland: A. Francke S. A. [in French].

DICTIONARIES

СУМ – Slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980) [Dictionary of Ukrainian language]: v 11 t. Kyiv: Naukova dumka, 1–11 [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. (1951). Perekhresni stezhky [Crossroads]. *Franko, I. Tvory v dvadtsiaty tomakh*. Kyiv: Derzhavne vyd-vo khudozhnoi literatury, 7, 185–443 [in Ukrainian].

Kushlyk O. Morphological-syntactic method of formation as an active means of creating secondary functional words (based on Ivan Franko's novel "Perekhresni stezhky"). The formation of new words by morphologo-syntactical way, as one of the non-morphological ways, has been studied on the material of I. Franko's "Perekhresni stezhky". The author analyses transitional phenomena on the level of "adverb – minor parts of speech (preposition, conjunction, particle)", highlighting prepositionalization, conjunctionalization, and particulation, and determines the factors that cause derivation. The main emphasis has been laid on particulation (transition to particles) since this method of transition demonstrates the possibilities of the word-building process, which is the only means of forming secondary form-words that are not tied to a specific period. The texts of prose works by I. Franko testify vividly to this fact.

Key words: transition, particularization, adverb, particles, homonymous relations.

*Статтю вперше опубліковано в:
Франкознавчі студії : зб. наук. праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка.
Дрогобич : Коло, 2007. Вип. 4. С. 733–744.*

АКЦЕНТНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЕСЛІВ ТРЕТЬОГО СТРУКТУРНОГО КЛАСУ ІЗ СУФІКСОМ -А- (-Я-) У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ІВАНА ФРАНКА

У статті проаналізовано акцентуаційні особливості суфіксальних та префіксально-суфіксальних дієслів третього структурного класу (з тематичним суфіксом -а- (-я-) у поезії Івана Франка, які представлені чотирма акцентними типами: кореневим, суфіксальним, суфіксально-кореневим та суфіксально-флексійним.

Ключові слова: *наголошування, акцентний тип, акцентна норма, варіантний наголос, дієслова.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Одним із засобів українського віршування виступає наголос, бо він є елементом ритмічної організації вірша, виконує важливу роль у формуванні ритмомелодики, стилістичної довершеності. Поетичне мовлення має свою специфіку, позаяк у ньому зберігаються загальні тенденції літературної мови та відображено індивідуальні риси поетично-мовленнєвої практики письменника. Показовою у плані акцентуаційного дослідження є поезія Івана Франка, про яку сам письменник говорить так: «...у своїй конечній цілі поезія сходиться з молитвою, підносить душу над буденну дійсність, робить нас іншим чоловіком, ліпшим, ніж звичайно, побільшує в серці запас доброго чуття, любові і замилювання до правди» [11, 424].

Франкознавство має значні здобутки, проте питання, пов'язані з окресленням мовностилістичних особливостей поетичних текстів, не повністю ще з'ясовані. Акцентний розвиток слів та їхніх граматичних форм, представлений у поетичному мовленні Івана Франка, є важливим джерелом дослідження системи наголосу сучасної української літературної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні закони й тенденції наголошення слів у сучасній українській літературній

мові визначені в працях В. Складенка та В. Винницького. Акцентну характеристику слів на матеріалі поетичного мовлення з'ясували В. Винницький, Р. Міджин, А. Зинякова, Т. Оніщук, О. Рязанова, М. Сачко, Л. Легка. Мовностилістичні особливості творів Івана Франка, зокрема наголошування, є недостатньо дослідженими. Питання наголошування дієслів були предметом дослідження таких українських лінгвістів, як: І. Огієнко, Л. Булаховський, В. Складенко, З. Веселовська, В. Винницький, В. Задорожний, В. Русанівський, К. Іваночко, Г. Кобирипка, О. Пономаренко.

Поетичні твори Івана Франка становлять багатий і цікавий матеріал для студіювання, бо в них значною мірою репрезентоване і літературне, і діалектне наголошування лексем.

Формулювання мети й завдань. *Мета* дослідження – проаналізувати особливості акцентуації дієслів III структурного класу із суфіксами *-а-* (*-я-*) у поезії Івана Франка.

Матеріал для дослідження вибрано із поетичних текстів творів Івана Франка, наголоси визначено за ритмічною будовою. Акцентні типи позначено великими літерами наголошених морфем – кореневий (К), суфіксальний (С), флексійний (Ф). Акцентуаційний аналіз здійснено на основі структурного поділу дієслівних основ, поданого В. Винницьким [3, 312–389].

Виклад основного матеріалу. З префіксальним акцентуванням, відповідно до **акцентного типу II**, у поезії Івана Франка функціонує невелика кількість префіксально-суфіксальних дієслів доконаного виду, мотивованих суфіксальними (безпрефіксними) дієсловами із суфіксом *-а-* (*-я-*): *відати, відужати, відержати, візнати, віпрямити*, напр.: *Не вмів її, зламано волев вітця, / Знов віпрямить, духу нового / Додати. Одно лиш зумів – долучить / Нове ще ярмо до старого* (I, 234); *віслухати, вісьорбати, віслати, віссати, вістаратися*, напр.: *...Лиш Митро Політа додав ще від себе, / Що в уряді вістаратися треба...* (III, 230).

У поезії засвідчено дієслова, які належать до різних акцентних типів, і в них наголос виконує форморозрізнявальну функцію, наприклад: *вікликати – виклика́ти*, напр.: *Ті слова його [Коріолана – Л. Л.] крилаті / Бурний вікликали́ стан* (VII, 453) – *Так удар кресала іскру / виклика́є із креміня...* (III, 66).

Кореневе наголошування дієслів із суфіксом -а- (-я-). Акцентний тип *К* поширений в українській мові. Він характеризується нерухомим кореневим наголосом в особових формах однини і множини. До цього типу належить низка дієслів як суфіксальних, так і префіксально-суфіксальних з інфінітивною основою на -а- (-я-): частина трискладових і деякі чотирискладові дієслова, що мають суфікси -аю- (-яю-), -ає- (-яє-) в основі теперішнього часу. У поезії Івана Франка засвідчені такі вербативи кореневого акцентного типу: *балáкати, бі́гати, бі́льшати, блі́мати, блі́ска-ти*, напр.: *Не грíмають мушкети, / Не блі́скають шаблі* (ІІІ, 327); *брíзкати, бря́зкати*, напр.: *...чути співи голосні, бря́зкають чарки блискучі* (ІІІ, 42); *бу́хати*, напр.: *І, мов пожежа, бу́хав гнів, / З їх рухів, і очей, і слів* (ІІ, 56); *ві́яти, розві́ятись, зві́ятись*, напр.: *Коли в тій бурі зві́ялись атомів міриади, / <...>, – Ще не було його* (ІІІ, 189); *гра́тися, грíмати, грю́кати, загрю́кати, дві́гати*, напр.: *...Розплині́ться росов, / Щоб, неначе хрест тяженький, – / Вас не дві́гав я з собов* (ІІ, 291). У «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка, а також у «Малорусько-німецькому словарі» дієслово *двигати* подане з варіантним наголосом – кореневим і суфіксальним (СУМ (Гр.), І, 361; Жел., 173), тоді як «Українська літературна вимова і наголос» реєструє названу лексему з кореневим наголосом – *дві́гати* (УЛІВН, 150). «Словник наголосів» М. Погрібного, «Орфографічний словник української мови», «Складні випадки наголошування» цієї лексеми не фіксують.

До акцентного типу *К*, крім уже названих дієслів, належать також: *ді́хати*, напр.: *...І пок безвладне ледве ді́ше тіло, / Працює живо мисль, іде все далі сміло* (ІІ, 299); *ді́яти, ду́жчати, дму́хати, ду́мати*, напр.: *«...Про постійне і величне ду́май тут, ду́ше моя»* (ІІІ, 60); *дря́пати, доглу́патися, зду́жати, поду́жати, зді́бати, зді́батися*, напр.: *...Повірни́ка старо́го зді́блю й дру́га...* (ІІІ, 111); *ка́пати, ка́шляти, ка́ятися, ків́кати*, напр.: *...Два орли на пальмі посівали, / Ків́кали, мов спільне щось гадали* (VІІ, 68); *кла́нятися*, напр.: *Ми кла́няє́мся Богу, що створив / І небо й землю й нас не уморив* (VІ, 142); *клі́кати, кря́яти, кря́кати, за-кря́кати*, напр.: *Ти знов літаєш надо мною галко, / І кря́чеш горя пісню монотонну...* (ІІІ, 152); *ла́тати, ла́яти*, напр.: *Блаженний*

муж, кого за теє **ла́ють** (ІІ, 140); **ма́яти**, напр.: Край шляху смокви листям **ма́ють**... (ІІІ, 362); **мі́ряти**, напр.: Сей край багатий, оком не зуймеш, / Ніхто ще там ланцем не **мі́ряв** теж (ІІ, 264); **мрі́яти**, **наді́ятися**, напр.: Тому **наді́юсь**, знов ще покличуть тебе... (VІ, 365); **незд́ужати**, **ню́хати**, **обі́дати**, **о́хати**, **па́дати**, **па́тяти**, напр.: ...Та як / Сказати правду, ліпше, ніж **па́тяти** (VІ, 478); **пла́вати**, **пла́кати**, **плю́скатися**, **по́взати**, **подо́батися**, **по́ратися**, **плі́гати**, **ра́дити**, **рі́зати**, **ру́хатися**, **сі́пати**, **всі́пати**, напр.: Даремно, пісне! Тихо будь! / Не **си́п** ще мук до мук! (ІІ, 169); **сі́пати**, **ску́бати**, **слу́хати**, **смі́кати**, **сту́кати**, **сі́яти**, напр.: ...Ти **сі́яв** би слова потіхи і принуки, / Мов теплий дощ на спраглі ниви й луки (ІІІ, 172); **сі́яти**, напр.: ...нехай там радість **сі́є**, / Най сміх лунає... (ІІІ, 169); **та́кати**, **трі́скати**, напр.: ...Знов **трі́скає** хвиля пісень, / Неначе з-під попелу разом / Язиками блимне огонь (ІІ, 122); **фу́кати**, **хлі́пати**, **хо́взатися**, напр.: Хвилі – то життя, то гріб мій, пестоці і смерть моя; / Понад власним гробом вічно **хо́взаюсь** тривожно я (І, 65); **ху́хати**, напр.: **Ху́хають** вони і шепчуть / Естетичнії форму́ли, / Крають, латають і ліплять / Світ будуций із бібули (І, 97); **цве́нькати**, напр.: ...мов та синиця **цве́нькає**, пищить, вищить (ІІІ, 29); **цвірі́нькати**, **цмо́кати**, напр.: ...Тут віт робив громадські суди, / А жид лиш **цмо́кав** залюбки (ІІ, 19); **чалáпати**, напр.: Та як вроздріб **чалáпали**, / Їх римляни пришлaпали, / Що ні сісти, ані встать (VІ, 426); **чі́слити**, **ші́рпати**, **ші́ршати**, напр.: Внизу був луг, і з нього вітер ніс / Такі розкішні пахоці, що груди / Аж **ші́ршали** і дух у тілі ріс (ІІІ, 163); **шпо́ртати**, **шту́ркати**, напр.: Мов круки, жертву отрутують, / То **шту́ркають**, то підіймають... (ІІ, 70); **цу́пати**, напр.: Лук взяв, руками пильно **цу́пав** (І, 291).

Наголошування дієслів акцентного типу С. Дієслова акцентного типу *С* характеризуються нерухомим наголосом на суфіксі основи в усіх особових формах однини й множини. Це найчисленніший акцентний тип дієслів із суфіксом *-а-* (*-я-*) в українській мові, широко репрезентований у поетичних творах Івана Франка. До нього належить низка дво-, три- і чотирискладових дієслів з інфінітивною основою на *-а-* (*-я-*) і суфіксами *-аю-* (*-яю-*), *-ає-* (*-яє-*) в основі теперішнього часу: **бажа́ти**, напр.: *Я не скін-*

чу тебе, моя убога пісне, / В котру **бажів** я серце перелить (ІІІ, 32); **балáкати**, **бгáти**, напр.: «Агій, – почнуть естетики кричати, / Ось до чого у н и х доходить штука! / Яка де в світі погань є, грязюка, / Вони давай її в сонети **бгáти**...» (І, 155); **благáти**, **блукáти**, **борикáтися**, напр.: Поки там він **борикáвся** / І з хвилями спотикався, / Аж став на сухій землі... (VІ, 435); **бу́яти**, **вага́тися**, **вбивáти**, напр.: ...**Вбивáли** мало їх, а більшу часть хапали... (VІІ, 243); **вважáти**, **вглядáти**, **вгризáтися**, **вдарáти**, **велича́ти**, **велича́тися**, напр.: Неначе правдою самою / <...> / Я **велича́вся** все тобою! (І, 86); **верта́ти**, **верста́ти**, **вигаса́ти**, **виклада́ти**, **виліза́ти**, **випуска́ти**, **вирина́ти**, напр.: «...Каміння грюк в душі мені лунає, / З душі ж луна та співом **вирина́є**» (І, 143); **виробля́ти**, напр.: «...Таке-то **виробля́ють** кожний день, / Не мучені ніким, самі собі / Мук додають, не митви, але битви» (VІ, 16); **вироста́ти**, **виряджа́ти**, **висихáти**, **виступáти**, **вита́ти**, напр.: Пречудний спокою, / **Вита́й** надо мною. / Святою рукою / Прогонюй мій жаль (І, 44); **виявля́ти**, **відбира́ти**, напр.: А в вас підноситься рука у бідних тих, / верети **відбира́ть** за жміньку бур'яну? (ІІІ, 27); **відклада́ти**, **відмовля́ти**, **відчиня́ти**, ^{діал.} **отвирáти**, напр.: ...І рамена сильні в безмір **отвирáє**... (ІІІ, 298); **вінча́ти**, **увінча́ти**, **віта́ти**, **завіта́ти**, **привіта́ти**, **привіта́тися**, напр.: Бо великий день **віта́єм**: / Він заблисне над сим краєм (ІІІ, 296); **вклада́ти**, напр.: Так весь свій мозок, і нерви, і серце / Й ти в свою пісню, співаче, **вклада́й** / Біль свій, і щастя, й життя їй віддай (І, 76); **влучáти**, **вмира́ти**, **воскреса́ти**, напр.: ...Літать, **вмира́ть** і **воскреса́ть**, в огні / стояти й не горіти... (І, 305); **всміха́тися**, **втіка́ти**, напр.: І враз я здеревів і стрепенувся, / Щось горло стисло, в груді сперло дух... / **Втіка́ть** бажав, та не поворохнувся... (ІІ, 135); **втіша́тися**, напр.: Вона, ся гарна квітка «сон царівни», / Котрої розцвітом **втіша́вся** я, / Котрої запах був такий чарівний, / Що й досі п'яна ним душа моя (ІІ, 135); **втина́ти**, напр.: Як добрі щепи садівник плекає? / Так, що всі зайві парості **втина́є**... (ІІ, 189); **втиха́ти**, **втрача́ти**, **гада́ти**, **глагола́ти** (дієслово вжите з авторським наголосом), напр.: ...Слухаймо, що депутати / Будуть в раді **глагола́ти**! (ІІІ, 241); **горла́ти**, напр.: ...Та люд став **горла́ти** / По ім'ю Помпея називати (VІ, 248); **гра́ти**, напр.:

...ринви **гріють**, шиби плачуть, / утиши́ться не хотять (ІІІ, 7); гукáти, гуля́ти, довба́ти, дожди́дати, докоря́ти, доторка́тися, дріма́ти, жада́ти, напр.: ...бо вона [суспільна праця – Л. Л.] одна / всіх сил, всіх дум, чуття, стремлінь людини / **жада́є**, їх вичерпує до дна (ІІІ, 16); забавля́ти, задиха́тися, зазира́ти, заїжджа́ти, замика́ти, напр.: «...Він з богом хоче воювати? / Він церков сміє **замика́ти**?..» (ІІ, 56), замишиля́ти, напр.: Почав Ігор лихо **замишиля́ти**, / Як би більшу данину дістати (VІ, 67); зами́чати, напр.: ...Болющий хрип глухий лунає. / Пан свище, мов не **заміча́є** (ІІ, 82); заріка́тися, запряга́ти, засліпля́ти, заставля́ти, напр.: Ге́й, хто на світі кращу долю має, / Як той, що плугом святу землю оре? / Святу землю в банку **заставля́є**... (І, 102); застида́тися, застила́ти, захища́ти, напр.: Давати дари, правом **захища́ти**, / Обороня́ть мечем і кріпким луком – / Се ж обов'язки головні царя (І, 309); збира́тися, ближа́тися, зверта́тися, зволіка́ти, згада́ти, згуца́тися, здира́ти, зді́ймати, зна́ти, напр.: І кождий з нас те **зна́в**, що слави нам не буде... (І, 66); зневажа́ти, зустріча́ти, кара́ти, кінча́ти, кляка́ти, кона́ти, коха́ти, напр.: Все, що я **коха́в** безмежно / і що зрадило мене, / все, що стратив, тут до мене / підняло лице сумне (ІІІ, 37–38); купа́тися, напр.: Так най же **купна́ється** нині в вині / Побіда мого народу (ІІІ, 323); лама́ти, напр.: Силу рукам дай, щоб пута **лама́ти**, / ясність думкам – в серце кривди влуча́ть (І, 28); лунáти, напр.: І пісня **лунáє** / Від краю до краю: / Тут пана немає, / Немає й рабів! (І, 45).

Наголос виступає смислорозрізнявачем семантики дієслів *лупати* – *лупáти*. З наголосом на корені має значення ‘кліпати’, а на суфіксі – ‘колоти’, ‘відколювати’, пор.: *А він сидить собі, очима лупа*, / *Зітхне, то нігті обгризатъ приймесь...* (І, 454) – «*Лупáйте* сю скалу! Нехай ні жар, ні холод / Не спинить вас!..» (І, 66).

Значення ‘колоти’, ‘відколювати’ виражає й дієслово *лупáти*ся, напр.: *І стогне, і приска, й клекоче вода, / Лупáється берег і в воду спада!* (ІІІ, 311).

З кореневим наголошенням -а- (-я-) засвідчено також дієслова: *лиша́ти, ляка́тися, манджа́ти*, напр.: *Була десята. Люд по вулицях глотився, / До своїх діл давно усяк уже манджа́в* (ІІІ, 329);

махати, минати, моргати, набирати, напр.: *І хоч мовчали, меч острили, / В молитві **набирали** сили* (ІІІ, 301); називати, нападати, наповняти, нарікати, наряджати, оберігати, обіймати, напр.: ...Безмір **обійма́й** душею... (ІІІ, 181); обіцяти, приобіцяти, облегишати, напр.: *Всякий довів і всякі обмінні торги / Крайового й чужого добра **облегишають*** (VІ, 385); одягатися, оглядатися, озиратися, оминати, осідлати, оповідати, повідати, напр.: *Отам йому [Енеєві – Л. Л.] будущину віщун **повіда́є***... (VІ, 370); палати, пам'ятати, пеняти, напр.: *Раз якось на нього за щось я **пеня́в**, / А він в руках шкіру воловую мняв*... (VІ, 162); питати, пишатися, пізнати, поважати, позирати, плекати, напр.: ...Сій радости, **плека́й** любовні мрії... (ІІІ, 169); помічати, потурати, починати, проклинати, прощати, прощатися, напр.: «Всім **проща́й** – і прощення доступиш...» (ІІІ, 196); пручатися, пускати, пхати, напр.: «...Люблю я свій язик, та хто 'го «коверкає», / Де можна, там якісь провінц'ялізми **пха́є**...» (ІІІ, 304); рівняти, напр.: *Борітеся! Терпіть! По всій землі, / **Рівня́йте** стежку правді!*... (І, 58); ридати, напр.: *Сила родиться й завзяття / Не **рида́ть**, а добувати*... (І, 24); рубати, світати, напр.: *Встань, о глянь, вже ніч минає! / Встань, о глянь, вже день **світа́є*** (ІІІ, 296); складати, спасати, сподіватися, напр.: *Та через зв'язок з ним **сподіва́вся** / Він відзискати давню власть свою* (VІ, 271); сповіщати, напр.: «...Послухайте, що я вас **сповіща́ю**! / І не питайте ви мене: хто я? (І, 322); споминати, напр.: ...То все щиро, а не здуру / Ім'я божє **спомина́в**... (І, 403); справляти, напр.: ...Дрогобич бал **справля́є** (ІІІ, 248); спіткати (у значенні 'трапитися'), напр.: ...А напереді смерть усіх **спітка́є** (ІІІ, 169); старатися, страждати, стинати, стискати, стріляти, напр.: *Гарна дівчино, пахучая квітко! / Оком і словом **стріля́єш** ти мітко!* (І, 94); стрічати, напр.: *В житті, мов на шляху, лиць сотні **стріча́єш**, / Та в поспіху їх безучасно лишаєш* (І, 72); ступати, тікати, тривати, тримати, тручати, уважати, увеселяти, ударяти, удирати (у значенні 'тікати'), напр.: ...Мов сполошені ворони, / Через борозди й заго-ни / На вискоки **удира́ють** (VІ, 223); умирати, уникати, упадати, напр.: *Мов під хрестом, отсе під ним я **упада́ю**, / З батьківської руки твоєї допиваю / Затрошений пугар* (ІІ, 183); уплітати, напр.:

Сіла мовчки, не питає, / соломаху **упліта́є** (I, 132); **упомина́ти**, **усміха́тися**, **утіша́ти**, **хапа́ти**, **хита́тися**, напр.: *Та тумани **хита́ються***, / *понад селом згущаються* (III, 41); **цурáтися**, **чвала́ти**, **чекáти**, напр.: *Мільйони **чекáють** щасливої зміни*, / *Ті хмари – плідної будущини тіни...* (I, 26); **чита́ти**, **шкандиба́ти**, **шмага́ти**, **штовха́ти**, **шпурля́ти**, **шукáти**, **явля́тися**, напр.: *І світ, і люди – всі перед тобов / **Явля́тись** будуть світлим боком...* (I, 166).

Дієслова акцентного типу СК мають наголос на суфіксі основи в інфінітиві; у 1-ій особі однини теперішнього часу і в наказовому способі – на суфіксі класу основи, який виконує роль флексії, а в інших особових формах однини й множини теперішнього часу – на корені. У минулому й майбутньому часі виступає суфіксальна акцентуація. Цей тип охоплює більшість дієслів з інфінітивною основою на *-а-* (*-я-*) і суфіксами *-у-* (*-ю-*), *-е-* (*-є-*) в основі теперішнього часу: *брехáти*, напр.: *...Злотий пес на сонце **брéше*** (I, 358); *в'язáти*, напр.: *...Віз перевернеш, сніп зле зв'я́жеш* – / *Три шури спустять гайдуки* (II, 13); *казáти*, напр.: *Що вже й **казáть**, цікаві то часи!* (I, 206).

Дієслівна форма 1-ої особи однини *кажу* в поезії Івана Франка має варіантне наголошення на закінченні та на корені. Рухомість наголосу в дієсловах цього акцентного типу була відома ще в староукраїнській мові. Потім у говорах української мови по-різному наголошуються словоформи 1-ої особи однини теперішнього часу. У південно-східних діалектах закріплюється флексійне акцентування, а в південно-західних устанавлюється кореневий (парокситонний) наголос. Така диференціація починається з другої половини XVIII ст. [4, 282]. В. Винницький доводить, що «західноукраїнська дієслівна парокситонеза постійно конкурує з літературним наголошуванням. Вона має досить широкий арсенал, виходить за межі південно-західного регіону, стабільна у народнорозмовному мовленні, не уніфікується з літературним акцентуванням і постійно пробиває дорогу до літературного вжитку. Тому з погляду сучасної норми рекомендованим, звичайно, слід вважати флексійне наголошування дієслівних форм цього типу (*кажу́, пишу́, роблю́* тощо), а як можливе (розмовне) – парокситонне акцентування: *ка́жу, пі́шу, ро́блю* тощо. І такі акцентні

варіанти варто було б засвідчувати в найновіших українських словниках» [3, 383].

Ознаки акцентного типу *СК* виявляють і дієслова: *клепа́ти*, *креса́ти*, *лизáти*, *ора́ти*, напр.: *Сумує німо він, з тужливим співом **óre** / Те поле...* (I, 60); *позволя́ти*, напр.: «...**Позво́ль** же нам *пограбува́ть його*» (VI, 132); *свиста́ти*, *скака́ти*, *стогна́ти*, *чеса́ти*, *топта́ти*, напр.: *...Я був би показав ділами своїми, / Якого мужа в мні вони ногами **то́пчуть*** (VII, 326); *шепта́ти*, напр.: *Лиш думка **ше́пче** стиха...* (III, 8); *щебета́ти*, напр.: *Ще **щебе́че** у садочку соловій / Пісню любую весноньці молодій...* (I, 30).

До акцентного типу *СК* належать також дієслова з інфінітивною основою на *-а-* (*-я-*) і суфіксами *-у-* (*-ю-*), *-е-* (*-є-*) в основі теперішнього часу, у яких перед *-а-* виступають суфікси *-от-*, *-т-*: *буркота́ти*, *воркота́ти*, *регота́ти*, *зарегота́тися*, *затріпота́ти*, *фуркота́ти*, напр.: *Як птахи з гнізд сполохані **фурко́чуть**, / Так з стрільб їх кулі грають олов'яні* (I, 79); *цвіркота́ти*, напр.: *Вже й ластівка про працю крізь **цвірко́че*** (III, 330); *хлюпота́ти*, напр.: *...а внизу тут б'єсь [море – Л. Л.] о скали, / і **хлюпо́четься**, й реве...* (III, 59).

Обсяг дієслів **акцентного тип СФ** у поетичному мовленні Івана Франка порівняно не значний. Особливістю цього типу є наголос на суфіксі основи в інфінітиві, минулому й майбутньому часі і на флексії (суфіксі класу основи) – у теперішньому часі дійсного способу і в наказовому способі. До цього акцентного типу належать переважно дієслова з односкладовою інфінітивною основою на *-а-* і суфіксами *-у-* (*-ю-*), *-е-* (*-є-*) в основі теперішнього часу: *бра́ти*, *бра́тися*, *взя́ти*, *гна́тися*, *дра́ти*, напр.: *...Готові з друга, брата шкуру **дра́ти**...* (I, 161); *зидра́ти*, напр.: «*Жа́ден урядник у державі / Не сме́ римлянина брати <...>, Ні грошову пеню **зидра́ти**...*» (VII, 209); *жа́ти*, напр.: *Прийде́сь нову зробити перекову: / Патріотичний меч перекувати / На плуг – обліг будучини орати, / На серп, щоб жито **жа́ть**, життя основу* (I, 150); *жда́ти*, напр.: *...До весни ще довго **жда́ти**...* (I, 126); *зва́ти*, напр.: *...Міліони **зве** з собою...* (I, 22); *зва́тися*, напр.: *Гей, хто на світі крацу долю має, / Як той, хто щирим патріотом **зве́тсья**...* (I, 102); *мета́ти*, *мета́тися*, напр.: *Я **мечу́сь**, мов*

божсвільна... (I, 221); мча́ти, почáти, зача́ти, рва́тися, сла́ти, напр.: ...А до римлян **иллють** посланців... (VII, 176).

До цього типу належать усі дієслова з кількаскладовою інфінітивною основою на -а- та суфіксами -у- (-а-/-и-) в основі теперішнього часу: блища́ти, напр.: ...В ній [криниці – Л. Л.], мов в свічаді, личко місяця **блищить**... (I, 143); бряжча́ти, напр.: ...а з рук тих / Невольничі пута **бряжчать**!.. (II, 286); бурча́ти, напр.: **Бурчать** черева голодні... (VII, 419); верещáти, ричáти, пища́ти, держáти, напр.: Аби ж у всім краю порядок **держáти**, / Почав своїм мужам міста роздавати... (VI, 29). Дієслово *держати* має варіантне наголошування у формах однини та множини теперішнього часу, але в інфінітиві виступає лише із суфіксальним наголошуванням.

У лексикографічних працях кінця XIX – початку XX ст. ці дієслова подано із флексійним наголошуванням у словоформах теперішнього часу, а в поезії цієї доби, як зауважує В. Винницький, їм притаманна варіантна акцентуація [3, 386–387]: *держáтися*, напр.: В самім низу бидло сіре / Робить, мре, хреститься й твердо / Ввік **де́ржиться** предків віри (I, 375); *дрижа́ти*, *дреньча́ти*, *журча́ти*, напр.: ...Вдалі потік **жу́рчить**... (II, 296); *крича́ти*, *лежа́ти*, напр.: І втім, мої співгорожани любі, / **Лежіть** до вас великий поклик... (VII, 255); *мовча́ти*, напр.: ...Народна мисль **мовчить** німа... (II, 17); *мча́ти*, *м'явча́ти*, напр.: ...Вже Герсон став, не-наче кіт **м'явча́ти**... (I, 154); *пища́ти*, напр.: ...Чую стиха / Мов котята де́сь **пища́ть** (I, 248); *сича́ти*, *спáти*, *тріща́ти*, напр.: ...І сверцики в травах **тріща́ть** (II, 140); *шкварча́ти*, напр.: «Сірку пити? Тыфу, небоже! / Хай там чорт у ній **шкварчить**...» (I, 409).

Висновки. У поетичних творах Івана Франка простежуються особливості, закономірності й тенденції наголошування дієслів. Суфіксальні та префіксально-суфіксальні дієслова із суфіксом -а- (-я-), які виступають у поетичних творах Івана Франка, утворюють чотири акцентних типи: К, С, СК, СФ. Найбільш кількісно репрезентативним у поетичному мовленні Івана Франка є акцентний тип С, що налічує понад сто п'ятдесят зафіксованих нами в поетичних текстах одиниць. Акцентні варіанти зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками і є наслідком еволюційних

змін в системі наголосу дієслів та їх функціонування. Суфіксальне наголошування дієслів у поезії Івана Франка в основному відповідає літературній нормі. Наголошування дієслів акцентного типу *К* в основному збігається з літературною нормою сучасної української мови. У поезії Івана Франка акцентною стабільністю характеризуються дієслова типу *СК*, що мають наголос на суфіксі основи інфінітива, а в 1-й особі однини теперішнього часу і в наказовому способі – на суфіксі класу основи, який виконує роль флексії. Цей тип охоплює дієслова з наголошеними суфіксами в основі інфінітива *-а-* (*-я-*) і суфіксами *-у-* (*-ю-*), *-е-* (*-є-*); з інфінітивною основою на *-а-* (*-я-*), у яких перед *-а-* виступають суфікси *-от-*, *-т-*. Акцентний тип *СФ* охоплює дієслова із суфіксами *-а-* (*-я-*), яким властивий суфіксальний наголос основи в інфінітиві і в усіх інших особових формах, крім словформ однини та множини теперішнього часу і наказового способу, де виступає флексійне (на суфіксі класу основи) наголошування. Отже, у поезії Івана Франка більшість дієслів уживається з наголосом, який збігається з тогочасною й сучасною нормами. Проте інколи поет відходив від такого наголошування і вживав діалектний (парокситонний) наголос. Акцентні варіанти, засвідчені в поезії, відповідають тодішньому й нинішньому наголошуванню, хоча не завжди із сучасного погляду мають однаковий рекомендований і прийнятий наголос.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винницький В. М. Парокситонічна акцентуація дієслів. *Мовознавство*. 1980. № 5. С. 14–23.
2. Винницький В. М. Наголошування дієслів у поезії Івана Франка. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 8. С. 44–46.
3. Винницький В. М. Українська акцентна система : становлення, розвиток : монографія. Львів : Біблос, 2002. 578 с.
4. Винницький В. М. Акцентуаційні етюди. Жовква : Місіонер, 2004. 282 с.
5. Винницький В. М. Функційне навантаження українського наголосу : монографія. Львів : ДП ВД Укрпол, 2010. 376 с.
6. Задорожний В. Б. Про причину постійної наголошуваності префікса *ви-* в дієсловах доконаного виду. *Мовознавство*. 2003. № 4. С. 66–75.
7. Легка Л. І. Акцентна система дієслів у поетичних творах Лесі Українки (у порівнянні з тогочасною та сучасною нормами) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2016. 20 с.

8. Скляренко В. Г. З історії акцентуації неозначеної форми дієслів української мови. *Мовознавство*. 1988. № 2. С. 38–44.
9. Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентуація. Київ : [б. в.], 1998. 342 с.
10. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ : Наукова думка, 1971. 314 с.
11. Франко І. Я. Передмова [до видання: «Вибір декламацій для руських селян і міщан». Вид-во т-ва «Просвіта». Львів, 1902]. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 33. С. 417–428.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- Жел.** – Желеховский С., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь : у 2 т. Львів : 3 друкарні тов. им. Шевченка, під зарядом К. Беднарского, 1885–1886. 1121 с.
- СУМ (Гр.)** – Словарь української мови : в 4 т. / за ред. Б. Грінченка. Київ : Вид-во АН Української РСР, 1958–1959. Т. 1–4.
- УЛВН** – Українська літературна вимова і наголос : словник-довідник / уклад.: І. Р. Вихованець та ін. ; відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ : Наукова думка, 1973. 724 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1976. Т. I. 503 с.; 1976. Т. II. 544 с.; 1976. Т. III. 448 с.; 1976. Т. VI. 568 с.; 1976. Т. VII. 592 с.

REFERENCES

1. Vynnytskyi, V. M. (1980). Paroksytonichna aktsentuatsiia diiesliv [Paroxytonic accentuation of verbs]. *Movoznavstvo*, 5, 14–23 [in Ukrainian].
2. Vynnytskyi, V. M. (1981). Naholoshuvannia diiesliv u poezii Ivana Franka [Verb stress in Ivan Franko's poetry]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 8, 44–46 [in Ukrainian].
3. Vynnytskyi, V. M. (2002). Ukrainska aktsentna systema: stanovlennia, rozvytok [Ukrainian accent system: formation and development]: monohrafiia. Lviv: Biblos [in Ukrainian].
4. Vynnytskyi, V. M. (2004). Aktsentuatsiini etiudy [Accentual etudes]. Zhovkva: Misioner [in Ukrainian].
5. Vynnytskyi, V. M. (2010). Funktsiine navantazhennia ukrainskoho naholosu [The functional load of Ukrainian stress]: monohrafiia. Lviv: DP VD Ukrpol [in Ukrainian].
6. Zadorozhnyi, V. B. (2003). Pro prychynu postiinoi naholoshuvanosti prefiksa *ви-* v diieslovakh dokonanoho vydu [On the reason for the constant emphasis on the prefix *ви-* in perfective verbs]. *Movoznavstvo*, 4, 66–75 [in Ukrainian].
7. Lehka, L. I. (2016). Aktsentna systema diiesliv u poetychnykh tvorakh Lesi Ukrainky (u porivnianni z tohochasnoiu ta suchasnoiu normamy) [The accent system of verbs in Lesya Ukrainka's poetry compared to contemporary and modern usage norms]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Kyiv [in Ukrainian].

8. Skliarenko, V. H. (1988). Z istorii aktsentuatsii neoznachanoi formy diiesliv ukrainiskoi movy [From the history of accentuation of indefinite forms of verbs in Ukrainian language]. *Movoznavstvo*, 2, 38–44 [in Ukrainian].
9. Skliarenko, V. H. (1998). Praslovianska aktsentuatsiia [Proto-Slavic accentuation]. Kyiv [in Ukrainian].
10. Rusanivskiy, V. M. (1971). Struktura ukrainskoho diieslova [The structure of Ukrainian verbs]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
11. Franko, I. Ya. (1982). Peredmovva [do vydannia: “Vybir deklamatsii dlia ruskyykh selian i mishchan”. Vyd-vo t-va “Prosvita”. Lviv, 1902] [Preface [to the publication: “A Selection of Recitations for Ruthenian Peasants and Townspeople.” Published by the Prosvita Society. Lviv, 1902]]. *Franko, I. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, 33, 417–428 [in Ukrainian].

DICTIONARIES

- Жел.** – Zhelekhovskiy, Ye., Nedilskyi, S. (1885–1886). Malorusko-nimetskyi slovar: u 2 t. Lviv: Z drukarni tov. ym. Shevchenka, pid zariadom K. Bednarskoho.
- СУМ (Гр.)** – Slovar ukrainiskoi movy (1958–1959) [Dictionary of Ukrainian language]: v 4 t. / za red. B. Hrinchenka. Kyiv: Vyd-vo AN Ukrainiskoi RSR. T. 1–4.
- УЛБН** – Ukrainska literaturna vymova i naholos: slovnyk-dovidnyk (1973) [Ukrainian literary pronunciation and stress: dictionary-reference book] / uklad.: I. R. Vykhovanets ta in.; vidp. red. M. A. Zhovtobriukh. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

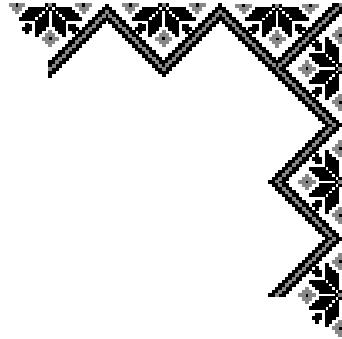
SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Franko, I. (1976). Zibrannia tvoriv [collection of works]: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, I–VII [in Ukrainian].

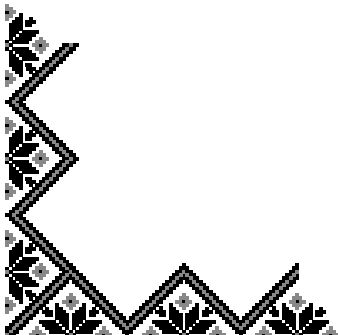
Lehka L. I. Accent characteristics of the verbs of the third structural class with the suffix -a- (-h-) in Ivan Franko's poetry. The article analyzes the accentuative features of the suffix and prefix-suffix verbs of the third structural class with the suffix -a- (-ja-) in Ivan Franko's poetry. According to the morphemic structure and the stress, the accent types have been determined. It has been defined that analyzed verbs with the suffix -a- (-ja-) belong to 4 accent types: K, C, CK, C<J>. Basically, they correspond to the modern accent norm.

Key words: stress, accent type, accent, norm, variant stress, verbs.

Статтю вперше опубліковано в:
Франкознавчі студії : зб. наук. праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка.
Дрогобич : Коло, 2007. Вип. 4. С. 733–744.

**АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ
ДИСЕРТАЦІЙНОЇ СПРАВИ
ІВАНА ФРАНКА**

Ярослав ЛОПУШАНСЬКИЙ

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ СПРАВИ ІВАНА ФРАНКА

З-поміж багатьох франкознавчих тем численних філологічних, культурологічних, філософських, етнографічних й інших досліджень в українській та закордонній науці варто вкотре акцентувати на життєвому й творчому періоді Івана Франка, що пов'язаний з його славістичними студіями й здобуттям наукового ступеня доктора філософії у Віденському університеті (від жовтня 1892 р. до липня 1893 р.).

Цей період, на перший погляд, доволі вивчений, загально-відомий і не потребує додаткового дослідження, особливо якщо взяти до уваги конкретні здобутки біографів, істориків літератури, компаративістів тощо. Однак у науковому вжитку українського франкознавства все ще відсутня низка надто важливих рукописних матеріалів архіву Віденського університету, Австрійського державного архіву та відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, їхніх фахових перекладів українською мовою з відповідними фактологічними й культурознавчими коментарями. Це дослідження є, з одного боку, продовженням (чи доповненням) наукових розвідок літературознавців попередніх десятиліть¹, а, з іншого – спрямоване

¹ Wytrzens Günther. Ivan Franko als Student und Doktor der Wiener Universität. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Wien, 1960. Bd. 8. S. 228–241; Wytrzens Günther. Zum literarischen Schaffen Frankos in deutscher Sprache. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Wien, 1991. Bd. 31. S. 103–112; Franko Ivan. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. *Ausgewählte deutsche Schriften der revolutionären Demokraten, 1882–1915. Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas*. Berlin : Akademie-Verlag, 1963. Bd. 14. 577 S.; Дармограй М. Іван Франко. Curriculum vitae. Життєпис. *Жовтень*. 1966. № 5. С. 5–9; Simonek Stefan. Drei Blicke auf Wien: I. Franko – J. S. Machar – I. Cankar. Eine komparatistische Skizze. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Wien, 1993. Bd. 39. S. 131–143; Simonek Stefan. Ivan Franko und die „Moloda Muza“: Motive in der westukrainischen Lyrik der Moderne. Köln-Weimar-Wien : Böhlau Verlag, 1997, 446 S.; Ткачівський В. Іван Франко у Відні. *Іван* 408

передусім на всебічне ознайомлення українськомовного читача з архівними першоджерелами Віденської Франкiани, а відтак і їх використання в наступних наукових філологічних та історико-літературних розвідках.

Усі архівні документи (рукописи) подано хронологічно з дотриманням орфографічних і лексичних особливостей оригіналів та їхніх перекладів українською мовою.

Реєстраційний формуляр (індекс) Івана Франка²

Facultät philosophische

Anzahl der Semester 9

N A T I O N A L E.

h 699

Vor- und Zuname des Studierenden:	Iwan Franko
Vaterland und Geburtsort:	Galizien, Nahujuowice
Muttersprache, Alter:	ukrainisch (kleinrussisch) geb. 1856 (36 Jahre alt)
Religion, welchen Ritus oder Konfession:	griechisch-katholisch
Wohnung des Studierenden:	I. Wipplingerstrasse 26, I Stiege, 4 Stock, Thür 29
Vorname, Stand und Wohnort seines Vaters:	
Name, Stand und Wohnort seines Vormundes:	

Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів : Світ, 1998. С. 58–61; Нагірний М. Іван Франко як учасник історико-літературного процесу Австрії та Німеччини / *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів : Світ, 1998. С. 801–807; Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Кн. 6 : В поті чола. Львів, 2005. 532 с.; Горак Р. Бажав я для скованих волі... Біографія Івана Франка. Львів : Априорі, 2015. 320 с.; Офіцинський Р. Іван Франко в історіографічному трикутнику : інтерпретації, джерела, взаємини : монографія. Ужгород : Гражда, 2011. 244 с.

² Archiv der Universität Wien. Nationale der Studierenden der Philosophischen Fakultät. Wintersemester 1892/93. Buchstaben A-L. Phil. Nat. 152.

Bezeichnung der Lehranstalt, an welcher der Studierende das letzte Semester zugebracht:	Czernowitz
Genießt ein Stipendium verliehen von	(Stiftung) im Betrage von fl. ____ kr. unter dem _____ 18 ____
Anführung der Grundlage, auf welcher der Studierende die Immatrikulation oder Inskription anspricht:	Absolutorium

Verzeichnis der Vorlesungen, welche der Studierende zu hören beabsichtigt.

Gegenstand der Vorlesung	Wöchent-liche Stun-denzahl derselben	Name des Dozenten	Eigenhändige Unterschrift des Studierenden, zugleich Bestätigung des Empfanges der Legitimations-Karte
Geschichtl[ich]-methodol[ogische] Einlei-tung in d[as] Stud[ium] der slav[ischen] Philologie	4	Dr. V. Jagić	
Ausgewählte Punkte aus der Grammatik der slav[ischen] Sprachen	2	ders[elbe]	
Uebungen im slav[ischen] Seminar	2	ders[elbe]	
Altslovenische Grammatik	3	Dr. Fr. Pastrnek	
Völkerstämme Oesterreichs	2	Dr. Paulitschke	
Uebungen in der Handschriftenkunde	2	Dr. Přibram	
Methodik der Geschichtsforsch[ung]	2	Dr. Mühlbacher	
			<i>Iwan Franko</i>
		Fr. Müller	
			K. k. Univ[ersitäts]- Quästur 10. Oct. 92 Wien

Liquidirung der Quästur.

Von der Bezahlung des Collegiengeldes ^{halb} Matrikel- und Stempelgebühr...5 fl ...kr.
^{ganz}

befreit laut Bescheid vom 189 __,Z.

Collegiengeld 13 fl. 65 kr.

Zusammen 18 fl. 65 kr.

Факультет: філософський

Кількість семестрів 9

Реєстраційний формуляр (Індекс)

h 699

Ім'я і прізвище студента:	Іван Франко
Батьківщина і місце народження:	Галичина, Нагуєвичі
Рідна мова, вік:	українська (малоруська) нар. 1856 р. (36 років)
Релігія, якого обряду чи віросповідання:	греко-католицька
Адреса проживання студента:	І. Віплінгерштрасе 26, 1-й під'їзд, 4-й поверх, кв. 29
Ім'я, стан і місце проживання батька:	
Прізвище, стан і місце проживання опікуна:	
Назва навчального закладу, в якому студент закінчив останній семестр:	Чернівці
Отримує стипендію призначена.....	(пожертву) в розмірі fl. ____ kr. від ____ 18....
Підстава, на основі якої студент просить про зарахування [в університет] чи реєстрацію [для відвідування лекцій]:	Абсолюторіум

Перелік лекцій, які студент має намір відвідувати

Предмет лекції	Тижнева кількість годин	Прізвище доцента	Власноручний підпис студента і підтвердження про отримання легітимацийної картки
Історико-методологічний вступ до вивчення слов'янської філології	4	д-р В. Ягіч	
Вибрані питання з граматики слов'янських мов	2	той самий	

Вправи у славістичному семінарі	2	той самий	
Старословенська граматика	3	д-р Ф. Пастрнек	
Етнічні групи Австрії	2	д-р Паулічке	
Вправи з рукописознавства	2	д-р Пршібрам	
Методика історичних досліджень	2	д-р Мюльбахер	
			<i>Іван Франко</i>
		<i>Фр. Мюллер</i>	
		і[мператорсько- к[оролівська] квестура університету 10 жовтня 1892 р. Відень	

Погашення обов'язкових платежів

Від сплати екзаменаційного збору наполовину
повністю Вступний внесок і гербовий збір 5 fl. kr.

звільнений згідно з розпорядженням Екзаменаційний збір: 13 fl. 65 kr.
від 189__ , Ч. Разом: 18 fl. 65 kr.

Тимчасове посвідчення про зарахування Івана Франка студентом Віденського університету

Provisorischer Aufnahmsschein.

Herr Iwan Franco gebürtig aus Nahujowice in Galizien hat sich gehörig zur Im-
matriculation an der philosophischen Facultät dieser Universität legitimirt.

Wien, den 10. Oktober 1892

Den Erlag der Matrikeltaxe per [Unterschrift]

Den Erlag des Stempelbetrags per [Unterschrift]

bestätigt.

Unterschrift [Fr. Müller]

Decan des Professoren-Collegiums
der philos[ophischen] Facultät

K. k. Univ.-Quästur

10. Oct. [18]92

Wien

Тимчасове посвідчення

Пан Іван Франко, який народився у Нагуєвичах в Галичині, подав документи, згідно з якими він зараховується на філософський факультет цього університету.

Внесення плати за реєстраційний запис
і штемпель підтверджено.

[підпис]

[підпис]

[підпис] Фр. Мюллер]

Декан колегії професорів

філософського факультету

і.-к. квестура університету

10 жовтня 1892 р.

Відень

Колоквіальне свідоцтво, видане Фр. Пастрнеком³

Nummer des Meldungsbuches 2186

Preis: 9 Kreuzer.

Colloquien-Zeugnis.

(Philosophische Facultät.)

Dass Herr Iwan Franko, geboren zu Nahujowice in Galizien, ordentlicher öffentlicher Studierender im neunten Semester an der philosophischen Facultät der k[aiserlich]-k[öniglichen] Universität zu Wien, das dreistündige Collegium über die Grammatik der altkirchenslavischen Sprache bei dem _____ Professor _____ bei dem Privatdocenten Dr. Fr. Pastnek während des Wintersemesters 1892/3 besucht und zufolge des aus dem genannten Fache mit ihm gehaltenen Colloquiums den Unterricht mit vorzüglichem Fortgange genossen hat, wird hiermit bestätigt.

Wien, den 10. März 1893

[Unterschrift] Dr. Fr. Pastnek

Номер навчальної картки 2186

Ціна: 9 крейцерів.

Колоквіальне свідоцтво

(філософський факультет)

Пан Іван Франко, який народився у Нагуєвичах у Галичині, звичайний публічний студент дев'ятого семестру філософського факультету і[мператорсько]-к[оролівського] університету у Відні, відвідав під час зимового семестру 1892/93 [навчального року] 3-годинний курс лекцій з „Граматики староцерковнослов'янської мови“ у приват-доцента д-ра Фр. Пастрнека і на основі проведеного з ним колоквіуму з названої дисципліни показав на заняттях відмінні успіхи, що й підтверджується.

Відень, 10 березня 1893 р.

[підпис] д-р Фр. Пастрнек

³ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (ф. 3, спр. 2416, арк. 16).

Колоквіальне свідоцтво, видане В. Ягічем⁴

Nummer des Meldungsbuches ____

Preis: 9 Kreuzer.

Colloquien-Zeugnis.
(Philosophische Facultät.)

Dass Herr Iwan Franko, geboren zu Nahujowice in Galizien, ordentlicher öffentlicher Studierender im neunten Semester an der philosophischen Facultät der k[aaiserlich]-k[öniglichen] Universität zu Wien, das vierstündige Collegium über Einleitung in das Studium der slav[ischen] Philologie bei dem ordentlichen Professor Dr. V. Jagić, bei dem Privatdocenten _____ während des Wintersemesters 1892/3 besucht und zufolge des aus dem genannten Fache mit ihm gehaltenen Colloquiums den Unterricht mit vorzüglichem Fortgange genossen hat, wird hiermit bestätigt.

Wien, den 11. März 1893

[Unterschrift] Dr. V. Jagić

Номер навчальної картки ____

Ціна: 9 крейцерів.

Колоквіальне свідоцтво
(філософський факультет)

Пан Іван Франко, який народився в Нагуєвичах у Галичині, звичайний публічний студент дев'ятого семестру філософського факультету і[мператорсько]-к[королівського] університету у Відні, відвідав під час зимового семестру 1892/93 [навчального року] 4-годинний курс лекцій із „Вступ до вивчення слов'янської філології“ у звичайного професора д-ра В. Ягіча, у приват-доцента _____ і на основі проведеного з ним колоквіуму з названої дисципліни показав на заняттях відмінні успіхи, що й підтверджується.

Відень, 11 березня 1893 р.

[підпис] д-р В. Ягіч

⁴ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (ф. 3, спр. 2416, арк. 17).

**Лист Ватрослава Ягіча до і.-к. Міністерства освіти
від 29 березня 1893 р.⁵**

653393

Euer Excellenz

beehre ich mich im Anschluß den Bericht über die Thätigkeit des Seminars für slavische Philologie im Laufe des Wintersemesters 1892/93 ehrerbietigst vorzulegen mit der höflichen Bitte, die darin gemachten Anträge und vorgetragenen Wünsche, und zwar:

1. Die Auszahlung von sechs Seminarstipendien,
 2. Die Gewährung einer Remuneration für den Bibliothekar im Betrag von zwei Hundert Gulden (200 G.) ÖW.,
 3. Die Gewährung einer Remuneration für den Privatdocenten Dr. Fr. Pastrnek, und
 4. Die Gewährung eines ausserordentlichen Zuschusses von drei Hundert Gulden (300 Guld.) ÖW. für die Bibliothek
- allernädigst berücksichtigen zu wollen.

Ew. Excellenz

Wien den 27. März 1893

Hochachtungsvollst ergebenster

Prof. Dr. V. Jagić

als Vorstand des Seminars für slav[ische] Philologie

K. k. Ministerium für Cultus und Unterricht

6533 am 29 / III. 1893.

V.

1 Beilage

653393

Ваша Ексцеленціє,

з глибокою пошаною маю честь подати в додатку звіт про діяльність семінару зі слов'янської філології упродовж зимового семестру 1892/93 років з увічливим проханням взяти якнайприхильніше до уваги висловлені в ньому клопотання і побажання, а саме:

- 1. виплата шести семінарських стипендій,*
- 2. нарахування винагороди бібліотекарю у розмірі 200 гульденів (200 г.),*
- 3. нарахування винагороди приват-доценту д-ру Фр. Пастрнеку, і*
- 4. нарахування позачергової допомоги для бібліотеки в розмірі 300 гульденів (300 г.).*

Відень, 27 березня 1893 р.

З глибокою повагою відданий

проф. д-р В. Ягіч,

керівник семінару зі слов'янської філології

І.-к. Міністерство освіти

6533 29 березня 1893 р.

V.

1 додаток

⁵ Jagić V. Bericht über die Tätigkeit des Seminars für Slawische Philologie im Laufe des Wintersemesters 1892/93. K. k. Ministerium für Cultus und Unterricht. *Österreichisches Staatsarchiv*. Allgemeines Verwaltungsarchiv, Unterricht-Allg., Ktn. 735, Zl. 6533/1893.

Звіт Ватрослава Ягіча про діяльність славістичного семінару впродовж зимового семестру 1892/93 навчального року⁶

**Bericht
über die Thätigkeit des Seminars für slavische Philologie im
Laufe des Wintersemesters 1892/93**

Auch in diesem Semester war die Thätigkeit unseres Seminars in üblicher Weise fortgeführt. Ich war zunächst darauf bedacht, daß die Studierenden der slavischen Philologie auf diejenigen Werke ihre Aufmerksamkeit lenken, die in meinen Vorlesungen als besonders wichtig bezeichnet worden waren. In der That drehte sich die Privatlectüre der sieben fleißigen Besucher des Seminars, wie aus den benutzten Werken zu ersehen ist, hauptsächlich um diejenigen Schriften, die in meinen Vorträgen „Ueber die Geschichte der slavischen Philologie“ als Marksteine des wissenschaftlichen Fortschrittes charakterisirt worden waren.

Die Vorträge selbst, die während des ganzen Semesters an den üblichen Mittwochabenden von 5 bis 7 Uhr stattfanden, waren zum Theil von den Studenten gehalten, zum Theil aber von mir und einigen Herren Doctoren, das es uns daran lag die studierende Jugend auch mit den neuesten Erscheinungen auf dem Gebiete der slavischen Philologie, sowie mit den bei den betreffenden Forschungen zur Geltung gekommenen Grundsätze, eventuelle Lücken oder Versehen, vertraut zu machen.

Zu diesem Zwecke habe ich selbst am 19. October das Auditorium mit einem neuen wichtigen Funde aus dem Bereich der älteren glagolotischen Literatur bekannt gemacht. Das Original konnte vorgezeigt werden, es wurden seine paläographischen Merkmale auseinandergesetzt und auf die wichtigen sprachlichen Eigenthümlichkeiten hingewiesen. Die Zuhörer hatten Gelegenheit an einem Sprachdenkmal die Merkmale seiner allseitigen Erforschung und Verwerthung kennen zu lernen.

⁶ Jagić V. Bericht über die Tätigkeit des Seminars für Slavische Philologie im Laufe des Wintersemesters 1892/93. K. k. Ministerium für Cultus und Unterricht. *Österreichisches Staatsarchiv*. Allgemeines Verwaltungsarchiv, Unterricht-Allg., Ktn. 735, Zl. 6533/1893.

Ebenso hat Herr Dr. Pastrnek an zwei Abenden, am 16. und 23. November, die Aufgabe übernommen auf die Wichtigkeit der neu entdeckten, von Prof. Friedrich in München publicirten Quelle zur Biographie des Constantinus philosophus, aufmerksam zu machen. Die Frage über die Bedeutung dieser Quelle – ein Brief des Anastasius bibliothecarius an den Bischof Gaudericus – über das Verhältniß desselben zu den früheren lateinischen und slavischen Quellenschriften wurde allseitig erörtert und die Combinationen Prof. Friedrichs einer kritischen Prüfung unterworfen. Das Resultat dieser Besprechung wird von mir in den Schriften der kais[erlichen] Akademie zu St.Petersburg, von Dr. Pastrnek in dem *Časopis Matice moravské* und von S. J. P. Martynow in Paris in der Zeitschrift *Revue des Questions historiques* in nächster Zeit erscheinen.

Auch Herr Dr. Vondrák setzte in einem Vortrag am 8. März die Grundsätze seiner neuen Ausgabe des „*Glagolita Clozuv*“ (in der Publication der Königl[ichen] boehm[ischen] Franz-Josephs Akademie auseinander, indem er auf die Nothwendigkeit einer neuen Ausgabe und auf die dabei vorzüglich in Betracht kommende Frage hinwies.

Durch die Ernennung Prof. Jireček zum zweiten Professor der slavischen Philologie ist uns die Möglichkeit geboten die Zahl solcher Vorträge mit der Zeit zu vermehren. Leider steht einer Erweiterung derselben das im hohen Grade bescheidene Local stark im Wege. Nach dem Grundsatz „prior tempore – potior jure“ waren, als ich nach Wien kam, die besten Räume bereits weggenommen; ich musste mich mit einer gewesenen Pedellwohnung begnügen, während z. B. die Steine des Professors Suess in den schönsten hellsten Räumen des oberen Stockes sich breit machen. Ich beneide zwar die Steine um ihr herzliches Local nicht, kann aber doch nicht umhin auf die sonderbare Logik dieser Thatsache aufmerksam zu machen. Hoffentlich wird das hohe Ministerium bald die Frage über die Räumlichkeiten unseres Universitätsgebäudes von neuem einer gründlichen Revision unterziehen und sollte es sich dabei herausstellen, dass eine Änderung nothwendig sei, z. B. es sollte für das Pharmacologische Institut anderswo Raum gesucht werden – so erlaube ich mir schon jetzt auf die unser Institut in der Entfaltung einer größeren Wirksamkeit

behindernde Raumfrage höflichst aufmerksam zu machen.

Die Vorträge der Theilnehmer an den Übungen aus der Zahl der Studierenden gestalteten sich folgendermassen:

Am 25. October und 9. Nov[ember] las Stud. *Jos. Karásek* „Ueber die Bedeutung Dobrovsky's in der slavischen Philologie“, wobei vorzüglich auf die Wichtigkeit seiner boehmischen Lehrgebäudes hingewiesen wurde. Der Lector hatte einige neue Briefe, die er in Lemberg fand, benützen können. Gegen den Vortrag wurde die Einwendung gemacht, daß es ihm an der Einheitlichkeit und stärkeren Praecision fehlt.

Am 29. Nov[ember] und später als Ergänzung dazu am 8. März⁷ las Stud. phil. *Franko* über das in der Literaturgeschichte weit und breit bekannte Werk „Barlaam und Josaphat“, über die Verzweigung desselben nach verschiedenen Redactionen durch verschiedene Literaturen des Orients und Occidents. Dieser allgemeine, in das Gebiet der vergleichenden Literaturgeschichte einschlägige Teil des Vortrages war ungemein fleißig, mit großer Sachkenntnis zusammengefaßt. Speciell war die Episode über das Einhorn näher geprüft und in einer ruthenischen handschriftlichen Darstellung vorgelegt. Zu diesem speciellen Theil des Vortrages war die Bemerkung gemacht worden, daß der Verfasser auch über die sprachlichen Eigenthümlichkeiten des betreffenden ruthenischen Textes einiges beibringen soll.

Derselbe Stud. phil. *Franko* las noch am 8. Febr[uar]⁸ einen kleinen Bericht „über die Mahomedlegenden bei den Slaven“, wobei er auf einige bei den Südslaven und Südrussen volkstümliche Erzählungen über Mahommed hinwies und mit vollem Recht den Gegenstand einer weiteren Nachforschung empfahl. Unter den anwesenden Zuhörern vermochte keiner auf einen Nachtrag oder Ergänzung dieses Themas sich erinnern.

Am 7. December und 15. März las der fleißige Stud. phil. *Ivanov* Theile aus seiner Arbeit „über den Mittelbulgarischen Dialect von Pirdop“ größere Stücke über den Vokalismus vor. Die Besprechung

⁷ Має бути: 8-го лютого (пор.: Wytrzens G. Ivan Franko als Student und Doktor der Wiener Universität. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Wien, 1960. Bd. 8. S. 229).

⁸ Згідно з листуванням з дружиною Ольгою (лист від 20 лютого 1893 р.) має бути: 15 лютого (див.: Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 387).

des Vorgetragenen wird seiner für den Druck bestimmten Arbeit stark zu Gute kommen.

Am 14. und 17. Dec[ember] las Stud. phil. *Kreković* seine Studie über das älteste Metrum der dalm[atisch]-ragus[anischen] Dichtung des 16ten Jahrh[underts], über die Entstehung des doppelt (in der Mitte und am Ende) gereimten trochäischen Trimeters oder Zwölfsilbers. Die Beweisführung zielte dahin den früher einsmal im Seminar ausgesprochenen Gedanken, daß dieser Vers der kirchlichen Dichtung nachgebildet sei, zu widerlegen und an die Stelle der Kirchendichtung den Einfluß der städtischen romanisch-slavisches Volksdichtung zu setzen. Der Vortrag war geistreich und wenn er auch nicht die Frage endgültig gelöst hat, so gewann sie durch diese Studie dennoch eine mächtige Anregung. Dieselbe erscheint jetzt im Druck in der Agramer Zeitschrift „Vienac“.

Mit unzureichenden Hilfsmitteln behandelte am 11. Jän[n]er 1893 Stud. phil. *Draganić* die Frage „über die ethnographischen Verhältnisse Lika's“. Der Vortrag zeigte Lücken sowohl in der Darstellung des Thatsächlichen wie in der geschichtlichen Begründung desselben.

Dagegen war der ausführliche Vortrag des Stud. phil. *M. Medini* (am 18. und 25. Januar 1893) „Ueber die Carnevalsdichtung der ragusanischen Zeit“ (zumal über Čubranović's Jegjupka) sehr werthvoll, mit großer Kenntniß und jenem Verständniß für die Frage abgefaßt. Der Lector wies nach, daß sich die regusanische Carnevalsdichtung, wenn auch nicht frei von den Impulsen die aus Italien kamen, doch in sehr freier, origineller Weise entwickelte und namentlich in Čubranović's Jegjupka eine Leistung vom hohen poetischen Werth hervorbrachte, welcher selbst die italienische Literatur nichts gleiches zur Seite stellen kann. Der Vortrag verdient gleichfalls im Druck zu erscheinen.

Am 1. und 8. las Stud. phil. *Matić* über den slavisches Grammatiker und Dichter des 18ten Jahrh[underts] M. Relković. Die Behandlung des Gegenstandes war recht fleißig und sorgfältig, doch nicht erschöpfend. Lector vergaß bei der Charakteristik des „Satir“ Relković's auf die im vorigen Jahrhunderte so beliebt gewesene satirisch-didactische Dichtung in der deutschen Dichtung seine Aufmerksamkeit hinzulenken und den gewiß äusserst wichtigen

und Ausschlag gebenden Umstand zu verwerthen, daß der Dichter im Siebenjährigen Krieg längere Zeit als Kriegsgefangener sich in Deutschland aufhielt und wie er es zum Theil selbst gesteht, von dort seine literarischen Impulse in die Heimat brachte.

Am 15. und 22. Febr[uar] las Stud. phil. *Alaupović* ein Elaborat über die „Trojasage“ in der bulgarischen und serbokroatischen Literatur. Der Vortragende hat zwar sehr fleißig das compilirt, was andere in neuerer Zeit über die eigenthümliche Redaction der bulgarischen Erzählung von der Zerstörung Troja's geschrieben haben, doch konnten seine etwas zu leicht hingeworfenen Combinationen über die Entstehung dieser Redaction nicht acceptirt werden. Es fehlte dem Vortrag an der Vertiefung in den inneren Zusammenhang der einzelnen Texte zu einander, woraus sich von selbst andere Schlüsse ergeben hätten, als die er zog. An der Arbeit ist also nur der Freiß der Lectüre anzuerkennen, eine selbständige Forschung gab sich dabei nicht kund.

Endlich las am 1. März Stud. phil. *Šćurat* über ein folkloristisches Thema „über das verzauberte, immer wiederkehrende Geld“, das man in der polnischen Märchenliteratur „Inklus“ nennt. Der Vorleser hat zwar die verschiedenen Varianten dieses Märchens sehr fleißig (aus der polnischen und ruthenischen Literatur) zusammengetragen, doch wurde er auf die Lücken in der boehmischen und südslavischen Erforschung aufmerksam gemacht. Auch der Entstehung des Namens „Inklus“ ist er nicht hinreichend nachgegangen.

Wenn man nebst dem Grade des Gelingens auch noch den allgemeinen Fleiß der betreffenden Lectoren als Maßstab der Beurteilung gelten läßt, so dürften folgende Mitglieder auf den Bezug des Stipendiums das meiste Anrecht haben, die ich auch zu diesem Zweck in Vorschlag zu bringen mir erlaube: *Stud. phil. M. Ivanov, J. Karásek, M. Medini, I. Franko, T. Matić und T. Alaupović*.

Nebst den von mir geleiteten Uebungen für die reiferen Studenten gestaltete sich in diesem Semester besonders erfolgreich die Lectüre der altkirchenslavischen Texte bei Herrn Privatdoc[enten] Dr. Fr. Pastrnek. Nach seinem eigenen mir darüber erstellten mündlichen Bericht besuchten im Laufe des ganzen Semesters seine Uebungen aus der altslovenischen Grammatik im Durchschnitt mehr als zehn

Zuhörer. Da diese Uebungen als eine Art des Proseminars von großer Wichtigkeit für den weiteren Fortschritt sind, so erlaube ich mir auch in diesem Semester für Herrn Privatdoc. Dr. Fr. Pastrnek eine Remuneration in dem Ausmaß des vorigen Jahres (200 Guld[en] ÖW.) in Antrag zu bringen.

Stud. phil. Jos. Karásek besorgte auch in diesem Jahre die recht complicirte und verantwortliche Führung der Bibliotheksgeschäfte. Je stärker die Zahl der Zuhörer und daher der Besucher des Seminars zunimmt, desto mehr Zeit wird der Bibliothekar der Herausgabe und Rückgabe der Bücher, der Invidenzhaltung aller Einläufe usw. widmen müssen. Es sei nur daher gestattet auch in diesem Jahre für Stud. phil. Jos. Karásek für das erste Semester, als das längere, eine Remuneration im Betrage von zwei Hundert Gulden zu beantragen.

Eine wesentliche Stütze findet die Gesamtmthätigkeit des Seminars für slavische Philologie in der reichlich mit Specialwerken ausgestatteten Bibliothek. Das h[öhe] Ministerium hatte die Gnade im vorigen Jahr zu der üblichen Dotation von 300 Gulden ÖW. noch einen besonderen Beitrag von 200 Gulden zu bewilligen. Wir sind dank diesem Zuschuß in den Stand gesetzt worden einige größere Werke, wie z. B. das große ethnographische Werk Kolberg's, dann alle Jahrgänge der serbischen Monatsschrift „Otdžbina“ in Belgrad, anzuschaffen. Da aber die Bibliothek des Seminars über sehr viele Sprachen und Literaturen, sammt den dazugehörigen Hilfswissenschaften, sich erstreckt, so waren wir nicht im Stande mit dem übrigen Betrag von 300 Guld[en] alle Werke, derer Anschaffung sich als nothwendig herausstellte, zu bezahlen und auch nicht in der Lage alle Rückstände in den bereits erschienenen Werken anzuschaffen. Nach dem der k. k. n[ieder]ö[sterreichische] Statthalterei vorgelegten Rechnungsausweis stellt es sich heraus, daß wir zur Anschaffung der Fortsetzungen und Begleichung einer Rechnung der Geroldischen Buchhandlung noch ungefähr 300 Gulden für das Jahr 1893 bedürfen würden. Sollten wir nun im Jahre 1893 auf die gewöhnliche Dotation von 300 Gulden beschränkt bleiben, so müßte diese ganze Summe auf die Begleichung der besagten zwei Punkte verwendet werden und wir könnten im Jahre 1893 an keine Neuanschaffung denken. Das wäre ein um so empfindlicher Schlag für unser sehr gedeihlich sich entwickeltes

Institut, als ja gerade in diesem Jahre anlässlich der Gründung einer zweiten Professur eine Erweiterung der Anschaffungen in historisch-ethnographischer Richtung sich herausstellen muss.

Ich habe zwar auch bisher für die jetzt glücklich ins Leben tretende zweite Professur reichlich vorgesorgt, so daß der College in der Bibliothek des Seminars vieles antreffen wird, was ihm vielleicht noch mehr, als mir, zu Statten kommt, dennoch erlaube ich mir das hohe Ministerium zu bitten, daß es uns nebst der üblichen Jahresdotations von 300 Gulden auch für das Jahr 1893 einen einmaligen ausserordentlichen Zuschuß im Betrag von drei Hundert Gulden gnädigst bewillige.

Anlässlich der Errichtung der zweiten Professur macht sich der Rummangel des Seminars, wovon ich bereits in einem anderen Zusammenhang oben sprach, noch dadurch fühlbar, daß das für den Vorstand bestimmte Zimmer so klein ist, daß ein zweiter Schreibtisch nur mit Mühe wird untergebracht werden können. Dennoch muss ich mir diese Einschränkung im Interesse der Sache gefallen, beehre mich jedoch das hohe Ministerium zu bitten die von mir bei der Inspection bereits angesuchte Bestellung eines zweiten Schreibtisches sammt den Thürschlüsseln durch eine Erinnerung gnädigst beschleunigen zu wollen.

Wien d. 27. März 1893

Hofrat Dr. Jagić
Vorstand des Seminars
für slav[ische] Philologie.

**Три уривки із звіту Ватрослава Ягіча,
які безпосередньо стосуються Івана Франка**

1) Am 29. Nov[ember] und später als Ergänzung dazu am 8. März las Stud. phil. Franko über das in der Literaturgeschichte weit und breit bekannte Werk „Barlaam und Josaphat“, über die Verzweigung desselben nach verschiedenen Redactionen durch verschiedene Literaturen des Orients und Occidents. Dieser allgemeine, in das Gebiet der vergleichenden Literaturgeschichte einschlägige Teil des Vortrages war ungemein fleißig, mit großer Sachkenntnis zusammengefaßt. Speciell war die Episode über das Einhorn näher geprüft und in einer

ruthenischen handschriftlichen Darstellung vorgelegt. Zu diesem speciellen Theil des Vortrages war die Bemerkung gemacht worden, daß der Verfasser auch über die sprachlichen Eigenthümlichkeiten des betreffenden ruthenischen Textes einiges beibringen soll.

29 листопада, а згодом, порядком доповнення, 8 березня⁹ студент філософії Франко прочитав доповідь про загальновідомий в історії літератури твір *Варлаам і Йоасаф*, про його розгалуження в різних редакціях у різних літературах Сходу і Заходу. Ця загальна частина доповіді в галузі порівняльної історії літератури написана надзвичайно сумлінно та з великим знанням справи. Окремо опрацьовано епізод про однорога. Цей матеріал подано у формі рукопису руською мовою. Стосовно цієї спеціальної частини доповіді автором зроблено зауваження, що він мав би зосередити деяку увагу також на мовних особливостях цього руського тексту.

2) Derselbe Stud. phil. Franko las noch am 8. Febr[uar] einen kleinen Bericht „über die Mahommedlegenden bei den Slaven“, wobei er auf einige bei den Südslaven und Südrussen volkstümliche Erzählungen über Mahommed hinwies und mit vollem Recht den Gegenstand einer weiteren Nachforschung empfahl. Unter den anwesenden Zuhörern vermochte keiner auf einen Nachtrag oder Ergänzung dieses Themas sich erinnern.

Цей же студент філософії Франко прочитав 8 лютого¹⁰ ще невелику доповідь „Легенди про Магомета у слов'ян“, звернувши при цьому увагу на деякі народні перекази про Магомета в південних слов'ян і південноросів¹¹, і цілком слушно порекомендував це питання для подальшого вивчення. Серед присутніх слухачів семінару ніхто не зміг що-небудь доповнити або сказати на цю тему.

3) Wenn man nebst dem Grade des Gelingens auch noch den allgemeinen Fleiß der betreffenden Lectoren als Maßstab der

⁹ Як мовилось вище, має бути 8 лютого 1893 р.

¹⁰ Згідно з листуванням з дружиною Ольгою (лист від 20 лютого 1893 р.) має бути: 15 лютого 1893 р. (див.: Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 387).

¹¹ Пор.: Франко І. Українська література 1904 року. І. Франко. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 54. С. 555–561.

Beurteilung gelten läßt, so dürften folgende Mitglieder auf den Bezug des Stipendiums das meiste Anrecht haben, die ich auch zu diesem Zweck in Vorschlag zu bringen mir erlaube: Stud. phil. M. Ivanov, J. Karásek, M. Medini, I. Franko, T. Matić und T. Alaupović.

Якщо, крім рівня успішності, критерієм оцінки може слугувати також загальна старанність згаданих слухачів, то наступні члени повинні би мати найбільше право на отримання стипендії і задля цього дозволю собі їх запропонувати: М. Іванов, Й. Карасек, М. Медіні, І. Франко, Т. Матіч і Т. Алауповіч.

Автобіографія Івана Франка¹²

Curriculum vitae.

Ich Iwan Franko wurde am 27. August 1856 in Nahujowice (Kreis Drohobyč) in Ostgalizien geboren. Mein Vater war ein Bauer und starb, als ich noch nicht 8 Jahre alt geworden war. Durch zwei Jahre besuchte ich die Dorfschule in Jasenica Solna, dann durch drei Jahre die basilianische Normalschule in Drohobyč, worauf ich in den Jahren 1868–1875 das Drohobyč'er Realgymnasium mit vorzüglichen Attestaten absolvierte. Im Jahre 1875 inscribte ich mich als ordentlicher Hörer an der philosophischen Fakultät der Universität in Lemberg, wo ich klassische Philologie unter Prof. Węclewski und Ćwikliński, kleinrussische Sprache und Litteratur unter Prof. Ogonowskij, Pädagogik unter Prof. Čerkawskij, Psychologie und Anthropologie unter Dr. Ochorowič und auch einen Cursus der Nationalökonomie unter Prof. Bilinski studierte.

Gleichzeitig beteiligte ich mich an der Redaction einer, vom akad. Vereine „Akademičeskij Kružok“ herausgegebenen litterarischen Zeitschrift „Druh“ und wurde im Sommer des Jahres 1877 zusammen mit den übrigen Mitgliedern dieser Redaction in einen politischen Process verwickelt, welcher meine Studien unterbrach. Nach 8-monatlicher Untersuchungshaft wurde ich trotz gänzlichem Mangel an Beweismaterial, hauptsächlich auf Grund eines an mich gerichteten Briefes M. Dragomanows, welcher mir vorschlug, eine Studienreise nach Nordungarn zu unternehmen, der Geheimbündelei schuldig befunden und zu 6-wöchentlichem Arrest verurteilt. Dieses

¹² Archiv der Universität Wien, Philosophische Fakultät, Rigorosenakt, PN RA 778
424

Urteil zog mir den Verlust eines Landesstipendiums zu, welches ich durch zwei Jahre vorher genossen hatte, doch setzte ich trotzdem meine Universitätsstudien fort, meinen Unterhalt gleichzeitig durch verschiedenartige litterarische und publicistische Arbeiten in kleinrussischer und polnischer Sprache verdienend.

Zu Anfang des Jahres 1880 wurde ich in Jablonow bei Kolomyja, wohin ich mich behufs Ertheilung von Privatlektionen begeben hatte, verhaftet und abermals in einen politischen Process mit einbezogen, aber nach 3-monatlicher Untersuchungshaft freigelassen, da es sich herausstellte, was übrigens von Anfang an ganz klar war, daß ich mit diesem Processe und den darin angeklagten Personen weder bekannt war noch irgend etwas gemein hatte. Seither verlebte ich zwei Jahre auf dem Lande, erhielt im Jahre 1883 von dem Gutsbesitzer Ladislaus Fedorovič in Okno den Auftrag, eine Biographie seines Vaters, des Reichstagsabgeordneten vom Jahre 1848 zu schreiben, durchforschte zu diesem Zwecke das reichhaltige Familienarchivum des Herrn Fedorovič und beschäftigte mich in Lemberg, wo ich Mitarbeiter der ruthenischen Zeitschrift „Dilo“ wurde, mit dem Studium der Geschichte Galiziens sowie der galizisch-ruthenischen nationalen und litterarischen Entwicklung. Zu diesem Zwecke sammelte ich auch viele alte und neuere Drucke, Flugschriften, Zeitungen, Handschriften und Correspondenzen. In den Jahren 1885 und 1886 besuchte ich Rußland, speziell Kijev, wo ich mich auch verheiratete. Im Jahre 1886 wurde ich Redakteur der litterarischen Zeitschrift „Zorja“, in welcher ich seit 1883 viele meiner Arbeiten veröffentlichte; im Jahre 1887 wurde ich ständiger Mitarbeiter der polnischen Zeitschrift „Kurjer Lwowski“. Im Jahre 1889 wurde ich zum drittenmal in einen politischen Process verwickelt und nach 10-wöchentlicher Haft wieder freigelassen, nachdem die Untersuchung nicht auch einen Schein von einem Delicte gegen mich hat aufweisen können.

Im Jahre 1890 glaubte ich endlich die Möglichkeit erreicht zu haben, meinen seit jeher gehegten Gedanken an die Vollendung meiner Universitätsstudien zu realisiren, und da mir nach der unterdessen erschienenen ministeriellen Verordnung zur Erlangung des Absolutatoriums noch ein Semester fehlte, so richtete ich an das Professorenkollegium der Lemberger Universität die Bitte um Erlaubnis, mich an dieser Universität noch für ein Semester inscribiren zu dürfen.

Meine Bitte wurde aber ohne Nennung eines Grundes abgelehnt, weshalb ich auch gezwungen war, mich für ein Semester an der Czernowitzer Universität zu inscribiren, wo ich die Vorlesungen der Professoren Smal-Stockij und Kalužniackij besuchte und auch das Absolutorium erlangte. Im Herbste des Jahres 1892 sah ich mich endlich im Stande, meinen lange gehegten sehnlichen Wunsch zu erfüllen und mich behufs Vervollständigung meiner Studien in Slavicis nach Wien zu begeben, wo ich durch ein Semester als ordentlicher Hörer inscribirt, die Vorlesungen der Professoren Jagić, Pastrnek, Mühlbacher und Paulitschke besuchte und mich auch an den Arbeiten des slavischen Seminariums beteiligte. Von meinen litterarischen und wissenschaftlichen Arbeiten, welche einen Zeitraum von bereits nahezu 20 Jahren füllen, will ich hier nur diejenigen nennen, welche meine Beschäftigung mit allgemeiner und slavischer Litteratur und Volks-wissenschaft bekunden. Ich darf es ohne Selbstüberhebung aussprechen, daß eben dieses wissenschaftliche, rein ideelle Interesse mich in den harten Prüfungen, die ich zu bestehen hatte, aufrecht erhielt, so daß ich trotz schwerer Schicksalsschläge dem hohen Ziele, meinem Vaterlande und besonders meinem südrussischen Volke nützlich zu werden, nie untreu wurde.

Meine Beschäftigung mit europäischen und slavischen Litteraturen führte mich vor Allem dazu, das Beste aus denselben in meine Muttersprache zu übersetzen. Schon im Gymnasium übertrug ich zwei Dramen des Sophokles, einige Gesänge des Nibelungenliedes und dergl. mehr. Während der Universitätsstudien las ich besonders viel Russisch und übertrug auch einzelne Erzählungen des Pomjalowskij, Šcedrin-Saltykov, den Roman „Was thun“ des Černyševskij. Im Jahre 1879 erschien meine Übersetzung von Byrons „Kain“, im Jahre 1882 der erste Teil des Göthe'schen „Faust“ mit einer Studie über denselben. In demselben Jahre übersetzte ich auch Gogols „Todte Seelen“, vordem noch eine „Erzählung des Gleb Uspenskij, einzelne Gedichte von Göthe, Victor Hugo, Heine, Lenau, Freiligrat, Shelley, Nekrasov („Russische Frauen“). In den letzten Jahren publicirte ich eine Bearbeitung des „Armen Heinrich“ von Hartmann von Aue (1891), ein Bändchen von Heines Gedichten (darunter „Deutschland, ein Wintermärchen“, „Disputation“ u. A. m.) mit einer biographischen Studie über den Dichter; einige bulgarische Volkslieder – alles in kleinrussischen Übersetzungen,

übertrag außerdem die „Tyrolské elegie“ und andere Gedichte des böhmischen Satirikers Karl Havlíček Borovský, auch Einzelnes von Svatopluk Čech, Jar. Vrchlický und J. Neruda.

Hand in Hand mit diesen Übertragungsarbeiten ging auch das Bestreben, einzelne Autoren und Litteraturrichtungen besser verstehen zu lernen und Anderen zu erklären. So entstanden meine ruthenisch und polnisch geschriebenen litterargeschichtlichen Skizzen und Charakteristiken: über Goščyński, Teofil Wiśniowski, Bohdan Zaleski, Saltykov-Ščedrin, Leo Tolstoj, über den zeitgenössischen russischen Tendenzroman (Obrusiteli, Blednow usw. sowie über den Einfluß des Mickiewicz auf die kleinrussische Litteratur. Die meisten dieser Arbeiten hatten vor Allem den Zweck, die Kenntnis des betreffenden Autors bei dem benachbarten Volke zu vermitteln; in dieser Hinsicht sollen hier noch die Essays über Turgeniew (kleinrussisch) und über Ševčenko (polnisch), so wie auch die über Emil Zola, den naturalistischen Roman und „La terre“ verglichen mit Gl. Uspenskijs „Vlast‘ zemli“ (polnisch) genannt werden.

Die Geschichte der südrussischen Litteratur- und Geistes-Entwicklung bildete seit jeher den Lieblingsgegenstand meiner Studien. Vor Allem war es der bedeutendste und originellste Dichter Südrußlands, Taras Ševčenko, dessen Gestalt und dichterisches Erbe meine Aufmerksamkeit fesselte. Seit 1881 publicirte oder verfaßte ich folgende, diesen Dichter behandelnde Einzelstudien: die Analysen seiner Gedichte „Hajdamaki“, „Kaukaz“, „Son“, „Topola“ und „Perebendia“, sodann eine allgemeine Charakteristik seines Lebens und seiner Wirksamkeit (ruthenisch und polnisch); die von mir vorgeschlagene und motivirte Einteilung derselben in vier Perioden wurde auch von Prof. Ogonowskij in seiner neuen Ausgabe des „Kobzar“ Ševčenko's angenommen. Größere oder kleinere Beiträge, Materialien und kritische Bemerkungen lieferte ich noch zu den Biographien folgender südrussischer Schriftsteller: Fed'kovič (eine Analyse seiner widersprechenden Angaben über seine Jugend), Swidnickij, Rudański, Mordowcew, Skomorowskij, Mogilnickij und Šuchewič. Auch mit der älteren südrussischen Litteratur, besonders seit der Mitte des XVI. Jahrhunderts beschäftigte ich mich eingehend. Es gelang mir handschriftliche, bisher unbekannte Materialien zur Geschichte dieser Litteratur aus dem XVI., XVII. und XVIII. Jahrh. zu

finden, so eine Sammlung der Schriften Iwan Vyšeňskij's, ein religiöses Drama „Dialogus de passione Domini“ aus der Mitte des XVI. Jahrh., mehrere handschriftliche Sammlungen von Legenden und Apocryphen, geistlichen und weltlichen Liedern usw. So entstanden meine, meistens russisch geschriebenen und unter dem Pseudonym „Myron“ in der „Kijevskaja Starina“ veröffentlichten Abhandlungen und Mittheilungen; über neue Materialien zur Kenntniss des Iw. Vyšeňskij, über einige südrussische Apocrypha, über den Lemberger Bischof Joseph Šumlanskij und sein Buch „Metrika“ usw. Dem Vyšeňskij widmete ich auch eine ausführliche specielle Arbeit, in welcher ich zuerst alle seine Schriften einer eingehenden Analyse unterwarf und die daraus gewonnenen Daten zum Aufbau einer wissenschaftlich begründeten Biographie dieses Schriftstellers zu verwerthen suchte. Diese, bis jetzt nicht publicirte, kleinrussisch geschriebene Arbeit erlaube ich mir dem Hochlößlichen Professorenkolleaium vorzulegen.

Nachdem ich im Jahre 1888 für die warschauer Wochenschrift „Glos“ einige Skizzen über die rotrussische Litteratur des XVIII. Jahrhunderts geschrieben habe, begann ich mich mit dieser, bis jetzt fast dunklen, z. B. von Ogonowskij in seiner Litteraturgeschichte gar nicht erwähnten Epoche der galizisch-ruthenischen Geistesentwicklung zu beschäftigen und besonders dem 1790 erschienenen „Bogoglasnik“ (Sammlung älterer und neuerer geistlicher Lieder) zu beschäftigen (sic!). Diese Arbeit mußte aber, trotz bedeutenden von mir gesammelten Materials, wegen Mangels an wissenschaftlichen Hilfsmitteln unterbrochen werden, und nur ein Kapitel daraus, über die geistlichen Weihnachtslieder, wurde auszugsweise im „Dilo“ veröffentlicht. Meine Ansichten über die wichtigsten Momente der südrussischen litterarischen Entwicklung bis zum Beginn des XIX. Jahrhunderts fasste ich in einer Vorlesung zusammen, welche ich im Juni 1892 in der Historischen Gesellschaft in Lemberg hielt, und welche dann unter dem Titel „Charakterystyka literatury ruskiej w XVI–XVIII wiekach“ im Organ dieser Gesellschaft, dem „Kwartalnik historyczny“ gedruckt wurde.

Auch mit Ethnographie und Folkloristik habe ich mich seit früher Jugend beschäftigt. Noch im Gymnasium schrieb ich hunderte von Volksliedern, Märchen, Sprichwörtern und dergl. aus dem Volksmunde auf. Ein ziemlich reichhaltiges lexicalesches Material stellte ich anfangs

dem H. Werchratskij für seine „Počatky do uloženia nomenklatury“ sowie für seine „Znadoby“, später dem Prof. Ogonowskij für seine „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“, und endlich dem H. Želechovskij für sein ruthenisch-deutsches Wörterbuch zur Verfügung. Selbständig publicirte ich daraus nur eine Collection der „Kindersprache“ (Świt, 1882). In derselben Zeitschrift gab ich auch einige Lieder neuester Formation, wie über die Kartoffel, über die Boryslawer Naphtagruben mit kulturhistorischen Erklärungen heraus. Im Warschauer „Dodatek do Przeglądu tygodniowego“ publicirte ich eine Abhandlung über die Überreste primitiver Anschauungen in südrussischen Volksrätsehn. In der ruth[enischen] „Zorja“ erschien die Abhandlung „Die Hörigkeit der Frau in galizisch-ruthenischen Volksliedern. In dem von der Krakauer Akademie herausgegebenen „Zbiór wiadomości do antropologii krajowej“ (Bd. XII) erschien eine von mir und der Frau Olga Roškiewiç veranstaltete und von mir bearbeitete Sammlung der Hochzeitlieder und Gebräuche. In demselben Sammelwerke sollte auch meine Sammlung galizisch-ruthenischer Sprichwörter erscheinen, allein mit dem Tode Prof. Kopernicki's zerschlug sich die Sache. Meine Sammlung galizisch-ruthenischer Sprichwörter, zu welcher ich alles mir zugängliche gedruckte und handschriftliche Material herangezogen und durch eigene Aufzeichnungen fast um das Doppelte vermehrt habe, beträgt gegenwärtig nahezu 15.000, meistens mit Beibehaltung dialektischer Besonderheiten in der Aussprache aufgezeichneter und nach Ort der Aufzeichnung bestimmter Sprichwörter, Vergleiche, bildlicher Ausdrücke, Wortspiele, scherzhafter Redewendungen, Flüche, Segnungen, parodirter Gebete und Kirchengesänge usw.

Im Sommer des Jahres 1887 fungirte ich als Sekretär und Correspondent der vom H. L. Fedorovič in Tarnopol zu Ehren Seiner k. Hoheit des Kronprinzen Rudolf veranstalteten ethnographischen Ausstellung, welche ich auch beschrieb. Noch vordem gab ich einen Band ethnographischer und litterarischer Arbeiten des kürzlich verstorbenen ruthenischen Schriftstellers Vladimir Navrockij heraus. In der „Kijevskaja Starina“ publicirte ich die von meiner Frau in Nahujovice aufgezeichneten Volkstraditionen über die dort im J. 1831 stattgehabte Verbrennung der vermeintlichen Vampyre. Im „Kurjer Lwowski“ veröffentlichte ich unter Anderem eine Artikelserie über die galizische

Landeskunde („Krajoznawstwo galicyjskie“), über ruthenische Teppiche („Kilimki ruskie“), über die Ostereier („Pisanki“) usw.

Unter dem Einflüsse Prof. M. Dragomanow's, welchem ich für die Förderung meiner wissenschaftlichen Bestrebungen sehr viel zu Danke verpflichtet bin, wandte ich mich dem Studium der neueren vergleichenden Litteratur- und Sag-Wissenschaft zu, las eifrig die bahnbrechenden Werke Benfey's, Liebrechts und besonders Veselovskijs, Dragomanovs und Anderer. Zwei meiner Abhandlungen, welche dieselbe Richtung einschlagen und in dem polnischen Fachjournale „Wisla“ veröffentlicht wurden, erlaube ich mir ebenfalls vorzulegen.

Schließlich sei es mir gestattet zu bemerken, daß über meine belletristischen, sowohl prosaischen als auch poetischen Arbeiten, von denen vieles ins Polnische, manches auch ins Russische, Böhmisches und Deutsche übersetzt wurde, Prof. Ogonowskij in seiner ruthenischen Litteraturgeschichte (Zorja 1891 und 1892 und separat) ausführlich gehandelt hat.

Wien, den 18. Mai 1893.

[Unterschrift] Iwan Franko¹³

Життєпис¹⁴

Я, Іван Франко, народився 27 серпня 1856 р. в Нагуєвичах Дрогобицького повіту, в Східній Галичині. Мій батько був селянином і помер, коли мені ще не було восьми років [1]. Протягом двох років я відвідував сільську школу в Ясениці-Сільній, потім протягом трьох років – василіанську нормальну школу в Дрогобичі, після чого в роках 1868–1875 – Дрогобицьку реальну гімназію

¹³ Archiv der Universität Wien (UAW), Philosophische Fakultät, Rigorosensakt PN RA 778.

¹⁴ Уперше переклад українською мовою був опублікований у статті Михайла Дармограя (Дармограй М. Іван Франко. Curriculum vitae. Життєпис. Жовтень. 1966. № 5. С. 5–9. Цей же матеріал надрукований також у журналі: Наукові записки. Wissenschaftliche Mitteilungen. Ukrainisches Technisch-Wirtschaftliches Institut. München, 1966. Bd. XI (XIV). S. 3–8. Згодом М. Дармограй доповнив свою попередню статтю ще одним документом й опублікував її під назвою Документи Івана Франка у віденських архівах (Українське літературознавство. 1971. Вип. 14. С. 89–98).

Переклад подано за матеріалами публікації М. Дармограя 1971 року зі збереженням усіх приміток перекладача [посилання у квадратних дужках]. Curriculum vitae (Життєпис) увійшов до повного зібрання творів Івана Франка (див.: Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 29. С. 77–82), щоправда, з незначними орфографічними чи лексичними змінами.

[2], яку закінчив з відмінними оцінками. В 1875 р. записався дійсним слухачем на філософський факультет Львівського університету, де вивчав класичну філологію у професорів Венцлевського і Цвіклінського, українську [3] мову та літературу – у професора Огоновського, педагогіку – у професора Черкавського, психологію і антропологію – у д-ра Охоровича, а також курс національної економіки – у професора Білінського.

Одночасно брав участь у роботі редакції літературного журналу *Друг*, що видавався студентським товариством *Академічний кружок*, і разом з іншими членами цієї редакції влітку 1877 р. був вплутаний у політичний процес, який перервав мої студії. Після восьмимісячного слідчого арешту, незважаючи на цілковиту відсутність викривальних матеріалів, мене обвинуватили в таємній змові, в основному на підставі направленого мені листа від М. Драгоманова, який запропонував мені наукову поїздку до Північної Угорщини, і засудили на шість тижнів арешту. Цей вирок позбавив мене державної стипендії, яку я отримував перед тим протягом двох років. А проте я продовжував далі свої університетські студії, одночасно заробляючи на прожиток різними літературними і публіцистичними працями українською і польською мовами.

На початку 1880 р. мене заарештували в Яблуніві біля Коломиї, куди я поїхав з наміром давати приватні лекції, і знову втягнули у політичний процес, але після трьох місяців слідчого арешту звільнили, бо з'ясувалося, що, зрештою, вже від початку було цілком ясним, що я з тим процесом і обвинуваченими в ньому особами ані не був знайомий, ані не мав нічого спільного. З того часу я проживав два роки на селі, а в 1883 р. одержав замовлення від поміщика Володислава Федоровича у Вікні написати біографію його батька, що був від 1848 р. депутатом райхстагу. Для того я дослідив багатий родинний архів пана Федоровича і працював у Львові, де я став співробітником українського часопису *Діло*, над вивченням історії Галичини, а також галицько-українського національного і літературного розвитку. З тою метою я назбирав чимало старих і нових друків, листівок, газет, рукописів і кореспонденцій. В роках 1885 і 1886 я відвідав Росію і, зокрема, Київ,

де одружився. В 1886 р. став редактором літературного журналу *Зоря*, в якому з 1883 р. опублікував багато своїх праць. В 1887 р. став постійним співробітником польської газети *Kurjer Lwowski*. В 1889 р. мене вплутали третій раз у політичний процес і після десятиденного ув'язнення знову звільнили, бо слідство не могло пред'явити мені найменшого обвинувачення в будь-якому правопорушенні.

В 1890 р. я сподівався, що нарешті матиму можливість здійснити свій здавна плеканий намір – закінчити університетські студії. Тому що згідно з міністерським розпорядженням, що появилося в той час, для одержання абсолюторія мені не вистачало ще одного семестру, я звернувся до колегії професорів Львівського університету з проською дозволити мені записатися на один семестр в цей університет. Однак мою просьбу відхилено, не називаючи причин, тому я був змушений записатися на один семестр до Чернівецького університету. Тут я відвідував лекції у професорів Смаль-Стоцького і Калужняцького і одержав абсолюторій. Восени 1892 р. зміг нарешті здійснити свою здавна леліану заповітну мрію: я поїхав до Відня, щоб поповнити свої знання із славістики. Записавшись звичайним слухачем, я відвідував протягом семестру лекції у професорів Ягича, Пастрнека, Мюльбахера і Паулічке, а також брав участь у роботі славістичного семінару. З моїх літературних і наукових творів, що займають період уже близько двадцяти років, я хотів би тут назвати лише ті, які свідчать про мою працю над загальною і слов'янською літературами та етнографією. Можу без зарозумілості сказати, що саме цей науковий, чисто ідеальний інтерес підтримував мене у суворих випробуваннях, які судилося мені перенести, тож, незважаючи на тяжкі удари долі, я ніколи не зраджував великої мети – бути корисним своїй батьківщині і, насамперед, своєму українському народові.

Працюючи над європейськими і слов'янськими літературами, я перш за все намагався перекласти те, що в них найкраще, на свою рідну мову. Уже в гімназії переклав дві драми Софокла, кілька частин з *Пісні про Нібелунгів* і т. п. Під час університетських студій читав я особливо багато російською мовою, а також

переклав окремі оповідання Помяловського, Салтикова-Щедріна, роман *Що робити?* Чернишевського. У 1879 р. з'явився мій переклад *Каїна* Байрона, а в 1882 р. – перша частина *Фауста* Гете з розвідкою про цей твір. Того ж року переклав я також *Мертві душі* Гоголя, а перед тим ще одне оповідання Гліба Успенського, деякі вірші Гете, Віктора Гюго, Гейне, Ленау, Фрейліґрата, Шеллі, Некрасова (*Жінки Росії*). За останні роки опублікував переробку *Бідного Генріха* Гартмана фон Ауе (1891 р.), томик віршів Гейне (в т. ч. *Німеччина. Зимова казка, Диспут* та інше) з біографічним нарисом про поета, кілька болгарських народних пісень – усе в українських перекладах. Крім того переклав *Тірольські елегії* та інші вірші чеського сатирика Карла Гавлічека-Боровського, дещо Святоплука Чеха, Ярослава Врхліцького і Яна Неруди.

З цією перекладацькою роботою йшло завжди в парі намагання самому краще пізнати окремих авторів і відповідні літературні течії і зробити їх доступними для інших. Так виникли мої літературно-історичні нариси й характеристики, написані українською і польською мовами: про Гоцинського, Теофіля Вишневецького, Богдана Залеського, Салтикова-Щедріна, Льва Толстого, про сучасний російський тенденційний роман (*Обрусителі, Бледнов* та ін.), а також про вплив Міцкевича на українську літературу. Більшість цих праць повинна була передовсім відкрити відповідного автора сусідньому народові. З цього погляду тут треба згадати також нариси про Тургенєва (українською мовою) і про Шевченка (польською), а також про Еміля Золя, натуралістичний роман *La terre* в порівнянні з *Владою землі* Гліба Успенського (польською мовою).

Історія українського літературного і духовного розвитку була віддавна улюбленим предметом моїх досліджень. Насамперед ним був найвидатніший і найбільш оригінальний поет України Тарас Шевченко, постать і поетична спадщина якого прикували мою увагу. З 1881 р. я опублікував або написав такі праці, що стосуються цього поета: аналіз його творів *Гайдамаки, Кавказ, Сон, Тополя, Перебендя*, потім загальну характеристику його життя і творчості (українською і польською мовами). Запропонований і обґрунтований мною поділ творчості Шевченка на чотири пе-

ріоди прийняв професор Огоновський у своєму новому виданні *Кобзаря*. Більші або менші статті, матеріали та критичні замітки написав я також до біографій таких українських письменників: Федьковича (аналіз поданих ним суперечливих відомостей про його молодість), Свидницького, Руданського, Мордовцева, Скоморовського, Могильницького і Шухевича. Я працював також ґрунтовно і над давньою українською літературою, особливо з середини XVI ст. Мені вдалося знайти невідомі досі рукописні матеріали з історії цієї літератури з XVI, XVII, XVIII століть: збірку творів Івана Вишенського, релігійну драму *Dialogus de passione Domini* з середини XVI ст., багато рукописних збірок легенд і апокрифів, духовних і світських пісень і т. ін. Так виникли мої дослідження і повідомлення про нові матеріали для вивчення Івана Вишенського, про деякі українські апокрифи, про львівського єпископа Йосифа Шумлянського і його книгу *Метрика* та інші, що були написані переважно російською мовою і опубліковані під псевдонімом „Мирон“ в *Киевской старине*. Вишенському я присвятив також докладну спеціальну працю, у якій спершу детально проаналізував усі його твори, а зібрані при цьому дані намагався використати для створення науково обґрунтованої біографії цього письменника. Цю неопубліковану досі роботу, написану українською мовою, дозволю собі пред'явити Світлій Колегії Професорів.

Написавши в 1888 р. для варшавського тижневика *Glos* кілька нарисів про українську літературу XVIII ст., я почав працювати над цією майже недослідженою дотепер епохою галицько-українського духовного розвитку, про яку Огоновський, наприклад, у своїй *Історії літератури* зовсім не згадує. Особливо займався я *Богогласником* (збірник давніх і новіших релігійних пісень), що вийшов у 1790 р. Але, незважаючи на зібраний мною значний матеріал, я був змушений перервати цю роботу через брак допоміжних наукових засобів. Лише одна глава цього дослідження – про релігійні коляди – була опублікована уривками в *Ділі*. Свої погляди на найважливіші фактори українського літературного розвитку до початку XIX ст. я виклав стисло у лекції, яку прочитав у червні 1892 р. в Історичному товаристві у Львові і яка згодом

була надрукована під заголовком *Charakterystyka literatury ruskiej w XVI–XVIII w.* в органі цього товариства, що виходив під назвою *Kwartalnik historyczny*.

З ранньої молодості я займався також етнографією і фольклористикою. Ще в гімназії записав з уст народу сотні народних пісень, казок, прислів'їв і т. п. Досить багатий лексикографічний матеріал віддав я в розпорядження спочатку п. Верхратському для його *Початків до уложення номенклатури* [4], а також для його праці *Знадоби* [5], пізніше професорові Огоновському для його *Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache* [6] і врешті п. Желехівському для його українсько-німецького словника [7]. Сам я опублікував з цього лише збірку *Дитяча мова* (Світ, 1882) [8]. В тому самому журналі надрукував я також кілька пісень останнього часу, наприклад, про картоплю, про бориславські нафтопромисли, з моїми культурно-історичними коментарями. У варшавському *Dodatku do przeglądu tygodniowego* я опублікував дослідження про залишки примітивних поглядів в українських народних загадках. В українській *Зорі* надруковано працю *Жіноча неволя в галицько-українських народних піснях*. У *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*, т. XII, який видає Краківська Академія, з'явилась складена мною разом з п. Ольгою Рошкевич і мною опрацьована збірка весільних пісень та обрядів. У тому ж виданні мала вийти також і моя збірка галицько-українських прислів'їв, але через смерть професора Коперницького нічого не вийшло. Моя збірка галицько-українських прислів'їв, для якої я використав весь доступний мені опублікований і рукописний матеріал і до якої додав майже ще раз стільки власних записів, тепер охоплює близько 15000 прислів'їв, порівнянь, образних висловлювань, каламбурів, жартівливих виразів, прокльонів, благословень, пародійованих молитов, церковних співів і т. ін. Причому здебільшого збережено діалектні особливості у вимові і позначено місцевість, де зроблено запис.

Влітку 1887 р. я працював секретарем і кореспондентом етнографічної виставки, організованої п. В. Федоровичем у Тернополі на честь Його цісарської Величності наслідника трону Рудольфа, і яку я також описав. Ще перед тим я видав один том

етнографічних і літературних праць померлого недавно українського письменника Володимира Навроцького. В *Киевской старине* опублікував записані моєю дружиною в Нагуєвичах народні перекази про спалювання там у 1831 р. уявних упирів. У *Kurjer-i Lwowski*-м надрукував, серед іншого, цикл статей про галицьке краєзнавство (*Krajoznawstwo galicyjskie*), про українські килими (*Kilimki ruskie*), про писанки (*Pisanki*) та інше.

Під впливом професора М. Драгоманова, якому я дуже вдячний за підтримку в моїх наукових устремліннях, я займався новітнім порівняльним літературознавством і фольклористикою, наполегливо читав твори Бенфея, Лібрехта і особливо Веселовського, Драгоманова та інших, що прокладали нові шляхи. Дві мої праці цього ж напрямку, що були опубліковані в польському фаховому журналі *Wisła*, дозволю собі також додати.

Вкінці хай буде мені дозволено зазначити, що про мої художні – як прозові, так і поетичні твори, з яких багато перекладено на польську мову, а деякі також на російську, чеську і німецьку, докладно говорить професор Огоновський у своїй українській *Історії літератури* (Зоря, 1891 і 1892, а також в окремому виданні).

Відень, 18 травня 1893 р.

Іван Франко¹⁵

¹⁵ Примітки перекладача М. Дармограя:

[1] Батько І. Франка помер навесні 1865 р., отже, на дев'ятому році життя поета.

[2] У Дрогобицькій гімназії вчився Франко з осені 1867 до 1875 року.

[3] Вирази ‚kleinrussisch, ruthenisch, rottrussisch, südtrussisch‘, вжиті в оригіналі, передаємо, беручи до уваги їх значення, словом ‚український‘.

[4] Іван Верхратський. Початки до уложення номенклатури и терминологии природописної, народнїї. Львів, Випуски I–V, 1864–1872.

[5] Знадоби до словаря южнорусского. Львів, 1877.

[6] Львів, 1880.

[7] Євгеній Желеховський. Малоруско-німецкий словарь. Львів, 1886.

[8] Насправді в 1881 р.; див.: Дітські слова в українській мові. *Світ*. 1881. С. 129–130.

**Клопотання Івана Франка про допуск до складання
строгих екзаменів (рігоровів)¹⁶**

prs. 19. Mai 1893

Z. 765

*An das Hochlöbliche K. K. Professorenkollegium
der philosophischen Fakultät der Universität Wien.*

*Iwan Franko, Kandidat der Philosophie,
wohnhaft I., Wipplingerstraße N. 26,*

1. Stiege, 4. Stock, Thür 29 —

*bittet um Zulassung zu den strengen
philosoph[ischen] Prüfungen
aus der Slavistik mit der klassischen Philologie.*

Hochlöbliches K. K. Professorenkollegium der philosophischen Fakultät!

Gestützt auf die beifolgenden Dokumente, und zwar:

- a) das Maturitätszeugniss im Original und in Übersetzung,*
- b) das Absolutorium der Czernowitzer Universität,*
- c) den Index der Wiener Universität über ein Semester,*
- d) das Curriculum vitae, und*
- e) die Abhandlung unter dem Titel „Der Roman vom Barlaam und Josaphat sowie die darin enthaltene Parabel von dem Einhorn („Der Mann im Brunnen“) und ihre slavische Bearbeitung“, wozu ich noch die zweite, kleinrussisch geschriebene Abhandlung „Ivan Vyšenskij i jeho literaturna dijajlnist“, ferner die im polnischen Journal „Wisła“ (Bd. VI, 263–278) gedruckte Abhandlung „Wojna żydowska, przyczynek do studjów porównawczych nad literaturą ludową“ und die in derselben Zeitschrift (Bd. VI, 745–758) gedruckte Abhandlung „Bajka węgierska Wacława Potockiego i „psia krew“, wozu noch S. 996–997 abgedruckte Anmerkung „Pochodzenie Attyli“ zu nehmen ist, als Supplemente beifüge –*
bitte ich um die Zulassung zur Ablegung der philosophischen strengen Prüfungen, und zwar aus der Slavistik als dem Hauptfache in Verbindung mit klassischer Philologie, behufs Erlangung der philosophischen Doktorwürde.

Wien, den 17. Mai 1893.

[Unterschrift] Iwan Franko

*Sechs Beilagen
retour erhalten*

1. Juli 1893

[Unterschrift] Dr. Iwan Franko

¹⁶ Archiv der Universität Wien, Philosophische Fakultät, Rigorosenakt, PN RA 778.

19 травня 1893 р.

Ч. 765

Вельмиповажний

і[мператорсько]-к[оролівській]

Колегії професорів філософського
факультету Віденського університету

Іван Франко, кандидат філософії,
проживає [у Відні]

І., вул. Віплінгерштрассе № 26,

1 під'їзд, 4 поверх, кв. 29,

просить допустити його до
строгих філософських екзаменів зі
славістики з класичною філологією.

Вельмиповажна і.-к. Колегіє професорів філософського факультету!

На підставі наступних документів, а саме:

- а) атестату зрілості в оригіналі і перекладі,
- б) абсолюторіума Чернівецького університету,
- в) індексу Віденського університету за один семестр,
- г) автобіографії, і
- д) дисертації під заголовком *Роман про Варлаама і Йоасафа та вміщена в ньому притча про однорога („Чоловік у криниці“)* і її слов'янська обробка, до якої долучаю ще другу працю, написану малоруською мовою, *Іван Вишенський і його літературна діяльність*, а також надруковану в польському журналі *Wisła* (т. VI, с. 262–278) статтю *Wojna żydowska, przyczynek do studjów porównawczych nad literaturą ludową* і в цьому ж журналі (т. VI, с. 745–758) опубліковану статтю *Bajka węgierska Wacława Potockiego i 'psia krew*, до якої треба долучити ще надруковану примітку *Pochodzenie Attyli* (с. 996–997) — прошу допустити мене до складання строгих філософських екзаменів, а саме зі славістики як основної спеціальності в поєднанні з класичною філологією, з метою здобуття ученого ступеня доктора філософії.

Відень, 17 травня 1893 р.

[підпис] Іван Франко

Шість додатків

отримав

1 липня 1893 р.

[підпис] д-р Іван Франко

**Відгук Ватрослава Ягіча про дисертацію Івана Франка,
датований 7 червням 1893 р.¹⁷**

[Gutachten über Iwan Frankos Dissertation]

Herrn Iwan Franko kennt bereits seit längerer Zeit die slavische Literaturgeschichte. Aber abgesehen von den Verdiensten, die er sich um die Hebung der ruthenischen Literatur in Galizien durch eine Reihe von Schriften gesammelt hat, verdienen einige Abhandlungen aus dem Bereich der Folkloristik oder vergleichenden Literaturgeschichte als wertvolle Beiträge hervorgehoben zu werden; ich erwähne namentlich die sehr hübsch geschriebene Studie „Charakterystyka literatury ruskiej XVI–XVIII wieku“ (erschieden im Kwartalnik historyczny 1892, Heft 4), in welcher der Verfasser gegenüber dem einseitigen auf der Oberfläche der biographischbibliographischen Daten haftenden Standpunkt Ogonowski's ganz richtige Ansichten über einen anderen Maßstab, der bei der Beurteilung der literarischen Erscheinungen angelegt werden muß, zur Geltung bringt.

Die als Doctordissertation eingereichte Studie „Über Barlaam und Josaphat und die Einhornparabel“ bestätigt von neuem in vollem Maße das günstige Urtheil, welches bei mir schon früher über den Charakter der liter[arischen] Arbeiten Franko's fest stand. Ein hübsches Capitel aus der vergleichenden Literaturgeschichte wird hier mit Meisterschaft behandelt. Allerdings entziehen sich ganze Partien der Arbeit der selbständigen Forschung des Doctoranden durch ihren auf genauer Kenntniss verschiedener orientalischer Sprachen beruhenden Charakter, allein auch in solchen Theilen kann ich dem sorgfältig erwogenen Urtheil des Verfassers sowie seiner mit großem Scharfsinn geübten Kritik nur das unbedingte Lob zollen. Die genaue Kenntniss der einschlägigen Literatur, in welcher als Zusatz zu den üblichen derartigen Referaten auch die slavischen Literaturen mit berücksichtigt sind, verdient ebenfalls anerkannt zu werden. Ganz selbständig, auf Grund eigener Beobachtung, hat der Verfasser das letzte, dritte, Capitel ausgearbeitet, und dabei Resultate erzielt, denen ich vor der bisherigen Auffassung entschieden den Vorzug größerer Wahrscheinlichkeit einräumen muß.

¹⁷ Archiv der Universität Wien, Philosophische Fakultät, Rigorosenakt, PN RA 778.

Während die literaturgeschichtliche Seite der Frage, wenn man von einiger Weitläufigkeit absieht, nicht zu wünschen übrig läßt, zeigt der philologische Unterbau einige Schwächen, die sich daraus erklären, daß der Verfasser, bei seiner ausgesprochenen Hinneigung zu literaturgeschichtlichen Fragen, bisher wenig Gelegenheit gehabt zu haben scheint mit der literaturgeschichtlichen auch die philologische Seite der Forschung in Einklang zu bringen. Man kann bei seiner entschiedenen Begabung und großen Belesenheit diese Einseitigkeit nur mit Bedauern erwähnen und den Wunsch äußern, daß er auch in philologischer Richtung Fortschritte machen möchte, die seinen literaturgeschichtlichen Untersuchungen eine größere Bestimmtheit und Praecision verleihen würden.

Die Dissertation eignet sich nach dem Gesagten im vorzüglichen Grade dazu, um die Basis der weiter vorzunehmenden strengen Prüfungen zu bilden.

Wien, d[en] 7. Juni 1893 [Unterschrift] V. Jagić

[Рецензія на дисертацію Івана Франка]

Історію слов'янської літератури пан Іван Франко знає давно. Але крім заслуг, які він здобув у піднесенні руської літератури в Галичині завдяки низці творів, варто відзначити також цінність кількох його праць у галузі фольклористики чи порівняльного літературознавства; згадаю, зокрема, дуже гарно написане дослідження *Characterystyka literatury ruskiej XVI–XVIII wieku* (опублікована у *Kwartalnik historyczny*, 1892, вип. 4), в якому автор, на відміну від однобічної і прив'язаної до біографічно-бібліографічних даних точки зору Огоновського, висловлює цілком правильні погляди щодо іншого критерію, яким треба керуватися при оцінці літературних явищ.

Подане як докторська дисертація дослідження *Про Варлаама та Йоасафа і притчу про одного* ще раз цілком підтверджує ту схвальну думку, яка вже раніше сформувалася у мене про характер літературних праць Франка. Майстерно опрацьовано тут чудовий розділ до історії порівняльного літературознавства. Однак у цілих частинах роботи втрачається самостійність дослідження

докторанта через їхню особливість, що базується на досконалому знанні різних східних мов. Але навіть у таких частинах можу лише беззастережно похвалити ретельно виражену оцінку автора та його глибоко осмислені критичні зауваження. Заслуговує на визнання і докладне знання літератури з цього предмета, в якій взято до уваги також слов'янські літератури як доповнення до такого роду рефератів. Цілком самостійно, на основі власних спостережень, автор опрацював останній, третій розділ, і досяг при цьому результатів, які, мушу безсумнівно визнати, вірогідніші, ніж попередня точка зору.

Якщо літературно-історичний бік питання, абстрагуючись від деякої докладності викладу, не залишає бажати кращого, то філологічна підструктура виявляє деякі слабкості, які можна пояснити тим, що автор, з його яскраво вираженою схильністю до літературно-історичних питань, здається, мав досі мало можливостей узгодити також філологічний бік дослідження з літературно-історичним. Зважаючи на його безсумнівний талант і велику ерудицію, можна тільки з жалем згадати про цю однобічність і висловити побажання, щоб він також у філологічному напрямі досягнув успіхів, які б додали його літературно-історичним розвідкам більшої визначеності й точності.

Виходячи зі сказаного, дисертація чудово годиться для формування основи для складання строгих екзаменів.

Відень, 7 червня 1893 р.

[підпис] В. Ягіч

Відгук Константіна Їречека про дисертацію Івана Франка, датований 13 червня 1893 р.¹⁸

Dissertation des Iwan Franko

Die handschriftliche Dissertation des Herrn Iwan Franko, eines bekannten und auf dem Gebiete der Literaturgeschichte und Volkskunde verdienten ruthenischen Schriftstellers, „Der Roman von Barlaam und Josaphat, sowie die darin enthaltene Parabel von dem Einhorn“, enthält eine sehr gut geschriebene Übersicht über

¹⁸ Archiv der Universität Wien (UAW), Philosophische Fakultät, Rigorosenakt, PH RA 778.

den Ursprung und die Wanderungen der Geschichte von Barlaam und Josaphat, verfaßt auf Grund einer gründlichen Kenntnis der einschlägigen Literatur, dann eine Studie über die Parabeln in diesem Buche und endlich eine Besprechung der slavischen „Erzählung von den Reichen aus bulgarischen Büchern“ mit deren Verhältnis zur Einhornparabel. In diesem letzten Kapitel wird auch das Verhältnis der Sekte der Bogomilen zur Apokryphenliteratur besprochen, wobei der Verf[asser] meint, daß dieselbe „in Bulgarien schon zu Ende des XIII. J[a]h[rhunderts] fast gänzlich ausgerottet wurde“, während sie dort noch in der Mitte des XIV. J[a]h[rhunderts] zu Synoden Anlaß gab und wir jetzt aus Fermendžin's „Acta Bulgariae ecclesiastica“ sogar deren letzte Überreste im XVII. Jahrhundert gut kennen. Die ganze Arbeit zeugt von Sachkenntnis, gutem literarhistorischen Urtheil und wissenschaftlichem Forschungsgeist und genügt vollkommen zur Zulassung zu den philosophischen Rigorosen.

Wien, 13. Juni 1893.

[Unterschrift] Prof. Dr. Jireček

Дисертація Івана Франка

Рукописна дисертація п. Івана Франка, відомого і в галузі історії літератури та фольклору заслуженого рутенського письменника, *Роман про Варлаама та Йоасафа* і вміщена в ньому притча про однорога містить дуже добре написаний огляд походження і мандрів історії про Варлаама та Йоасафа, викладений на основі ґрунтовного знання відповідної літератури, а відтак і дослідження притч у цій книзі і, нарешті, обговорення слов'янської *Повісті про багатіїв з болгарських книжок* та її зв'язок з притчею про однорога. В цьому останньому розділі розглянуто також ставлення секти богомилів до апокрифічної літератури, причому автор уважає, що вона „в Болгарії уже наприкінці XIII століття була майже повністю викорінена“, тоді як у середині XIV століття вона все ще давала привід до скликання синодів, і навіть її останні залишки у XVII столітті добре відомі нам зараз із дослідження Ферменджина *Acta Bulgariae ecclesiastica*. Уся праця засвідчує компетентність, добрі літературно-історичні судження і науково-дослідницький дух та є цілком достатньою для допуску до філософських строгих екзаменів.

Відень, 13 червня 1893 р.

[підпис] проф. д-р Їречек

**Протокол строгих экзаменів Івана Франка
[Rigorosenprotokoll] 778.**

Datum	prs. 19 ^{ten} Mai 1893, Z. 765.
Namen	Iwan Franko
Alter, Heimat	geb[oren] 27. August 1856 zu Nahujawice in Galizien
Gymnasium	I bis VIII Classe am Gymnasium zu Drohobycz Matur[itäts]zeugn[is] v[om] Gymnasium zu Drohobycz v[om] 26. Juli 1875. (k. k. Franz Josef Gym[nasium] (Real-))
Universität	VIII Sem[ester] u[nd] z[war] VII Sem[ester] zu Lemberg v[om] W[inter]S[emester] 1875/6 bis W[inter]S[emester] 1879/80. I Sem[ester] in Czernowitz W[inter]S[emester] 1890/1. I Sem[ester] in Wien W[inter]S[emester] 1892/3.
Abhandlung	„Der Roman vom Barlaam und Josaphat, sowie die darin ent- haltene Parabel von dem Einhorn („der Mann im Brunnen“) und ihre slavische Bearbeitung.“ Approbirt 7. / 10. Juni 1893. <i>(Unterschrift)</i> Fr. Müller
Referenten	Jagić, Jireček Ref[erent] Corref[erent]
Fachprüfung	Hauptrigorosum aus der Slavistik, abgehalten am 20. Juni 1893, 10 Uhr Vormittag. ausgezeichnet <i>[Unterschrift]</i> V. Jagić ausgezeichnet <i>[Unterschrift]</i> K. Jireček ausgezeichnet <i>[Unterschrift]</i> E. Hoffmann ausgezeichnet <i>[Unterschrift]</i> Fr. Müller approbirt: Einstimmig mit Auszeichnung <i>[Unterschrift]</i> Fr. Müller
	Nebenrigorosum aus der Philosophie, abgehalten am 28. Juni 1893, 9 Uhr Vormittag. ausgezeichnet <i>[Unterschrift]</i> R. Zimmermann ausgezeichnet <i>[Unterschrift]</i> Th. Vogt ausgezeichnet <i>[Unterschrift]</i> Fr. Müller Einstimmig mit Auszeichnung approbirt <i>[Unterschrift]</i> Fr. Müller
	Promoviert 1. Juli 1893.

[Протокол строгих екзаменів] 778

Дата	19 травня 1893, Ч. 765.
Ім'я і прізвище	Іван Франко
Вік, батьківщина	нар. 27 серпня 1856 р. у Нагуєвичах в Галичині
Гімназія	I–VIII класи – гімназія у Дрогобичі Атестат зрілості Дрогобицької гімназії від 26 липня 1875 р. (і.-к. гімназія ім. Франца Йозефа (реальна))
Університет	8 семестрів, а саме: 7 семестрів у Львові – від зимового семестру 1875/6 н. р. до зимового семестру 1879/80 н. р. 1 семестр у Чернівцях – зимовий семестр 1879/90 н. р. 1 семестр у Відні – зимовий семестр 1892/3 н. р.
Наукове дослідження	„Роман Варлаам і Йоасаф і вміщена в ньому притча про однорого (Чоловік у криниці) та її слов'янська обробка.“ Апробовано 7/10 червня 1893 р. <i>підпис</i> (Фр. Мюллер)
Рецензенти	Ягіч Рецензент Їречек Співрецензент
Фаховий екзамен	Основний строгий екзамен зі славістики, складений 20 червня 1893 р., о 10 годині ранку. відмінно <i>[підпис]</i> В. Ягіч відмінно <i>[підпис]</i> Е. Гофманн відмінно <i>[підпис]</i> Фр. Мюллер схвалено одноголосно з відзнакою <i>[підпис]</i> Фр. Мюллер
	Додатковий строгий екзамен з філософії, складений 28 червня 1893 р., о 9 годині ранку. відмінно <i>[підпис]</i> Р. Ціммерманн відмінно <i>[підпис]</i> Фр. Мюллер схвалено одноголосно з відзнакою <i>[підпис]</i> Фр. Мюллер
	Промоція 1 липня 1893 р.

Клопотання про отримання дисертації на період трьох місяців з метою перекладу на українську мову¹⁹

*An das Hochlöbliche Decanat
der philosophischen Fakultät
der Universität in Wien
Iwan Franko*

*bittet um leihweise Ausfolgung
seiner Dissertation auf drei Monate*

Hochlöbliches Decanat der philosophischen Fakultät!

*Ich beehre mich das Hochlöbliche Decanat zu ersuchen,
mir meine Dissertation „Der Barlaamsroman und die darin
enthaltene Einhornparabel“ leihweise auszufolgen, da ich dieselbe
in kleinrussischer Übersetzung zu drucken beabsichtige, und
verpflichte mich das Originalmanuskript binnen drei Monaten in der
Decanatskanzlei wieder zu erlegen.*

Wien, am 1. Juli 1893

[Unterschrift] Iwan Franko

Вельмиповажному
деканату філософського
факультету Віденського університету
Іван Франко

просить видати його дисертацію
у тимчасове користування
терміном на три місяці.

Вельмиповажний деканате філософського факультету!

Маю честь звернутися до Вельмиповажного деканату з проханням видати мені в тимчасове користування мою дисертацію „Роман про Варлаама і вміщена в ньому притча про одноного“, позаяк маю намір опублікувати її у малоруському перекладі. Зобов'язуюся повернути оригінал рукопису в канцелярію деканату впродовж трьох місяців.

Відень, 1 липня 1893 р.

[підпис] Іван Франко

¹⁹ Archiv der Universität Wien (UAW), Philosophische Fakultät, Rigorosenakt, PH RA 778.

**Витяг із протоколу про присвоєння ученого ступеня
від 1 липня 1893 р.²⁰**

**[A u s z u g a u s d e m]
PROMOTIONSPROTOKOLL**

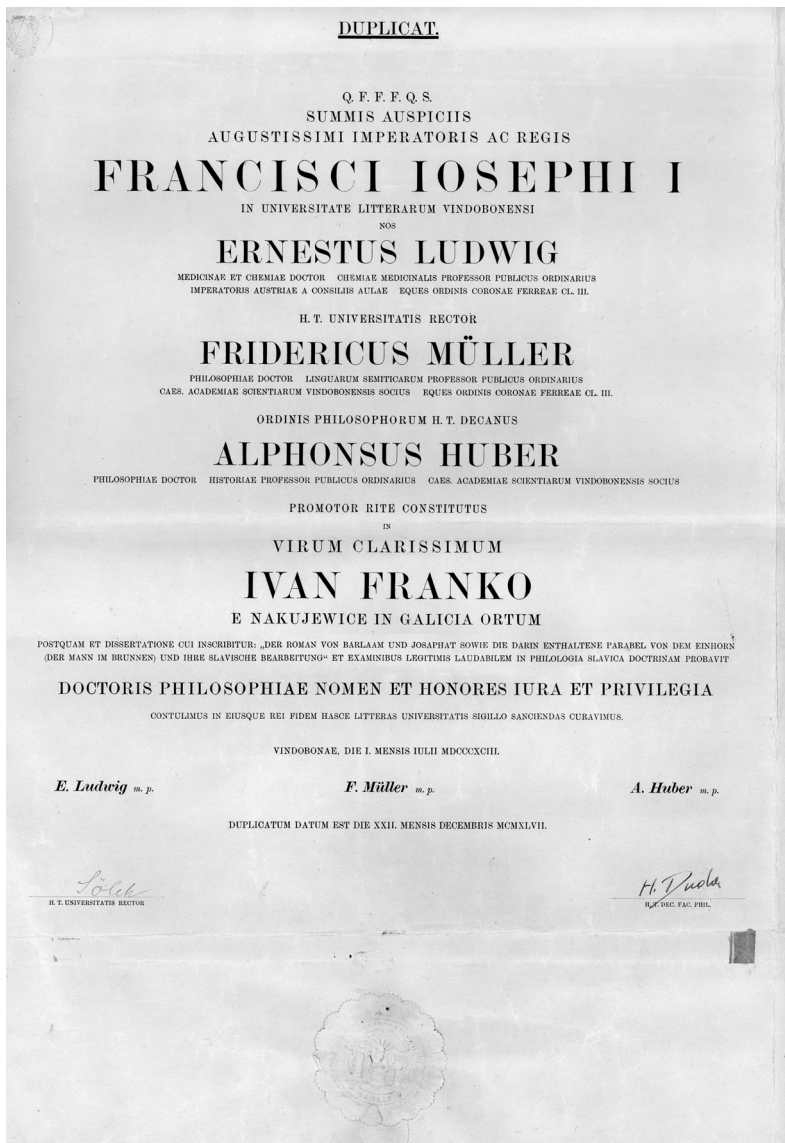
Post- №	Name, Geburtsort und Vaterland	Jahr und Tag der Promotion	Eigenhändige Unterschrift des neugraudirten Doctors
503	Hr. philosoph. Dr. Robert Daublebsky von Sterneck aus Wien	Am 1. Juli 1893 „_____“	<i>Unterschrift</i>
504	Hr. philosoph. Dr. James Morison aus Glasgow in Schottland	R[ektor] Ludwig D[ekan] Fr. Müller P[romotor] Huber	<i>Unterschrift</i>
505	Hr. philosoph. Dr. Adolf Walther Schleicher aus Antwerpen in Belgien	„_____“	
506	Hr. philosoph. Dr. Angelo Simonini aus Reichenhall in Baiern	„_____“	<i>Unterschrift</i>
507	Hr. philosoph. Dr. Ivan Franko aus Nahujevice in Galizien	„_____“	<i>Unterschrift</i>
508	Hr. philosoph. Dr. Manol Ivanov aus Pirdop in Bulgarien	„_____“	<i>Unterschrift</i>
509	Hr. philosoph. Dr. Josef Karásek aus Miletin in Böhmen	„_____“	<i>Unterschrift</i>

²⁰ Archiv der Universität Wien, Philosophische Fakultät, Promotionsprotokoll.
Philosophen II.
446

В и т я г
З ПРОТОКОЛУ ПРО ПРИСВОЄННЯ
УЧЕНОГО СТУПЕНЯ

№ п/п	Ім'я, місце народження і батьківщина	Рік і день промоції	Власноручний підпис нового доктора
503	Д-р філософії п. Роберт Даублебски фон Штернек з Відня	1 липня 1893 р. „_____”	<i>підпис</i>
504	Д-р філософії п. Джеймс Морісон із Глазго, Шотландія	Р[ектор] Людвіг Д[екан] Фр. Мюллер П[ромоутер] Губер	<i>підпис</i>
505	Д-р філософії п. Адольф Вальтер Шляйхер з Антверпена, Бельгія	„_____”	
506	Д-р філософії п. Ангело Сімоніні з Райхенгаль, Баварія	„_____”	<i>підпис</i>
507	Д-р філософії п. Іван Франко з Нагуєвич, Галичина	„_____”	<i>підпис</i>
508	Д-р філософії п. Манол Іванов із Пірдопа, Болгарія	„_____”	<i>підпис</i>
509	Д-р філософії п. Йозеф Карасек із Мілетіна, Богемія	„_____”	<i>підпис</i>

Диплом доктора філософії Івана Франка (дублікат)²¹

²¹ Уперше опубліковано у кн.: Тихолоз Б.: Доктор Ф. маленька книжка про великого Франка: Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка, 2021. С. 18.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Кн. 6 : В поті чола. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 532 с.
2. Горак Р. Бажав я для скованих волі... Біографія Івана Франка. Львів : Апріорі, 2015. 320 с.
3. Дармограй М. Іван Франко. Curriculum vitae. Життєпис. *Жовтень*. 1966. № 5. С. 5–9.
4. Дармограй М. Документи Івана Франка у віденських архівах. *Українське літературознавство*. 1971. Вип. 14. С. 89–98.
5. Нагірний М. Іван Франко як учасник історико-літературного процесу Австрії та Німеччини. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів : Світ, 1998. С. 801–807.
6. Офіцинський Р. Іван Франко в історіографічному трикутнику : інтерпретації, джерела, взаємини : монографія. Ужгород : Гражда, 2011. 244 с.
7. Ткачівський В. Іван Франко у Відні. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин* : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів : Світ, 1998. С. 58–61.
8. Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 49. 811 с.
9. Franko I. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte deutsche Schriften der revolutionären Demokraten, 1882–1915. Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas. Berlin : Akademie-Verlag, 1963. Bd. 14. 577 S.
103. Simonek S. Drei Blicke auf Wien: I. Franko – J. S. Machar – I. Cankar. Eine komparatistische Skizze. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Wien, 1993. Bd. 39. S. 131–143.
11. Simonek S. Ivan Franko und die “Moloda Muza”: Motive in der westukrainischen Lyrik der Moderne. Köln-Weimar-Wien : Böhlau Verlag, 1997. 446 S.
12. Wytrzens G. Ivan Franko als Student und Doktor der Wiener Universität. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Wien, 1960. Bd. 8. S. 228–241.
13. Wytrzens G. Zum literarischen Schaffen Frankos in deutscher Sprache. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Wien, 1991. Bd. 31. S. 103–112.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

1. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (ф. 3, спр. 2416, арк. 16, 17).
2. Archiv der Universität Wien. Nationale der Studierenden der Philosophischen Fakultät. Wintersemester 1892/93. Buchstaben A-L. Phil. Nat. 152.
3. Archiv der Universität Wien (UAW), Philosophische Fakultät, Rigorosenakt, PH RA 778.
4. Archiv der Universität Wien (UAW), Philosophische Fakultät, Promotionsprotokoll. Philosophen II.

5. Jagić V. Bericht über die Tätigkeit des Seminars für Slawische Philologie im Laufe des Wintersemesters 1892/93. K. k. Ministerium für Cultus und Unterricht. *Österreichisches Staatsarchiv. Allgemeines Verwaltungsarchiv, Unterricht-Allg.*, Ktn. 735, Zl. 6533/1893.

REFERENCES

1. Horak, R., Hnativ, Ya. (2005). Ivan Franko. Kn. 6: V poti chola [Ivan Franko. Book 6: In the sweat of thy brow]. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
2. Horak, R. (2015). Bazhav ya dlia skovanykh voli... Biohrafii Ivana Franka [I wished for those bound by freedom... Ivan Franko's biography]. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
3. Darmohrai, M. (1966). Ivan Franko. Curriculum vitae. Zhyttiepyis [Ivan Franko. Curriculum vitae. Biography]. *Zhovten*, 5, 5–9 [in Ukrainian].
4. Darmohrai, M. (1971). Dokumenty Ivana Franka u videnskykh arkhivakh [Ivan Franko's documents in the Vienna archives]. *Ukrainske literaturoznavstvo*, 14, 89–98 [in Ukrainian].
5. Nahirnyi, M. (1998). Ivan Franko yak uchasnyk istoryko-literaturnoho protsesu Avstrii ta Nimechchyny [Ivan Franko as a participant in the historical and literary process of Austria and Germany]. *Ivan Franko – pysmennyk, myslitel, hromadianyn*: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.). Lviv: Svit, 801–807 [in Ukrainian].
6. Ofitsynskyi, R. (2011). Ivan Franko v istoriografichnomu trykutnyku: interpretatsii, dzherela, vzaiemyny [Ivan Franko in the historiographical triangle: interpretations, sources, relationships]: monohrafiia. Uzhhorod: Grazhda [in Ukrainian].
7. Tkachivskyi, V. (1998). Ivan Franko u Vidni [Ivan Franko in Vienna]. *Ivan Franko – pysmennyk, myslitel, hromadianyn*: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.). Lviv: Svit, 58–61 [in Ukrainian].
8. Franko, I. (1986). Zibrannia tvoriv u 50 t. [Collected works in 50 volumes]. Kyiv: Naukova dumka, 49 [in Ukrainian].
9. Franko, I. (1963). Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte deutsche Schriften der revolutionären Demokraten, 1882–1915. Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas [Contributions to the history and culture of Ukraine. Selected German writings by revolutionary democrats, 1882–1915. Sources and studies on the history of Eastern Europe]. Berlin: Akademie-Verlag, 14 [in German].
10. Simonek, S. (1993). Drei Blicke auf Wien: I. Franko – J. S. Machar – I. Cankar. Eine komparatistische Skizze [Three views of Vienna: I. Franko – J. S. Machar – I. Cankar. A comparative sketch]. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Wien, 39, 131–143 [in German].
11. Simonek, S. (1997). Ivan Franko und die “Moloda Muza”: Motive in der westukrainischen Lyrik der Moderne [Ivan Franko and the “Moloda Muza”: Motifs in Modern Western Ukrainian Poetry]. Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag [in German].

12. Wytrzens, G. (1960). Ivan Franko als Student und Doktor der Wiener Universität [Ivan Franko as a student and doctor at the University of Vienna]. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Wien, 8, 228–241 [in German].

13. Wytrzens, G. (1991). Zum literarischen Schaffen Frankos in deutscher Sprache [On Franko's literary work in German]. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Wien, 31, 103–112 [in German].

ARCHIVAL SOURCES

1. Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka [Department of Manuscript Collections and Textology, Taras Shevchenko Institute of Literature] (f. 3, spr. 2416, ark. 16, 17).

2. Archiv der Universität Wien. Nationale der Studierenden der Philosophischen Fakultät [Archive of the University of Vienna. National Archive of Students of the Faculty of Philosophy]. Wintersemester 1892/93. Buchstaben A-L. Phil. Nat. 152.

3. Archiv der Universität Wien (UAW), Philosophische Fakultät, Rigorosenakt [Archive of the University of Vienna (UAW), Faculty of Philosophy, Rigorosum file], PH RA 778.

4. Archiv der Universität Wien (UAW), Philosophische Fakultät, Promotionsprotokoll. Philosophen II [University of Vienna Archive (UAW), Faculty of Philosophy, Doctoral Protocol. Philosophers II].

5. Jagić, V. Bericht über die Tätigkeit des Seminars für Slawische Philologie im Laufe des Wintersemesters 1892/93. K. k. Ministerium für Cultus und Unterricht [Report on the activities of the Seminar for Slavic Philology during the winter semester of 1892/93. Imperial and Royal Ministry of Culture and Education]. *Österreichisches Staatsarchiv. Allgemeines Verwaltungsarchiv, Unterricht-Allg.*, Ktn. 735, Zl. 6533/1893.

Матеріал уперше опубліковано в:
Віденська Франкіана: студії, докторат,
академічне середовище Івана Франка
у Віденському університеті (1892–1893) /
наук. ред. О. Радченка та І. Лопушанської;
передм. В. Кирилича, післям. Б. Тихолоза.
Дрогобич – Львів – Відень : Посвіт, 2024. 204 с.
(Компаративні дослідження австрійсько-українських
літературних, мовних та культурних контактів; т. 12).

ВІДОМОСТІ ПРО АТВОРІВ

Галів (Міщук) Уляна	— кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Гірняк Світлана	— доктор філологічних наук, професор, професор кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Зубрицька Марія	— кандидат філологічних наук, доцент
Котович Віра	— доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Кушлик Оксана	— доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Легка Леся	— кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Лемець Лілія	— кандидат філологічних наук, учитель української мови та літератури Орівської ЗОШ I–II ступеня

- Лопушанський Ярослав — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови та перекладу Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; заступник і директор Австрійської бібліотеки при ДДПУ імені Івана Франка; директор ГО «Центр українсько-австрійської співпраці»
- Лужецька Наталія — кандидат філологічних наук, доцент
- Мацьків Петро — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, декан факультету української та іноземної філології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
- Мельник Любов — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
- Огар Анна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
- Паночко Михайло — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Радчук Лілія	– випускниця 2009 року філологічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Разумна Ангеліна	– аспірант кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Стецик (Щербак) Марія	– кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Уздиган Іванна	– кандидат філологічних наук, доцент
Федоришин Христина	– випускниця 2017 року філологічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Федурко Марія	– доктор філологічних наук, професор, професор кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Яким Мирон	– кандидат філологічних наук, доцент
Яремко Ярослав	– доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ВІД УПОРЯДНИКІВ

➤ З метою надання можливості всім зацікавленим знайомитися зі змістом уміщених у «Студіях з лінгвістичного франкознавства» праць, з подальшим цитуванням та відповідним паспортизуванням цитат чи послуговуватися для реферування поданими списками літератури, оформлення покликань у тексті, а також позицій списку літератури уніфіковано й увідповіднено із сучасними вимогами паспортизування наукової продукції (ДСТУ 8302:2015. «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні вимоги та правила складання»). До того ж, окрім списку нетранслітерованої літератури, запропоновано й список транслітерованої літератури, оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом АРА, що є важливим для коректного індексування в різних міжнародних бібліографічних і реферативних базах цих вітчизняних видань.

➤ Уніфіковано формулювання рубрик у текстах статей.

➤ З урахуванням етичних принципів, рекомендованих Комітетом з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях (від 30 листопада 2023 року), зі списків літератури до тих чи тих статей або розділів монографії вилучено джерела інформації:

- опубліковані на території держав-агресорів;
- опубліковані на територіях, окупованих росією, чи щодо яких вона здійснює контроль, якщо джерело опубліковане з моменту початку окупації чи такого контролю;
- створені та/або опубліковані державними інституціями держав-агресорів;
- автором яких є громадянин держави-агресора, за умови, що публічна позиція цієї особи або саме джерело спрямоване на виправдання російської (у тому числі радянської) імперської політики, містить пропаганду ідеології «русского міра», антиукраїнську пропаганду чи іншу офіційну пропаганду держави-агресора;
- автором яких є юридична особа, зареєстрована на території держав-агресорів, або кінцевим бенефіціарним власником (контролером) якої є резидент держав-агресорів.

ЗМІСТ

Яремко Я. Пізнаючи Франка – пізнаємо себе.....	4
--	---

Розділ 1

«НА ШЛЯХУ ПОСТУПУ МИ ЛИШ КАМЕНЯРІ» («ДОСЛІДИ» І «ДОСВІДИ» СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАМЕТРІВ ФРАНКОВИХ ДИСКУРСІВ)

Гіряк С. Мовні портрети української галицької інтелігенції: Уляна Кравченко, Константина Малицька, Іван Франко.....	14
Яремко Я. Лінгвополітологічний дискурс Івана Франка і сучасна теорія комунікації	41
Федурко М. Проблема мовного відступництва в оцінці Івана Франка.....	51

Розділ 2

ДО ОНТОЛОГІЙНИХ ДЖЕРЕЛ НАРОДНОГО ДУХУ, РОЗВОЮ І СЛОВА (КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЙНИХ КОНЦЕПЦІЙ)

Федурко М., Огар А. Вербалізація концепту <i>слово</i> в поезії Івана Франка (на матеріалі збірки «З вершин і низин»).....	64
Лужецька Н. Імпліцитні текстові засоби у комунікативно-прагматичному полі І. Франка	75
Огар А. Концептосфера творів І. Франка для дітей (на матеріалі збірки казок «Коли ще звірі говорили»).....	84
Зубрицька М. Поетика погляду в збірці Івана Франка «Зів'яле листя»: рецепційно-естетична інтерпретація	94

Розділ 3

ПРО ПОЕТИЧНУ СТРУНУ «ТИСЯЧЕСТРУННОЇ АРФИ» (ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ РЕФЛЕКСІЇ)

Стецик М. Поема Івана Франка «Мойсей»: фрагменти текстової стереометрії	108
Стецик М., Лемець Л. «Пісне, моя ти сердечна дружино!» (символема <i>пісня</i> в поетичних текстах І. Франка)	127
Уздиган І. Порівняння як невід'ємний лінгвостилістичний атрибут повісті Івана Франка «Захар Беркут».....	146

Федоришин Х., Кушлик О. Ампліфікація як засіб увираження градаційних відношень у стилістичному синтаксисі прозових творів Івана Франка (на матеріалі оповідання «Хома з серцем і Хома без серця»).....	162
Міщук У. (Галів). Роль експресем у творі «Коваль Бассім» І. Франка.....	176
Кушлик О., Радчук Л. Кольороназви в мовотворчості Івана Франка як вияв української традиції (на матеріалі малої прози Івана Франка).....	185

Розділ 4

У КООРДИНАТАХ САМОВІДНАЙДЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО СЛОВА (ПОНЯТТЯ) : ФРАНКО ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ТЕРМІНОТВОРЕЦЬ

Яремко Я., Лужецька Н. Франкова концепція терміна в контексті сучасної антропоцентричної парадигми	198
Паночко М. Іван Франко та становлення української правничої термінології	218
Паночко М., Разумна А. Структурно-семантичні особливості політичної термінологіки І. Франка в дискурсі національного імперативу (на матеріалі праці І. Франка «Між своїми. Епізод із взаємин між галичанами й українцями 1897 року»)....	228

Розділ 5

ФРАЗЕМНА ЕКСПЛІКАЦІЯ В РІЗНОЖАНРОВИХ ДИСКУРСАХ: ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ДОСВІД

Зубрицька М. Сакральне наповнення та стилістико-функціональні особливості фразеологічних одиниць із компонентами <i>душа</i> і <i>серце</i> (на матеріалі малої прози Івана Франка)	240
Галів У. Функціонально-стилістичне навантаження фразем у прозі Івана Франка (на матеріалі повістей «Великий шум» та «Петрії і Довбушуки»)	249
Мацьків П. Образний потенціал паремій з компонентом <i>голова</i> в «Галицько-руських народних приповідках».....	260
Щербак М. (Стецик), Яким М. Фразеопростір поеми Івана Франка «Мойсей»: концептуальний та експресивний аспекти	270
Яким М. Словник фразеологічних уживань у наукових працях Івана Франка та принципи його побудови.....	283
Яким М. Фразеологічні вживання в поемі І. Франка «Мойсей» (фрагмент укладеного Словника)	296

Розділ 6

ЗАУВАГИ ДО ЕПІСТОЛЯРІЮ (ХУДОЖНЯ ПРАГМАТИКА, НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ, МОВНІ ЗАСОБИ ІНТИМІЗАЦІЇ)

Гірняк С. Типові та індивідуальні риси епістолярних ідіостилів Уляни Кравченко й Івана Франка	314
Мельник Л. «Любов до тебе була моєю провідною зіркою...» (лінгвістичний аналіз інтимного епістолярію І. Франка)	344

Розділ 7

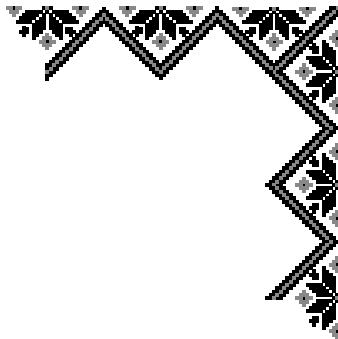
ВИБРАНІ ДОСЛІДНИЦЬКІ АЛГОРИТМИ Й ПАРАДИГМИ (ДІАЛЕКТНА ФАКТУРА, ЕКСПРЕСИВНИЙ СЛОВОТВІР, РЕГІОНАЛЬНИЙ ОНОМАСТИКОН, АВТОХТОННА АКЦЕНТУАЦІЯ)

Зубрицька М. Лексико-семантичні особливості бойківських говірок у художньому дискурсі Івана Франка.....	354
Котович В. Мала батьківщина Івана Франка: ономастичний та лінгвокультурологічний аспекти	363
Кушлик О. Морфолого-синтаксичний спосіб творення – активний засіб виникнення вторинних службових слів (на матеріалі повісті Івана Франка «Перехресні стежки»).....	378
Легка Л. Акцентна характеристика дієслів третього структурного класу із суфіксом <i>-а- (-я-)</i> у поетичному мовленні Івана Франка	394

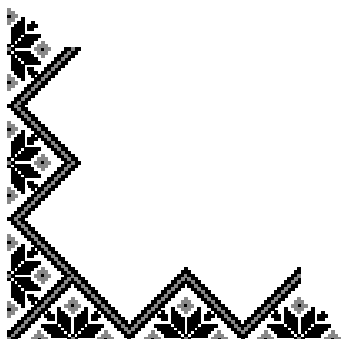
АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ

ДИСЕРТАЦІЙНОЇ СПРАВИ ІВАНА ФРАНКА

Лопушанський Я. Архівні документи дисертаційної справи Івана Франка	408
Відомості про авторів	452
Від упорядників	455

Редакційна колегія збірника «Студії з лінгвістичного франкознавства» висловлює щиру подяку начальникові управління культури та розвитку туризму Дрогобицької міської ради Ханасу Володимиру Йосиповичу за допомогу та фінансову підтримку щодо реалізації видавничого проєкту, приуроченого до 170-річчя від дня народження Івана Франка

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СТУДІЇ З ЛІНГВІСТИЧНОГО ФРАНКОЗНАВСТВА

За загальною редакцією Оксани Кушлик

Макетування та верстка

Василь Герман

Дизайн обкладинки

Олег Лазебний

Здано до набору 23.09.2025 р. Підп. до друку 27.11.2025 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 26,73. Зам. № 14143.

Наклад 200 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «ПІСВІТ»

Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна

E-mail: posvitdruk@gmail.com